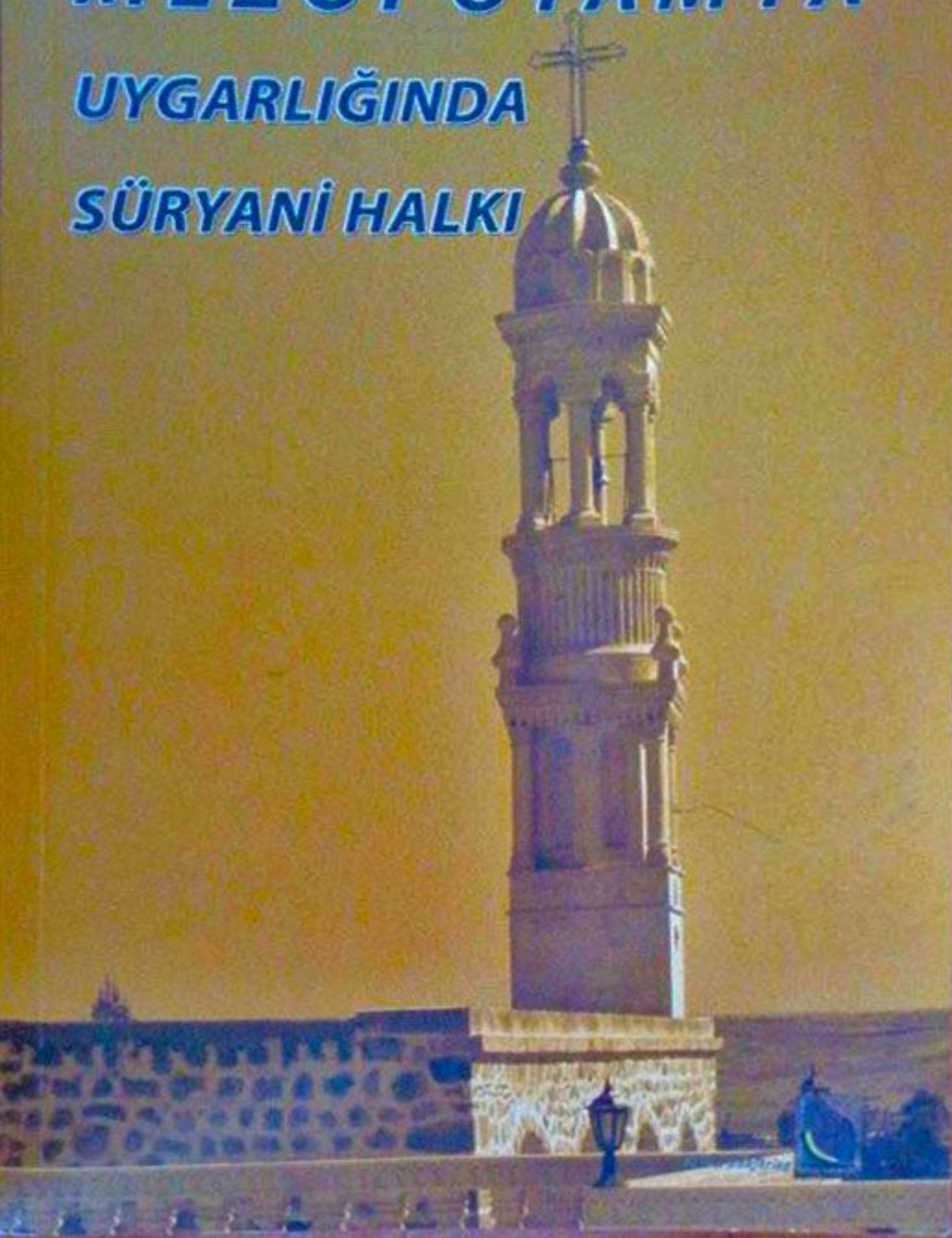

MEZOPOTAMYA

UYGARLIĞINDA

SÜRYANİ HALKI

MEZOPOTAMYA UYGARLIĞINDA SÜRYANİ HALKI

Tarih Araştırması

Bethil Bokförlag
Södertälje - Sweden

MEZOPOTAMYA UYGARLIĞINDA

SÜRYANİ HALKI

Birinci Baskı: Ekim 2008

Hazırlayan: Bethil Bokförlag

Dizgi ve Kapak Tasarımı: Eyüp Tahan

Basım:

Adres:

Tel:

Fax:

e-mail:

Bethil Bokförlag:

Adres: Viksängsvägen 15
152 57 Södertälje - Sweden

Tel: 0046 (0) 8 550 65 030

Fax: 0046 (0) 8 554 20 337

e-mail: info@qenneshrin.com

Copyright © 2008 by Bethil Bokförlag

ISBN: 978-91-85691-00-5

Tarih biliminin temel amaçlarından birisi, insanoğlu yaşamının geliştiği mekanları ve zamanları kayıt altına almaktır. Elinizdeki bu eser de, Ortadoğu ve Mezopotamya kültürünün ilk oluşum örnekleri ile uygarlıklarının gelişimini bütün yönleriyle ansiklopedik nitelikte ve akademik bir yöntemle ortaya koymaktadır. İnsanlığın beşdiği olan Mezopotamya'ya ilk yerleşen ve bütün dünyaya yayılan medeniyetlerin gelişmesinde öncü bir rol oynayan ve günümüzde yok olmanın eşiğine getirilen bir halkın gerçekliğine tanık olacaksınız. Bu eserde Sümer uygarlığının Sami toplulukları tarafından geliştirilmesi Akad, Babil, Asur, Aram, Kalde, ilk devlet, imparatorluk ve beylikleri geniş bir şekilde ele alınmıştır. M.Ö. 'ki Mezopotamya uygarlıkların Süryani halk kimliğine kaynaklık etmesi, Hristiyanlığın doğuşu, 1914-1918 I. Dünya Savaşı süreci, Sayfo ve 1933 Simele katliamına kadar uzanan binlerce yıllık uzun bir tarihi kapsamaktadır.

Yayınevi Notu

MEZOPOTAMYA UYGARLIĞINDA SÜRYANİ HALKI

Bethil Bokförlag

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	17
------------	----

I. BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA TARİHİN BAŞLANGICI.....	23
--	----

A- MEZOLİTİK DÖNEM.....	25
1- Natuf Kültürü.....	25
2- Zarzian Kültürü.....	27
3- İlk Çiftçi Topluluğu.....	28
4- Jarmo.....	28

B- NEOLİTİK DÖNEM.....	29
1- Hassuna Kültürü.....	29
2- Samarra Kültürü.....	30
3- Tel Halaf Kültürü.....	31
4- Tel Obeid Halkı ve Kültürü.....	31
5- Eridu.....	34
6- Sami Toplulukları.....	34

C- SÜMER UYGARLIĞI.....	36
1- Uruk.....	37
2- Erken-Hanedanlık Dönemi.....	38

D- AKAD DEVLETİ.....	41
----------------------	----

E- SÜMER RÖNESANSI VE ÜÇÜNCÜ UR HANEDANILIĞI.....	46
---	----

II. BÖLÜM

ASUR, BABİL, ARAM, KALDE EGEMENLİKLERİ DÖNEMİ.....	49
A- ESKİ ASUR VE BABİL DÖNEMİ.....	49
1- Eski Asur Ticaret Dönemi.....	50
2- Amurular.....	52
3- Eski Asur Devleti.....	54
4- Eski Babil Devleti.....	56
a) Hammurabi Kanunları (Kodeksi).....	58
b) Eski Babil’de Sınıf ve Tabakalar.....	60
c) Köleler.....	61
d) Eski Babil’de Ekonomi.....	62
B- ORTA ASUR DÖNEMİ.....	62
C- ARAMİ BEYLİKLERİ.....	71
D- YENİ ASUR DÖNEMİ.....	79
E- YENİ BABİL DÖNEMİ (KALDE İMPARATORLUĞU).....	108
F- ASUR VE BABİL DÖNEMLERİNDE SOSYO-EKONOMİK YAPI.....	114
1- Sınıfsal Yapı.....	115
a) Yönetici ve Hür Sınıf.....	115
b) Orta Sınıf (Muşkinu).....	116
c) Köle Sınıfı.....	116
2- Asurlularda Askerlik ve Savaş Tekniği.....	118
3- Ekonomi ve Ticaret.....	119
4- Din ve Mitoloji.....	121
a) Yaradılış Destanı.....	122
b) Yeni Yıl Bayramı.....	123

III. BÖLÜM

MEZOPOTAMYA’DA YABANCI EGEMENLİK DÖNEMİ.....	127
A- PERS EGEMENLİĞİ.....	127
Perslerin Egemenliğinde Mezopotamya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	131

B- MAKEDON EGEMENLİĞİ.....	132
1- Büyük İskender Dönemi.....	132
2- Seleukidler Dönemi.....	134

C- ROMA İMPARATORLUĞU.....	137
----------------------------	-----

IV. BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU, MEZOPOTAMYA'DA YAYILIŞI VE SÜRYANİ HALKI.....	142
--	-----

A- HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU.....	142
--------------------------------	-----

B- HIRİSTİYANLIĞIN SURİYE VE MEZOPOTAMYA'YA YAYILIŞI.....	144
1- Antakya Kilisesi'nin Kuruluşu.....	145
2- Abgar (Osrohane) Krallığı.....	147
3- Adiabene Krallığı.....	150
4- Nabati Krallığı.....	151
5- Tedmur (Palmyra) Krallığı.....	153

C- SÜRYANİLERİN HALKLAŞMASI.....	155
----------------------------------	-----

D- PERS EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ SÜRYANİLER.....	157
--	-----

E- BİZANS DÖNEMİ.....	158
1- Nicea (İznik) Konsili.....	159
2- Constantinopol Konsili.....	161
3- Efes Konsili.....	162
4- Kalkedon Konsili.....	163
5- Justinus Dönemi.....	166
6- Justinianus Dönemi.....	166

V. BÖLÜM

SÜRYANİ HALKI İÇİNDE MEYDANA GELEN İLK BÖLÜNMELELER....	170
---	-----

A- DİOFİZİTÇİ DOĞU SÜRYANİLER (NESTURİLER).....	170
---	-----

B- MONOFİZİTÇİ BATI SÜRYANİLER (YAKUBİLER).....	171
C- KALKEDONCU BATI SÜRYANİLER (MELKİTLER).....	173
D- MONOTHELETİST BATI SÜRYANİLER (MARUNİLER).....	173

VI. BÖLÜM

SÜRYANİ DİLİ, FELSEFESİ VE AKADEMİLERİ.....	176
A- SÜRYANİ DİLİ.....	176
B- SÜRYANİ AKADEMİLERİ.....	177
1- İskenderiye Akademisi.....	177
2- Antakya Akademisi.....	178
3- Urhoy (Urfa) Akademisi.....	178
4- Nsibin (Nusaybin) Akademisi.....	179
5- Harran Akademisi.....	179
6- Rasulayn Akademisi.....	180
7- Qenneşrin Akademisi.....	180
8- Gundişapur Akademisi.....	180
9- Bağdat Akademisi.....	181

VII. BÖLÜM

İSLAMİYET DÖNEMİNDE SÜRYANİLER.....	183
A- İSLAMİYETİN ÇIKIŞI.....	183
1- Muhammed'in Hayatı.....	184
2- İlk Dört Halife Dönemi.....	185
3- Emeviler Dönemi.....	187
4- Abbasiler Dönemi.....	189
B- MİSİR HANEDANLIKLARI.....	190
1- Mısır Hanedanlığı.....	190
2- Fatimiler.....	191
3- Eyyubiler.....	191
4- Memluklar.....	191

C- SELÇUKLULAR.....	192
D- MEZOPOTAMYA’DA BEYLİKLER DÖNEMİ.....	194
E- DOĞU-BATI KİLİSELER ARASINDAKİ BÜYÜK BÖLÜNME VE HAÇLI SEFERLERİ.....	195
1- Büyük Bölünme.....	195
2- Haçlı Seferleri.....	195
a) Birinci Haçlı Seferi.....	196
b) İkinci Haçlı Seferi.....	198
c) Üçüncü Haçlı Seferi.....	199
d) Dördüncü Haçlı Seferi.....	199
e) Beşinci Haçlı Seferi.....	200
f) Altıncı ve Yedinci Haçlı Seferleri.....	200
F- MOĞOL İSTİLALARI.....	200
1- İlhanlılar.....	201
2- Timurlenk.....	201
G- İSLAMİYETİN EGEMENLİĞİ ALTINDA SÜRYANİLERİN DURUMU.....	203
1- Batı Süryaniler (Melkitler).....	206
2- Batı Süryaniler (Yakubiler).....	207
3- Doğu Süryaniler (Nesturiler).....	210
a) Misyoner Kilise.....	211
b) Gerileme Dönemi.....	212
 VIII. BÖLÜM	
OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ.....	216
A- OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN KURULUŞU.....	216
B- KAPİTÜLASYONLAR DÖNEMİ.....	220
C- OSMANLILARIN İÇ VE DIŞ SORUNLARI.....	221
1- İç Sorunlar.....	221
2- Dış Sorunlar.....	222

D- OSMANLI ORDUSUNUN MODERNLEŐTİRİLMESİ.....	224
E- TANZİMAT DÖNEMİ.....	225
1- Gülhane Hattı Hümayunu.....	225
2- Islahat Fermanı.....	227
F- BEDİRHAN BEY KATLİAMI.....	228
G- OSMANLI EGEMENLİĞİNDE SÜRYANİLERİN SİYASİ VE SOSYO- EKONOMİK DURUMU.....	230
1- Siyasal Durum.....	230
a) Zimmilik ve Millet Sistemi.....	231
b) Cizye.....	233
2- Sosyo-Ekonomik Durum.....	234
3- Süryanilerin Arap Kültürü Üzerindeki Etkisi.....	237

IX. BÖLÜM

SÜRYANİLER'DE İKİNCİ BÖLÜNME DÖNEMİ.....	240
A- FERRERA-FLORENCE KONSİLİ.....	240
B- DE PROPAGANDA FİDE.....	240
C- ANTAKYA KATOLİK MELKİT KİLİSESİ.....	241
D- ANTAKYA SÜRYANİ ORTODOKS KİLİSESİ.....	242
1- Muhalmiler (Mhalmoye).....	242
2- Antakya Süryani Katolik Kilisesi.....	243
E- DOĞU HAVARİ KİLİSESİ.....	243
F- KELDANİ KİLİSESİ.....	244
G- MARUNİLER.....	246
H- BİRİNCİ VATİKAN KONSİLİ.....	248
I- SÜRYANİLERE YÖNELİK PROTESTAN	

MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	249
-------------------------------	-----

X. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SOYKIRIM	252
--	-----

A- II. ABDULHAMİD.....	252
------------------------	-----

B- İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN KURULUŞU.....	253
---	-----

C- HAMİDİYE ALAYLARI.....	255
---------------------------	-----

D- 1895 VE 1909 KATLİAMLARI.....	257
----------------------------------	-----

E- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI.....	258
------------------------------	-----

F- 1915 SOYKIRIMI (SAYFO).....	261
--------------------------------	-----

1- Van, Bitlis, Siirt ve çevresindeki Katliam.....	263
--	-----

2- Turabdin ve Çevresindeki Katliam.....	265
--	-----

a) Hasankeyf, Gercüş ve Çevresi.....	265
--------------------------------------	-----

b) Nusaybin ve Çevresi.....	265
-----------------------------	-----

c) Midyat ve Çevresi.....	265
---------------------------	-----

d) Kerboran (Dargeçit) ve Çevresi.....	266
--	-----

e) Hazag (İdil) ve Çevresi.....	267
---------------------------------	-----

f) İzlo Dağı ve Rayite Köyleri.....	268
-------------------------------------	-----

g) Deyrsalib Manastırı.....	268
-----------------------------	-----

h) Aynvert Köyü Direnişi.....	269
-------------------------------	-----

i) Mardin ve Çevresi.....	272
---------------------------	-----

3- Hakkari, Urmiye ve Çevresindeki Katliam.....	274
---	-----

G- İRAN’DA ASURİLERİN DİRENİŞİ VE TRAJEDİSİ.....	280
--	-----

H- İNGİLTERE SÖMÜRGESİNDEKİ ASURİLER.....	295
---	-----

I- PARİS BARIŞ KONFERANSI VE SEVR ANTLAŞMASI.....	298
---	-----

J- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI.....	300
--------------------------------	-----

XI. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN YIKILIŞINDAN SONRA OLUŞAN
DEVLETLERDE SÜRYANİLERİN DURUMU.....305

A- TÜRKİYE.....305

B- IRAK.....308

C- SURİYE.....311

D- LÜBNAN.....314

E- İRAN.....318

F- SÜRYANİLERİN GÖÇÜ VE DİASPORA.....319

XII. BÖLÜM

ÖZET.....325

SONUÇ.....330

KAYNAKÇALAR.....334

DİPNOTLAR.....338

ÖNSÖZ

Tarih bilimi, araştırma ve yoruma dayanan bir bilim dalı olarak diğer bilim dallarından ayrılmaktadır. Tarih; toplumları, halkları, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her halkın kurduğu medeniyetleri, kendi iç sorunlarını inceleyen bilimdir. Varolan tarihsel veriler bilimsel yöntemlere dayandırıldığında, bilimsel objektifliğe ulaşan değerlendirmeler açığa çıkar, ve bu da “Tarih” dediğimiz bilimin alt yapısını oluşturur. Aksi takdirde tarih her türlü yoruma açık, dipsiz bir kuyu gibidir.

Tarih ve gerçek ikiz kardeş gibidir. Gerçeklerin dili, tarihle açığa çıkar. Tarih, insanın gerçekle buluşması, varoluşunu algılayıp bilince çıkarmasıdır. Bu nedenle, tarih araştırmasını önemsiyor, geçmiş ile günümüz arasındaki köprünün inşasında vazgeçilmez harç malzemesi olarak ele alıyoruz.

Tarih, yalın anlamda bizim insani, toplumsal ve evrensel gerçekliğimizdir. Gerçeklikten kopuk yaşamlar olamayacağı gibi, gerçeklerden kopuk halklar da “hayali bir topluluk” olmanın ötesine geçemezler. Tarih-gerçek denkleminin çelişki halinde olduğu tarih ve inkar olayları da dikkatle ele alınması gereken bir olguyu oluşturmaktadır. Tarih bilimi, gerçeğe ulaşmayı esas alırken, gerçeğin inkarını da deşifre etmeyi önüne görev olarak koyar.

Süryanilerin tarihini, tahrif ve inkar etmeden, politik çıkarlara göre yorumlamadan, olumlu ve olumsuz tüm yönlerini objektif ve bilimsel bir tarzla ele aldık. Bu çalışmayı gerçekleştirirken, Süryani halkının tarihte yaptıklarıyla övünme gibi bir saplantının içine girilmedi. Amacımız daha çok, ulaşabildiğimiz tarihsel veriler ışığında bugünü doğru analiz etmek ve yarını kurmak isteyenlere daha sağlam bir temel bırakmaktır. Bugüne kadar Mezopotamya ve Süryani tarihi hep egemenlerin ve onların tarihçilerinin bakış açısıyla yazıldı. Bu nedenle bölgedeki halklar binlerce yıl beraber

yaşadıkları Süryani halkının tarihini tanıyamadılar. Yazılıp çizilenlerin bir çoğu farklı amaçlar doğrultusunda yanlış şekillendirildi. Tüm bunlar Süryani halkının tarihsel bilincinin oluşumu önünde engeller teşkil etti. Süryaniler de kendilerini doğru tanımadığı gibi, diğer halklara da tarihlerini doğru bir şekilde tanıtamadılar. Süryani halkının sağlıklı bir tarih bilincine sahip olmaması, durumu daha da karmaşıktır. Ayrıca Süryani sorunu tarihsel bir sorun olarak da günümüze kadar gelmiştir. Toplumsal bilinci örten bu sis perdesi, Süryani tarihinin gerçekliğine ulaşıldığı oranda aralanmaktadır. Mezopotamya halklarında doğru bir tarih bilincini yaratmak için, yalnızca kapsamlı bir araştırmanın yetmediği gibi, çok yönlü bir eğitim ve aydınlanma da gereklidir.

Süryani halkının tarihsel hayatını anlatan bu eser, Süryani halkının mücadelesinin uzun yıllar içerisinde oluşturduğu birikimler ve bu mücadele içerisinde yeralan birçok insanın destek ve katkısıyla çok yönlü bir araştırma sonucunda hazırlanmıştır. Dinamikleri parçalanmış, dünyanın dört bir yanına savrulmuş ve herşeyi birbirine karışarak kördüğümüne dönüşmüş bir halkın gerçekliğini ortaya koymak en zor işlerden birisidir.

Bu yapıtta ortaya konulan düşünceler, sadece bazı bilgilerin toplamı olarak ele alınmamalıdır. Bu eser Süryani halkı açısından kapsamlı ve objektif, toplumsal sorunların temellerini de ortaya koymaktadır.

Süryani halkının kimliği:

Süryani halkı Ortadoğu'nun en eski yerli halklarından biri ve otantik bir kültürün sentezidir. Halklaşmasını, kültürel değerlerini ve dilini bu coğrafyada yaratıp geliştirmiştir. Süryani halkı başka bölgelerden göç yoluyla Ortadoğu'ya gelip yerleşen bir topluluk değildir. Halk orjini, tarihi boyunca tamamıyla bu coğrafyaya aittir. Bu nedenle, Ortadoğu halkları arasında çok köklü ve zengin bir tarihe sahiptir.

Siyasal, dinsel, kültürel, ekonomik, teknik ve bilim alanında gerçekleştirdiği buluşlarla Ortadoğu bölgesinin kültürel temellerini atan, dünya medeniyetinin yükselişinde öncü bir rol oynayan Süryanilerin ataları (Asuriler-Aramiler-Keldaniler) M.Ö. 4000'li yıllarda halklaşma sürecine adım atmışlardır. Siyasal otorite oluş ve devletleşme süreçleri ise, M.Ö. 2350 yılında Akad devletiyle Mezopotamya orijini olarak başlamıştır.

Bu kültür en az altıbin yıllık tarihi (bilinen tarih) boyunca kendisine özgün dilini, otantik kültürünü ve aynı coğrafyadaki yerleşiklik yaşamını tüm zorluklara rağmen

koruyabilmiştir. M.Ö. 539 yılına kadar değişik siyasal oluşum ve isimler altında (Akad-Asur-Babil-Aram-Kalde, vs.) Ortadoğu bölgesi ile dünya siyasal arenasında belirleyici bir rol oynayan Süryanilerin son siyasal oluşumu Urfa şehrinde M.S. 244 yılına kadar devam eden Abgar Krallığı olmuştur.

Süryani halkının isimleri:

Tarihin değişik dönemlerinden günümüze kadar siyasal ve dinsel literatürde Süryanileri tanımlayan “Asuri-Arami-Keldani-Süryani-Maruni-Melkit-Nesturi-Yakubi-Muhalmi” gibi isimler kullanılmıştır. Bunlardan Maruni-Melkit-Nesturi-Yakubi isimleri, ya kendi döneminde rol oynayan bir liderin isminden, ya da bir yakıştırma olarak kullanılmıştır. Asuri-Arami-Keldani-Süryani isimleri tarihi köken itibarıyla aynı halkı ve kültürü ifade eden isimlerdir. Ayrıca Süryani halkı tek din ve mezhebe bağlı olmadığından, hoşgörü, bütün halk kesimleri arasında toplumsal birliğin harcıdır. Halkın bazı kesimleri ise kendisine verilen bu isimlerin çoğunu bir yakıştırma olarak görüp reddetmektedir. Bu isimleri kullanmamızın amacı onları bir başkasına lanse etmek değil, halkın uzun tarihi süreci içerisinde meydana gelen bölünmelerle oluşan grup ve kesimlerin tarihçesini daha somut ve net bir şekilde belirtmek içindir.

Süryani halkının anavatanı:

Mezopotamya, dünyamızda insan topluluklarının ilk defa yurt tuttuğu ve yaşamlarını idame ettirmek için en elverişli coğrafik bölgelerden birisidir. Mezopotamya’nın coğrafik sınırları Fırat (Efrat) ile Dicle (Deklat) nehirlerinin hayat verdiği topraklardan ve bunların etrafındaki coğrafyadan oluşmaktadır. Mezopotamya, M.Ö. 300’lü yıllarda Makedonyalıların gelişine kadar birçok devlet ve halk ismi ile anıldı. Makedonyalılar Fırat ile Dicle nehirlerinin arasında kalan toprağa kendi dillerinde “iki nehir arası ülkesi” anlamına gelen “Mezopotamya” adını verdiler. Süryani halkı ise bu topraklar için Mezopotamya sözcüğünün Süryanice dilindeki karşılığı olan “Bethnahrin” adını kullanmaktadır.

Süryani halkının tarihi anayurdu Mezopotamya’da oluşup gelişti. Doğuda Zagroslara, kuzeyde Toroslara, batıda Akdeniz’e ve güneyde Basra Körfezi’ne kadar uzanan bu coğrafyada uygarlıklar kuran ve birçok alanda kültürel varlığını ağırlıklı bir şekilde sürdüren Süryani toplumunun özellikleri anlaşılmadan Ortadoğu ve Mezopotamya’nın tarihsel ve güncel gerçekliği de aydınlanmayacaktır.

Mezopotamya'nın güneyi genelde bataklıklardan oluşurken, ortası çöl ve ovalardan, kuzeyi ise geniş ovalar, yaylalar ve dağlık alanlardan oluşmaktadır. Kuzey Mezopotamya'nın dağlık kesiminde kışlar karlı ve soğuk geçerken, ovalık güney Mezopotamya ılıman bir iklime sahiptir. Mezopotamya'da aynı mevsimde değişik iklimler yaşanmaktadır. Mezopotamya'ya hayat veren onun nehirleri, ovaları, dağları ve denizidir. Mezopotamya yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları (su, petrol, tarım, vs.) bakımından dünyanın en önemli bölgelerinden birisidir.

Tarihten günümüze kadar Uzakdoğu'dan gelen tüm ticari yolların (baharat ve ipek yolları) kesiştiği, son derece önemli jeostratejik bir konuma sahip olan Mezopotamya, dünyanın en verimli topraklarına ve yaşamsal zenginlik kaynaklarına sahip bir coğrafya olmasından dolayı, yeryüzünün cenneti olarak adlandırılmış ve medeniyetin beşiği olmuştur. Değişik kavim ve halkların çekim merkezi olan Mezopotamya, içiçe geçen kültürlerin harmanlaşmasıyla, yüksek bir medeniyetin anavatanı olmuştur. Mezopotamya, sömürgeciliğin kurumlaşma dönemine kadar, gelişkin bir kültür düzeyi yakalamış, dolayısıyla dışardan gelen her halk, kültür alanında "fethedenin fethedilmesi" olayını hep yaşamıştır. Bu halklar, karşılaştıkları gelişkin yerleşik kültürü ya sahiplenerek onu daha da geliştirmişler, ya da ondan çeşitli biçimlerde etkilenmişlerdir.

Süryani halkının anayurdu olan Mezopotamya kültürü onun emeğiyle oluşup gelişmiştir. Çünkü Süryani halkı binlerce yıllık tarihi boyunca geliştirdiği uygarlık, kültür ve sanat eserleriyle bu coğrafyanın her tarafına derin kökler salarak onunla bütünleşmiştir. Bu nedenle Süryani halkının tarihi Mezopotamya tarihiyle bir bütündür.

Suphi Aksoy / Fikri Aygür

I. BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA TARİHİN BAŞLANGICI

Dünyada yaşanan son buzul devri, büyük bir iklim değişimiyle M.Ö. 12.000 yıllarında sona erdi. Eriyen buzullar, yeni denizlerin oluşumuna yol açarken, sıcak havanın oluşturduğu yağışlar da geniş alanların yeşil bitki örtüsüyle kaplanmasını sağladı. Bu, her yönüyle insan yaşamı için „elverişli“ bir iklim, doğa ve toprak durumunun açığa çıkması anlamına geliyordu. Bereketin sembolü doğal besin ürünleri bu topraklarda boy veriyor, insan toplulukları bu merkezlerde çoğalıyordu. Dünyada bu gelişmelerin ilk ve en yoğun bir şekilde baş gösterdiği coğrafyaların başında Ortadoğu gelmektedir. Akdeniz'den Zagros dağlarını kapsayarak Basra Körfezi'ne kadar uzanan Bereketli Hilal'in, iki tarafı dağlarla çevrili ana merkezini Mezopotamya toprakları oluşturmaktadır.

Mezopotamya'nın doğusundaki Zagros ve kuzeyindeki Hakkari dağlarından Toros dağlarına kadar bulunan dağlık bölgeler insan topluluklarının yerleşim alanı oldu. Bu dağlık bölgede bulunan doğal mağaralar, insanlığın belki de ilk barınaklarıdır. İnsanoğlu, doğayla mücadelesinde barındığı, korunduğu bu mekanlarda kültürün temellerini atmıştır. Mezopotamya'nın bu doğal yapısı da, onu bir çekim merkezi haline getirmiştir. M.Ö. 35.000 yıllarında günümüz modern insanının ilk atalarının bu mağaralarda yaşadıkları tespit edilmiştir. M.Ö. 25.000-10.000 yılları arasında ise söz konusu olan bölgenin genelinde insanların küçük gruplar halinde avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşadıkları gün ışığına çıkarılmıştır.

İnsanlar yaşamak için yabani bitki toplayıcılığı ve avcılıkla uğraşmışlardır. Bitkilerin yetiştirme mevsimine ve hayvanların göçlerine göre, insan grupları sürekli hareket içindeydiler. Bu döneme kadar insanlar gezgin olduklarından yerleşik bir yaşama geçememişlerdi. Son Buzul devrinin bitmesi ve iklimin optimal bir seviyeye gelmesi

Bereketli Hilal

Ortadoğu'da büyük bir yeşillik tabakası ile birlikte, çeşitli hayvan türlerinde motivasyonun yaşanmasına yol açmıştır. Göçebe insan toplulukları da sürekli uğrunda uzun mesafeler katettikleri bitki ürünlerinin bolluğundan yararlanmak için Zagros, Toros ve Kuzey Mezopotamya dağlarından inip dağ eteklerinde ve geniş arazilerde yetişen yabani tahıl (çeşitli buğday şekilleri, arpa, mercimek vs.) ürünlerini toplamışlardır. Tahılların bu kadar bol olması küçük insan gruplarını uzun göçlerden kurtarmış ve mevsim boyunca yabani tahılların yakınında yerleşmelerini sağlamıştır. Tahıl çeşitlerini kolay kesebilmek için taştan, ağaçlardan, aletler yaparak günlük

ihtiyaçlarından daha fazla tahıl elde etmiş, ve bu “artık ürün”, diğerk mevsimlerde de kullanmak için depolar yaparak oralarda saklamışlardır.

İlkin bu göçebe topluluklar yılın sadece belli bir süresini yabani tahılların yakınında geçirdikten sonra tekrar dağlara çekilirlerdi, yani yarı yerleşik - yarı göçebe bir sosyal yapıya sahiptilerdi. Fakat, bolluğun artması ve insanların geliştirdikleri aletlerle bütün senelik ihtiyaçlarını karşılamaları, onların sürekli aynı yerde yerleşmelerine ve evler inşa etmelerine yolaçtı. Böylece dünyada ilk kez Mezopotamya, Anadolu ve Filistin’de yerleşik yaşamla birlikte kültürün temelleri atıldı.

A- MEZOLİTİK DÖNEM

M.Ö. 12.000-8.000 yılları arasında geçen mezolitik dönemde (göçebe yaşam) Akdeniz’den Yukarı-Mezopotamya’ya ve oradan Basra Körfezi’ne kadar uzanan coğrafyada insan toplulukları hazır buldukları yabani tahılları toplayarak, hayvanları avlayarak göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Yarı yerleşik yaşamla birlikte geçici kültürel topluluklar oluşturdular. Bu bölgede mezolitik döneme ait birkaç kültür örneğı ortaya çıktı. Bunlardan birisi Akdeniz kıyısında M.Ö. 10.500 yılında oluşan Natuf kültürüdür.

1- Natuf Kültürü

Natuf kültürü Akdeniz’in doğu kıyıları boyunca, İsrail’den Toroslara kadar uzanmış ve en çok Eriha, El Wad ve Ain Mallaha da gelişmiştir. Bu kültür; etrafı taşlarla çevrili yuvarlak kulübelerden oluşan, küçük proto-köyleri ve bunların içinde yaşayan kalabalık topluluklarıyla tanınmaktadır. Bunlar, topladıkları yabani tahılları biçmek ve ezmek için taşlardan yaptıkları aletleri kullanmışlardır.

Bitkileri biçmek için çakmak taşından kenarları yontulmuş bıçaklar Natuf kültürünün önemli örneklerindendir. Topluluk içindeki ilişkiler, hiyerarşik bir yapıya sahipti. Yiyeceklerin büyük bir bölümü yabani bitkilerden oluşurken, avcılık sonucu elde ettikleri geyik, inek ve yabani eşek gibi büyük baş hayvanların yanında yabani domuz, göçmen kuşlar, deniz hayvanları, vb. besin maddeleri olarak kullanmışlardır. Yine proto-ticaret adımı verebileceğimiz bazı ekonomik etkinlikler içinde de olmuşlardır. Taştan yaptıkları çanak çeşitlerini ve denizden çıkarılan deniz kabuklarını kendi aralarında değış-tokuş ederken, uzak yerlere de götürerek değışik eşyalarla takas etmişlerdir. Bu takas yolu Anadolu’ya, Sinai ve Kızıl Deniz’e kadar uzanmıştır.

Berechti Hhar' de yabani tani bûgesti (Kaynak: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Koef)

Eriha'da Natuf kültürüne ait bir ev (Kaynak: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Roaf)

2- Zarzian Kültürü

M.Ö. 10.000-9.000 yılları arasında oluşmuş, bugüne kadar mezolitik döneme ait Mezopotamya'da ortaya çıkarılan en geniş bir diğer kültür de Zarzian kültürüdür. Yarı yerleşik bir yaşam sürdüren bu topluluğun kültürünün izlerine Kuzey Irak'taki Karim Şahir, Zavi Şemi ve Şanidar mağaralarında rastlanılmıştır. Burada yaşayan insanlar silindirik biçimindeki yuvarlak evlerden oluşan küçük köylerde yaşamış, yabani tahılları

biçmek için taştan yaptıkları bıçakları kullanmışlardır. Zavi Şemi ve Şanidar'da insanlık tarihinde ilk kez M.Ö. 8.000 yıllarında avcılıktan koyun evcilleştirmesine geçilmiştir.

3- İlk Çiftçi Topluluğu

Fırat nehrinin kıyısında Halep şehrinin 120 km. doğusunda bulunan Abu Hureyra'da M.Ö. 11.000-9.500 yılları arasında ufak bir yerleşim yeri bulundu. Bu insanlar daha toplayıcılık ve avcılıkla yaşıyor, yılın kısa bir dönemini burada geçiriyorlardı. Mayıs ayında bölgeden geçen geyik sürülerini avlayarak, orada yetişen yabani tahılları topladıktan sonra geri çekiliyorlardı.

M.Ö. 9.000 yılından sonra Abu Hureyra ve yakınındaki Mureybet'te büyük bir çiftçi bölgesi oluşmuştur. Buradaki insanlar tahıl ürünleri arasındaki farkı keşfederek, daha önce kullandıkları 157 bitki çeşidinden sadece birkaç tanesini (iki çeşit buğday, arpa, nohut, mercimek, vd.) kullanmaya ve sonra da yetiştirmeye başlamışlardır. Bu topluluk dünyanın en eski çiftçileri olarak bilinmektedir. M.Ö. 7500 yılından itibaren köyleri büyüyerek 12 hektarı geçmiştir. O döneme kadar et ihtiyaçlarını avladıkları geyiklerden karşılayan Abu Hureyalılar keçi ve koyun evcilleştirmesine de başlamışlardır. Bu çiftçiler evlerini, (kurutulmuş çamur) kerpiçten dikdörtgen biçiminde yaparak, içini odalara ayırmaktaydılar. Evlerinin arasında da insanların ve hayvanların geçebileceği genişlikte dar sokaklar yapmışlardı.

4- Jarmo

Zagros dağlarındaki en eski köy yaşamı Jarmo'da başlamıştır. M.Ö. 7. binyılda burada en çok 25 evden oluşan yerleşik bir topluluk yaşıyordu. Bu insanlar buğday ve arpa yetiştirip keçi, koyun ve domuz evcilleştirmişlerdir. Evleri dikdörtgen biçiminde olup birçok odadan oluşmaktaydı. Çamurdan yapılan bu evlerin avluları da vardı. Evlerin temellerini kayaların üzerine oturarak inşa ediyorlardı. Tahıllarını saklamak için ambarlar yapıyor, bu tahılları kurutmak için de tandırlar kullanıyorlardı. Jarmo'da çamurdan heykelcikler ve çömlekler de yapılıyordu.

Yine Kuzey Mezopotamya'da bulunan Çayönü (Diyarbakır yakınında) ve Güney Mezopotamya'da Zagros eteklerindeki Ali Koş'ta yerleşik hayata geçildiği ve tarım ile hayvan evcilleştirmesinin yaygın olduğu bilinmektedir. Çayönü'nde insanların çamurdan heykeller yaptıkları, bakır işledikleri ve bunlardan kolyeler yaptıkları da bilinmektedir.

B- NEOLİTİK DÖNEM

Mezolitik dönemden Erken-Neolitik döneme geçiş aşamasında göçebe ve yarı göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişin zorunlu koşulları doğdu. Mezolitik dönemdeki yaşam koşulları ve tarzı yetersiz kaldığından ve hazır bulunan yabancı tahılların yetmemesi sonucu tarıma geçilmesi ve evcilleştirilen hayvan sürülerinin çoğaltılması toplulukları yerleşik yaşama bağladı. Bu durumda topluluklar ev yaparak, barınak ihtiyaçlarını karşılayıp küçük yerleşim yerlerini kurdular. Artı ürünlerini her zaman sırtlarında ve yanlarında taşıyamayacaklarından bunları saklayacak ambarların ve çanak-çömleklerin yapımına ihtiyaç duymuşlardır. Üretimde kullanmak üzere birçok yeni alet yaptılar. Neolitik döneme geçişin zorunlu koşullarının oluşmasıyla Mezopotamya kültürünün güçlü ve esas temelleri atılmış oldu. Neolitik dönemde Mezopotamya’da birçok kültür gelişerek geniş alanlara yayıldı. Neolitik dönemin başında ortaya çıkan ilk kültür Hassuna kültürüdür.

1- Hassuna Kültürü: (M.Ö. 6500-5500)

Hassuna kültürü Mezopotamya’daki Erken-Neolitik’in ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Bu kültür adını ilk bulunduğu yer olan Tel Hassuna’dan almaktadır. Tel Hassuna Dicle nehrinin batısında Musul şehrinin 30 km. güneyinde olup, kültürün merkezi Mardin ve Diyarbakır’dır. Hassuna kültürünün belirleyici özellikleri taş aletleri ve basit işlenmiş çömleklerdir. Bunlar stil ve işleyiş bakımından Jarmo’da yapılan çömleklerin bir uzantısı olarak görülebilir. Hassuna’nın ilk insanları yarı göçebeydiler. Bunlar ilkel bir tarım sistemine sahip olup, kamp yerlerinde yaşıyor ve topladıkları tahılları çömleklerde saklıyorlardı.

Hassuna insanların geçici olarak kullandıkları ilk evlerinden bir iz kalmadı, fakat birkaç kuşaktan sonra göçebeliği bırakarak geliştirdikleri, tarım aletleri sayesinde yerleşik yaşama geçtiler ve köy

Anaerkil döneminden Hassuna dönemine ait kadın heykeli (M.Ö. 6000)

yaşamına başladılar. Yaptıkları binalarda kullandıkları teknik gün geçtikçe daha fazla gelişti. Bu evler dikdörtgen şeklinde olup duvarları samanlı çamurdan yapılmaktaydı ve her evin 6-7 tane çıkış yeri vardı. Çoğalan buğdaylarını yer altında yaptıkları ambarlarda saklamaktaydılar. Bu evlerden bazılarında ekmek yapmak için tandırlar da bulunmaktaydı. Ev yapma sanatı ilerledikçe çömlek sanatında da ilerlemeler kaydedilmiş ve bunlar daha ince stillerde işlenmeye başlanmıştır. Daha önceleri çömlekler parlatılarak basit motiflerle işlenmekteydi. Hassuna kültürünün son dönemlerinde çömleklerdeki motifler giderek çoğaltılmaya başlandı. Bunlar, birçok bitki ve hayvan figürleriyle estetik açıdan daha da zenginleştirildi.

2- Samarra Kültürü: (M.Ö. 5600-5000)

Samarra kültürü Mezopotamya'daki Erken-Neolitik'in ikinci aşamasında ortaya çıkmıştır. Bu kültür de ismini ilk bulunduğu yer olan Bağdat'ın kuzeyindeki Samarra şehrinde almaktadır. Burada bulunan ince işlenmiş ve boyanmış çömlekler Hassuna kültürünün son döneminde yapılanlara benzemektedir. Samarra kültürünü Hassuna kültüründen ayıran en büyük etken ekonomisidir. Samarra kültürünün yerleşik alanları Hassuna kültürünün tersine, yağmur sularıyla yetişen tarım alanının güneyinde, yani dışında kalmaktadır. Bu yüzden bu kültürün merkezlerinden olan Tel Savan ve Çoga Mami'de, sulama kanalları açılarak, sulu tarıma geçildi. Tel Savan'da tarım sezonu, nehirlerin taşmasına göre ayarlanıyordu. Bu iki yerleşim yerinde ikişer çeşit buğday ve arpa yetiştirilerek başka tahıl çeşitleri de kullanılıyordu. Köyleri yaklaşık 5 hektar büyüklüğündeydi. Samarra kültüründe özel mülkiyetin başladığı, bulunan mühürlerden anlaşılıyor. Zanaatçılık geliştiği için çömleklerle markalar takılıyordu. Böylece zanaatkarlar el sanatlarına dayanarak kendilerini keşfettiler.

Samarra kültüründeki refah, insanları üretim dışına çıkaran bazı sanatsal alanlarla uğraşmasına zemin hazırladı. Örneğin Tel Savan'da birçok çocuk birlikte çalışıyor, çok güzel motiflerle taş aletlerini işliyor, albastan (bir mermer çeşidi) kadın heykelleri yapıyorlardı.

Hassuna ve uzantısı olan Samarra kültürlerinde, elde edilen buğday, bir değiş-tokuş maddesi olmuştu. Buralarda yetiştirilen buğday uzak yerlerdeki zanaat aletleriyle değiştirilirdi. Örneğin Van Gölü'nün yakınlarından getirilen lav camı ile çeşitli aletler yapmışlardır. İran'dan da gözboyaları için kullanılan malagit ve antimonyumun yanı sıra, zincir ve küpeler için de değerli taşlar getirilirdi. Basra Körfezi'nden de deniz kabukları getirilerek takılar yapıyorlardı.

3- Tel Halaf Kültürü: (M.Ö. 5500-4300)

Tel Halaf kültürü Hassuna kültürünün temelleri üzerinde ortaya çıkmıştır. İsmi Resulayn'da bulunan Tel Halaf'tan almaktadır. Bu kültür insanlığın gelişmesine hız kazandırmıştır. Bu kültüre ait insanlar çalışkan, yaratıcı karaktere sahip olup, özelliklerini bütün alanlara yayarak büyük gelişmeler kaydetmişlerdir. Kısa zamanda Akdeniz'den Zagroslara kadar yayılan bu kültür, Hassuna kültürünün sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Tel Halaflıların diğer bir özelliği de, barış içinde yaşayan çiftçiler olmalarıydı.

Başta yerleşim yerleri basit köylerden oluşuyordu ve köylerin inşaat tekniğinde de bir hayli ilerlemişlerdi. Evleri kare şeklinde olup aralarında sokaklar yaparak, geçişi kolaylaştırmak için taşlar döşemişlerdi. Evlerinin duvarları ilk defa Mezopotamya'da kullanılan kurutulmuş çamur kerpiçlerden yapılmıştı. Burada ilk rastlanılan diğer bir bulgu da, inşaat ettikleri ve içinde yaşanılmayan büyük binalardır. Bu binalar çeşitli odalardan oluşarak 5-10 metre uzunluğundaydılar. Bunlar büyük ihtimalle ilk tapınaklardı. Tel Halaf kültüründe yapılan çanak-çömlekler prehistorik Mezopotamya'da yapılan ve işlenilen en güzel örnekleri barındırmaktadır. Motifler ve resimler çiçek, memeli hayvan ve kuş figürleri ile işlenip süslenmiştir.

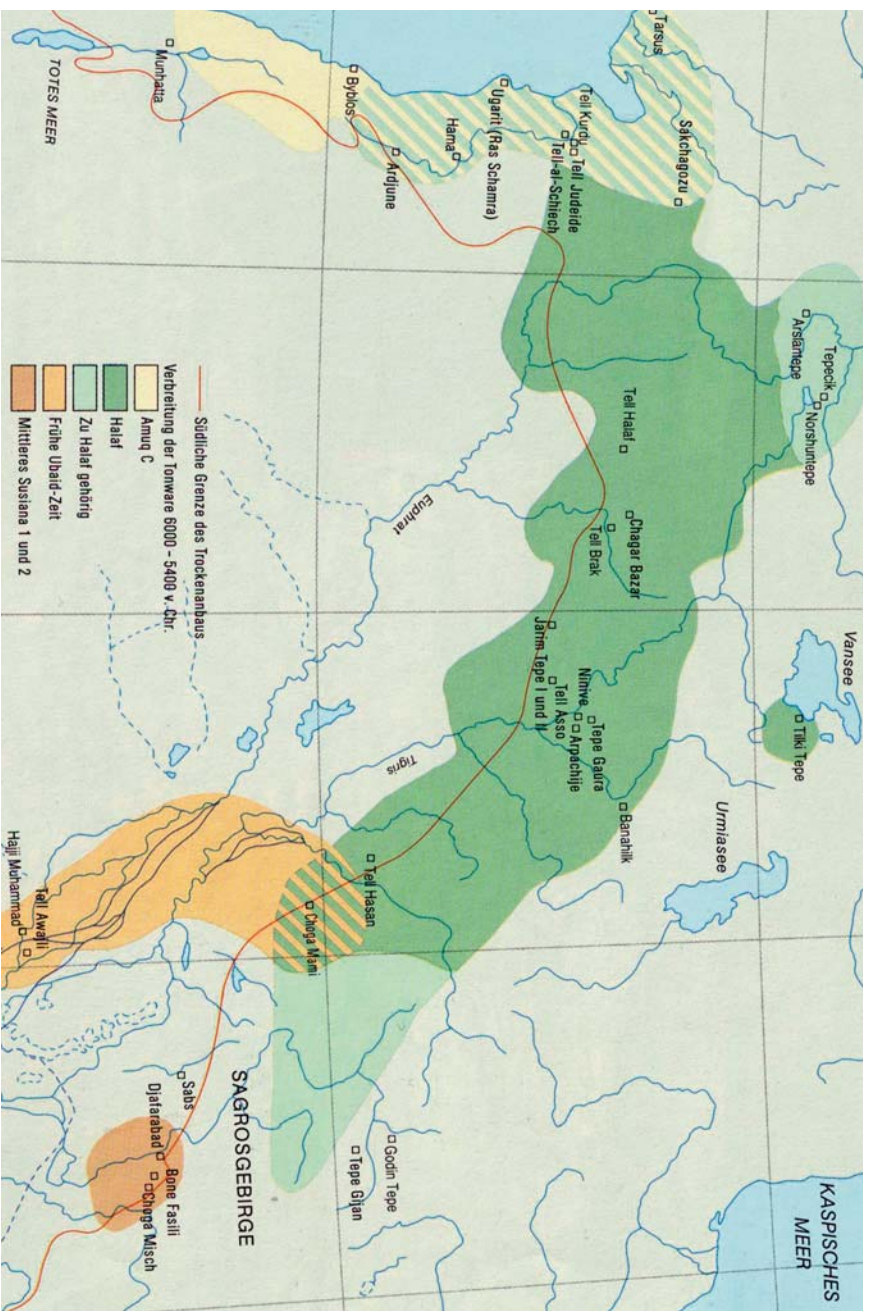

Tel Halaf dönemine ait çanak (M.Ö. 5000)

Bu döneme ait özel mülkiyeti belirleyen taştan yapılmış mühürlerin dışında, bakır da işlenmeye başlanmış ve ilk kez tarımda karasaban kullanılmıştır. Anaerik dönemini teşkil eden tanrıça heykellerinin yanında, erkek gücünü temsil eden sembollere de rastlanmıştır. Tel Halaflılar ticarete gösterdikleri başarıyla da Van Gölü, Malatya ve Basra Körfezi'ne kadar ticaret alanlarını genişlettiler. Tel Halaf kültüründe gelişen refah, bazı bireylerin güçlenmesine, topluluk içinde öne çıkmasına yol açarken, giderek çoğunluğu etkileyen bir sömürü sisteminin ilk işaretlerini de veriyordu. Bu durumdan etkilenen birçok insan, kitleler halinde Mezopotamya'nın kuzeyinden güneyindeki bataklık bölgeye doğru göçetmişlerdir.

4- Tel Obeid Halkı ve Kültürü: (M.Ö. 5000-3750)

Mezopotamya'nın kuzey bölgelerinden güneye doğru gelen çiftçiler, değişik bir

Tel Halaf kultur hartasi (Kaynak: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Roaf)

iklim ve coğrafya ile karşılaştılar. Fırat nehrinin güneyinde Basra Körfezi yakınlarında, Fırat sularının oluşturduğu tarıma çok elverişli bir alana yerleştiler. Toprağın elverişliliğinin yanında varolan sazlıklar, yılın büyük bir bölümünde balık tutma imkanını tanıyordu ki, bu koşullar, buraya gelen çiftçilerin yerleşme sürecini hızlandırdı. İlk olarak Tel Obeid’de izlerine rastlanılan bu topluluğa Tel Obeid halkı da denilmektedir. Bunlar çok çalışkan çiftçi olmalarının yanı sıra su ve nehirlerle içiçe yaşamayı da öğrenmişlerdi. Tel Obeidliler balıkçılık yaparak, nehir kenarlarında hurma ağaçları yetiştirerek, kayıklar inşa edip geniş bir alana yayıldılar.

Fırat nehrinin güneyi kurak olduğundan çiftçiler sulama yöntemine çok önem veriyorlardı. Buraya yerleşen ilk kolonistler ettikleri tohumlarla yılda birkaç kez ürün elde ediyorlardı. Dicle ve Fırat nehirlerinin sürekli taşmaları ve buraya yerleşenlere ve ekinlerine verdiği zarar bile onların bu bölgeye yerleşmelerini önleyemedi. Nehir sularının kısa süreli aralıklarla

Tel Obeid dönemine ait tabak

taşması halkı bazı önlemler almaya zorladı; kanallar, setler ve rezervler bu ihtiyacı bir sonucu olarak oluşturuldu. Bunların sağlam yapılabilmesi için de yapı tekniğiyle tanıştılar. Bu toplulukların elde ettikleri ürünlerin artışı aile sayısını da çoğalttı. Çünkü tarlada ne kadar çalışacak çocuk olursa, yerleşme ve genişleme alanı da o kadar büyüyordu. Bu da artı ürünlerin çoğalmasını sağlıyordu.

Tel Obeidlilerin ilk evleri sazlıklardan ve kumla toprak karışımından oluşan çamurdan yapılıyordu. Güney Mezopotamya’da taş bulunmadığından çamur kurutularak ve zamanla bunu ısıtıp tuğlalar yaparak ev inşasında kullandılar ve köylerini büyüttüler. Aile ile başlayan topluluk büyüyerek küçük köy toplulukları haline geldi. Bu topluluklar üretimdeki görevleri gereği birbirine daha sıkı bağlanıyorlardı. Köylülerin sosyal alanda birbirlerine bu kadar sıkı bağlanmaları köylerin daha da büyümesine ve şehirleşmesine yol açtı. Köylüleri bu kadar birbirine bağlayan diğer bir faktör de inançları ve ibadet yerleriydi. Çünkü bu köylü kolonistler kuzeyden gelip yerleştikleri zaman, kurdukları yerleşim yerlerini korumak amacıyla kendilerine çeşitli inançlar ve tanrılar oluşturdular. Bunlara ibadet etmek için de tapınaklar yaptılar. Her köyün kendine göre koruyucu tanrıları oluştu. Tanrıları için kurdukları tapınakların büyüklüğü ortalama 4 metre uzunlukta olup, içinde sadece bir ibadet taşı ve bir kurban masası bulunuyordu. Zamanla bu tapınaklar köyün veya küçük şehrin merkezi haline geldi ve bunlara kurbanlar sunuldu. Köyün veya küçük

şehrin ekonomisi geliştikçe tapınakların önemi de arttı ve diğer köyleri de içine alacak bir dini merkez haline geldiler.

Tel Obeid kültürü M.Ö. 4000’li yıllarda Ortadoğu’da yayılarak, Akdeniz’den Zagros dağlarına, Basra Körfezi’nden Hazar Denizi’ne kadar geniş bir bölgeyi kapsadı. Tel Obeid halkı kendi etnik kimlik, kültür değerleri ve diliyle dünyada tanınan en eski toplumdur. Tel Obeid kültürü döneminde daha yazının keşfedilmemiş olması kullandıkları dili bulmayı güçleştirmiştir. Ama daha sonraları, Tel Obeid halkının yaşadığı Güney Mezopotamya’ya yerleşecek olan Sümerlerin tabletlerinden anlaşıldığı üzere, İdiklat (Dicle), Buranın (Fırat) gibi isimlerin yanında daha köy olarak Tel Obeidlilerin kurdukları Eridu, Ur, Lagaş, Nippur ve Kiş isimlerinin Sümerce değil de Tel Obeid diliyle olduğu ortaya çıktı. Yine Sümerlerin tarım ve üretimle ilgili kullandıkları sözcüklerin (çiftçi, saban, hayvancılık yapan, maden işleten, marangoz vs.) kökeni Tel Obeid diline dayanmaktadır. Tel Obeidliler önceki kültürlere göre daha güzel ve zarif işlenmiş çanaklar yapıyorlardı. Bunları yüksek derecede ısıtarak yeşil renk almasını sağlıyor, sonradan siyah renkle dekorunu çiziyorlardı.

Tel Obeid halkının bölgelerinde oluşturdukları refah, onların tek halk olma pozisyonlarını değiştirdi. M.Ö. 5. binyılın sonlarında Arap yarımadasından çıkarak Suriye çölünden gelen Samili göçebe toplulukları buraya akın ettiler. Bundan sonra Tel Obeid ve Sami halkı sosyal ve kültürel alanda içiçe girerek yeni bir dönemi başlatarak; öncekilerinden daha ileri ve üretken olan bu topluluklar, yüksek medeniyetin temelini oluşturdular.

5- Eridu: (M.Ö. 4000-3500)

Tel Obeid halkının en önemli ve gelişmiş merkezlerinden birisi Eridu şehridir. Eridu şehri döneminin en büyük şehri haline gelerek Tel Obeid kültürünün öncülüğünü yapmıştır. Eridu; kendi tapınağına sahip olan büyük bir şehirdi. Bu tapınak Güney Mezopotamya’da sonradan yapılacak olan “Ziguratların” ilk şekliydi. Dörtbuçuk metre yüksekliğinde olan bu tapınakta ibadet ve kurban masaları bulunuyordu. Büyük bir salonun her iki ucunda yapılan odaların merdivenleriyle dama çıkılıyordu. Dış duvarların mimarisi de, dönemine göre üstün bir sanata sahip olup, sonradan yapılan Ziguratların da esin kaynağı olmuştur.

6- Sami Toplulukları

Sami topluluklarının Ortadoğu’ya ne zaman ve nereden geldikleri hakkında kesin

bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bunların M.Ö. 4500 yıllarında Arabistan Yarımadası ve Suriye çöllerinde yaşadıkları bilinmektedir. Kendilerine özgü dilleri ve kültürleri olan Sami topluluklarının yaşam şekli, şimdiki Bedevileri anımsatan yarı göçebe biçimindeydi. Küçük topluluklar halinde hayvancılıkla uğraşarak, bir su kaynağından diğerine sürekli göçetmekteydiler. Yaşadıkları coğrafyanın çöl olması onların küçük topluluklar halinde dağılmalarına neden olmuştur. Çölde dağılan bu küçük topluluklar Akdeniz kıyısının (Filistin, Lübnan), Suriye ve Mezopotamya'nın yerleşim olanaklarını ve yüksek yaşam koşullarını keşfetmiş ve bu alanlara hızla yayılarak, yerleşmeye başlamışlardı. Buna tarihte Mezopotamya'nın “Samileşme” süreci de denilmektedir. Önce küçük gruplar halinde Fırat nehrini geçerek Mezopotamya'da bulunan yerleşik toplulukların etrafında konumlanan Sami topluluklar, giderek buralardaki yerleşik kültür ve topluluklarla kaynaşarak içiçe geçmiştir. Genelde evrimsel bir ivmede gerçekleşen bu yerleşmenin yanında, bazı dönemlerde dalgalar biçiminde de Mezopotamya'ya Sami kavimlerin girişi olmuştur.

İlk büyük Sami kavimlerinin yayılma dalgası M.Ö. 4000 yıllarında Tel Obeid kültürünün doruk noktasını yaşadığı dönemde gerçekleşti. Suriye çölünden Fırat nehri üzerinden geçerek, Tel Obeid halkının bulunduğu Güney Mezopotamya'ya kadar uzanan Sami toplulukların bu göç dalgaları sonucu Mezopotamya'daki etkileri de arttı. Çalışkanlıklarıyla bilinen Sami toplulukları, Tel Obeid halkıyla kaynaşarak, onların oluşturduğu ileri kültürden yararlanmış ve böylece medeniyetin temellerine hızlı bir şekilde ulaşip, inşa ederek güçlendirmişlerdir. Bu süreç içinde Kuzey ve Orta Mezopotamya'ya tamamıyla yerleşen Sami toplulukları, yerleşik yaşamda, ziraatçılık ve hayvancılık alanında ilerlemeler sağlamışlardır.

İkinci büyük Sami topluluklarının göç dalgası M.Ö. 3000 yıllarında gerçekleşti. Bu dönemde Samilerin yoğun yaşadıkları bölgeler gittikçe güneye doğru ilerlemiştir. Mezopotamya'nın güneyinde tarihin bilinen ilk devletleşme süreci gerçekleşiyordu. “Sümer Uygarlığı” adı verilen bu yerleşik kültürle içiçe geçen Sami toplulukları, bu uygarlıktan çok şey almış, bu uygarlığa da dinamik- savaşçı insan yapılarıyla çok şey katmış, yayılmasında ön ayak olmuşlardır. Genelde Sümerler için ücretle askerlik yapan Samiler, Sümer şehirlerine zamanla yerleşmişlerdir. Bu konuda yaşanan içiçe geçmişlikten Tevrat'ta da söz edilmektedir. Tevrat'ta bazı Sümer kral isimleri arasında Sami isimleri de geçmektedir. Bu süreç ile birlikte, sosyo-ekonomik koşullar Mezopotamya'nın merkezinde yaşayan Samiler ile Fırat ile Akdeniz arasında yaşayan Samileri birbirinden ayırmaya başlamıştır. Güney Mezopotamya'daki olumlu yaşam koşulları, medeniyetin ve yazının keşfedilmesi, Doğu Samilerin Batı Samilerden daha üstün bir kültüre sahip olmasına yol açmıştır. Kültürün yanında, dilde de zamanla farklılıkların baş gösterdiği görülmektedir. Aynı kökten gelen Sami dili Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmıştır.

C- SÜMER UYGARLIĞI

Eridu'nun en gelişmiş döneminde Mezopotamya'nın güneyine yeni bir topluluk yerleşti. Güney Mezopotamya'nın kültür seviyesinin yüksekliği bu topluluğu çeken faktörlerin başında gelmektedir. Kesin olarak Sümerlerin Mezopotamya'ya nereden ve ne zaman geldikleri bilinmemektedir. Fakat genel olarak M.Ö. 3500-3200 yılları arasında Mezopotamya'ya yerleştikleri tahmin edilmektedir. Sümerlerin dili Hazar Denizi'nin güneyinde konuşulan bir dile yakın olmasından dolayı, tarihçiler Sümerlerin bu bölgeden Mezopotamya'ya geldikleri ihtimali üzerinde duruyorlar. Fakat bu teori henüz kesinleşmiş değildir. Sümerler, fiziksel biçim ve ten rengi olarak da yerli halktan farklıydılar.

Sümerler tarımda uyguladıkları teknik ve kullandıkları yöntemlerle, kanal ve set yapımındaki ustalıklarıyla, tarım ve hayvancılık, ticaret, deniz taşımacılığı vb. konularda gelişmeler kaydetmişlerdir. Ayrıca yerleşik halkla karşılıklı bir etkileşim içinde kaynaşıp ortaya çıkan sentez-kültüre çabukca egemen olmuşlardır.

Geliştirilen teknikle toprağın verimliliği artmış, refah düzeyi yükselmiş ve köyler büyüyerek şehirlere dönüşmüştür. Aynı zamanda şehirleşen köy, daha geniş alanlara hitap etmeye başlamıştır. Bir Ziguratın etrafında büyüyen yerleşim biriminin tarlalarını sulamada önemli bir araç olan kanallar ve su taşkınlıklığını önleyen setlerin yapımı, kollektif çalışmayı zorunlu kılmaktaydı. Bu durum eski köy komünal kültüründen daha farklı “Şehir Kültürü”nün ortaya çıkmasına yol açtı. Şehir insanları ortak duygu ve değerlere sahip oldular. Böylece yerel yurtseverlik şeklinde tanımlayabileceğimiz ayrı bir ruhsal şekillenme de ortaya çıktı. Bu ruhsallığın merkezinde ruhani açıdan olduğu kadar sosyo-ekonomik ve siyasi boyutlarıyla da Ziguratlarda oluşturulan dinsel yapılanma bulunuyordu. Şehir halkı dini merkezler olan tapınaklar etrafında birleşerek, ibadete büyük önem veriyordu. Bu durum, aslında açığa çıkan bereketin kutsanmasından başka bir anlama gelmiyordu. İlk rengi bu olmasına rağmen zamanla bu kutsanma mekanizması başkalaşıma uğrayarak ayrı bir sınıf olarak ruhban takımını ortaya çıkardı. Ziguratlarda kutlanılan bayramların ve ayınların düzenli yapılabilmesi için bir örgütlenmeye gidilmesi, bu örgütlenme içinde çalışacak profesyonel bir ruhban tabakasının oluşturulması gerekiyordu. Zamanla tapınak ve içindeki dini liderler, topluluğun entellektüel merkezi haline geldiler. Bilgi, ilk iktidarlaşmanın temelini oluşturuyordu. Tanrılardan haberler taşıyan, yıldızlara bakarak kehanetlerde bulunan, bereketin kaderi hakkında hava durumlarını yorumlayan, pratik anlamda büyük organizasyon gerektiren tarımsal inşaa işlerinde yöneticilik yapan ruhbanlar giderek toplumun geriye kalan kısmından ayrıştılar.

Şehirlerin nicel ve nitel anlamda büyümeleri, ekonomik kaynakların ve toprak sınırlarının korunmasını, su dağılımının eşit yapılmasını, kanal, set ve rezervlerin inşasında gereken kollektivizmin kontrol altında tutulmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu ancak, belli bir yönetim mekanizması ile mümkün olabilirdi. İlk başlarda bu yönetim sınırlı bir kesimin elinde iken, sonradan büyük bir bürokrasiye dönüştü. Aynı şekilde şehir yaşamının ilk yıllarında şehrin tüm sakinleri eşit haklara sahipti, yöneticilik ve koordinasyon işlerini üstlenecek kişi veya kişiler belli bir seçim sonucu başa gelerek işe başlayabilirken, aynı şekilde şehir sakinlerinin rızasıyla görevden alınabiliyorlardı. Fakat bu eşitlikçi şehir görünümü hızla bozularak yerini elit bir grubun erki elinde tuttuğu bir yapıya bıraktı.

Şehirler güçlendikleri oranda prestijleri de artıyordu. Bunun için gelişen her şehir, etrafındaki köylere elini uzatarak, bu topraklara sahip olmayı ve kendi ekonomisini büyütmeyi hedefledi. Gelişen ve ekonomik bir güç haline gelen şehirler, etraftaki diğer şehirlere ve barbar toplulukların saldırılarına karşı zenginliklerini korumak için düzenli bir askeri örgütlenmenin oluşumuna giderek, içlerinden en cesur olanını askerin başına getirip ilk krallık şeklini de oluşturdular. İlk başlarda az karşılaşılan tehlikelere karşı görevlendirilen krallar, tehlike uzaklaştırdıktan sonra görevlerini bırakıp toplumun içine geri dönüyorlardı. Fakat sonradan her tehlike diğer bir tehlikeye neden olduğundan ve saldırılar süreklileştiğinden dolayı seçilen krallar da kalıcılaştı. Böylece krallık kurumlaşarak kan bağına dayalı, ailevi, despot ve sistematik bir örgütlenmeye dönüştü. Kralın şehrin egemenliğini eline geçirmesiyle, devletleşmenin de gerçek anlamda koşulları oluştu.

Sümer halkı Güney Mezopotamya’da birçok site-devleti kurarak bölgede egemen kültür haline dönüştü. Site devletlerde artı ürün bollaştıkça şehirler arası artık-değeri ele geçirme savaşları da arttı. Birbirleriyle sürekli savaş içinde olan Sümer şehirleri, etraflarında onlarca köye hükmedip, birbirlerini vergiye bağlıyorlardı. Bazı Sümer şehirleri bazı dönemlerde 50.000’den fazla insanı barındıracak büyüklüğe ulaşabilmiş ve bu şehirlerden ilk otoriteyi kuran ve büyüyen Uruk şehridir.

1- Uruk: (M.Ö. 3500-3000)

Uruk şehri Güney Mezopotamya’da güçlenen bir Sümer şehir-devletidir. Burada yaşayan halk; çiftçilik dışında, marangozluk, kuyumculuk, yün eğirme, taş işleme, heykeltıraşlık ve müzikle uğraşıyordu. Uruk’ta göktanrısı Anu için “Beyaz tapınak” olarak da bilinen dönemin en büyük ve en yüksek Ziguratu inşa edildi.

Geliştirilen memurluk sistemiyle tapınakların dini sorumluları, tapınağın

ekonomisini ve tarım mahsüllerini toplamak ve doğru hesaplamak için belli bazı işaretler kullanmaya başladılar. Kullanılan bu figürler daha sonra şekillenecek yazının ve rakamların ilk şeklini de oluşturmuşlardır. Uruklular M.Ö. 3100 yıllarında topladıkları ve ithal ettikleri mahsüllerin çeşidini ve miktarını belirlemek için çuvallara takılan etiketlerde yazının ilk şekli olan piktografiyi, simgeler biçiminde kullandılar. Zengin olan Sümerliler de hayvanlarının sayısını ve mahsüllerinin muhasebesi için büyük kil tabletleri kullanıyorlardı. Figürler tabletin sağ köşesinden başlayarak kolonlar halinde aşağıya doğru diziliyordu. Sayılar içinde 60'lık rakam sistemi kullanılıyordu. 60 rakamının birçok sayıya bölünebilmesi kullanımını yaygınlaştırdı. Bugün halen saat ay ve yıl gibi zaman dilimleri bu sisteme göre hesaplanıyor. Uruk halkı ticarete çok büyük mesafeler katederek Ninve, Arbil, Arrafa (Kerkük) ile ticaret yapıyordu. Azerbeycan ve İran'a da maden eşya karşılığında buğday satarak ticaretlerini geliştirmişlerdi.

Yazı, toplumsal yaşamı birçok yönden olumlu etkileyen ve insanlık tarihinde büyük gelişmelerin önünü açan bir buluş oldu. Devletin kurumlaşmasından ticaret, bilim ve sanatın gelişmesine kadar her alanda yazının kullanılmasıyla birlikte büyük gelişmeler ortaya çıktı. Bu keşif, insanlık tarihinde bir dönüm noktası olup yazılı tarihe geçişi sağladı. Toplumsal yaşamı şekillendiren eğitim de, yazının keşfiyle birlikte sadece anlatıma dayalı bir yöntemden kurtularak, yazının kalıcı yapısallığına adım attı. Bu dönemden sonra piktografi yazısı yerini daha gelişkin olan çivi yazısına bıraktı. Sümerler keşfetikleri yazının sayesinde kısa bir zamanda insanlık tarihine geçen birçok "ilk"ın altına imza attılar. Bu dönem, belki de insanlık tarihinin en yaratıcı olduğu dönemlerden biridir.

2- Erken-Hanedanlık Dönemi: (M.Ö. 2900-2350)

Uruk döneminden sonra Güney Mezopotamya'da, krallar sürekli olarak iktidarı ellerinde bulundurarak, bu krallıklarını

Uruk kralı Gilgamesh

babadan oğula aktarmaya başladılar. Bu yüzden Sümer site devletlerinde bundan sonraki döneme, Erken-Hanedanlık Dönemi denildi. Bu dönemi iki ana husus belirlemektedir. Birincisi, site devletler arasında isim üzerine meydana gelen savaşlar ve beraberinde gelen dinsel zaferler olurken; ikincisi, site devletlerde siyasetin ve dinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu dönemde Uruk (M.Ö. 2900), Kiş (M.Ö. 2900), Lagaş (M.Ö. 2520), Umma (M.Ö. 2500) ve Ur (M.Ö. 2500) şehirleri ön plana çıktılar ve askeri anlamda güçlenip birbirlerine karşı savaştilar.

M.Ö. 2700 yıllarında Uruk şehrinin beşinci ve en tanınmış kralı olan Gilgames, tarihte ilk kez Uruk şehri etrafına bir sur inşa ettirdi. Uruk'un imarında büyük çabalar sarfederek, şehri Mezopotamya'nın en önemli merkezi haline getirdi. Bu çabaların sonucunda Uruk şehrinin refah düzeyini yükselten Gilgames, yarı tanrılaştırılarak yaşamı destanlaştırıldı. Gilgames Destanı, Sümerler'in toplumsal yapılarını, geleneklerini, inançlarını, bilim ve sanat uğraşlarını ortaya koyan, tarihin bilinen ilk yazılı edebi eseri olarak da tarihe geçmiştir. Bu mitolojik destanın en ilginç yönü; insan ile doğa arasındaki ilişki ve etkileşimi ele alması kadar, bir insan olarak öğrenme hırsı ile dolu olan kral Gilgames'in, yaşam ve ölümün sırrını keşfetme yolundaki sonsuz çabalarını ele almasıdır. Bir diğer anlatımla, bu destan Sümer halkının bilim ve öğrenime olan güçlü eğilimini yansıtan önemli bir göstergedir. Sümerler'in matematik, astronomi, mimari, edebiyat, sanat, mitoloji ve eğitim alanlarında ilk büyük gelişmelere damgalarını vurmaları bu eğilimlerinden kaynaklanıyor olsa gerek.

Bu dönemde siyasal olarak birbirinden ayrıışan Sümer şehirleri her ne kadar ayrı bir örgütlenme ve yönetim mekanizmasına sahip olsalar da, dilleri ve kültürleriyle Sümer halk bütünlüğünün birer parçasını oluşturmuşlardır. Aralarındaki savaşların ortaya çıkmasının en büyük nedeni, Sümer topraklarında en fazla

Erken Hanedanlık dönemine ait heykeltciik (M.Ö. 2750-2650)

Ur dönemine ait kadın takıları (M.Ö. 2650)

Erken Hanedanlık dönemine ait bir kadın heykeli (25,5 cm)

zenginliğe ve toprağa sahip olmak, sulandırma haklarını ve ticaret yollarını ellerinde bulundurmak, kazandıkları savaşlarla yerel tanrılarının gücünü zirveye taşımak olmuştur. Bu bir anlamda Mezopotamyalıların sonraki dönemlerde de devam ettirdiği bir gelenek haline gelmiştir.

Mimari açıdan Erken-Hanedanlık Dönemi, Uruk döneminden pek farklı değildir. Sadece tapınakların duvarları daha çok süslenerek altın ve değerli taşlardan mozaikler eklenmiştir. Kabartma sanatı daha hızlı gelişmiş, yazıda ise büyük değişikliklere gidilmiştir. Piktografik yazı tekniği değiştirilerek, soldan sağa yazılmaya başlandı. Bunun yanında kabarık figürler yerine bunları anımsatan daha estetize edilmiş, yazımı kolaylaştıran simgeler geliştirilmiştir. Bu çizgisel simgeleri çizmek için ucu üçgen biçiminde çubukla yazı yumuşak kil tabletlere işlenmiştir. Daha önceden güneş altında kurutulmuş olan yazı tabletlerini kullanmak için sadece suya batırmak yetiyordu. Üçgen çubuğun yumuşak tablet üzerinde çivi şeklinde bir iz bırakmasından dolayı bu yazı metoduna “çivi yazısı” denilmiştir. Bu yazı yöntemi sayesinde, M.Ö. 2520 yılında Lagaş şehrinin tarihi ve güncel olaylar, ilk kez, memurları tarafından kil tabletlere geçirilerek geleceğe aktarıldı. Diğer şehirlerin eski tarihleri de daha sonraları aynı yöntemle yazıya döküldü.

Sümerler daha ilk dönemlerinde kölecilikle tanıştılar. İlk başlarda işgal ettikleri yerlerdeki insanların tümünü öldürürken, kadın ve çocukları bağışlıyorlardı. Köle sözcüğünün Sümercedeki anlamı “yabancı ülkeden gelen kadın” demektir. Zamanla erkekler de esir alınarak kralın hizmetinde çalıştırıldılar.

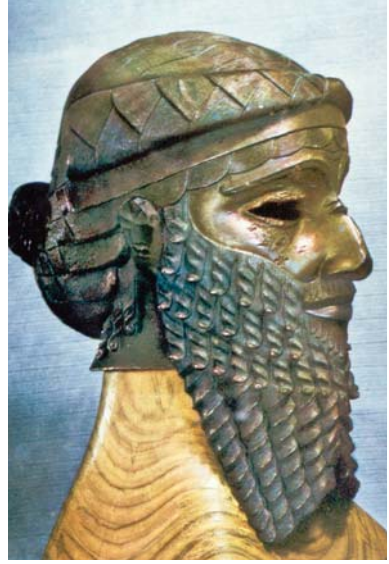
M.Ö. 24. yüzyılın ilk yarısında birbiriyle savaşlarda bitkin düşüp dağılma sürecine giren Sümer şehirlerini tek tek ele geçiren Büyük Sargon M.Ö. 2350 yılında Sümer siyasi iktidarına son vererek Sümer uygarlığının bırakmış olduğu miras ile Sami kültürünün karışımından oluşan Akad Devleti’ni kurdu. Bu aşamadan sonra Sami toplulukları Mezopotamya’da siyasi ve askeri iktidarı ele geçirdiler.

D- AKAD DEVLETİ (M.Ö. 2350-2170)

Dünyada ilk “merkezi devlet” Büyük Sargon önderliğinde kurulan Akad Devleti’dir. Sümerler merkezi devlet kurma aşamasına geldikleri sırada çöktüler. Bu koşullarda bu zorlu geçişi dinamik bir güç olarak Akadlar gerçekleştirdiler.

Sami topluluklarının Mezopotamya içine yönelik ikinci büyük dalgasıyla önemli bir Sami nüfusu oluştu. Kuzey Mezopotamya’dan güneye doğru genişleyen Sami topluluklarının yerleşim yerleri Sümer şehirlerine kadar dayanmıştı. Hatta birçok şehirde Samiler ücretli asker olarak Sümer ordularında yer almışlardı. Sümer tarihinde çok önemli bir yeri olan Kiş şehrinin sarayında, kral Urzababa’nın aslen Sami olan baş muhasebecisi Sargon, M.Ö. 2350 yılında bir savaştan yenik dönen kralını tahttan indirerek yerine geçti. Sargon, Kiş şehrinde güneye doğru ilerleyerek diğer Sümer şehirlerini de ele geçirdi. Sargon’un ordusu son derece disiplinli ve dönemin modern silahlarıyla donatılmıştı.

Kiş’ten sonra sırasıyla Uruk, Ur, Lagaş, Umma gibi güçlü Sümer site devletlerin yanında diğer şehirleri de sınırları içine alan Sargon, güneydoğudaki Elam’ı da işgal ettikten sonra Kuzey Mezopotamya’ya (Subartu) seferler başlattı. Bu seferler sonucu kuzeydeki Sami şehir-devletleri olan Tuttul, Mari, Yarmuti ve Ebla’yı da ele geçirdi. Sargon kısa zamanda sınırlarını Basra Körfezi’nden Amanoslara, Zagros Dağları’ndan Akdeniz’e kadar genişletti. Hatta askerleri onun etkisini Mısır, Etiyopya ve Hindistan’a kadar götürdüler. Kral Sargon yaptığı bütün seferlerde ele geçirdiği topraklara Sami kültürünü ve dilini de götürdü. Dünyada ilk kez bu kadar geniş bir alan üzerinde kurulan bir devleti korumak için, bütün Sümer şehirlerine ve stratejik noktalara askeri birlikler yerleştirdi

Akad kralı Sargon

ve başlarına da Sami kökenli komutanlar atadı. Seferlerden büyük başarılarla dönen Sargon, Uruk şehrinde kendisini “Dünyanın dört bölgesinin kralı” olarak ilan etti. Sümer’in en büyük tapınağı olan Ur tapınağına da kızını başrahibe olarak atadı. Bu davranışla halkın sevgisini kazanarak tapınağı ve dinsel erki denetimi altına aldı. Böylece Sami ve Sümerler arasındaki din birliği de güçlenmiş oldu.

Daha sonra devletin merkezini Kiş şehrinde Fırat kıyısında kurduğu Akad şehrine taşıdı. Kiş şehrinin kuzeyinde kurulan Akad şehri, birçok tapınak ve imparatorluğun dört bir yanından getirilen zenginliklerle donatılan kraliyet sarayı ile antik çağın en görkemli şehirlerinden biri olmuştur. Akad şehrinde bereket tanrıçası İştar için büyük bir tapınak yapıldı. Akad şehrinin merkez haline gelmesinden sonra Sargon'nun kurduğu devlete Akad Devleti, konuştukları doğu Sami diline de Akadça denildi. Akad dili bütün Mezopotamya'da Sümer dilinin yerine geçerek günlük yaşamda ve ticaretle kullanılan dil oldu. Sümerce ise sadece üst tabakadan olan insanlar arasında ve dini ayinlerde kullanılmakla sınırlı kaldı. Akadlar, Sümerlerin kullandıkları çivi yazısını devraldılar. Sümercede kullanılan işaretler Akad dilindeki sesleri tam olarak tanımlayamadığından, yeni yazı düzenlemesine gidildi. Böylece Akadça çivi yazısı ile, genel anlamda yazı daha somut ve kullanılır bir hale getirildi. Akadlar yazıdan başka Sümer tanrılarına da kendi dillerinde isimler verdiler. Örneğin Sümerlerde bereket tanrıçası "İnanna"ya Akadca'da "İştar", Güneş tanrısı "Utu"ya "Şamaş" ve Ay tanrısı "Nanna"ya da "Sin" adlarını verdiler.

Akad şehri siyasi merkez konumunun yanında ticari bir merkez de oldu. Devletin zenginleşmesinde gereken ve Mezopotamya'da bulunmayan birçok madde Akad devletinin sınırları içinde kalan bölgelerden getiriliyordu. Örneğin, Lübnan, Toroslar ve Zagroslardan kereste, Anadolu ve İran'dan maden, Fırat'ın merkez bölgesinden bitüm ve yakın dağlık bölgelerden de taşlar getiriliyordu. Sınırları dışında kalan

Güneş Tanrısı Şamaş

bölgelerle de ticaret geliştirilerek, ihtiyaç duyulan eşyaların merkeze kolay akabilmesi için bütün ticaret yolları Akad şehrinde birleştirildi. Akad'dan İndus ovası ve Doğu Arabistan'a, Girit Adası ve Orta Anadolu'ya kadar yürütülen ticaret sonucu Akad şehrinin önemi hem kara, hem de deniz yolları açısından giderek arttı. Batıdan ve kuzeyden gelen kervan yolları ve güneyden yapılan deniz ticareti, Akad şehrini, bütün zenginlik ürünlerinin bulunduğu bir depoya dönüştürdü.

Kral Sargon kurduğu merkezi devletiyle asırlar boyu Mezopotamya'da süren teokrat tapınak şehir yönetimine son verdi ve yerine güçlü memur mekanizmasıyla idare edilen merkezi bir devlet kurdu. İşgal edilen şehirleri yıkmıyor ve hatta ona itaat ettikleri sürece krallarını yönetimde bırakarak, onları senelik vergiye bağlıyordu. Karşı koyan krallar tahttan indirilerek, yerlerine yine aynı şehirden, fakat Akad'a bağlı bir kişi atanıyordu. İşgal altındaki şehirleri vergiye bağlayarak buradaki ticari ve askeri olanakları denetlemek için büyük bir memur kadrosu oluşturdu. Onun yanında hergün 5400 memur çalışıyordu. Oluşturulan bu memur kesimine ayrı ayrı görevler vererek Mezopotamya'da bürokrasinin çok yönlü kurumlaşmasını sağladı. Aynı zamanda daha önce tapınakların elinde bulunan kamusal topraklar özelleştirilerek, özel mülk edinmenin yollarını da açtı.

Kral Sargon'un Mezopotamya'da iktidarı ele geçirmesiyle beraber sosyal, siyasal ve ekonominin yanında sanatta da bazı değişiklikler ortaya çıktı. Örneğin; Sümer kültürünün belirleyici sanatı olan Ziguratların yapımını durdurdu. Özel mülkiyetin artmasıyla mühürler çoğaltıldı. Mühür yapımında eskiden kullanılan çok figürlerin yerine, boş bir zemin üzerine, genelde bir mitolojik olayı (iyi ile kötü arasındaki savaş vb.) anlatan tek bir figür kullanıldı. Dinsel açıdan Güneş tanrısı Şamaş, Ay tanrısı Sin ve Venüs tanrıçası İştär en çok tapılanlardı. Bunların yanında diğer Sümer tanrılarına da değer veriliyordu.

Tarihte ilk kez değişik toplulukları egemenliği altına alan Akad devleti, bu toplulukların süreklileşen başkaldırılarını da bastırmak zorunda kaldı. Sargon 56 senelik krallığı süresinde, sınırları içinde oluşan bütün ayaklanmaları çok acımasız bir şekilde bastırdı. Sargon'un ölümünden sonra Akad devleti zayıflamaya başladı ve bir kargaşa dönemine girildi. Yerine geçen oğlu Rimuş şehirlerin başkaldırılarıyla karşılaştı. Dokuz senelik hükümdarlığının tümünde iç savaşlarla uğraşan Rimuş, bir saray ayaklanmasında öldürüldü. Kardeşi Maniştusu onun yerine geçti. Maniştusu da her tarafa yoğunlaşan ayaklanmalara karşı büyük bir mücadele vermek zorunda kaldı. Fakat o da isyanları önleyemedi ve bir saray ayaklanmasında öldürüldü. Maniştusu'nun ölümünden sonra yerine oğlu Naram-Sin geçti. Naram-Sin kısa zamanda büyük bir askeri kral olduğunu ispatladı. Dedesi Sargon'un kurduğu devlet içinde oluşan başkaldırıların tümünü bastırarak devlet sınırlarını daha çok genişletti.

Naramsin'in Lulubilere karşı kazandığı savaşı gösteren kabartma

Güçlü bir otorite kuran Naram-Sin kendisini “Akad’ın tanrısı ve dünyanın dört bölgesinin kralı” ilan ederek ilk tanrılaşan kral ünvanını aldı. Naram-Sin, Elam ve Lulubilere karşı zafer kazanarak, Akad dilini ve alfabetini onlara kabul ettirdi.

Naram-Sin yukarı Habur ırmağının kenarında bulunan Tel Brak’ta büyük bir saray inşa ederek, kuzeye giden ticaret yollarını denetimi altına aldı. Böylece “Yukarı Ülke” Akadların denetimi altına geçti. Bu döneme ait sanat eserleri Asur, Ninve, Diyarbakır, Mari ve Susa şehirlerinde çokça görülmektedir. 36 sene hüküm süren Naram-Sin’in son yıllarında Akad Devleti zayıfladı. Bu dönemde Zagroslar’da yaşayan barbar Gutilere karşı girdiği savaşta ağır yenilgiye uğramasına rağmen, devlet sınırlarını korudu. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şarkalı-Şarri (kralların kralı) döneminde Suriye’den gelen Sami kökenli Amurular, Zagroslar’dan gelen Lulubiler, muhtemelen kuzey Mezopotamya’dan gelen Huriler ve İran’dan gelen Gutilerin saldırıları sonucu Akad devleti gittikçe zayıfladı ve Gutilerin vurduğu en son darbeye tarihe karıştı.

Gudea

Mezopotamyalılar tarafından “dağların yılanı” olarak adlandırılan Gutiler, hüküm sürdükleri 70 senelik süre içinde Mezopotamya karanlık bir dönemi yaşadı. Barbarlık ve talandan başka birşey yapmayan Gutiler, Mezopotamya’da açlığa ve sefaletle yol açtılar. Kısa süreli egemenlikleri esnasında 21 Gutî kralından bahsedilmektedir. Bu Gutilerin yarattıkları kaos sonucu duruma hakim olamadıklarını göstermektedir. Gutiler Akad Devleti’nin tümünde iktidar olamadılar. Güneydeki Sümer kentleri kaos ortamından yararlanarak, kendilerini toparladılar. M.Ö. 2140 yıllarında Sümer şehirlerinden Lagaş güçlenerek bağımsızlığını ilan etti. Büyük bir hedefle başa gelen Gudea, Lagaş’ı yeniden inşa ederek kalkındırdı. Lagaş’ın kutsal mahallesi olan Girsu’da da en az 15 tapınak inşa ederek, insanları her taraftan buraya çekti.

Bu dönemde Sümer şehirleri siyasal alanda da önemli adımlar attılar. M.Ö. 2120 yılında Uruk şehri güçlenerek başa gelen Utuhegal’ın liderliğinde Gutilere karşı savaş başlattı. Diğer şehirlerin yardımıyla da yapılan büyük bir saldırıda Gutilerin gücü kırıldı ve son kralı Tirigan esir alındı ve Gutî egemenliğine son verildi.

E- SÜMER RÖNESANSI VE ÜÇÜNCÜ UR HANEDANLIĞI

Utuhegal bu başarısından fazla yararlanmadan M.Ö. 2112 yılında öldü. Kendisinin Ur şehrinde başa getirdiği Ur-Nammu liderliği devraldı ve Sümer tahtına geçerek Ur şehrinden yönetime başladı. Ur şehrinin Sümer tarihinde üçüncü kez Sümer krallığına sahip olmasından dolayı, bu döneme “Üçüncü Ur Hanedanlığı” denilmektedir. Sümer tahtına geçen Ur-Nammu, Akad Devleti’nin topraklarının büyük bir bölümünü ele geçirerek, Akad ve Sümer’den oluşan güçlü ve örgütlü bir devlet oluşturdu ve “Sümer ve Akad Kralı” ünvanını kazandı. Bu dönemde ticaret, sanat ve zanaat alanlarında yaşanan yükseliş, Mezopotamya’nın antik tarihinde bir rönesans olarak tanımlanmaktadır. Ur-Nammu kısa zamanda bütün Sümer şehirlerini yeniden inşa ettirerek, eski günlerine dönmelerini sağladı.

İlk başta merkezi olan Ur şehrinin etrafına yeni ve çok büyük bir sur yaparak, şehre su kanalları çekti. Sonra bütün ülkesinde tapınaklar inşa ettirdi. Bunlardan en muhteşemi ise, Ur şehrinde ay tanrısı Nanna için yaptırdığı Zigurattır. Dört kattan oluşan bu yapıt, günümüze kadar kalmayı başaran en büyük Sümer mimarisidir.

Ur-Nammu kurduğu güçlü ve örgütlü devletinde refahı sağlamak için bir dizi kanunlar oluşturup, bunları ilk kez tabletler üzerinde yazdırdı. Şimdiye kadar bulunan en eski yazılı kanunlar olan “Ur-Nammu Kanunları”; özü itibarıyla sınıfları birbirlerine karşı korumaktadır. Bu kanunlara göre fiziksel ceza yerine maddi (genelde gümüş) cezalar öngörülüyordu. Akad döneminden daha güçlü bir bürokrasiyi örgütleyen Ur-Nammu, ülkenin her yerinden raporlar alıyordu.

Ur'daki Ay tanrısı Nanna (Sin) ziguratı (tapınağı)

Devletindeki birliği sağlamak ve hukuku geliştirmek için bütün ölçü birimlerini sabitleştirdi. Oturtulan hukuk sistemi sadece ekonomiyi güçlendirmek için değildi. Aynı zamanda eski dinsel hiyerarşiyi de yeniden canlandırmak istiyordu. Böylece kendi aralarında savaşan şehirlerin tanrıları için inşa edilen tapınaklara saldırmaya yasağı getirdi. Ur-Nammu'ya göre savaşlarda tanrılar karşı karşıya getirilmemeliydiler. Çünkü bütün tanrılara artık bir aile olarak bakılıyordu. Tanrıların tümüne kullanılan 60 sayı sistemine göre hiyerarşik bir biçimde değer biildi. Örneğin en büyük tanrı Anu'ya 60 rakamla değer biilirken, Ay tanrısı Sin'e 30, Güneş tanrısı şamaş'a 20 ve şştar'a 15 verilmişti.

Ur-Nammu 18 senelik güçlü bir iktidardan sonra Gutilere karşı girdiği bir savaşta öldürüldü. Onun ölümüne çok üzülen halk, üzüntülerini dile getiren ve bir tanesi günümüze kadar da kalan ağıtlar yaktı. Sümer devleti; Ur-Nammu'nun yerine geçen oğlu şulgi döneminde 48 sene süren bir refah döneminin yaşadıktan sonra, şulgi'nin ölümüyle gerilemeye başladı.

nc Ur Devleti'nde kölecilik sistemi daha da derinleştirilmişti. Eskiden köleler işgal edilen topraklardan getirilirken bu dönemde Sümer topraklarında bulunan insanların da kleleştirildiği görülmektedir. Özellikle borç altına girenler ya kendilerini, ya da çocuklarını borçlarının karşılığında, borç sahiplerine köle olarak vermek zorundaydılar.

Sümerlerin son kralı olan İbbi-Sin'in Elamlılar tarafından esir alınıp Ur şehrinin yağmalanmasıyla nc Ur Hanedanlığı ve Sümer egemenliği de sona erdi. nc Ur Hanedanlığından sonra başlayan İsin-Larsa döneminde (M.. 2017-1763) Sümer Rönesans'ında geliştirilen edebiyat ve bilimin yükselmesi devam etti. Geleceği belirleyen yazılar, şiirler, şarkılar ve destanlar bu dönemde arttı. Glgameş destanı da bu dönemde yazıya geçirildi. Bilimde ve matematikte de hızla gelişmeler sağlanarak yüksek bir seviyeye ulaştırıldı. Örneğin astronomide ölçüler ve al-Cebra kullanılıyordu. Değişik hesap işlemlerinin yanısıra, Pytagoras'ın formlleştirdiği kanunlar bile İsin-Larsa döneminde kullanılıyordu. Sümerlerde müzik de gelişkindi, ancak sadece tapınaklarda çalınıyordu.

nc Ur Hanedanlığının düşmesiyle 1500 seneden sonra Sümer iktidarı sona erdi. Bundan sonra Sümerler siyasi alanda herhangi bir rol oynamadılar. Sümerlerin geliştirdikleri sosyal, siyasi, hukuksal, edebiyat vb. dallar Sami toplulukları tarafından geliştirildiler. Sümer dili M.. 1. yüzyıla kadar dini bir dil olarak bazı tapınaklarda devam etti.

II. BÖLÜM

ASUR, BABİL, ARAM, KALDE EGEMENLİKLERİ DÖNEMİ

A- ESKİ ASUR VE BABİL DÖNEMİ

Sami toplulukları M.Ö. 4000-3000 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'ya geçerek ordaki yerleşik topluluklarla içiçe yaşamaya başlamışlardı. Varolan yerleşik-tarım bilincine kendi dinamikliklerini ve çalışkanlıklarını da ekleyerek birçok yerleşim biriminin gelişmesini ve büyümesini sağladılar. Kuzey Mezopotamya'da Ninve, Asur, Arbil, Mari gibi şehirler M.Ö. 2400'lü yıllarda ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan önemli şehirler haline gelmişlerdi. Kuzey Mezopotamya, Sümer ve Akkadlılar tarafından "Subartu" olarak tanımlanıyordu. Burada yaşayan insanlara da Subarular deniliyordu. Kuzeydeki bu şehirler, güneydeki Sümer şehirlerinin aksine genelde ticaret alanında gelişmeler kaydetmişlerdi.

Şehirleşme sadece Mezopotamya'nın güneyinde değil, batısında da çok gelişti. M.Ö. 2400'lü yıllarda Ebla şehri kuzeyin en güçlü site devleti haline geldi. Bu dönemlerde Ebla ve ona bağlı köylerin nüfusu otuzbini buluyordu. Bu şehirler güneydeki Sümer şehirleri gibi savaşlarla değil, daha çok Anadolu ile yapılan ticaretle zenginleşip güçlendiler. Kervan yollarının Suriye ve Kuzey Mezopotamya'dan geçmesi buradaki şehirlerin önemini arttırdı. Ebla şehri doruk noktasındayken egemen olduğu yerlerde 260.000 kişi yaşıyordu. Ayrıca bu ve buraya bağlı sömürgelerde ekonomik hesapların yapılması için en az 11.700 kişi çalıştırılıyordu. Çok güçlenen Ebla şehri ticaret yollarını tehdit eden Mari ve Asur'a karşı savaşlar açarak, birleşik güçlerini yıktı. Ebla şehri M.Ö. 2275 yılında güneyden gelen Akadlar tarafından yıkıldı. Ebla'da kullanılan dile, tarihçiler tarafından Eski-Kenanca veya Eblaca

önemlisi Kaneş (Kayseri yakınındaki Kültepe, eski Asur adıyla Neşa) şehriyle kurulan ilişkiler ve sonucunda burada kurulan kolonidir. M.Ö. 1925-1840 yılına kadar süren Eski Asur Ticaret Dönemin’de Kaneş kolonisi, diğer Anadolu şehirleriyle kurulan ticaret ağlarında bir merkez konumundaydı. Mezopotamya’nın maden ve kereste gibi bazı doğal kaynaklardan yoksun olması, Anadolu ve benzeri coğrafyalarla ilişkilendirilmesini zorunlu kılıyordu. Özellikle doğal kaynak açısından çok zengin olan Anadolu’ya, Mezopotamya’daki güçler sürekli yöneldiler. Eski Asur döneminde kültürel açıdan Mezopotamya’dan çok gerilerde kalan Anadolu şehirleri hala küçük beylikler halinde yönetiliyordu. Merkezi bir devlet kurma sürecine henüz girememiş Anadolu şehirleri, Asur ticaretinin gelişmesine engel olamadılar. Asurlular, Kaneş şehrinin hemen dışında “Karum” dedikleri kolonilerini kurarak, burayı ticaret merkezleri haline getirdiler. Kendilerine ait olan bu karumda yerleşen Asur tüccarları temsilciliklerini oluşturmuşlardı. Asur şehrinden yönetilen ticaret ağıyla, Anadolu içinde kendilerine bağlı birçok şube açtılar. Asur ticaret bağları buradan Hatuşaş (Boğazköy) ve Ankuva’ya (Yozgat yakınlarında) kadar uzandı. Her karuma atadıkları beş kişiden oluşan komisyon aracılığıyla ticaret ilişkilerini denetliyorlardı.

Asurlular bronz yaptırmak için, bronzun hammaddesi olan kalayı Anadolu’ya gönderip işlettikten sonra geri getiriyorlardı. Bunun dışında yün kumaşlarını da ihraç ederek işlenmiş bronz, gümüş ve altın ithal ediyorlardı. Güney Mezopotamya’da üretilen malları, özellikle yün kumaşları alarak Anadolu’ya götüren Asurlular, yüzde altıyüze kadar büyük bir kazanç sağlıyorlardı. Bu kumaşların büyük bir bölümü tapınaklarda geri kalanını da ev kadınları dokuyordu. Dokunan kumaş ve diğer eşyalar kervan sahipleri tarafından toplanarak Anadolu’ya götürülüyordu. Ticaret; eşek kervanları ile korunan yollar üzerinden yapılıyordu. Asur’un bu kolonileşme döneminde, demir en değerli madendi. Hatta altından bile daha değerliydi. Anadolu’da demir işlemesi daha keşfedilmemiş ve demir madenleri kullanıma geçmemişti. Demir daha çok yeryüzüne düşen meteorit taşlardan elde ediliyordu. Bu yüzden demir tanrılara ait bir maden sayılarak Anadolu’da ticareti yasaktı. Demirin ticaretini yapan Asur tüccarları ise ağır cezalara çarptırılıyordu.

Asur yönetimi, ticareti büyük oranda özelleştirdiği için, ticaret genelde aile şirketleri tarafından yürütülüyordu. Büyük kervan sahibi olan bu aile şirketlerinin bazen yatırımcılara veya paraya ihtiyaçları oluyordu. Buna karşı çoğu zaman taşınmaz mallarını, çocuklarını veya kadınlarını rehin vermek zorunda kalıyorlardı. Çünkü kervan yolu zaman zaman hırsız ve yırtıcı hayvanların saldırılarına uğrayıp, yağmalanabilirdi. Ayrıca zarar etme ihtimali de vardı. Bu yüzden yatırımcılar zarara uğradıklarında tüccarın eşyalarına el koyup ailesini köle olarak satabilirlerdi. Ticaretin önünü açan anlaşmalar ise Asur yöneticileri ile Anadolu şehir yöneticileri arasında yapılıyordu. Geliştirilen bu anlaşmalar ihtiyaç duyulan kaynakları savaş yoluyla

değilde, ticaret yoluyla elde etmeye yarıyordu. Asur yönetimi Kaneş'te ticari anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için bir de mahkeme kurarak, hakimlerini sürekli seferber ediyordu. Aynı zamanda geri kalmış Anadolu'da da ticaretin korunup geliştirilmesi için, Kaneş'te kurulan bir okulda Asur dili (Akadca'nın kuzey lehçesi) ve yazısı öğretiliyordu. Böylece çivi yazısı dn a Anadolu'ya taşındı. Kısa zamanda Anadolu'nun genelinde ticari anlaşmalar, Asur dili ve yazısıyla yapılmaya başlandı. Buradan idare edilen ticaret modern bir şekilde örgütlendirilmişti. Örneğin geliştirilmiş vergi sisteminin yanında yol kullanma ödentisi ve giriş (gümrük) hakları tanınıyordu. Tüccarların kazançlarını güvenceye alabilecek bir "karum evi" kurulmuştu. Ticaret bankası görevini yapan karum evine para yatırılarak her türlü parasal işlemler yapılıyordu. Asur şehri zengin tüccarlar ve para babalarından oluşan bir topluluğun merkezi haline gelmişti.

İlişuma'nın oğlu I. Erişum ve onun oğlu İkinum dönemlerinde bu ticaretin hızla geliştirildiği, bu konuyla ilgili bulunan 16.000 kil tabletlerden anlaşılmaktadır. Erişum'un oğlu I. Sargon'un ölümünden sonra Asur şehrinin refahı pek uzun sürmedi. Anadolu'da oluşan siyasal gerginlikler ticaret yollarına saldırıları yoğunlaştırdı ve sonuçta bu saldırılar Asur kolonilerine kadar yayıldı. M.Ö. 1840 yıllarında Kaneş yerle bir edildi ve Asur ticaretinin ağırları koparıldı. Aynı dönemde Asur yönetimini elinde bulunduran I. Sargon'un oğlu II. Puzur-Aşur güneyden gelen ikinci bir saldırıya uğradı. Güneyde güçlenen Eşnunna şehrinin kralı Naram-Sin, Asur şehrine saldırarak Puzur-Aşur hanedanını yıktı ve kendisini Asur kralı ilan etti. II. Puzur-Aşur'un oğlu II. Erişum daha çocuk olduğundan babasının tahtına geçemedi ve böylece Asur şehrinin yönetimi dışardan gelen bir kralın denetimine girdi.

Asur şehrinin hanedanlık döneminde yönetim örgütlenmesi geleneksel şeklini koruyordu. Yani hükümdarlar, şehir beyi (işşiyakum) ünvanını taşıyorlardı. Bunun yetkileri her yıl önde gelen aileler arasında kura ile seçilen başka bir yetkili tarafından sınırlandırılıyordu. Kura ile seçilen bu yetkiliye Asurlar "limum" diyorlardı ve her seneyi de limumlarına göre adlandırıyorlardı. Limumun görevleri genel olarak dinseldi, fakat bunun yanında Asur şehri içinde ve dışında yapılan yatırımlarda büyük bir söz hakkına ve karar gücüne sahipti.

2- Amurular

Tarihte Eski Babil Dönemi olarak geçen bu süreç, Sami topluluklarının kuzeyden güneye doğru yayılmalarının gerçekleştiği, batı ile doğu arasında kaynaşmanın sağlandığı ve Amuruların (Batılı Samiler) Mezopotamya'ya egemen olduğu bir süreçtir. Geçmişte olduğu gibi Fırat'ı aşan toplulukların Mezopotamya içine göçleri

durmuyordu. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın zayıflamasıyla, Suriye steplerinde yaşayan Amurular Mezopotamya'nın içlerine girmeye başladılar. Amurular yüzyıllardır Suriye ve Arap çölleri ve steplerinde yaşayan, genelde koyun ve büyük baş hayvanları yetiştirerek geçimlerini sağlayan, Batı Samilerdir. Sümerler tarafından Martu (batılılar) diye adlandırılan Batı Samilere Akadlar “Amurular” demişlerdir. Sümerler toprakları dışında yaşayan kabileleri, bulundukları yönlere göre isimlendirmekteydiler. Örneğin; Bani Yamini (güney oğulları), Simali (kuzeyliler), ki bunlar da Amuruların Mezopotamya'ya girdikleri dönemlerde Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki ticaret yollarına saldıran yarı göçebe Sami kabileleriydi.

Mezopotamya'nın verimliliğinden yararlanmak isteyen Amurular yaşadıkları kurak bölgeleri bırakarak önce küçük gruplar halinde, sonrada büyük akınlarla Mezopotamya'nın verimli alanlarına yerleştiler. Amurular kısa sürede Mezopotamya'da birçok şehri ele geçirdiler. Aynı dönemde Mezopotamya'nın başka bir yerinde Van Gölü'nün etrafına yerleşen Huriler de Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgelerine inmeye başlamışlardı. Hurilerin konuştuğu dil ne Sami, ne de Hint-Avrupa dil grubuna bağlıdır. Huriler, Amuruların Mezopotamya'nın düzlük ve verimli olan kuzey bölgelerine yoğun olarak yerleştiklerinden dolayı daha fazla güneye inmediler ve dağlık kesimde kaldılar.

Yine o dönemde Hint-Avrupa dil grubuna bağlı olan Hititliler ve Luviler doğu steplerinden Anadolu'ya küçük gruplar halinde yerleştiler. Amurular ise o dönemden itibaren Mezopotamya'nın genelinde siyasal ve ekonomik yönde en belirleyici halk haline geldiler. Sümer kralı Şu-Sin döneminde ilk Amuru saldırılarından bahsedilmektedir. Başta küçük gruplar halinde gelerek bazı şehirlere savaşız yerleştiler. Fakat Mezopotamya'nın kuzeyinden giren Amuruların bu akınları büyüyünce, onları durdurmak için Sümerler, şimdiki Bağdat şehrinin kuzeyinde 80 kilometreden daha uzun bir duvar çekmişlerdi.

Son Ur kralı İbbi-Sin döneminde Amurular, Sümer topraklarının merkez kesimlerini işgal edip büyük şehirleri de tehdit etmeye başladılar. Elamlıların Ur şehrini M.Ö. 2004 yılında işgal etmeleriyle kırılan Sümer otoritesi en çok Amurulara yaradı. Bu fırsattan yararlanan Amurular bütün şehirlere yerleştiler. Varolan kültürden yararlanarak şehirlerdeki din ve sanatı devraldılar. Tapınaklarda Sümer dili kalırken kendi, batı lehçelerine çok yakın fakat daha gelişmiş olan Akadca'yı kullandılar. Akadca dili Amurular döneminde Batı Asya'nın en önemli ve halklararası konuşulan dil oldu.

Amurular M.Ö. 2000'li yıllarda Mari ve Halep şehirlerinde krallıklar kurarak Mezopotamya'nın tarihinde yeni sayfalar açacak olan hanedanlıklar oluşturdular. Mari

şehri, M.Ö. 20. yüzyılın başlarında Amuruların hanedanlığı altında, Yamhad (Halep), Katna, Asur ve başka şehirleri de içine alan büyük bir bölgeye hükmetti. M.Ö. 19. yüzyılın ortalarına doğru bütün Sümer şehirlerinde yönetimi ele geçirdiler. Amurular bütün Mezopotamya’da iktidarı ellerine geçirerek, M.Ö. 2017 yılında İşbi-İrra önderliğinde İsin’de, M.Ö. 2025 yıllarında Naplanum önderliğinde Larsa şehrinde, M.Ö. 1870 yılında Sumuabum’un önderliğinde Babil şehrinde, M.Ö.19. yüzyılın ortalarında Kiş, Sippar, Uruk, Kazallu vd. şehirlerde, M.Ö. 1813 yılında Şamşı-Adad önderliğinde Asur şehrinde önemli hanedanlıklar kurdular.

Bu akınlarda bütün Amurular Mezopotamya’ya girmedi. Geride, yani Suriye steplerinde ve Akdeniz kıyılarında kalan Amurulara bundan sonra Kenanlılar ve Aramiler denildi. Kullandıkları Batı Sami diline de, Kenanca ve daha sonra Aramice denildi.

3- Eski Asur Devleti

Eşnunna kralı Naram-Sin’in Asur üzerinde egemenliği fazla sürmedi ve Amurulu Şamşı-Adad M.Ö. 1813 yılında tahta geçerek Asur devletini yeniden bağımsızlığına kavuşturdu. Şamşı-Adad Fırat nehrinin kıyısında bulunan ve küçük bir beylik olan Terka şehrinin kralının oğluydu. Amuruların güney Mezopotamya’ya 2000’li yıllarda başlayan akınlarında ellerine geçirdikleri şehirler arasında Terka ve Mari’de vardı. Mari’de Amuru asıllı Yaggidlim bir hanedanlık kurarak Suriye ve Mezopotamya kervan yollarını denetimine geçirdi ve Mari şehrini zenginleştirip refah düzeyini yükseltti. Terka şehrinde ise yine Amurulu Şamşı-Adad’ın ataları hanedanlıklarını kurmuşlardı.

Şamşı-Adad’ın babası İlapkabu oğlunu iyi bir asker olarak yetiştirerek Mezopotamya’yı tanıyabilmesi için Güney Mezopotamya’ya gönderdi. Güneyi gezen Şamşı-Adad, dönüşünde Asur şehrinin doğusunda bulunan güçlü Ekallatum şehrini alarak, burada üç sene kaldıktan sonra iç savaşa sürüklenmiş olan zengin Mari şehrine yöneldi. Mari’de kral İyadunlim bir saray ayaklanmasında öldürülünce, Şamşı-Adad Mari şehrine saldırarak ele geçirdi.

Şamşı-Adad başarı ardına başarı kazanarak bütün kuzey Mezopotamya’yı içine alan ilk Asur Devleti’ni kurdu. Merkezini Asur şehrinin oluşturduğu Asur Devleti’nin böyle geniş bir alana yayılmasıyla, bir önceki hanedanlık tarafından kurulan ticaret yolları yeniden güvenliğe alınıp tüccarların kendilerini toparlamaları sağlandı. Şamşı-Adad aynı zamanda geleneksel yönetim biçimini de değiştirerek, kral ünvanının yürürlüğe girmesini sağlayıp, kendini ilk Asur kralı ilan etti. Çok güçlü merkezi bir

sistemle devletini yöneten Şamşı-Adad, halkın her sene seçtiği dini lider limumuyu da kendisi seçmeye başladı. Şamşı-Adad döneminde ilk kez Asur, Ninve ve Arbil şehirleri tek kral tarafından yönetildi.

Savaşın yanında sanata da önem veren Şamşı-Adad, Asur şehrinde Sümer tanrısı Enlil için yapılan tapınağı şehir tanrısı olan Aşur'a adadı. Kuzey Mezopotamya'nın tümünü ve Suriye'nin büyük bir bölümünü içine alan Asur Devleti'nde birçok yeni şehir yaptırdı. Bu şehirlerin çoğu Asur Devleti'nin tarımsal ürün ihtiyaçlarının büyük oranda karşılandığı verimli Cezire ovasında kuruldu. Bunlardan Mardin'in 50 km. güneyinde kurduğu Şubat-Enlil şehrini kendisine merkez seçerek, devletini buradan yönetmeye devam etti. Tel Leilan olarak tanınan Şubat-Enlil, Fırat'ın bir kolu olan Habur ırmağının kıyısında kuruldu. 90 hektarlık bir alana yayılan bu metropol, 15 metre yüksekliği geçen duvarlarla çevriliydi. Şehir içinde büyük bir Zigurat inşa ederek içinde palmye ağaçlarının gövdesini andıran sütunlar yaptırdı. Asur şehrinin 100 km. kuzeyinde Şamşı-Adad'ın kurduğu şehirlerden olan ve "barış ile refah şehri" diye tanınan Karana'da da aynı sütunlar bulunuyordu.

Şamşı-Adad döneminde batıda Yamhad (Halep) kırıllığı Yarimlim hükümdarlığında güçlü bir siyasal konuma sahipken, doğuda da Eşnunna ve Turukkulara karşı devletini korumak zorundaydı. Turukkular, Zagroslar'da yaşayan bir dağ topluluğuydu. Aynı zamanda güneyde de Babil şehri güç kazanmaya başlamıştı. Şamşı-Adad'ın yönetim içinde en çok zorlandığı konu Mari şehrine vali olarak atadığı oğlu Yasmah-Adad'ın görevini yerine getirememesiydi. Şamşı-Adad'ın kurduğu krallık güneyden Babil şehrinin sınırlarına dayanırken, batıdan Katna şehrine kadar uzanıp bütün Kuzey Mezopotamya'yı içine aldı. Bir evlilik sonucu da Karkamış şehriyle ittifak kurdu._

M.Ö. 1781 yılında ölen Şamşı-Adad'ın yerine büyük oğlu İşme-Dagan geçti. İşme-Dagan Şubat-Enlil'deki babasının tahtına geçer geçmez İran'ın güneyinden gelen Elamlıların saldırılarına uğradı ve Asur şehri Elamlıların denetimi altına girdi. Gücünü kaybeden Asur yönetimine karşı başkaldırıları başladı.

Halep'te sürgünde yaşayan Mari şehrinin son kralının oğlu Zimrilim, şehrine dönerek zayıf Yasmah-Adad'ı tahttan uzaklaştırıp babasının tahtına oturdu. Elamlılar, Asur Devleti'ne uzun süre hükmedemedi ve güneyden gelen Babillilere boyun eğerek geri çekildiler. Asur kralı İşme-Dagan Babil egemenliği esnasında bir vali konumuna düşerek, Babil merkezine bağlandı. Toplam 40 sene iktidarda kalan İşme-Dagan ve ondan sonra gelen Asur yöneticileri egemen güçlerin denetimini kabullenerek, kukla olmaktan öte bir rol oynayamadılar. Kuzeyde bu gelişmeler olurken güneydeki Babil şehri, hızlı bir yükselişe geçmişti.

4- Eski Babil Devleti

Amuruların Güney Mezopotamya'ya dağıldıklarında yerleştikleri şehirler arasında Babil şehri de vardı. Babil şehri Bağdat'ın 50 kilometre güneyine düşmektedir. Babil'in Erken Hanedanlık Dönemi'nin başlarında bir köy olarak varolduğu düşünülüyor. İlk olarak Akad kralı Sargon, Babil'den bahsetmektedir. Sargon, Akad şehrini kurmak için Babil'den toprak getirttiğini kaydetmiştir. Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminde Babil bir valilik konumuna ulaşmıştı.

Babil şehri önemini Amuruların bölgeye yerleşmesiyle kazandı. Amurular buraya yerleştiklerinde yönetimi ele geçirdiler. M.Ö. 1894 yılında, Amurulu Sumuabum Babil'de bir hanedanlık kurdu. Sumuabum döneminde güçlü olan İsin ve Larsa şehirleri Sümer topraklarında bir liderlik savaşındaydılar. Babil şehri ise adeta siyasetten uzak bir dönemi yaşıyordu. Sumuabum yönetimini sadece Babil şehriyle sınırlı tuttu. Onu takip eden Sumulailu (M.Ö. 1880-1845) şehrin etrafına surlar çektirerek, onu adeta geleceğin bir merkezi haline getirmenin temellerini attı. Daha sonra Kiş şehrini yıktı, ardından Sippar ve Kazalu şehirlerini de kendine bağladı. Oğlu Sabum (M.Ö. 1844-1831) Babil tanrısı Marduk için Esagila tapınağını yaptırdı. Sabum, Larsa kralıyla ittifak kurup İsin şehrine birlikte saldırdılar. Bu saldırı sonucu İsin şehri düştü ve Larsa şehri Rim-Sin hükümdarlığında güneyin en büyük gücü haline geldi. Hammurabi Babil hanedanlığının altıncı ve en önemli kralıdır.

Hammurabi M.Ö.1792 yılında Babil tahtına geçti. Krallığı devraldığında Babil şehrinin egemenliği en çok 90 kilometrelik bir alan ile sınırlıydı. Hammurabi yönetimin başına geçtiğinde Mezopotamya ve çevresinde siyasal boşluktan yararlanan birçok şehir güçlü krallıklar oluşturmuşlardı. Güneydeki Larsa şehrinde Rim-Sin, kuzeydeki Eşnunna'da İpik-Adad ve Asur şehrinde Şamşi-Adad dönemin en güçlü krallarıydılar. Hammurabi 42 senelik krallık süresinin ilk 30 yılında bütün çalışmalarını ülkesinin adaletine, tapınak yapımına, savunma çalışmalarına ve toprağı sulandırma metodlarına verdi. Bu süreç içerisinde Elamlılar Asur Devleti'ne saldırarak onu zayıflatmışlardı. Zayıflayan ve sonra yıkılan Asur Devleti Kuzey Mezopotamya'nın siyasi dengesini değiştirdi. Hammurabi Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyılarında bulunan birçok önemli merkezleri kendine bağladı. Güneydeki Larsa, Asur egemenliğinden

Hammurabi

kurtulan Suriye'deki Mari ve kuzeydeki Eşnunna en güçlü şehirler olarak ayakta kalmayı başardılar. M.Ö. 1765 yılına kadar Larsa şehri hala güneyin en güçlü merkeziydi. Bu dönemde Elamlılar Babil şehrinin 160 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Eşnunna şehrine saldırırken, Hammurabi ve Rim-Sin, herhangi bir Elam saldırısına karşı, askeri bir ittifak kurarak, birbirlerine elçiler gönderdiler. Bu ittifakları uzun sürmedi. Çünkü Elamlılar Dicle kıyısında bulunan ve Babil'e bağlı bir şehir olan Opis'e saldırı düzenlediğinde, Larsa kralı Rim-Sin yardıma gelmedi.

Bunun ardından Rim-Sin diğer Babil şehirlerine saldırı düzenleyerek, sakinlerini esir almaya başlayınca, aralarındaki ilişkiler daha da bozuldu. Bu durum üzerine Hammurabi 30 senelik durgunluğuna son verdi. Hammurabi Larsa ile ittifakını bozarak Larsa'nın ikinci önemli şehri olan Maşkan-Şapir'e saldırdı. Hammurabi Maşkan-Şapir şehrini ele geçirdi ve halkına hiçbir zarar vermedi. Bu tavrı halkın beğenisini kazanıp erken teslim olmalarını sağladı. Hatta Maşkan-Şapir şehrinin askerleri Hammurabi'nin yanında yer alarak, Larsa'ya saldırdılar. Altı ay süren kuşatmadan sonra Larsa M.Ö. 1763 yılında teslim oldu. Böylece Hammurabi'nin liderliğinde Sümer ve Akad şehirleri yeniden birleştirilerek Babil merkezi tarafından yönetildiler.

Bir sonraki hedefi, yıllarca "dostum" dediği Zimrilim'in şehri Mari'ydı. Mari şehri birçok ticaret yolunun merkezdi ve bu şehri kontrolü altına alan güç hem deniz, hem de kara ticaret yollarını denetleyebilirdi. Bunun için Hammurabi Zimrilim ile olan dostluk ilişkilerini bozarak, M.Ö. 1761 yılında Mari'ye saldırdı. Mari, Hammurabi'nin güçlü ve deneyimli ordusuna karşı koyamadı ve teslim oldu. Şehrin yıkılmaması için ise bir "arkadaşlık antlaşması" yapıldı. Mari şehri antlaşmaya rağmen Babil egemenliğine karşı çıkınca, Hammurabi M.Ö. 1759 yılında askerlerine emir vererek Mari şehrini bir daha canlanmayacak biçimde yıktırarak yerle bir ettirdi. Hammurabi Mari şehrini yıktıktan hemen sonra kuzeye yönelerek Eşnunna, Aşur ve Ninve şehirlerini sınırları içine aldı.

On seneden daha az bir dönem boyunca yürüttüğü savaşlarla bütün Mezopotamya'yı kurduğu Babil Devleti'nin sınırları içine alan Hammurabi M.Ö. 1755 yılında silahlarını bir tarafa bıraktı. Artık Hammurabi barışı sağlamıştı. Bunun yanı sıra gösterdiği başarılı seferler sonucu Babil tanrısı Marduk'un önemi daha da arttı. Bundan sonraki dönemde Hammurabi başarılarını anlatan birçok eser yaptırıp tarihe geçti. Eserlerinde kendini "Sümer ve Akad topraklarına ışık saçan Babil Güneşi" olarak tanıtan Hammurabi, bir zamanlar önemsiz ve küçük bir yer olan ve Akadca Bab-ilim "Tanrı Kapısı" anlamında olan, Babil şehrini büyük bir devletin merkezi ve adı yaptı. Hammurabi Babil Devleti'nin yanı sıra Mezopotamya tarihi açısından da çok önemli bir döneme damgasını vurdu.

Hammurabi'nin ölümünden (M.Ö. 1750) sonra yerine geçen oğlu Samsu-İluna (M.Ö. 1749-1712) güneyde başkaldıran bütün şehirlere karşı savaş başlattı ve nehirlerin yönünü değiştirerek ekin alanlarının kurumasına ve insanların göçetmesine sebep oldu.

Bu dönemde Babil Devleti iç savaşların yanında dışardan gelen yeni bir kavmin saldırılarıyla da tanıştı. Büyük ihtimalle Zagros dağlarından gelen Kasitler, Samsu-İluna'nın 9. yönetim yılında Babil'e saldırdılar. Fakat başarı gösteremeden geri döndüler. Kasitler daha sonra 17. yüzyıl boyunca yavaş yavaş devletin içine sızarak yerleşmeye başladılar. Gittikçe gerileyen Babil devletinin otoritesi kuzeyde ve güneyde kırılmaya başladı. Bu sırada Asur, Babil egemenliğinden kurtularak tekrar gücünü topladı. Asurlular 16. yüzyılda Mittanilerin egemenliği altına geçene kadar bir devlet olarak bağımsızlıklarını sürdürdüler. Güneyde de Samsu-İluna'dan sonra Larsa şehri özgürlüğünü kazanarak, Birinci Deniz-Ülkesi Hanedanlığını kurıldı. Bu hanedanlık, 300 senelik egemenliği döneminde güneydeki bataklık bölge üzerinde hakimiyet kurdu. Kurucusu olan İluma-İlum'dan sonra ard arda on kral bu hanedanlığı sürdürdüler.

Samsu-İluna'dan sonra Babil devleti Abi-Eşuh (M.Ö. 1711-1684), Ammi-Ditana (M.Ö. 1683-1647), Ammi-Saduka (M.Ö. 1646-1626) ve Samsu-Ditana (M.Ö. 1625-1595) dönemlerinde giderek geriledi. Anadolu'dan gelen Hititlilerin saldırısıyla M.Ö. 1595 yılında Eski Babil devleti yıkıldı. Yıkılan Babil iktidarından sonra ülkede bir siyasi boşluk oluştu. Bundan yararlanan ve zamanla devlet ekonomisinde önemli bir yer edinen Kasitler, siyasal iktidarı ellerine geçirdiler. Böylece Babil'de Kasitlerin yaklaşık 450 senelik egemenlik dönemi başladı. Kasitler Mezopotamya uygarlığı ve zenginliği üzerine otururken, bu uygarlığı geliştiremediler, fakat var olanı da yıkmadılar.

a) Hammurabi Kanunları (Kodeksi)

Hammurabi, yönetiminin 21. yılında insanların sınıflarına göre haklarını koruyacak 49 kolom halinde 282 maddeden oluşan bir kanun kitabını yazdı. Hammurabi Kanunları; büyük bir yontu üzerinde, Hammurabi'nin güneş tanrısı Şamaş'tan aldığı kanunları tavsir eden bir resmin altında, çivi yazısıyla yazılmıştır. Bu kanunlar Babil'de yaşayan insanların günlük yaşantısını belirledi. Özellikle kölelerin yaşantısını belirleyen bu kanunların büyük bir bölümü de toplumsal yaşamı, aile içinde kadın-erkek ilişkisini, miras haklarını, bireysel haklar ve ticaret anlaşmalarını konu alıyor. Hammurabi bu kanunlarla değişik hukuk geleneklerini tek sistem altında birleştirip,

Hammurabi'nin Tanrısı Şamaş'tan Kanunları aldığını gösteren yapıt

sosyal reformları kurumlaştırmayı istedi. Kanunlar, toplumu üç sınıfa ayırmaktadır. Hür olanlar, kralın topraklarını işletenler (yarı-hür veya fakirler) ve köleler.

Genel olarak Hammurabi Kanunları şu temel noktaları içermektedir:

- Özel mülkiyete saldırı ve haksızlık
- Tüccarların görevleri ve hakları
- Taşınmaz malların sahipleri adına kaydedilmesi
- Kredi ve deposito
- Evlilik, aile ve miras hakkı (kanunların büyük bölümünü oluşturuyor)
- Hakaret ve küfür
- Haksızlığa karşı dişe diş ve göze göz yöntemi
- Birçok meslek şeklinin işleyişi ve biçimi
- Kölelerin, sahiplerine karşı olan görevleri ve sorumlulukları
- Kaçan kölelere karşı uygulamalar vb.

Bu kanunların çoğunun kökleri Sümer kanunlarına ve geleneklerine dayanmaktadır. Ayrıca kurulmak istenen sistemin kurumlaşabilmesi için de barbar Amurların geleneklerine dayanan sert ve kırıncı özellikler eklenmiştir. Özellikle bu kanunlara dayanarak verilen cezalar çoğu kez ölümle sonuçlanıyordu.

b) Eski Babil’de Sınıf ve Tabakalar

Hammurabi döneminde Babil halkının tümü üç sınıfa ayrılmıştı. Hür insanlar (avilum), fakirler (muşkenum) ve köleler (vardum) diye tanımlanan bu sınıflar toplumsal tabakalara da ayrılmışlardı. Bunlar şu şekilde sıralandırılmıştı:

Birinci tabaka: Babil toplumunun en üst tabakasını kral, kral ailesi ve saraydaki kral çevresi oluşturuyordu.

İkinci tabaka: Büyük yetkiye sahip hükümet üyelerinden, şehir yöneticilerinden ve yüksek hakimlerden oluşmaktaydı. Bu tabakanın içinde yüksek dereceli askerler, büyük toprak ağaları ve önde gelen tüccarlar da yer alıyordu.

Üçüncü tabaka: Eskiden büyük bir güce ve yetkiye sahip olan, fakat bu süreçte yetkisini önemli oranda yitiren, görevleri gereği insan ve tanrılar arasında bir bağ oluşturan ruhban kesimidir. Dini görevlerinin yanında memurların önemli bir kesimini de oluşturuyordu. Bunlar tapınak idaresi altında olan okullarda memur olarak yetiştiriliyorlardı.

Dördüncü tabaka: Bu tabaka genellikle ticaretle uğraşan ve halkın çoğunluğunu kapsayan özgür insanlardan oluşuyordu. Savaş döneminde en ağır silahları kullanan ve birçok hakka sahip olan bu tabakayı oluşturan bireyler köy veya şehir meclislerinde yeralabiliyorlardı, memur ve askeri komutanların seçiminde söz hakkına sahiptiler.

Beşinci tabaka: Bu tabaka yarı-özgür insanlardan oluşmaktaydı. Bu insanlar, krala ve tapınak yönetimine en çok bağlı olan kesimdi. Bunlar saray ve tapınaklardan küçük bir arsa kirayarak çiftçilik ve elişleri yapıyorlardı. Birçoğu askerlikte hafif silahlılar olarak görevlendirilirken, polis veya postacılık da bunların görevleri arasındaydı. Fırıncılar, bira yapımcıları, dokumacılar, kuyumcular, araba ve gemi yapımcıları, balıkçılar, inşaatçılar, maden işletmecileri, marangozlar ve çobanlar da bu tabakaya mensuptular. Genel olarak bu tabakaya Akadca'da fakirler anlamındaki “muşkenu” deniliyordu.

Altıncı tabaka: Toplumun büyük bir kesimini oluşturan bu tabaka en az haklara sahip olan kölelerden oluşuyordu. Köleler üst sınıfa ait bütün tabakaların hizmetinde çalıştırılıyorlardı. Bu insanlar çoğunlukla savaştan sonra esir düşen komşu halkların askerlerinden oluşuyorlardı. Normal bir insanın en çok dört tane kölesi olabilirdi. Köleler en alt sınıfı teşkil etmelerine rağmen az da olsa bazı yasalarla korunuyorlardı. Örneğin evlilik hakkı, kendi özgürlüğünü satın alma, vb. haklar.

c) Köleler

Sümer ve Akad döneminde ortaya çıkan kölecilik sistemi Üçüncü Ur ve Babil dönemlerinde daha da geliştirildi. Babil’de kölelerin bir kısmı kralın, diğer kısmı da zengin ailelerin hizmetinde bulunuyorlardı. Krala bağlı olan köleler savaş sonucu elde edilirken, özel köleler ticaret yoluyla elde ediliyorlardı. Devlet veya kral kölelerinin görevleri; toplu çalışma, sokak yapma, kanal kazma, yerleşim yerlerinin inşası, Zigurat ve tapınak inşa etme, devlet topraklarını işleme ve atölyelerde çalışma gibi vazifeler içeriyordu. Kanunlara göre köle, köle sahibinin eşyası gibiydi. Eğer birisi tarafından yaralanırsa, yaralayan sahibinin malına zarar verildi diye cezalandırılırdı. Hammurabi Kanunları’na göre, kaçmayı deneyen kölelere ağır cezalar verilirken, bunları yanlarında barındıranlara da ölüm cezası veriliyordu. Diğer yandan da köleye her zaman özgürleşme imkanı tanınıyordu. Bu da eski sahibine ömrü boyunca bakması ve yardım etmesi gibi şartlara bağlanmıştı. Babil Devleti’ndeki sayıları oldukça yüksek olan fahişelerin büyük çoğunluğu köle kadınlardan oluşmaktaydı. Savaş dönemlerinin dışında ihtiyaç duyulan üretimde yeralacak nüfusu arttırmak için kölelere evlilik dayatılıyordu. Evlilik sonucu doğan çocuklar da köle sahibine ait oluyordu.

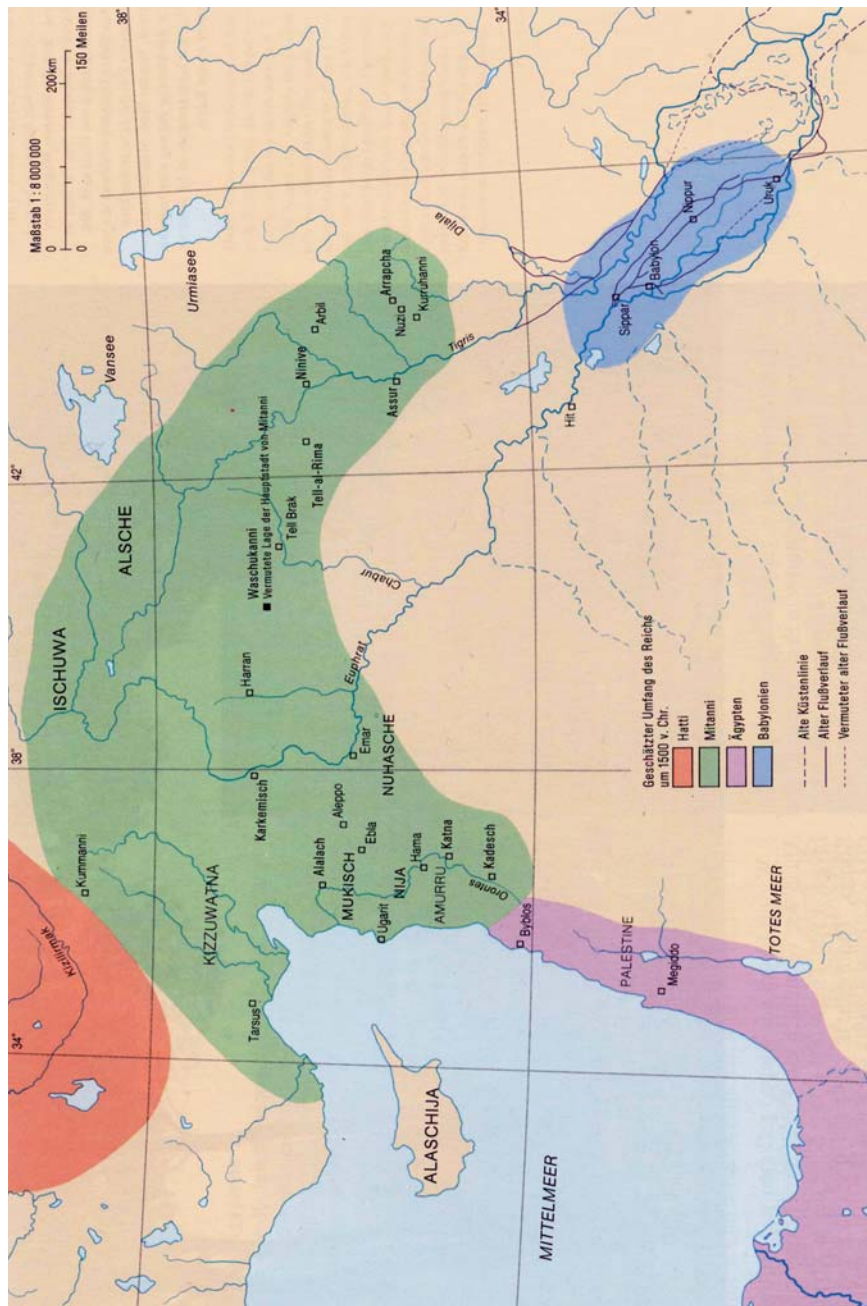
d) Eski Babil’de Ekonomi

Eski Babil Devleti’nin ekonomisini iki güç belirliyordu. Birincisi saray, ikincisi de tapınaktı. Şehir sanayisi, dokumacılık, inşaatçılık ve balıkçılık, sarayın denetimi altındaydı. Yün sanayii ise tamamıyla özel şirketlerin elindeydi. Tarım ve hayvancılık ise tapınakların elindeydi. Her ne kadar Babil topraklarında zengin bir tarım ve hayvancılık geliştirilmişse de, Akad döneminde başlatılan toprak reformları bu dönemde de devam etti. Devletin kuzeyindeki ziraate elverişli toprakların tümü vergi karşılığında çiftçilere kiralanıyordu. Toprak dağılımı, tabletler üzerinde çizilerek, böylelikle tarihteki ilk kadastro kayıtları da oluşturuldu. Devlet ve büyük toprak ağaları büyük baş hayvanları yetiştirirken, köylüler veya küçük çiftçiler daha çok koyun ve keçi yetiştiriyorlardı. Ticaret, eskiden olduğu gibi artık sadece devlete ait bir sektör olmaktan çıkmıştı. Çünkü tüccar tabakası olarak tanımlayabileceğimiz orta sınıflar, bunu yavaşça ele geçirmeye başlamışlardı. İhraç edilen eşyalar genel olarak yün, yağ, buğday, el işleri ve sanayi ürünlerinden oluşmaktaydı. İthal edilenler ise köle, baharat, taş, kereste ve metaldı. Numıbya ve Mısır’dan altın getirilirken, Elam ve Toroslar’dan gümüş, Kıbrıs, Güney Arabistan ve Elam’dan bakır, Ermenistan, Lübnan ve Amanoslar’dan da kereste getiriliyordu.

B- ORTA ASUR DÖNEMİ

Eski Asur ve Babil dönemleri sona ererken, M.Ö. 1595 yılında güneyde Babil devleti Kasitlerin, kuzeyde de Asur Devleti M.Ö. 1500 yılından sonra Mittanilerin egemenliğine girdi.

M.Ö. 15. yüzyılın sonlarında siyasi anlamda büyük bir dağınıklık içindeki Mittani egemenliği altında bulunan Asurlular, Hititlerin Mittani Devleti’ni yıkmasıyla yeni bir fırsat yakaladılar. Bu fırsattan yararlanan Asurlular toparlanıp dış güçlerle ilişki geliştirmeye başladılar. Özellikle Mısır firavunlarıyla ilişkiye geçmeleriyle birlikte, Asur kralları dış siyasette önemli aşamalar katettiler. Yeni Asur kralı I. Eriba-Adad (M.Ö. 1392-1366) ülkesini bağımsızlaştırma yönünde çalışmalara başladı. Kendisini “Enlil’in temsilcisi” diye adlandıran I. Eriba-Adad ve bağımsızlık yolunda ilerleyen halkı, sürekli Hititlerin saldırılarına maruz kaldı. I. Eriba-Adad’ın oğlu Asur-Ubalit M.Ö. 1365 yılında babasının tahtına geçtikten sonra ülkesini tamamıyla bağımsızlaştırdı. Asur-Ubalit, Mittani’nin Asur şehrinin kuzeyindeki ve batısındaki verimli topraklarını kendi sınırları içine alarak, burayı Asur ülkesinin merkezi haline getirdi.

M.Ö. 1500 yıllarında Mezopotamya'daki güçler (Kaynak: BildAtlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Roaf)

Asur yönetimi ayrıca kendini askeri yönden de güçlendirdi. Yürürlüğe konulan zorunlu askerlikle, Asur hükümdarları her zaman büyük bir çiftçi-asker yedeğine sahip oldular. Bu askerlik yöntemi senelik tarım mevsimine göre ayarlanıyordu. Yaz mevsiminin başında tarımdan elde edilen hasılatı topladıktan sonra, halkın büyük bir kesimini oluşturan çiftçiler (boş kaldıklarından) geçici olarak askerlikte aktif görev alıyorlardı. İktidara geçerek ülkesini güçlendiren I. Asur-Ubalit bir dizi diplomatik ilişkilere başlayarak Mısır firavunu Achnaton'a gönderdiği bir elçiyle Ortadoğu'da varlığını hissettirdi. Asurlular ve Mısırlılar karşılıklı ilişkiler geliştirdiler. Mısır'dan getirilen altınla I. Asur-Ubalit kendisine büyük bir saray yaptırdı.

Asur ülkesini Babil'den ayrı düşünemeyen Kasit kralı, Asurluların bağımsız hareket etmelerini engellemek için birçok kez Asurlulara savaş açtı. Bu savaşlar sonucunda başarı elde edemeyen Kasitler Asur ülkesini de tanımak zorunda kaldılar. Asur-Ubalit ise güneydeki Kasit (Babil) hükümetiyle iyi ilişkiler geliştirmek için kızı prenses Mubalit-Şerua'yı Kasit kralı II. Burnaburias'la evlendirdi.

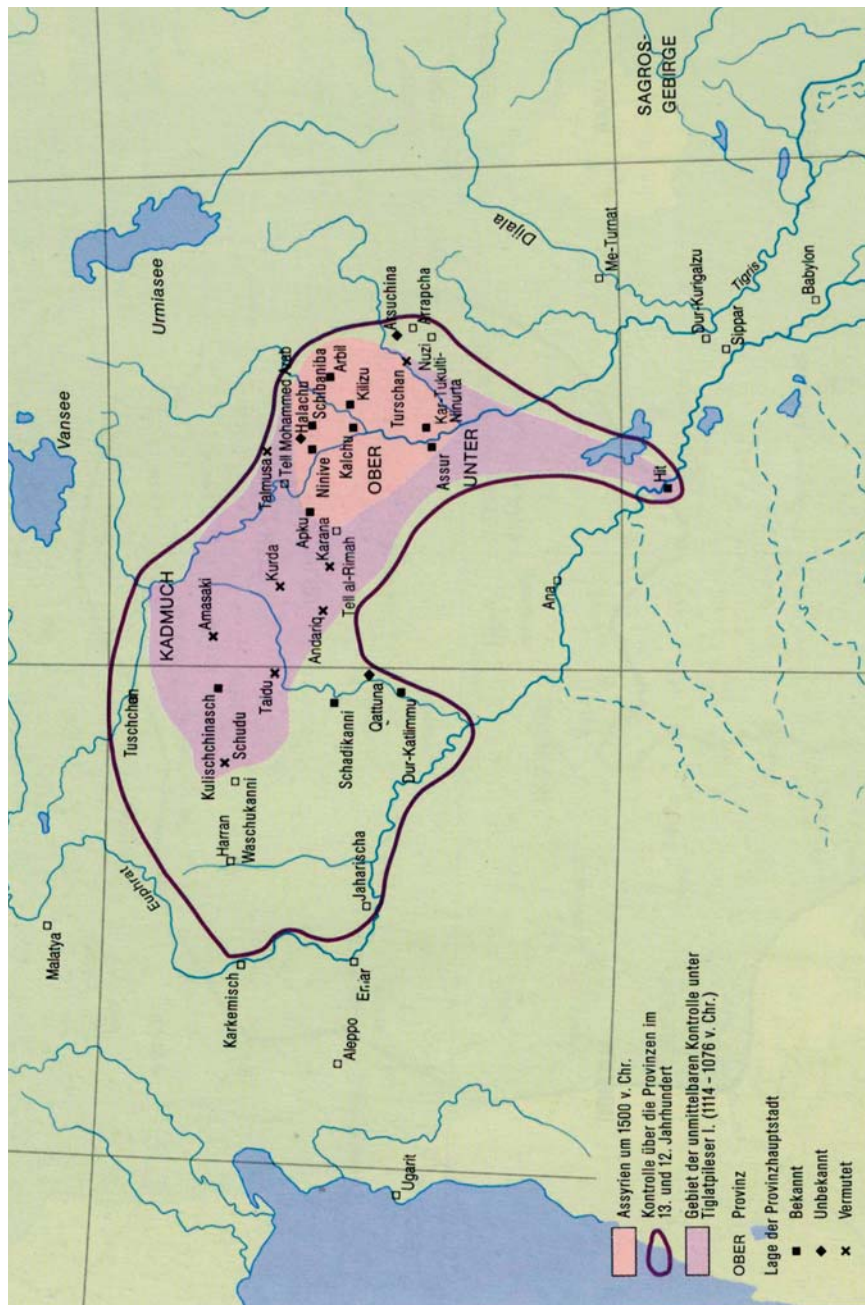
Asur-Ubalit devletini Hititlerden sonra bölgede ikinci önemli güç haline getirmişti. M.Ö. 1330 yılında ölen Asur-Ubalit'i takip eden diğer krallar da Asur devletinin topraklarını genişletmeye devam ettiler. Yerine geçen I. Enlil-Nirari (M.Ö. 1329-1320) ve oğlu Arik-den-ilu (M.Ö. 1319-1308) Asur devletini güçlendirdiler. Asur birlikleri, Arik-den-ilu döneminde, Batı Sami topluluklarından olan ilk Arami gruplarıyla çatışmaya girdiler. Arik-den-ilu, Asur tarihinde ilk olarak, arkasında kendi meydan savaşlarını anlatan bir belge bıraktı.¹ Bu belge sonra Asur devletinde önemli belgelerin kayıt ve analizlerinin başlangıcı oldu. Arik-den-ilu'nun ölümünden sonra yerine oğlu I. Adad-Nirari (M.Ö. 1307-1275) geçti.

I. Adad-Nirari babasından aldığı mirası koruyarak doğu ve batıda Asur devletini tehdit eden kabileleri dağıttı. Devletin sınırları iktidarlık yıllarında Fırat nehrine kadar genişledi. Güneyde Kasitlerle ve kuzeyde Mittanilerden kalan Hanigalbat devletine karşı zaferlerle dolu savaşlar yaptı. Bu savaşlar sonucu Babil'le olan sınırlarını genişleterek yeni sınır anlaşmaları yapıldı. Hititlerin gölgesinde bulunan ve Mittanilerin Mardin ile Urfa arasında oluşturduğu Hanigalbat devletine saldırarak, kendi egemenliğini buraya da kabul ettirdi. Aynı zamanda sınırlarını Karkamış'tan Turabdin'e kadar genişletmiştir.² Büyük başarılar elde eden I. Adad-Nirari kendisini "evrenin kralı" olarak ilan etti.

Hitit kralları Asurluların yayılmasını kendilerine bir tehdit olarak görmeye başlamışlardı. Asurlulardan duydukları endişe sonucu, Hitit kralı III. Hattusilis, Mısır kralı II. Ramses ile bir güvenlik ve ortak savunma işbirliği anlaşması yaptı.

¹ Ur Assur und Babylon, sayfa 108, Hartmut SCHMÖKEL

² Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 61

Orta Asur Devleti (Kaynak: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Roaf)

Antlaşmadan sonra III. Hattusilis Suriye’de bulunan bir uydu devlete gönderdiği mektupta şöyle dedi: “Hiçbir tüccarınız Asur’a gitmeyecek ve onların tüccarlarını içeriye almayacaksınız.” Buna rağmen büyümeye devam eden Asur’u kabul etmek zorunda kaldı.³

I. Adad-Nirari tarihte ilk kez tanrıların isteğiyle başlatılan savaşlardan söz etti. ⁴I. Adad-Nirari’nin ölümünden sonra yerine oğlu I. Salmanassar geçti. M.Ö. 1274-1245 yılları arasında hükümdarlık süren I. Salmanassar babasının elde ettiği başarıları devam ettirdi. Bu dönemde Asur krallarının başlattıkları acımasız askeri uygulamalar, onların adıyla birleşerek anıldı. Babasının son yıllarında Mittanilerin devleti olan Hanigalbat’ta ayaklanmalar başladı. I. Salmanassar bu ayaklanmayı bastırdıktan sonra aynı yöreden 14.400 insanı esir alarak köleleştirdi. Bunları tamamen kontrol altında tutabilmek için gözlerini çıkartıp onları her türlü işte çalıştırdı. Daha sonra Van Gölü’nün etrafında kurulan Urartu devletine saldırdı. Birkaç gün içinde Urartu şehirlerini işgal ederek yağmaladı.

Hanigatbat kralı II. Şattuara ise Asurlulara karşı Hitit ve Arami birliklerinden bir güç oluşturarak, stratejik noktalara yerleştirdi. Nehir geçitlerine ve içme su kaynaklarına askerlerini yerleştirerek, Asurluları adeta sıkıştırdı. Susuz ve sıcaktan bitkin olan Asur askerleri ittifak güçlerine saldırarak yenilgiye uğrattılar. I. Salmanassar bu savaştan şöyle bahsetmektedir: “Büyük bir sayı ve moralle, yorgun ve susuz birliklerime doğru geliyorlardı. Savaşı başlatarak düşman birliklerini azalttım ve onları yenilgiye uğrattım. Krallarını okumla güneşin batışına kadar kovaladım.”⁵

Asur’un doğusunda yeralan eski Guti topraklarında başgösteren bir ayaklanmayı bastırmak için, savaş arabaları birliklerinin üçte birini göndererek, onları bir yıldırım savaşıyla durdurdu. Yaptığı büyük savaşlardan sonra, Asur ülkesi refaha kavuştu ve her taraftan savaş ganimetleri ve zenginlikler akmaya başladı. I. Salmanassar Dicle nehrinin akış bölgelerini korumak için Asur ile Ninve şehirleri arasında kalan stratejik bir alanda Kalah (şimdiki Nimrud) şehrini kurdu.⁶

I. Salmanassar’ın yerine geçen oğlu I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) döneminde Orta-Asur Devleti’nin yükselişi doruğa ulaştı. I. Tukulti-Ninurta döneminde de göçertme yöntemlerine başvurularak, tehlikeli bölgelerden topluluklar başka alanlara kaydırıldı. Zagroslardaki Gutilere, Nairi beyliklerine ve Fırat’ın batısına düzenlenen savaşları kazanan I. Tukulti-Ninurta daha sonra Turabdin (Kaşiyari) ile Malatya arasında kalan Kurmuhi bölgesine saldırdı. Saldırı esnasında bütün köyleri ve

3 Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 104

4 Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 62

5 Der Alte Orient, Barthel HROUDA, sayfa 81

6 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 109

kentleri yakıp yıktı. Yakılan köylerin sakinlerini esir alarak Asur’a gönderdi. Böylece Ergani’nin zengin bakır yatakları Asurluların eline geçti.⁷

Kuzeyde, doğuda ve batıda devlet sınırlarını genişleten I. Tukulti-Ninurta bu defa da güneydeki zenginliğe göz koydu. Kasit hanedanlığı altında bulunan Babil şehirlerinin muhteşemliği ve zengin kültürleri Tukulti-Ninurta’nın iştahını kabartmıştı. M.Ö. 1225 yılında Babil’e saldırarak, Kasit kralı IV. Kaştiliaşu’yu esir aldı. Bu savaşın sonucunu şöyle belirlemektedir: *“Kaştiliaşu’yu esir aldım ve ayağımı bir ayaklık gibi onun adil boğazına koydum. Onu bağlı bir şekilde, bir esir gibi benim tanrım Asur’un huzuruna götürdüm. Böylece ben Sümer ve Akad ülkesinin beyi oldum ve ülkemin sınırlarını güneşin doğduğu aşağı denize kadar çektim.”*⁸

Babil şehrinin surlarını yıkarak yerle bir etti. Babil halkının bir bölümünü kılıçtan geçirirken, diğerlerini de Nimrud ve diğer şehirlere sürgün ederek köle olarak çalıştırdı. Babil’e saldırmasının diğer bir nedeni de Babil’deki işlenmemiş kumaş hammaddelerini ele geçirmekti. I. Tukulti-Ninurta Babil’i ele geçirerek bütün ticaret yollarına da hakim oldu.

Hükümdarlığı boyunca yaptığı en büyük hata, talan ettiği Babil şehrinde aldığı savaş ganimetlerinin arasında Babil tanrısı Marduk yontusunun olmasıydı. Marduk, her ne kadar Babil tanrısı olsa da, bütün Mezopotamya’da ona tapınıyordu. Marduk heykelinin yerinden alınması kendi halkı Asurlular tarafından bile tanrıya yapılmış bir hakaret olarak sayıldı.

Tukulti-Ninurta’nın Babil’i işgal etmesi aslında Babil için bir zafer olmuştu. Çünkü Kuzey Mezopotamya her zaman Babil kültürünün etkisi altındaydı. Kuzey ve güney Mezopotamya arasındaki sınırlar kalkınca, her ne kadar siyasal egemenlik kuzeyde de olsa, Babil kültürü kuzeye daha etkili bir şekilde yayıldı. Babil’in dinsel etkisi her zaman belirleyiciydi. Hatta yazıda ve dilde bile Babilleşme olgusu gelişmişti. Babil dili de Asur dili gibi Akadca’nın bir lehçesiydi.

I. Tukulti-Ninurta döneminde batıda Ahlamu halkı olan Aramilerin dalgası Mezopotamya’ya girmeye başladı. Batıdan gelen bu göçebeler sınırları ihlal ederek Fırat nehrini geçip Asur ülkesini sürekli tehdit ediyorlardı. Aramilere karşı savaşmak çok güçlü, çünkü göç dalgası sürekli arkadan gelen gruplarla büyüyordu. I. Tukulti-Ninurta devlet sınırlarını bu tür saldırılara karşı korumak için aralıksız savaştı. I. Tukulti-Ninurta döneminde Asur devleti, Karkamış’tan Orta-Anadolu ve Ermenistan’a, Guti ülkesinden (küçük Zab ve Diyala arası) Babil’e, oradan Basra Körfezi’nin kıyıları ve Bahrein adasını da içine alacak kadar genişlemişti. Sippar şehri

⁷ Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 66

⁸ Babylon, Joan OATES, sayfa 114-115

işgal edildikten sonra şehrin tanrısı Şamaş'ın önemi daha da arttı. Ticari anlaşmalar bundan böyle Şamaş adına yapılmaya başlandı. Daha sonra Asur şehrinin yakınlarında kendi ismiyle adlandırdığı Kar-Tukulti-Ninurta şehrini kurdu. Burada kendisine büyük bir saray ve Babil mimarisine göre de en büyük tapınağı yaptırdı.

Babil'den Marduk heykelini Asur'a getirmekle kendi halkının sempatisini kaybetmiş olan I. Tukulti-Ninurta, merkezini de Asur şehrinden Kar-Tukulti-Ninurta'ya getirmekle halkın ayaklanmasına yolaçtı. I. Tukulti-Ninurta'nın oğlu Asurnadin-apli önderliğinde ayaklanan halk kralı sarayında kısırdı ve yakarak öldürdü.⁹

I. Tukulti-Ninurta'nın öldürülmesinden sonra Kar-Tukulti-Ninurta terk edildi. Asurnadin-apli (M.Ö. 1207-1204) devletini korumaya gücü yetmediği için değişik bölgeler devletten kopmaya başladı. Aynı zamanda Babil de bundan yararlanarak bağımsızlığına yeniden ulaştı. I. Tukulti-Ninurta'nın öldürülmesiyle Orta-Asur Devleti gerileme dönemine girdi. Bu değişim sadece Asur ülkesinde değil, Ortadoğu'nun tümünde meydana geldi. M.Ö. 1200 yılında Ortadoğu'nun siyasi dengeleri tamamıyla yeni bir şekil aldı. Yüz yıllık bir gerileme sürecine giren Orta-Asur Devleti'nin egemenliği altında olan halklar tek tek bağımsızlıklarını alarak; Babil gibi önemli bir bölge de Kasit hanedanının bir üyesi olan Adad-Şuma-Usur tarafından yeniden ele geçirildi ve bölgenin en güçlü kralı oldu. Anadolu'da ise sınırları Orta Suriye ve Lübnan'a kadar inmiş olan Hitit Devleti'nin başkenti Hatussas bazı grupların saldırısına uğrayarak yıkıldı. Bu saldırılarla Hitit Devleti tarihten silindi. Deniz toplulukları Akdeniz kıyılarından Filistin ve Suriye'ye saldırıya geçtiler. Aynı zamanda Mısır da gerileme sürecine girdi.

Kasitlerin güney Mezopotamya'daki iktidarı M.Ö. 1159'da ortadan kalktıktan sonra İsin şehrinde M.Ö. 1158 yılında, Babil kökenli bir hanedanlık iktidara geçti. Bu dönemde Asur ile Babil arasındaki ilişkiler yeniden düzeldi. İsin'in bu ikinci hanedanlığı Babil ülkesinde yeni bir rönesans devrini başlattı. Bu hanedanlığın dördüncü kralı olan I. Nabukadnezar, Elam birliklerini Babil topraklarından uzaklaştırıp Elam ülkesine bile saldırarak güce ulaştı. Bu kral aynı zamanda Asur devleti için de büyük bir tehdit haline geldi. Kendini "Asur'un intikamcısı" diye adlandıran Asur-reş-isi (M.Ö. 1133-1116) iktidarlığında, Asur yeniden canlanmaya başladı. Onun döneminde Asur ülkesinde refah yeniden yükseldi. Asur-reş-isi zamanında birçok saray ve tapınak yapıldı. Bu dönemde Babil kralı I. Nabukadnezar ile Asur kralının ilişkileri bozuldu. Çünkü Asur-reş-isi Babil'in bağımsızlığını sarsmak istiyordu.

Onun yerine geçen oğlu I. Tiglat-Pileser (M.Ö. 1115-1077) zamanında Asur'un

⁹ Babylon, Joan OATES, sayfa 116

kaderi yeniden değişti ve büyük bir güç haline geldi. I. Tiglat-Pileser'in başa geçtiği yıllarda, Anadolu'daki Hitit ve Mittani devletlerinin yıkılmasından yararlanan birçok kabile, siyasi boşluğu doldurmaya çalışıyorlardı. Bunlardan biriside Trakya'dan gelen Friglerdi. Frigler henüz bir devlet kurma aşamasına gelememişlerdi. Fakat Anadolu'dan etraftaki bölgelere doğru sürekli akınlar düzenleyip korku yaratıyorlardı. Aynı zamanlarda Mısır bir gerileme sürecini yaşıyordu. Suriye topraklarını artık koruyamıyordu. Bundan yararlanan göçebe Aramiler, Suriye çölünden ilerleyerek Fırat nehri boyunca bir dizi beylikler kurup yakınlarındaki güçleri nefes alamaz duruma getirdiler. Kuzeybatıda ise, Asurluların kendilerine ait saydıkları bir bölgeye, muhtemelen Friglerle akrabalıkları olan Muşkular yerleşti.

I. Tiglat-Pileser bu karmaşık ve tehlikeli ortamı düzeltmek için ilk olarak Tukulti-Ninurta devletinin yeniden ve sistematik bir şekilde yapılanması gereğini duydu. Bunu yapabilmesi için bölgenin dört bir yanına seferler düzenlemesi gerekiyordu. Daha yönetiminin ilk yıllarında I. Tiglat-Pileser Muşkulara karşı bir sefer başlattı. Kaşıyari dağlarının (Turabdin) üzerinden yürüyerek Anadolu'daki Kommagene bölgesine kadar ilerleyip, beş kral tarafından yönetilen ve yirmibin askeri güce sahip olan Muşkularla savaşa girdi. Muşkuları yenilgiye uğrutup yeni köleler edindi. Bu zaferlerinden sonra Anadolu'da Hititlerden kalan 16 küçük beyliği kendisine bağladı. Daha sonra Nairi bölgesinden 23 kabileye saldırarak onları yenilgiye uğrutup büyük bir güce ulaştı. Nairi'den sonra doğudaki Zagros kabilelerine saldırıp onları etkisiz hale getirdi. Tiglat-Pileser I. bir yapıtında bu savaşa ilişkin şöyle yazmıştır: *“Tiglat-Pileser, güçlü kral, birliğin kralı, Asur kralı, dünyanın dört yanının kralı, efendileri olan, büyük tanrılar, Aşur ve Ninurta'nın yardımıyla ilerledi ve düşmanını yendi... Efendim Aşur'un yardımıyla aşağı Zap ile güneşin batışındaki Yukarı Deniz (Van Gölü) arasında kalan bölgeyi işgal ettim...”*

Ard arda gelen zaferlerden sonra, sıra Akdeniz kıyılarındaki büyük ticaret merkezleri haline gelen Fenike şehirleri Sidon, Biblos, Tyros ile Arvad'a ve Lübnan'daki sedir ormanlarına geldi. Bu bölgeye varabilmek için birliklerini Suriye'nin ortasından geçirerek, yol üstündeki şehirleri vergiye bağladı. Bu şehirleri de otoritesi altına alan Asur kralı, Akdeniz bölgesiyle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak için, Suriye'nin her tarafına yerleşen ve bir türlü yenilmek bilmeyen Aramilere yöneldi. Aramilere karşı birçok sefer başlatan I. Tiglat-Pileser onları ancak son seferinde dağıtabilirdi ve Tedmur'a kadar ele geçirdi.

Asur birlikleri kuzeyde, doğuda ve batıda zaferlerle ülke sınırlarını genişletirken, Babil kralı Marduk-nadin-ahhe'nin Asur şehrinin 32 kilometre güneyindeki Ekallatum şehrini kuşatması üzerine, I. Tiglat-Pileser'in birlikleri Babil devletinin kuzeyine saldırdılar. Bu saldırıda Babil birlikleri uzaklaştırıldı ve Dur-Kurigalzu, Sippar, Opis

ve Babil şehirleri işgal edilerek Asur Devleti'ne bağlandı. İkinci seferinde I. Tiglat-Pileser Babil yönetimini devirdi. Bu savaşlar I. Tiglat-Pileser yönetiminin son savaşları oldu. I. Tiglat-Pileser'in iktidarı döneminde büyük saraylar ve tapınaklar inşa edildi. Bunlardan en görkemlisi, Asur şehrinde Anu ve Adad tanrıları için yaptırdığı iki kuleli çift tapınaktı. I. Tiglat-Pileser'in bu inancı ve onun yaptığı savaşlar, Yeni Asur Dönemi'ndeki krallar tarafından örnek alındı. Bu yeni dönemin başlıca savaş aracı vahşice estirilen şiddet oldu. Şiddetin yarattığı rüzgar bölgedeki bütün güçleri ve toplulukları felç etti.

Asur krallarını acımasız kılan, çıkarları yanındaki, diğer bir etken de, bölgenin jeostratejik konumudur. Asur toprakları batıda çöller, doğuda ve kuzeyde de dağlık bölgelere dayanmaktaydı. Çöller ve dağlık kesimler ise tarih boyunca yeni toplulukların doğdukları veya toparlandıkları bölgeler oldu. Etrafı çöl ve dağlarla çevrili Asur ülkesi de sürekli buralardan gelen toplulukların akınlarıyla karşı karşıya geldi. Kendilerini koruyabilmek için bu toplulukları sürekli etkisizleştirmeye çalışan Asur kralları, düzenledikleri her seferde bu güçlere karşı en ağır şiddet yöntemlerini uyguladılar. Bu da Mezopotamya'yı uzun süre egemenlik altında tutan Asur krallarına acımasız, kırıcı, yıkıcı ve korku salan bir karakter kazandırdı.

I. Tiglat-Pileser yaptığı savaşları, av maceralarını, tarımda yaptığı reformları, vs. anlatan belgeleri bir yerde toplamak için bir de kütüphane yaptırdı. Asur şehrindeki en büyük tapınağın damını, Lübnan'dan vergi karşılığında getirttiği sedir ağacının tahtasından inşa ettirerek, kütüphanesini içine yerleştirdi. Bu kütüphane sonradan gelen diğer Asur kralları için de bir örnek oldu. I. Tiglat-Pileser aynı zamanda yürürlükte olan Orta-Asur Kanunları'nı yeniden toparlayarak düzenledi. Bu kanunlar genel olarak Hammurabi Kanunları'na benzemekteydi. Fakat aynı suçlar için verilen ceza, Orta-Asur Kanunlarına göre daha da ağırdı.

I. Tiglat-Pileser aynı zamanda toprak reformu yaparak ziraata da önem vermiştir. Çünkü refah içinde olan bir toplumun daha kolay yönetileceğine inanıyordu. Bunun dışında, tarihte ilk kez Orta Asur döneminde halkların tümü, ya da büyük bir kesimi birden sürgün ediliyordu. Kabilelerin, şehirlerin tümü, onbinlerce insanı sürgün edilerek sistematik olarak yerinden ediliyordu. Boşalan yerlere genellikle Asurlular, ya da başka bölgelerden sürgün edilenler yerleştiriliyor, böylece halk topluluklarının iç bağları kopartılarak, gelişip güçlenmeleri engelleniyordu.

Büyük savaşlar ve işgaller I. Tiglat-Pileser'in oluşturduğu devleti süreklileştiremedi. Kuşattığı bölgelerde güçlü bir yönetim kuramayan I. Tiglat-Pileser'in ölümünden hemen sonra (M.Ö. 1077) baskı altında tutulan topluluklar ayaklanmaya başladılar. Kısa bir dönemde batıdaki Aramilerin ve doğudaki Zagros topluluklarının saldırıları

sonucu Asur devletinin sınırları daraltıldı. Yaklaşık birbuçuk asırlık bir gerileme sürecine giren Orta-Asur Devleti'nde olduğu gibi bölgenin genelinde de bir istikrarsızlık dönemi başgösterdi. Arami toplulukları saldırılarını Asur devletinden sonra Babil devletine de yönelterek, Babil krallığını da ele geçirdiler. M.Ö. 1069 yılında Arami asıllı Adad-apla-iddina, Babil kralı Marduk-şapik-zeri'yi tahttan uzaklaştırarak yerine geçti. Kuzeyde bir gerileme dönemini yaşayan Orta-Asur Devleti'nin yanında Babil yönetimi de sarsıldı ve iç kargaşaya sürüklendi. II. Eriba-Adad (M.Ö. 1055-1054) ve kardeşi IV. Şamşi-Adad (M.Ö. 1053-1050), I. Asurnasirpal (M.Ö. 1049-1031) dönemlerinde Asur devleti hızlı bir gerileme dönemine girdi.

II. Asur-rabi (M.Ö. 1011-970) döneminde Arami aşiretleri Fırat'ın doğusuna geçmek için kıyıdaki bütün engelleri kaldırarak, Fırat nehri boyunca yerleştiler. II. Asur-rabi, oğlu II. Asur-reşa-işi (M.Ö. 970-966) ve onun oğlu II. Tiglat-Pileser (M.Ö. 966-935) hükümdarlıkları döneminde Arami aşiretlerinin giderek Asur'un merkez topraklarına girmelerine karşı savaşlar yaptılar. II. Tiglat-Pileser döneminde Aramiler Dicle kenarlarına kadar ilerleyerek yerleştiler. Asurlular, Aramilerin bu müthiş ilerlemelerine rağmen merkez bölgelerini korudular. Asurlular ancak II. Tiglat-Pileser'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Asur-Dan (M.Ö. 935-912) zamanında savunma stratejisini aşarak, devletin ekonomik, örgütlülük ve askeri yapılanmasını yeniledi. Devletini her yönden güçlendirmeye başlayan II. Asur-Dan, ülkesini tehdit eden bölgelere karşı saldırıya geçerek, eski Asur krallarının acımasız yöntemlerine başvurdu. II. Asur-Dan'ın ölümünden sonra yerine meşhur atasının adıyla adlandırdığı oğlu II. Adad-Nirari geçti. Böylece Orta Asur dönemi kapandı ve Yeni Asur dönemi başladı.

C- ARAMİ BEYLİKLERİ (M.Ö. 1500-680)

Orta Asur egemenliği döneminde, ilkel bir örgütlenme ve yaşam tarzına sahip olan Sami topluluklarından Aramiler, batı Mezopotamya'da tarih sahnesine çıktılar. Suriye çölünden Mezopotamya'ya doğru sürekli göç halinde olan Arami kabileleri, Asur sınırlarını sık sık taciz ederek ihlal ediyorlardı. Yerleşik yaşama geçen Arami kabileleri zamanla merkezi yerleşim birimlerini oluşturarak, beylikler kurdular. İç dinamiklerinin bir sonucu olmaktan öte, kölecilikle karşılaştıkları dış zor aracılığıyla tanıştılar. Merkezi bir devlet kuramayan Aramiler, Orta Asur Dönemi'nin sonlarında önemli bir ekonomik ve ticari güç haline geldiler. Nüfus potansiyelleriyle Filistin, Lübnan, Suriye, Kuzey ve Güney Mezopotamya'yı etkilediler. Yeni Asur Dönemi'nde M.Ö. 680 yılına kadar önemli bir güç olarak varlığını sürdüren Aramilerin, bundan sonraki dönemde etkileri azaldı. Aramilerden geriye kalan en büyük miras ise onların güçlü dili ve alfabesi oldu.

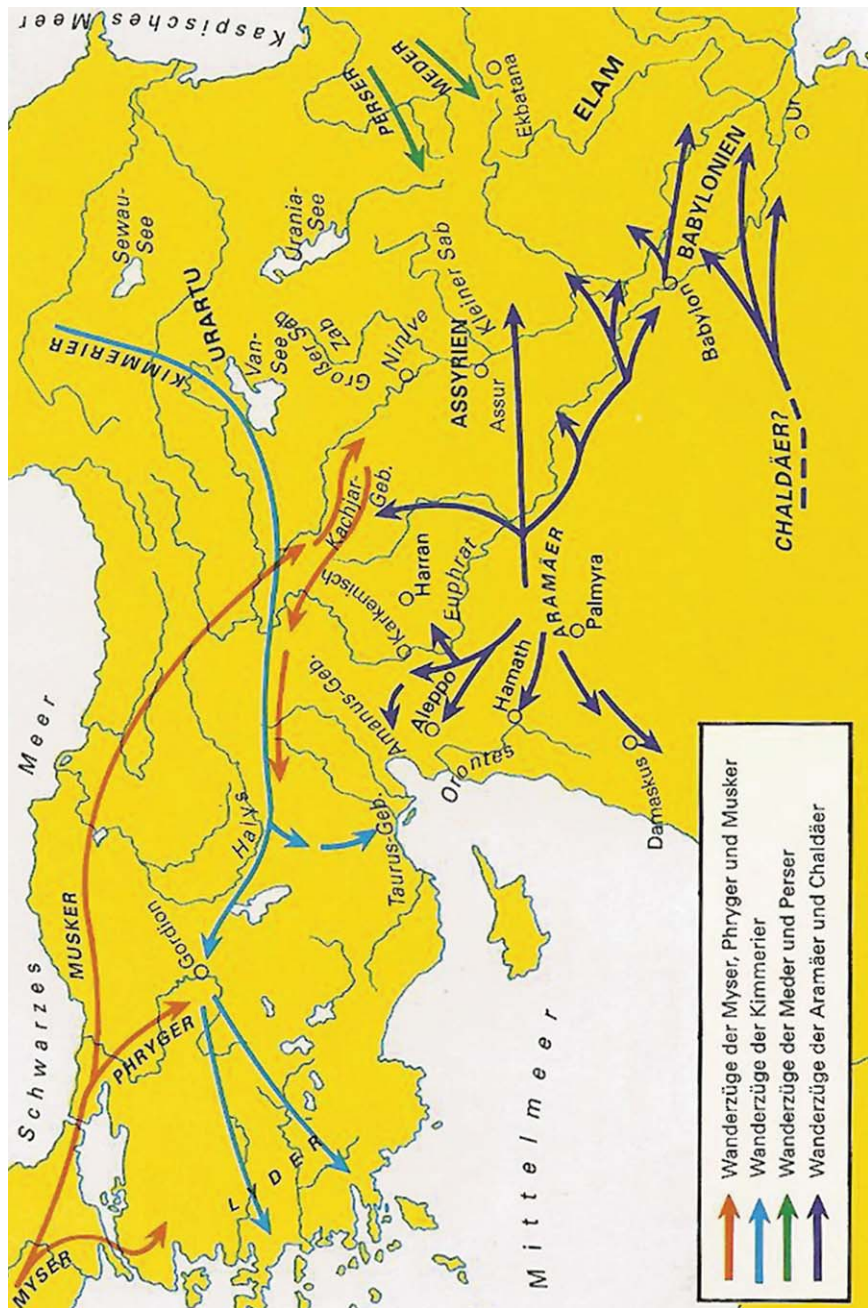
Amurular'ın M.Ö. 2000'li yıllarda büyük akımlarla Mezopotamya'nın içine girmelerinden sonra, onlara yakın olan boylar ve aşiretlerden bazıları Suriye ve Arabistan çöllerinde hala göçebe bir yaşamı sürdürüyorlardı. Genel olarak çöllerdeki toplulukların göçe zorlanmalarının en büyük sebeplerinden birisi de kendilerinin ve sürülerinin yaşamlarını belirleyen, yıl boyunca birkaç milimetreyi zor bulan yağmurun düzenli yağmamasıydı. Kuraklık, bölgedeki toplulukların topluca göçüne neden oluyordu. M.Ö. 2. binyılın ortalarına doğru muhtemelen böyle bir meteorolojik olay yaşanmış olmalığı, Suriye ve Arabistan çöllerinde yaşayan Sami kökenli Arami kabileler kuzeye ve doğuya yönelik göç etmeye başlamış olsunlar. Çölde göçebe halinde yaşayan Aramiler aşiretsel yapıyı henüz aşamamışlardı. Yayılmaları ve göçleri de bu yüzden aşiret grupları halinde gerçekleşti. Kendilerinden önce gelen Sami topluluklarının yerleştikleri bölgelere yöneldiler. Bu yüzden batıda yaşayan Kenanlılar ile kuzeyde ve doğuda yaşayan Asur ve Babil bölgeleri, Suriye ve Arabistan Yarımadası'ndan gelen göçebe toplulukların çekim merkezi oldular.

M.Ö. 15. yüzyılda Suriye'nin kuzey bölümü, yani Kenanlıların yoğun yaşadığı bölge, Hitit nüfuzu altındaydı. Aramiler, yakın akrabaları olan Kenanlıların bölgesinde giderek yayıldılar. Bu dönemde Mittani devletinin yıkılmasından yararlanan Aramiler, Fırat nehrini geçerek otoritenin azaldığı alanlara yerleştiler. Bu döneme ışık veren bir tarih kaynağı da Tevrat'tır. Tevrat'a göre Haran ve çevresine Arami aşiretleri yerleşmişlerdi. Buradaki Aramiler Nahor tarafından yönetiliyordu. Nahor'un yerleştiği bölgeye İbraniler "Aram-Naharaim" adını verdiler. Aram-Naharaim Fırat ile Habur nehirleri arasında kalan küçük bir alana verilen addır. Yine Tevrat'ta aynı bölgeye Laban öncülüğünde Aramilerin yerleştiğinden bahsedilmektedir. İki kesimin bütünleşerek yerleştiği coğrafya parçasına da "Paddan Aram" adı verilmişti.

Aramilerin yayılmaları sadece Fırat kıyısında ve Güney Mezopotamya'daki Fırat kollarıyla sınırlı kalmayarak, kuzeyden Ermenistan dağlarına kadar uzanmıştır. Turabdin dağlarına, büyük gruplar halinde yukarı Dicle'ye, dolayısıyla Diyarbakır'ın doğusuna, klasik Sophene ve Arzanene topraklarına dağılan bu Arami topluluklar genelde Mittani halkının arasına sızdılar. Ermenistan dağlarına kadar gelen Aramilerin hareketi burada durdu ve dağlar geçilmedi. Yayılma çok hızlı bir şekilde gelişmiş olmalı ki, M.Ö.14. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Mezopotamya'ya yayılan Aramiler göçebe yaşamını bırakıp yerleşik yaşama geçtiler.¹⁰

Aramilerin adı ilk defa Amarna tabletlerinde "Ahrame" olarak geçmektedir. Ahlamelere karşı düşmanca bir tutum sergileyen Asur kralı Arik-den-ilu'dur. Orta Asur Devleti'nin oluşumuna gidilirken Asur kralı Arik-den-ilu ilk olarak Arami göçebelere karşı savaşarak zafer elde etti. Asur kralı I. Salmanassar da yukarı Dicle

¹⁰ Die älteste Geschichte der Aramäer, Maxmillian STRECK, sayfa 192

(Diyarbakır'ın doğusu) bölgesine yerleşen Aramilere saldırıp dağıttı. I. Salmanassar yazılarında bu bölgedeki Aramilerden “Arimi’ler” diye söz etmektedir. Asur Devleti’nin batıya açılması önünde bir engel haline gelen Suriye’deki Aramiler, Asurluların gücünün yayılmasını önlemek için Hitit ordusunda yer alarak, su yollarını kestiler.

Aramiler kuzey Suriye’den kuzey Arabistan’a kadar bütün bölgeleri kontrollerine geçirirken, verimli bölgelerde yerleşik hayata geçmiş, kurak bölgelerde ise hala göçebeliği yaşamaktaydılar. Aynı zamanda Anadolu, Babil, Mısır, Arabistan ticaret yollarının kesiştiği önemli noktalar Aramilerin denetimi altındaydı. M.Ö. 1265 yılında bölgenin en önemli iki gücü olan Kasit (Babil) ve Hitit kralları birbirlerine gönderdikleri mektuplarda ticaret yollarının Aramiler tarafından kesildiğinden şikayet ediyorlardı. M.Ö. 1200 yıllarında Ortadoğu’nun genelinde bir siyasal gerileme yaşanırken, Kuzey Mezopotamya’da bir siyasi otorite boşluğu oluştu ve bu da Aramilere yayılma imkanı tanıdı. Bir asır boyu devam eden Asur’un gerileme döneminde (M.Ö. 12. asır) Aramiler Fırat boyunca konumlarını güçlendirdiler. Aramiler Fırat’ın batı yakasında hem kuzey, hem de güney Mezopotamya’da birçok beylik kurdular. Kuzey Mezopotamya’nın otoritesiz kalmasından yarım asır sonra, güneydeki Kasit yönetimi de çöktü ve böylece Güney Mezopotamya’da yeni göçlere açıldı.

Orta Asur Devleti, Asur-reş-işi döneminde (M.Ö. 1133-1116) yeniden güçlenirken, Mezopotamya’daki egemenliğini süreklileştirmek için Akdeniz’e ulaşmak zorundaydı. Diğer yandan Fırat kıyısında boydan boya yerleşen Arami aşiretleri giderek kuzeydeki Asur ve güneydeki Babil yönetimlerini tehdit ediyorlardı. Asur devletinin yeniden canlanmasını sağlayan Asur-reş-işi Arami aşiretlerine saldırarak, bu olaydan “geniş alanlara yayılmış Ahlame” topluluklarını yenmesinden bahsetmektedir.

Tiglat-Pileser I de M.Ö. 1115 yılında tahta çıktıktan sonra beşinci yılında Aramilere karşı saldırılarını başlatmıştır. Bir eserinde bu saldırısından şöyle bahsetmektedir: *“Tanrım Aşur’un yardımıyla arabamı ve savaşçılarımı aldım, çöle yetiştim, tanrım Aşur’un düşmanları olan Ahlame Aramilerine saldırdım. Suhi ülkesinden başlayıp Hatte ülkesinin Karkamış şehrine kadar bir günde yağmaladım. Onlardan düşenleri öldürdüm, onların ganimetlerini, onların mallarını ve onların servetlerini sayısız bir şekilde toplayarak beraberimde getirdim. Tanrım Aşur’un dehşetli silahından geriye kalan ve Fırat’ın üzerinden kaçan insanların arkasından tahsi-tahtasından yapılmış gemiyle Fırat’ı geçtim. Beşri dağlarının eteklerinde bulunan altı şehirlerini kuşattım, yaktım, tahrib ettim ve yıktım. Onların ganimetlerini, mallarını ve servetlerini şehrim Aşur’a getirdim.”*¹¹

¹¹ Die Aramäer, Sina SCHIFFER, sayfa 7

I. Tiglat-Pileser'in de M.Ö. 1110 yılında Aramilere karşı saldırıları devam etti. Ahlame Aramilerine yaptığı bir saldırıda Beşiri dağlarının eteklerinde bulunan altı Arami şehrini işgal ettikten sonra. geride bıraktığı bir yazıyla Aramilerin eski tarihinin netleşmesine bir ışık tuttu. Arami sözcüğünün Ahlamu sözcüğüyle eşit olduğu aydınlanırken, Aramilerin yaşadığı bölgeler de tespit edildi. Aramiler Kuzey Mezopotamya'nın dışında, Mezopotamya'nın iç kesimlerine de girerek Suriye'de şehirler kurdular. Tiglat-Pileser dönemine kadar Aramilerden Ahlamu olarak sözediliyordu. Bu dönemden itibaren Arami sözcüğü tarihte yer aldı.

M.Ö. 11. yüzyılda Fırat'tan Nil'e kadar uzanan bölgede hiçbir merkezi devletin egemen olamaması, Aramilerin birçok beylik kurmasına imkan tanıdı. Aramiler Mezopotamya'ya kuzeyden ve güneyden akımlarını sürdürerek, dalgalar halinde iç bölgelere doğru girdiler. Bu dönemde Güney Mezopotamya'ya çeşitli kollardan giren Arami aşiretleri, Asur ve Babil arasındaki bölgeye de yerleştiler. Bazıları Dicle nehrini geçerek Aşağı Zap ile Diyala nehirleri arasında yerleştiler. Fırat'ın batısından başlayan steplerden sürekli olarak Babil ülkesine akın eden Arami aşiretleri, yerli Babil halkını iki yönden etkilediler. Birincisi Aramice dili gündelik yaşamda etkili olmaya başladı. İkincisi, yeni bir halk olarak Babil'e yerleşmeleri karşılıklı kültürel alışverişin zeminini hazırladı. Stepelerde yaşayan Aramiler ile yerliler arasında ilişkilerin kurulması kaçınılmazdı. Çünkü öteden beri Babil yerlileri hayvan sürülerinden elde edilen ürünleri steplerdeki göçebelerden alıyorlardı. Buna karşı göçebeler de birçok araç ve lüks eşyalarını (örneğin silah vb.) Babil köy ve kasabalarından alıyorlardı. Bunun yanında Babil ülkesinin alt sınıfları ve işçi tabakası Arami göçebeleri tarafından dolduruldu, bu yüzden Arami dili de giderek önem kazandı. Köylerden şehirlere, halkın alt tabakalarından yönetici tabakaya, oradan da en üst tabakaya kadar yükseldiler. Arami şeyhleri de zamanla bölgenin siyasetiyle uğraşarak, Babil siyasetinin belirlenmesinde etkili oldular. Aramiler güney Mezopotamya'da Gambulu, Hindaru, Puduku ve Litau beyliklerini kurdular.

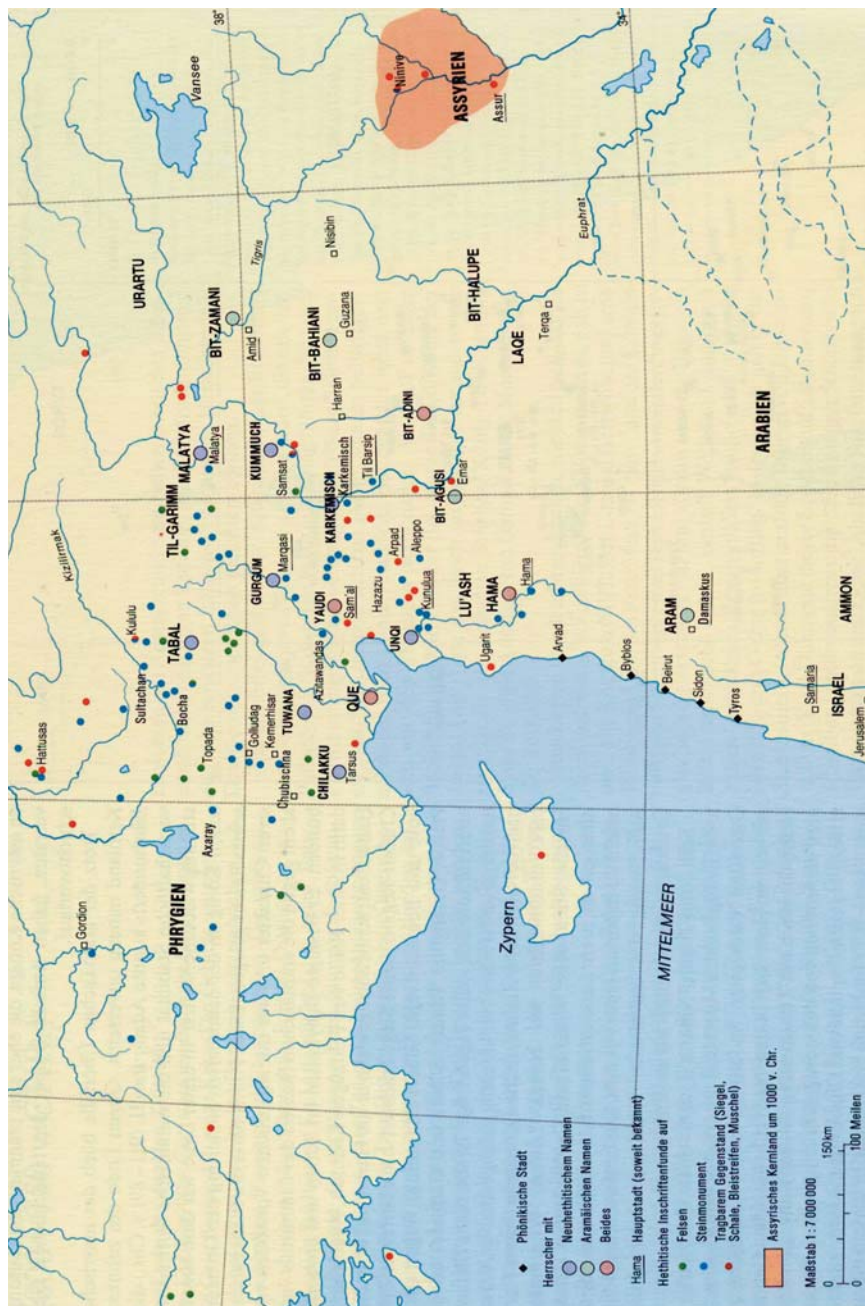
Aramiler 11. yüzyılda hem Asur hem de Babil ülkelerinde meydana gelen iktidar boşluğundan yararlanarak saldırıya geçtiler. Arami saldırılarından kurtulmak isteyen Asur kralı, Aramilere güneyde Babil hükümdarlığını ele geçirmelerine yardımcı oldu. Böylece M.Ö. 1069 yılında Babil tahtına geçen bir Arami şeyhi, Adad-apla-iddina, İsin hanedanına son vererek, Ortadoğu kültürünün merkezi olan Babil'de iktidarı ele geçirdi. M.Ö. 1048 yılına kadar iktidarda kalan Adad-apla-iddina ve diğer Arami kralları, birleşik Sami aşiretlerinden oluşan Sutu ve diğer Arami aşiretlerinin saldırılarını durduramadıkları için Babil halkının isyanıyla karşılaştılar. Bu dönemde Aramilerle yakın bağları ile bilinen başka Sami boyları da Güney Mezopotamya'ya yerleştiler. Bölgeye gelen bu yeni boylar kendilerini "Kaldeliler" olarak tanımlıyorlardı. Kaldelilerin toplumsal yapıları ve dilleri Aramilerle birçok benzerlik

taşıyordu. Örneğin aşiretleri bir ev (aile) tarafından idare ediliyordu, bu ailenin reisi, aşiretin şeyhi oluyor ve kurdukları beyliklerin çoğu da ev anlamındaki “bit” takısını kullanıyordu.

M.Ö. 11-9. yüzyılları Aramilerin şehirlerde kurumlaşma ve beyliklerini kurma dönemidir. Aramiler Suriye, Filistin, Mezopotamya’nın genelinde örgütlenmelerini oluşturup, şeyhler önderliğinde beyliklerini kurdular. Filistin ve Suriye’de kurulan Arami beyliklerinden Şam, Beth Rehob, Maaşa ve Aram Zoba en önemlileridir. Aram Zoba ise bunlardan en güçlüsüydü. Aramilerin yanında aynı dönemde Fenikeliler Akdeniz kıyısında, İbraniler de Filistin’de bağımsızlıklarını kazandılar.

Bu ara Filistin’de kral Davut (M.Ö. 1010-955) güçlü bir ordu oluşturarak, Akdeniz kıyısındaki şehirleri egemenliği altına aldı. Kıyı şehirlerini etkisizleştirildikten sonra, sıra batısında bulunan Ammon beyliğine geldi. Davut’un güçleri, Ammon beyliğine karşı savaş başlatırken, Ammon kralı da Arami beyliklerinin yardımını istedi. Arami beyliklerinden Rehob, Maaşa ve Aram Zoba, Ammon beyliğinin yanında yer aldılar. İbranilerin kralı Davut ortak güçlere karşı harekete geçerek onların ordusunu dağıttı. Bunun üzerine İbraniler, Arami beyliği Aram Zoba’yı yıkıp halkını kovaladılar. Kral Davut’un baskılarından kaçan Aramilerin bir bölümü güneye geçerek Ammon beyliğine sığındılar ve oradaki halkın içine girerek kaynaştılar. Aram Zoba kralı Hadadezer’in başkomutanı Hezion ise kurtuluşu Şam’a gitmekte gördü. Hezion, Şam yönetimini eline geçirerek yeni bir hanedanlık kurdu. Şam’da güçlü bir yönetim oluşturan Hezion, Şam’ı kısa zamanda Aramilerin en güçlü devleti haline getirdi. Şam’da kurulan bu güçlü devlet, aynı zamanda M.Ö. 1000-730 yılları arasında Suriye’nin en önemli merkezi oldu.

Aramiler; Şam’ın kuzeyinde Hamat (Hama), Patin, Sam’al ve Bit Agusi beyliklerini de kurdular. Bu şehirlerin geneli Hititlerin elinde bulunuyordu. Hitit devleti yıkıldıktan sonra bu şehirler beyliklere dönüştü. Aramiler ise alttan alta şehirleri doldururken, sadece yönetim Hitit beylerinin elinde kalmıştı. Bu durum savaşı ve kansız gelişti. Hitit beyleri de yavaşça şehirlerdeki Hitit kültürünü ve dilini geri çekerek, Arami diline ve kültürüne yer verdiler. M.Ö. 11-9. yüzyıllarda kuzey Suriye’deki şehirler giderek Aramileşti. Güneyde kurulan beyliklerden sonra, M.Ö. 10. yüzyılda kuzeyde de Aramiler büyük oranda bölgenin iktidarını ele geçirerek beylikler kurdular. Başta Arami-Hitit kültürlerini beraber yaşatan Amanos eteklerindeki Sam’al (Zincirli) beyliğinde daha sonra Arami kültürü ağırlık kazandı. Aramilerin Sam’al ve etrafındaki diğer beylikler ile Hitit kültürü arasındaki kültürel etkileşimin yansımaları tipik olarak mimari sanattan da anlaşılmaktadır. Aramiler Hititlerle barış içinde yaşıyorlardı. Hatta egemenliği ele geçirdikleri dönemlerde, Arami kralları Aramice isimlerinin yanında, Hitit isimlerini de kullanıyorlardı. Kuzey Suriye Arami beyleri Lubarna,

Arami Beylikleri (Kaynak: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Michael Roaf)

Panammu, Sapalulme ve İrhulini gibi Hitit isimlerini, kendi isimleri yanında kullandılar. Bunun bir örneği Zincirli'deki Arami kralı Barrakab (M.Ö. 730 yıllarında krallık yaptı) tasviridir. Bu tasvirin Aramice yazıtında “ben Barrakab, Panamu’nun oğlu: benim tanrım Baal, Harran” sözcükleri yazılıdır. Buna benzer Arami kültür ve yazısının egemen olduğunu gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Aynı zamanda gelişkin Aramice yazının kullanılmış olması, o dönemdeki yaşam düzeyinin yüksekliğini işaret etmektedir.

Asur ve Babil topraklarında da Aramileşme dönemi yaşanıyordu. 9. yüzyılın başında buralarda birçok Arami aşireti beylik konumuna geldi. Fakat bu beylikler Asur egemenliğine karşı çıkacak güçte olmadıkları için vergi ödemek zorundaydılar. Nusaybin'deki Arami aşireti Temane, Asur egemenliğine karşı çok savaştı. Başkenti Guzana (Tel Halaf) olan ve Sikani'nin (Tel Feheriye) de önemli bir şehri olduğu Bit Bahiyani beyliği, Arami kültürünün önemli bir merkeziydi. Habur'un orta bölgesinde Şaddikani (Tel Arban) beyliği kuruldu. Habur'un Fırat'a döküldüğü yerde Bit Hadippi, Hindanu ve bunun kuzey batısında Lake beylikleri yereldi. Bunların güneyinde de geniş bir alana yayılan Suhi beyliği kuruldu.

Diyarbakır ve çevresinde Bit Zamani ve güneyinde Mardin çevresinde Tubusi beylikleri yer alıyordu. Batıda, Karacadağ'ın güney eteklerine Salla Aramileri yerleşti. Bunların batısında güçlü bir şeyh tarafından yönetilen Tul Abnai beyliği bulunuyordu. Kuzeydeki en güçlü Arami beyliği, başşehri Til Barsip olan Bit Adini krallığıdır. Bit Adini; Urfa ile Antep alanlarını kapsıyordu.

Suriye kıyılarında bulunan Fenikeliler de, bölgede bulunan otorite zayıflığından yararlanarak, Tiros, Arvad, Biblos ve Sidon gibi şehirlerde beylikler kurdular. Bu şehirlerin limanlara sahip olmaları ve Fenikelilerin de iyi denizci olmalarından dolayı, kısa bir dönemde yıldızları parladı. Aynı zamanda denizcilik sonucu Akdeniz kıyılarının tümünü dolaşan Fenikeliler Afrika ve Avrupa kıyılarında koloniler kurarak, oradaki halklarla ticaret yürütüyorlardı. Fenike şehirleri bu ticaret sonucu zenginleşmiş ve elde ettikleri ticaret mallarını Ortadoğu'da oluşturdukları ticaret yollarıyla bölgeye aktarmışlardır. Coğrafi konumu, ticaret yollarının geçişine elverişli olan Şam şehri, Fenike şehirleri ile Mezopotamya ve Arabistan arasında kurulan ticaret ağlarının bulunduğu bir merkezdi. Fenikeden başka Anadolu-Mısır-Arabistan-Mezopotamya ticaret yollarının Şam'dan geçmesi ve kral Hezion'un da güçlü bir siyaset yürütmesi Şam'ı bölgenin en önemli merkezi ve Suriye'nin en güçlü krallığı yaptı.

Arami beyliklerinin herbiri kendine özgün bir devlet kurarken, siyasal anlamda birbirleriyle herhangi bir bağı yoktu. Aralarındaki tek ortak bağ Arami diliydi. Aynı zamanda ticaret yollarını ellerine geçirerek, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyindeki

zengin maden bölgelerine yerleşmeleri sonucu, ticari ilişkileri de güçlendi. Aramiler bu şekilde ticari ve iktisadi alanda bir imparatorluk oluşturdular. Ortadoğu’da ticaretin büyük bir bölümünü ellerine geçiren Aramilerin ortak iletişim aracı olan Arami dili de diğer dillerden (Hititçe, Kenanca, Akadca) daha fazla önem kazanıp yayıldı.

D- YENİ ASUR DÖNEMİ

Yeni Asur Dönemi, Orta Asur’un devamıdır. Fakat Asur Devleti bu dönemde daha farklı bir güç ve nitelik kazandı. Bununla beraber daha kapsamlı köleci bir sistem oluşturuldu. Yeni Asur egemenliği altında yüzlerce savaş gerçekleştirildi, yüzbinlerce insan öldürüldü ve yerinden, yurdundan sürgün edildi, ayrıca yüzbinlerce insan köleleştirildi. Asur Devleti Güneyde Babil’e, batıda Arami, Arap, Yahudi, Fenike ve Mısır bölgelerine, kuzeyde Urartu, doğuda Med bölgelerine ve bu coğrafyada bulunan birçok topluluğun yurtlarına karşı, yayılmacı bir savaş politikası izledi ve uyguladı.

III. Tiglat-pileser döneminde temelleri atılan Asur İmparatorluğu II. Sargon döneminde gelişti ve Asurbanipal döneminde doruk noktasına ulaştı. Yeni Asur Döneminde, Asur devleti en güçlü dönemini yaşadı. Bu dönem sonrası, çözülme, dağılma ve Asur iktidarının kaybedildiği dönem olmuştur.

II. Adad-Nirari’nin (M.Ö. 912-891) iktidara geçmesiyle Asur devletinin yeni dönemi de başladı. II. Adad-Nirari, babasının devletini kalkındırmak ve askeri bir güç oluşturmak için başlattığı çalışmalara bıraktığı yerden devam etti. Aynı zamanda Yeni Asur Devleti’nin şeklini de çizmeye başladı. Onun dönemi hem yeni, hem de eski düşmanlara karşı savaşmak zorunda kaldığı bir süreç oldu. İlk başta kuzeydeki eski Mittanilerin devleti olan Hanigalbat’ta yerleşmiş olan ve Nisibis’i (Nusaybin) başkent yapan Temana Aramilerine karşı saldırı düzenledi. Asurlular Nisibis’i yıkmak için, düzenledikleri birkaç seferden sonra ancak işgal edebildiler.

Temana Aramilerinden sonra II. Adad-Nirari Nairi topluluklarına ve diğer bütün Arami beyliklerine (Huzirina, Bit-Adini, Lake ve Hindanu) yönelik seferler düzenledi ve daha sonra Kutmuhi’yi (Kilikya) ele geçirdi. Güneye yönelen II. Adad-Nirari, Babil’in kuzeyini işgal ederek topraklarına kattı. Bu savaşı zaferle sonuçlandırdıktan sonra Babil kralıyla bir anlaşma yaparak, iki ülke arasında yeni sınırlar çizildi. II. Adad-Nirari yaptığı seferler ve savaşlar sonucu devlet sınırlarını genişletti. Etraftaki birçok krallığı vergiye bağlayarak üzerlerinde korku yarattı. Böylece güçlü bir Asur merkezi devleti yeniden kuruldu.

II. Adad-Nirari’nin ölümünden sonra yerini oğlu II. Tukulti-Ninurta (M.Ö.891-884)

II. Ashurnasirpal

aldı. Kısa süreli hükümdarlık döneminde II. Tukulti-Ninurta birçok zafer elde etti ve devletinin sınırlarını başta kuzeye doğru, Amed'i de içine alacak şekilde genişletti. Bunun yanında Arami beylikleri ve komşu topluluklarla da iyi ilişkiler geliştirdi.

II. Asurnasirpal (M.Ö. 884-858)

II. Asurnasirpal babası II. Tukulti-Ninurta'dan geniş ve istikrarlı bir devletin yanında, güçlü bir ordu da devraldı. II. Asurnasirpal ilk başta devlet yönetiminde reformlar yaptı. Yönettiği devletin büyümesiyle, bunun idari şeklini değiştirme gereği duydu. Bütün memur mekanizmasını yeniden organize etti. İlk başta devleti daha kolay yönetebilmek için eyaletlere ayırıp başına valiler atadı. Bu valiler, memur sınıfının en üst tabakasını oluşturuyorlardı. Eyaletler de bölgelere ayrılarak, her bölge merkezi bir şehirden yönetiliyordu. Aynı zamanda sınırları içinde kalan bölgelerdeki üretime de müdahale ederek, toprak sulaması için birçok yeni kanallar açtırıp, yeni ormanlar yetiştirtti.

II. Asurnasirpal ülkesini kalkındırmak için egemenliği altında bulunan bölgelerin vergilerini arttırdı. Ağırlaşan vergi karşısında Arami beylikleri tepki gösterdiler. İlk başta Bit Hadippi ve daha sonra Bit Zamani (Amed çevresi) Arami beylikleri Asur'a karşı ayaklandılar. M.Ö. 880 yılında II. Asurnasirpal bu ayaklanmaları durdurmak için üzerlerine yürüdü ve 15.000 Bit Zamani Aramisini Asur devletinin içine sürdü. Daha sonra Nairi ülkesine saldırıp bu bölgeyi de sınırları içine aldı. Ayaklanmalara karşı da önlem alan II. Asurnasirpal, işgal ettiği yerlerde askeri güç bırakıyordu. Kuzeye doğru yaptığı bu seferden sonra, yönetim merkezini yukarı Zap nehrinin Dicle'ye döküldüğü yerde, M.Ö. 13. yy.'da I. Salmanassar tarafından kurulan Kalah (Nimrud) şehrine taşıdı. II. Asurnasirpal, Kalah şehrinin zamanla yıkılmış olması nedeniyle, yeniden onardı ve yeni yapılar ekledi.

Burada tapınaklar, saraylar, bir Zigurat ve yöneticiler için binalar yaptırarak, sanatla donattırdı. M.Ö. 879 yılında tamamlanan sarayın süslenmesinde devletin dörtbir yanından getirilen sanatkarlar çalıştırıldı. Bu yapımda Arami zanaatkarların ve taş ustalarının da büyük katkısı oldu. Saray kabartmalarında üç ayrı tema yer alıyordu. Bunlar, savaş senaryoları, av sahneleri ve doğa üstü varlıkların resimlerinden oluşuyordu. Bu ana temaların yanında kralın ve kraliçenin özel yaşamını anlatan birkaç kabartma da yapıldı. Sarayın açılışı nedeniyle on gün süren bir eğlence düzenlendi ve ülkenin dörtbir yanından onbinlerce insan bu etkinliğe katıldı. Yapılan bu saray sadece güzel sanatları sergilemek için değil, aynı zamanda savaş sonucu elde edilen altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir gibi ganimetleri ambarlamak içinde düşünülmüştü. II. Asurnasirpal başkenti Kalah'ı bir kültür merkezi haline getirdi.

M.Ö. 879-878 yıllarında Asur'un ağır vergisine karşı ayaklanan Suhi Aramilerini kısa zamanda Hindanu ve Lake Aramileri de izledi. Onlara Kuzey Mezopotamya'nın en güçlü Arami beyliği Bit Adini de destek verdi. Balık ırmağı ve Fırat nehri arasında kurulu olan Bit Adini beyliği Fırat'ın batı yakasından bir bölgeyi de sınırları içinde bulunduruyordu. Bit Adini, büyümekte olan Yeni Asur Devleti ile Akdeniz arasında bulunuyordu. Bit Adini ticaret yollarını ellerinde bulundurmasıyla önemli bir ticaret merkeziydi. Ay (Sin) tanrısının şehri olan Harran bu beyliğin merkeziydi. Önemli bir dini merkezin yanında bankacılık ve ticari ilişkileriyle Kuzey Mezopotamya'nın en önemli şehriydi. Bit Adini'nin ayakta kalmasının ayrıca bir önemi daha vardı. Çünkü Bit Adini Asur'un önünde duruşuyla Gurgum, Sam'al, Arpad, Patin ve daha güneydeki Şam ve diğer Arami beylikleri için bir güvenlik kuşağını oluşturuyordu. Buna rağmen II. Asurnasirpal bu ayaklanmaların tümünü bastırdı ve Arami beyliklerine, kendisine bağlı beyler atadı. Sonra da Akdeniz kıyılarına ulaşmak için devletin sınırlarını Akdeniz'e kadar genişletti.

Daha sonra Fenike şehirleri Arvad, Biblos, Sidon ve Tiros'u vergiye bağladı. Asurluların yaklaşan tehlikesini farkedenden Galileya kralı Akhab, geri adım atmak zorunda kaldı. Bu tehlikeye karşı komşularıyla daha iyi ilişkiler kurmak için, Şam Aramileriyle girdiği savaşı durdurarak aleyhine sonuçlandırdı. Özellikle Aramilerle aralarındaki bozuk ilişkileri düzeltmek için Samariya'daki Arami pazarını yeniden açarak, faaliyete geçmesine izin verdi.

II. Asurnasirpal M.Ö. 858 yılında yönetimi oğlu III. Salmanassar'a bırakırken, devletinin sınırları batıda Akdeniz'e, kuzeyde Van Gölü'nün yakınlara, doğuda Urmiye Gölü'ne ve güneyde de Babil'e kadar genişletmişti.

III. Salmanassar (M.Ö. 858-824)

III. Salmanassar 35 senelik iktidarlık döneminde, kırktan fazla meydan savaşını adına kaydetti. III. Salmanassar, denetiminde bulunan ticaret yollarını güvenlik altına alınmasını istiyordu. Bu yüzden Akdeniz ile Asur devleti arasındaki yolu güvenli kılması için Bit Adini beyliğinin ortadan kalkması gerekiyordu. Daha ilk yönetim yılında Bit Adini'ye bir saldırı düzenledi. Bit Adini kralı Ahuni, Asur kralının bu saldırısına karşı geri adım atarak Fırat'ın üzerinden batıya doğru geri çekildi. Geri çekilmesiyle Patin kralı Sapalulme, Sam'al kralı Hayan ve Karkamış kralı Sangara ile bir ittifak kurarak, Asur'a karşı direnişe geçtiler. Kummuh ile Gurgum ise Asur'a bağlılıklarını bildirdiler. III. Salmanassar Arami beyliklerin kurduğu güçlü ittifağa karşı saldırıya geçti. Bu saldırı sonucu ittifak güçleri Orontes (Asi) nehrinin arkasına geri çekildiler. İttifak güçleri bu alanda bulunan Kilikya'daki beyliklerle daha geniş bir

ittifak kurdular. III. Salmanassar bu seferinden başarılı olmak bir yana, karşısında güçlü bir ittifak cephesi yaratarak geri döndü.

Bir yıl sonra III. Salmanassar Bit Adini'ye karşı yeni bir saldırı başlattı. Bu saldırı esnasında Karkamış kralı Asur'a bağlılığını bildirerek ittifak dışına çıktı ve teslim oldu. Ahuni ise Asur'a karşı yalnız kaldı. Bir yıl önceki ittifak Asur ordusuna karşı koyacak gücünü ve enerjisini yitirdi. Bit Adini ile ittifak içinde olan beylikler tek tek Asur'a teslim olunca, Bit Adini'nin de sonu yaklaştı. Asurlular Bit Adini'ye saldırarak son darbeyi vurdular. Bit Adini'nin başkenti Til Barsip kuşatıldı ve devletleri Asur'un egemenliğinde bir bölge oldu ve böylece Bit Adini Arami beyliği tarihe karıştı. Bu bölgeden yirmibin insan Asur egemenliği altındaki diğer bölgelere sürüldü.

III. Salmanassar Yahudileri ve Aramileri en çok korkutan kral oldu. M.Ö. 854 yılında III. Salmanassar Halep ve Karkamış'a bir saldırı düzenledi. Hama kralı İrhuleni, Asur tehlikesine karşı bütün Arami, Yahudi ve Fenikeli beylikleri ittifak olmaya çağırırdı. Şam kralı Ben Hadad ve Yahudi kralı Akhab'ın yanında birçok şehir ve 12 Hatti prensi bu birliğe girmeye karar verdi. Karkar yakınlarında Asurlularla girdikleri savaşta III. Salmanassar birleşik güçleri dağıttı. Birleşik güçlerden 14000 kişiyi öldürerek, 25000'ini de esir aldı. Asurluların bu zaferden geri dönüşlerinin ardından, Aramiler ile Yahudiler arasındaki ateşkes yeniden bozuldu. Aralarında çıkan yeni savaşta Yahudi kralı Akhab öldürüldü.

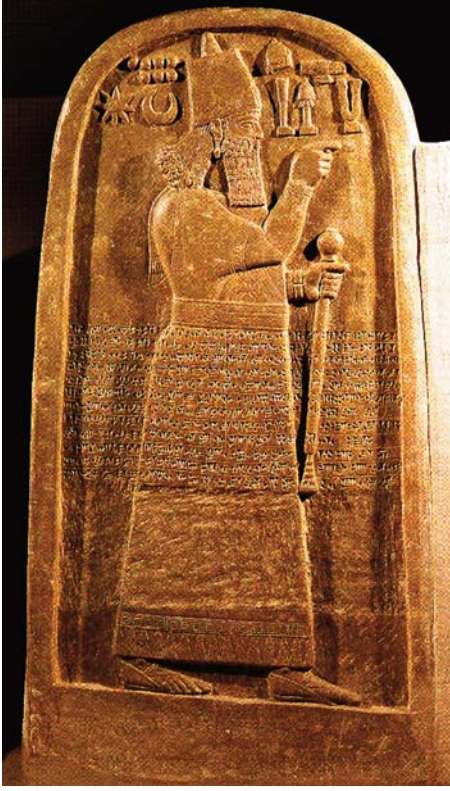
Asur kralı III. Salmanassar ile Babil Kralı I. Marduk-Zakir-Şumi

M.Ö. 849 yılında Asur ordusu tekrar Hama Arami beyliğine karşı bir akın düzenledi. Şam kralı Ben Hadad ve Hattuları yanına alan Hama kralı Asur ordusuna karşı direnişe geçtiler. Asur ordusu bu gücü tekrar dağıttı. Asurlular geri döndükten sonra Şam ile her iki Yahudi krallıkları arasında tekrar savaş çıktı. Ben Hadad birleşik Yahudi ordusunu yenilgiye uğratarak Samariya şehrini kuşatma altına aldı. Fakat şehri işgal edemeden geri döndü. Bu ara çok hastalanan Ben Hadad, generali Hazael tarafından öldürüldü. Yahudi dini çevrelerinden destek alan Hazael Şam krallığının yönetimini eline geçirdi. Asur kralı III. Salmanassar Suriye ve Lübnan'a yeni bir sefer düzenlendi. Deniz kıyısından Nahr-el-kelb'e doğru ilerleyen III. Salmanassar, İkus, Sidon ve Tiros şehirlerinin vergilerini toplayarak, batıdan Şam'a saldırmak istedi. Bunu farkedene Şam kralı Hazael, Asur ordusunu Vadi Barada'da karşıladı. Aralarında çıkan savaşta Hazael'in ordusu yenildi.

Arami beyliklerinden sonra sıra kuzey Mezopotamya ve doğu Anadolu'ya geldi. III. Salmanassar Van Gölü etrafında bulunan Urartu devletine saldırarak yağmaladı. Daha sonra güneyde (Babil) başgösteren bir taht kavgasından yararlanarak bir sefer başlattı. Babil ülkesinin ancak bir bölümünü kendisine bağlayabildi. Güney Mezopotamya'da yerleşmiş olan ve bir bölümünü yöneten Kalde boylarını vergiye bağladı.

III. Salmanassar ihtiyarlığı nedeniyle, son yıllarında, ordularının yönetimini başkomutanına devretti. Onun yerine geçmek için M.Ö. 828 yılında büyük oğlu Aşur-dan-apli babasına karşı isyan etti. İçlerinde Asur, Ninve, Arbil ve Arrafa şehirlerinin de bulunduğu 27 şehri yanına alarak babasının birliklerine karşı başkaldırdı. Yaşlanan III. Salmanassar, küçük oğlu Şamşi-Adad'ı bu başkaldırıcıyı durdurmak için görevlendirdi. Bu savaştan karlı çıkan V. Şamşi-Adad babasının tahtına geçti. Fakat bu iç savaştan yıpranan Asur devleti içinde siyasal iktidarsızlık gelişti. Toprak beyleri ve şehir yönetimleri, eyalet temsilcilerine ve saraya karşı ayaklandılar. Böylece III. Salmanassar'ın ölümünden sonra (M.Ö. 824), seksen sene devam eden bir istikrarsızlık dönemi başladı. Siyasette ve ekonomide gerilemeye başlayan Asur devletine, komşu ülkeler vergi ödemeyi durdurdular ve halklar ayaklandı.

Asurluların bölgedeki otoritelerinin zayıfladığını gören Arami ve Yahudiler yeniden savaşa başladılar. Arami kralı Hazael Yahudilere saldırarak birçok yerleşim merkezlerini yakıp yıktı. Bu saldırıda Hazael Yahudi topraklarının büyük bir bölümünü işgal etti, sonra da Yudeya krallığını tehdit etti. Karşı koyamayacağını anlayan Yudeya kralı Yoas, Arami saldırısını önlemek için Şam'a vergi ödemeyi kabul etti. Arami beylikleri kendi aralarında da anlaşmıyorlardı. Örneğin Hazael Hama kralına karşı başlattığı bir savaşta yanına Sam'al ve Malatya beyliklerini de aldı. Bu saldırıda Hama krallığı birleşik Arami ordusunu bozguna uğrattı.

III. Adadnirari

Şam Arami kralı Hazael'in ölümünden sonra yerini alan oğlu II. Ben Hadad döneminde Şam'ın etkisi azaldı. Lotanu krallığı Şam egemenliğini üzerinden atarken, Yahudiler de Hazael döneminde kaybettikleri bölgeleri tekrar geri aldılar. Asur'daki iç karmaşadan yararlanan Urartu, Arami Arpad krallığıyla ilişkiye girdi.

V. Şamşi-Adad, Şammuramat, III. Adad-Nirari (M.Ö. 824-781)

Babasının tahtına geçen V. Şamşi-Adad (M.Ö. 824-811), siyasette önemli adımlar atamadı. Babil kralı Marduk-zakir-şumi tarafından desteklenen ayaklanmalar, Asur egemenliği altındaki birçok bölgede büyüdü. V. Şamşi-Adad iktidara geldiğinde ilk işi Babil kralından intikam almak oldu. Marduk-zakir-şumi'den sonra Babil tahtına geçen yeni iki krala karşı seferler başlatarak, onları Asur ülkesine

sürdü. Böylece Babil ülkesinde bir anarşi havası esmeye başladı. V. Şamşi-Adad bütün Mezopotamya üzerinde hakimiyet kurdu. Aynı zamanda geleneksel Sümer ve Akad kralı ünvanını da kendisine taktı. V. Şamşi-Adad'ın kısa iktidarı M.Ö. 811 yılında ölmesiyle sona erdi. Yerini alacak olan oğlunun daha çocuk olması nedeniyle, Asur tahtına aslen Babilli olan karısı Şammuramat (M.Ö. 811-806) geçti. Asur tarihinde ilk kadın olarak tahta geçen Şammuramat (Semiramis) beş sene iktidarda kaldı. Asur tarihinde çok değer kazanan Şammuramat için, önemli krallara yapıldığı gibi, büyük bir yontu yaptırıldı.¹²

Şammuramat'ın komutası altında bölgeye yeni gelen Medlere karşı savaş açıldı. Yine onun döneminde Abessilere ve Hindistan'a seferler düzenlendi. Büyük bir Arami gücü ve kültür merkezi halinde olan Guzana (Tel Halaf) ve çevresini, Asur devletinin sınırları içine kattı.¹³

12 Babylon, Joan OATES, sayfa 134-135

13 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 128

Asur tarihinde ismi çok az geçen Şammuramat, daha çok Yunan yazarları tarafından ölümsüzleştirildi. Yunan yazarı Ctesias M.Ö. 5. yüzyılda onu doğa üstü bir varlık olarak göstererek, bir tanrıçanın Amazon kızı olarak tanımlamaktadır. Ölümünü bile doğa üstüne çıkaran Ctesias, onun bir güvercine dönüştüğünü ve uçtuğunu yazar. 19. yy da ise ünlü komponist Rossini Semiramis'in hikayesini bir operaya dönüştürerek ondan en güzel, en hırçın, en güçlü ve çekici doğu kraliçesi olarak sözeder.¹⁴

Şammuramat beş sene sonra yönetimi oğlu III. Adad-Nirari'ye devretti. III. Adad-Nirari (M.Ö. 806-781) ilk yönetim yılında Arami Arpad krallığına karşı savaş açtı, sonra da Hazaz Beyliği (Afrin yakınlarında) üzerine yürüdü. Hazaz Beyliği önce Patin'e bağlıydı, bu dönemde Arpad Beyliği'nin elinde bulunuyordu. III. Adad-Nirari Arpad'dan sonra M.Ö. 803 yılında Şam'a saldırarak işgal etti. II. Ben Hadad'ın yerine geçen oğlu Mar'i (III. Ben Hadad) ordusu bozguna uğrayınca, kendisi de esir düştü. Şam'dan büyük ganimetler elde eden III. Adad-Nirari Şam'ı ilk kez vergiye bağladı. Ayrıca bir yazısında Hattu ve Amuru ülkelerini baştan başa itaat altına aldığını ve Tiros, Sidon, Yahudi, Edom ve Pilisti ülkelerini ağır vergilere bağladığından bahsetmektedir. III. Adad-Nirari Urartu ve Babil'e karşı da harekete geçti. Kuzeyde bulunan Urartu devleti Asur güçlerine boyun eğmedi. Fakat Babil tamamıyla Asur egemenliğini kabul etti.

Asur'un, Aramileri siyasal anlamda kendisine bağlaması, Aramilerin Mezopotamya'ya girmelerini önleyemedi. Göçebe Aramiler kuzeyden ve güneyden Mezopotamya içine girmeye devam ettiler. III. Adad-Nirari seferden döndüğünde Arami aşiretlerinin Mezopotamya'nın her tarafına yayıldıklarını, hatta İtua aşiretinin başkent yakınlarına kadar sokulduğunu gördü. Aramilerin bu yürüyüşü Asur yönetimini sarsıp, ülkede ayaklanmalara yolaçtı. Asur'un doğusundaki Madailerin Asur'u tehdit etmesi için de bir zemin oluştu.

Şammuramat ve oğlu III. Adad-Nirari döneminde Asur ülkesinde Babil'in kardeş şehri olan Borsippa'nın tanrısı Nabu büyük önem kazandı. Şammuramat'ın "sadece Nabu'ya güven, başka tanrıya güvenme" önerisi üzerine, III. Adad-Nirari Nabu kültürünü bütün ülkesinde yaydı ve kendisi de bu kültüğe bağlı kaldı.¹⁵

IV. Salmanassar, III. Aşurdan, V. Aşurnirari (M.Ö. 781-746)

III. Adad-Nirari'nin ölümünden sonra devletin genelinde başkaldırımlar meydana geldi. Özellikle kuzeydeki Urartular, başkentleri Tuşpa'da (Van) güçlü bir merkezi devlet kurdular ve Asur'un kuzey bölgelerinden bazı alanları sınırları içine kattılar.

¹⁴ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 102

¹⁵ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 128

III. Tiglat-Pileser

Asur tahtının yönetimine geçen III. Adad-Nirari'nin oğlu IV. Salmanassar (M.Ö. 781-772) bu kötü gidişatı durduramadı. Böylece Asur şehirleri gittikçe merkezi yönetimden kopmaya başladılar. Bunların başında gelen Tel Barsip valisi general Şamşi-ilu, Asur ordusunun başına geçerek özellikle Urartulara karşı birçok savaş açtı. Kazandığı savaşlara sahip çıkan Şamşi-ilu, devlet yönetiminde kralın gücünün ne kadar zayıfladığını gösterdi. IV. Salmanassar'dan sonra yerine geçen kardeşi III. Aşurdan (M.Ö. 772-754) zamanında da Asur krallığında bir gelişme olmadı.

Med aşiretleri üzerine yapılan birkaç akın, Suriye beylikleriyle bir savaş, iç politika ve karmaşanın önüne geçmeye yetmedi. M.Ö. 764'de çıkan veba salgını halkı kırdı.¹⁶ Amanos eteklerinde bulunan Patin Arami beyliği III. Aşurdan zamanında düşürüldü.

Asur devletinde M.Ö. 763 yılında bir ayaklanma başladı. Ayaklanma Asur egemenliği altındaki bölgelerde başkaldırıların zeminini yarattı. Böylece Asur devletinin batı bölgeleri merkezi yönetimden koptular.

III. Aşurdan'dan sonra yerine geçen kardeşi V. Aşur-Nirari (M.Ö. 754-745) Arami Arpad beyliğine karşı başlattığı harekatı zaferle sonuçlandırdı. Arpad beyliği ise Asur devletini Akdeniz'den koparmak isteyen ve büyük bir devlet kurma arzusunda bulunan Urartularla tekrar ilişkilerini geliştirdi. Asur egemenliğine karşı Gurgum, Melitene (Malatya) ve Kummuh da Urartu ve Arpad'ın ittifakına katıldılar. V. Aşur-Nirari (M.Ö. 754-746) ülkesinde başaşağı giden gidişatı durduramayınca bir saray ayaklanması sırasında öldürüldü.

III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727)

V. Aşur-Nirari'nin öldürüldüğü saray ayaklanmasının başında III. Tiglat-Pileser bulunuyordu. III. Tiglat-Pileser, Asur Devleti'ni yeniden güçlendirmek için üç görevi yerine getirmek zorundaydı. Bunlardan birincisi rakipleri Urartuları yenmek, ikincisi Akdeniz'e kadarki bölgede Asur egemenliğini sağlamak ve üçüncüsü de Babil sorununu halletmekti. Bu nedenle her alanda düzenlemelere gitti. İçteki ayaklanmaları bastırdıktan sonra, daha yönetiminin ilk aylarında III. Tiglat-Pileser seferlere başladı. İlk seferini güney Mezopotamya'daki Kalde aşiretlerine karşı düzenledi. Babil kralı Nabunassar iktidara geldiğinde güneydeki Kalde aşiretleri ayaklanmaya başladılar. Babil'in bu karmaşık durumundan yararlanan III. Tiglat-Pileser Basra Körfezi'ne

¹⁶ Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 93

kadar ilerleyerek, Kalde aşiretlerinin ayaklanmalarını bastırdı ve bölgede kendi gücünü kabul ettirerek kendisini “Babil’in koruyucusu” ilan etti. Kuzey Babil’deki Arami aşiretlerini de otoritesi altına alarak, onların üzerinde egemenlik kurdu ve kendisini kralları ilan etti.¹⁷

III. Tiglat-Pileser bundan sonra Zagroslara yöneldi. Yaptığı seferle büyük ganimetleri toplayarak ülkesine döndü. Suriye’de bir tehdit haline gelen birleşik Arami beylikleri Urartulardan aldıkları destekle, Asur devletini zor duruma sokmuşlardı. M.Ö. 743 yılında Asur ordusu başka birçok beylik (özellikle Kilikya, Malatya, Gurgum ve Adana) tarafından desteklenen Arami Bit-Agusi krallığına saldırmak isterken, kuzeydeki genç ve güçlü Urartu devletinin ordusuyla karşılaştı. Aramilerin yardımına gelen Urartular Asur ordusuyla girdikleri savaşta beklemedikleri bir yenilgi alarak, geri çekildiler. Asur birlikleri Bit-Agusi krallığının büyük bir bölümünü işgal ettiler, fakat direnmekte olan başşehir Arpad’ı (Halep ve Karkamış arası) ancak üç sene kuşattıktan sonra ele geçirebildiler. Arpad şehrinin M.Ö. 740 yılında teslim olmasıyla bütün Suriye, Fenike ve Kilikya beylik ve krallıkları Asur otoritesini kabul ederek vergiye bağlandılar.

Aynı dönemde Sam’al beyliğinin güney bölümünde (Yaudi) Asur egemenliğine karşı bir ayaklanma meydana geldi ve Azariyanu adında bir bey Yaudi’nin bağımsızlığını ilan etti. Unki kralı Tutammu ile ilişki geliştirerek Hamat’a bağlı 19 prensliği de kendi tarafına çekti. Sam’al kralı Panammu, beyliğinde başgösteren bu karmaşıklığa karşı III. Tiglat-Pileser’i yardıma çağırdı. Bunun üzerine M.Ö. 738 yılında yardıma gelen III. Tiglat-Pileser, başta Tutammu’yu yenerek Unki beyliğini Asur İmparatorluğu’nun bir bölgesine dönüştürdü. Ardından Azariyanu’yu yenerek Yaudi’nin güney bölümünü Unki’ye bağladı, kuzey bölümünü ise Sam’al kralı Panammu’ya geri verdi. Hatta cezalandırdığı Gurgum kralı Tarkular’dan bir bölge olarak Panammu’ya hediye etti. Ayrıca içinde Simirra şehrinin de olduğu 19 Hamat prensliklerinden de bir Asur bölgesi oluşturan III. Tiglat-Pileser bu bölgeye oğlu ve taht veliahtı Salmanassar’ı vali olarak atadı.

Arami seferinden dönen III. Tiglat-Pileser doğudaki Medlere yöneldi. Asur ordusu Tiglat-Pileser’in büyük generali Asurdan-Ninanni yönetiminde Hazar Denizi’nin yakınlarındaki Demavend Dağı’na kadar ilerleyerek birçok Med aşiretini vergiye bağladı. Asurlular orduları için Med ülkesinden binlerce at getirerek, 65.000 Medliyi de Diyala bölgesine sürdüler.

Med ülkesinden sonra sıra kuzeydeki en büyük tehdit olan Urartulara geldi. M.Ö. 735 yılında Urartu Devleti’nin başşehri Tuşpa’yı kuşatarak, Urartu Devleti’nin

¹⁷ Babylon, Joan OATES, sayfa 138

güneyini sınırları içine kattı. III. Tiglat-Pileser bütün işgalleri sonucunda boyunduruk altına alınan halkların ayaklanmamaları için zorunlu göçü dayatıyordu. Çünkü, ülkesinden ve tanrılarından koparılan her halk daha kolay eritilip etkisizleştirilirdi. Bunun için İssus Körfezi'nden 30.000 kişiyi, bin kilometre yürüterek, Urartu bölgelerine yerleştirdi. Buradan da onbinlerce Urartulu'yu Kilikya'ya sürdü.

Asur kralının bu hızlı ilerleyişi ve ağır vergileri, Şam kralı II. Razon'u telaşlandırdığı için Filistin beylerini ittifaka çağırdı. Asur'a bağlılığıyla bilinen Yudeya kralı Akhaz ise bu çağrıya uymadı. Bunun üzerine II. Razon İsrail kralı ile birleşik bir cephede Yudeya'nın üzerine yürüdü. Durumu ümitsiz gören Yudeya kralı Akhaz, Asur kralını yardıma çağırdı. III. Tiglat-Pileser Akhaz'ın çağrısına olumlu cevap vererek, Asur ordusu M.Ö. 734 yılında Şam'ı kuşattı ve kral II. Razon öldürdükten sonra buradaki Aramilerin çoğunu Asur'a sürdü. Böylece M.Ö. 732 yılında Aramilerin en güçlü devletine son verildi ve daha sonra Şam'ın yönetimi Asur krallarının belirledikleri valilere verildi. Şam'ın düşmesiyle Aramilerin ayakta kalan tek merkezi Hama beyliği kalmıştı. Gaza ve İsrail krallıklarını tasfiye ederek, Arap kraliçesini de vergiye bağlamıştı. Arabistan'dan alınan verginin içinde onbinlerce asker de bulunmaktaydı.

Bu arada Babil'in kralı Nabunassar öldü ve yerine oğlu Nabu-nadin-zeri atandığı dönemde Babil'de yeniden ayaklanmalar başgösterdi. Babil'deki bir ayaklanma sırasında öldürülen Nabu-nadin-zeri'nin yerine Kaldeli Mukin-zeri Babil tahtına geçti. Bu duruma karşı III. Tiglat-Pileser Babil'e bir sefer başlatarak birçok Babil şehrini ve Arami aşiretlerini kendine bağladı. Buradaki dengeyi de bozmak için güney Mezopotamya'dan 154.000 kişiyi göçerterek kuzeye sürdü. Daha sonra Babil şehrine yöneldi. Babil kralını tahttan indirerek Babil ülkesini Asur egemenliği altına aldı. Kültürel olarak dahada gelişkin olan Babil halkını ve özellikle ruhban sınıfını karşısına almamak için, Babil'e hukuksal yönden Asurla eşit haklar tanıdı. Kendisine Babil'de "Pulu" adını takan III. Tiglat-Pileser, M.Ö. 729 yılındaki Yeniyıl kutlamalarında "Marduk'un elini tuttu." Bu davranışla tanrı tarafından krallık görevini devraldığını ifade etti. Kendisini Asur kralı, Babil kralı, Sümer ve Akad kralı, dünyanın dört yanının kralı ilan ederek, sonraki yıllarda bu geleneksel bayramı kendisi yönetti.

Sürgün edilen toplulukların başında gelen Aramiler, ülkenin her tarafına yayılıp yerleştiklerinden Aramice, bu coğrafyada en çok konuşulan dil oldu. Arami dilinin yazıldığı alfabe şeklinin çivi yazısından daha kullanışlı olması ve Mısır, Anadolu ve Mezopotamya arasında kalan bütün ticaret yollarında Arami beyliklerinin yerleşik olmaları Aramicenin önemini arttırmıştı. III. Tiglat-Pileser genişlemiş olan sınırları içinde olumsuz gelişmeleri takip edebilmek için güçlü bir istihbarat mekanizmasını da kurmuştu. Eskiden vergiden muaf olan Asur ve Harran gibi büyük şehirlerin özerkliklerine son verildi.

III. Tiglat-Pileser Nimrud şehrinden yönettiği güçlü merkezi devletinin yanında, orduda da değişiklikler yaparak dönemin en büyük savaş gücü haline getirdi. İlk başlarda Asur ordusu sadece Asurlulardan oluşuyordu. Bu askerler ya bir sefer için, ya da herhangi bir iç sorun karşısında orduya çağırılıyorlardı. Askerler genelde Asurlu çiftçilerden olduğundan, ordunun sayısı da sınırlı kalıyordu. Devlet düzenini sağlayabilmek ve tehlikeleri uzaklaştırmak için daha fazla askere ihtiyaç vardı. Bu nedenle Asur ordusunun çekirdeği Asurlulardan oluşmakla beraber, saldırılar ve zor savaşlar için, ücretli ve esir alınan erkekler orduya alındı. Bazı bölgelerde vergi karşılığında onbinlerce asker ve binlerce at orduya sevk edildi.

M.Ö. 727 yılında ölen III. Tiglat-Pileser yapmış olduğu tüm bu gelişmelerle bir imparatorluğun temellerini attı. Sonraki asırda gelişecek olan Asur İmparatorluğu'nda bu düzenlemeler temel alınarak çok az değişiklikler yapıldı.

Babasının politikalarını devam ettirmek isteyen V. Salmanassar (M.Ö. 727-722) başkaldıran Fenike şehirleri Sidon, Biblos ve Arvad'a saldırdı ve donanmalarına el koydu. Tiros'a yaptığı bir çıkarma, V. Salmanassar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Daha sonra kendisine karşı bir koalisyon oluşturan İsrail boylarına karşı savaş başlattı. Üç yıl süren bu savaş sonucu İsrail'in başşehri Samariya kuşatıldı. İçte büyüyen muhalefete karşı koyamayan V. Salmanassar bir suikast sonucu öldürüldü. V. Salmanassar'ın öldürülmesiyle Asur tahtına yeni bir hanedanlık hakim oldu.

II. Sargon (M.Ö. 721-705)

II. Sargon, Asur tarihinde yeni bir hanedanlığın başlatıcısı olarak görülmektedir. II. Sargon tahta çıktığında, iç savaştan yeni çıkmış bir devletin yanında, birçok halkın başkaldırısıyla da karşılaştı. II. Sargon ilk başta vergi yasasını eski haline getirerek, ruhban kesimini sevindirdi. Asur ve Babil şehirlerine kendini yönetme hakkını tanıdı. II. Sargon iktidarının ilk yıllarında Babil'de Elamlıların yardımıyla, tahta bir Kaldeli şeyh geçti. Güney Mezopotamya'daki Aramilerin de büyük destek sunduğu Marduk-apla-iddin adındaki Bit-Yakin aşiretinin şeyhi, kendisini Babil kralı ilan ederek, Babil'deki Asur yönetimine son verdi. Babil'e karşı savaş başlatan II. Sargon mağlubiyetle geri döndü.

II. Sargon Babil'de başlayan ayaklanmalarla uğraşırken Hama'nın yeni kralı Yaubidi Mısır'ın desteğiyle güçlü bir Arami devletini kurmak istedi. Mısır'dan destek alan Hama kralı Şam, Simirra, Samariya ve Arpad'la da ittifak kurdu. Genişleyen Asur egemenlik sahasının Mısır sınırlarına yaklaştığını gören Mısır firavunu, ittifak güçlerine verdiği destekle Asur İmparatorluğu ile kendi arasında bir güvenlik şeridini

oluşturmak istiyordu. Babil savaşıdan yenik geri dönen II. Sargon, ittifak güçlerine karşı bir hareket başlatarak çoğunluğu Aramilerden oluşan orduyu dağıttı. M.Ö. 720 yılında Hama krallığı da Asur denetimine geçti. Geriye kalan Gurgum şehri Asur'a karşı biraz direndiyse de, M.Ö. 710 yılında Asur İmparatorluğu'na bağlandı. Böylece Aramilerin Suriye'deki beyliklerine son verildi. Bu savaşta hala Hitit geleneğinin ağır bastığı Aramileştirilmiş Karkamış ve sonra da Samarya şehirleri de kuşatıldı. Samarya şehrini kuşatan II. Sargon 30.000 İsrailiyi devlet içine sürdü. İttifak güçlerine yardıma gelen Mısır ordusunu yenilgiye uğrattı.¹⁸

II. Sargon'un, "savaş atlarıyla eş tanımayan halk" olarak nitelendirdiği Urartular, toparlanıp bölgede güçlü bir konuma geldiler. Urartular, Asur sınırları içinde kalan Mannelerin üzerine yürüyerek Asur devletinin bu bölgesini tehdit ediyorlardı. Manneler eskiden beri Asurluların savaş atı ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Asur ordusu Manne kralının yardımına gelerek destek verdi. Oradan da Kilikya'nın kuzeyindeki Tabal krallığına saldırdı. Tabal kralı, II. Sargon'a kızını vererek ona itaat etmeye hazır olduğunu kanıtladı ve Frigya kralı Midas ile Urartulara karşı Asur'a bağlandı. Batıda Kıbrıs şehirleri de Asur'a bağlılıklarını bildirdiler. İran'ın yüksek platosunda yeni yerleşime geçen Medler, yeni yerleşim yerleri ve bölgeler kuruyorlardı. Medlerin kurduğu bölgenin merkezini Harhar şehri oluşturuyordu. İran'da oluşmakta olan bu tehlike ve Urartuların sürekli Manneleri rahatsız etmeleri, Sargon'un yeni bir sefer başlatmasına neden oldu.

II. Sargon

18 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 130

II. Sargon'un Korsabat'taki sarayını koruyan iki Lamassu'dan biri

Urartulara karşı başlatılacak olan bu sefer hiç de kolay olmayacaktı. Çünkü Urartuların sahip olduğu güçlü, atlı savaş birliklerinin yanında, bulunduğu dağlık coğrafya da büyük bir engel teşkil ediyordu. Bunun yanında II. Sargon'un cesur atlı savaşçılarının yanında yetenekli bir askeri güce de ihtiyacı vardı. Ancak bu şekilde Urartularla aralarındaki dağlık kesimi aşabilirdi. Aynı anda Kafkaslardan gelen yeni bir Hint-Avrupa grubu olan Kimmerler'in kuzeyden Urartulara saldırmaya başlamasını fırsat bilen II. Sargon, M.Ö. 714 yılında Urartulara karşı bir sefer başlattı. Bu seferden *"ben yol yapımçıları bronz çekiçlerle donattım. Onlar yüksek dağların taşlarını parçalayarak gidişi kolaylaştırıyorlardı. Ben ordumun başında ilerliyordum. Savaş arabaları, atlı birlikler ve yanımdaki savaşçıları korkusuz kartallar gibi bu dağların üzerinden uçurttum"* diye bahsetmektedir.¹⁹

¹⁹ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 104

Zagroslarda (Aral g l n n yakınlarında) Urartularla girdiği savaşta, Asur ordusu Urartu ordusunu dağıttı. Asur ordusu Urartu topraklarına girerek Tebriz'den Van'a kadarki bölgeyi işgal etti. Buradan geri dönen Asur ordusu, uydu devlet Muşaşir'i Asur topraklarına kattı. Ardından Tabal krallığı, Ku'e (Kilikya), Gurgum (Maraş) ve Kummuhu (Malatya) tamamıyla Asur idaresine geçtiler.

Doğuda, kuzeyde ve batıda durum kontrol altına alınınca sıra on yıldan fazla süren Babil sorununa geldi. II. Sargon M. . 710 yılında iki ordu ile güneye indi. Babillilere yardıma gelen Elamlıların güçlerini dağıtan II. Sargon'un ordusu güneyde Arami aşiretlerine bir yandan saldırarak, diğer yandan kral Marduk-apla-iddin'i kovaladı. Bütün Arami aşiretlerini kendine bağlayan II. Sargon'a sonunda Babil halkı tarafından şehrin kapıları açıldı ve ona Babil krallık tacı verildi. II. Sargon geleneksel dini ayini M. . 709 yılında Babil'de yönetti. Özellikle güneydeki Arami aşiretlerini etkisizleştirmek için, oğlu Sanharib'i soylu bir Arami prensesi olan Nakia ile evlendirdi. Böylece Mezopotamya'nın güneyi de tümüyle denetim altına alındı.

Bütün rakiplerini dize getirip ülkede huzuru sağladıktan sonra, II. Sargon yeni bir merkez inşa ettirdi. Kendi adını verdiği, Dur-şarukin (Korsabad) Ninve'nin 25 km. kuzeydoğusuna düşmektedir. Yeni merkezleri olan Dur-şarukin'de birçok tapınak yaptırarak şehrin giriş kapısına muazzam büyüklükteki insan kafalı öküz heykellerini yerleştirdi. Birçok halkın boyunduruk altına alınması, beraberinde yeni ayaklanmaları getirdi. Toroslarda bulunan Tabal krallığının ayaklanmasını bastırmak için yola çıkan II. Sargon, M. . 705 yılında girdiği savaşta öldürüldü.²⁰

Sanharib (M. . 705-681)

II. Sargon'un öldürülme haberi Asur İmparatorluğu'nda hızla yayıldı. Bunu fırsat bilen birçok halk bağımsızlıklarını tekrar kazanmak için ayaklandı. Eski Babil kralı Kaldeli Marduk-apla-iddin yeniden Elamlıların yardımıyla M. . 703 yılında Babil tahtına çıktı ve Babil  zerindeki Asur egemenliğine son vermek için başkaldırdı. Sanharib bu başkaldıryı bastırmak amacıyla Babil'e bir sefer düzenledi. Bu sefer esnasında Babil ve Elam ordularından oluşan ittifak ordusunu yenilgiye uğratarak, Babil'in 75 ağır donanımlı şehrini ve 420 k  k yerleşim birimini işgal edip, buralardan 208.000 kişiyi Asur'un içine sürdü. Kalde kabilelerinin bulunduğu bölgelerin hepsine Asurlu valiler atadı. Ordusunun yenilgisi  zerine Marduk-apla-idin ve diğer liderler kaçtılar. Babil'de yeniden sorunların yaşanmaması için Sanharib kendisine bağlı olan Bel-İbni'yi Babil tahtına oturttu.²¹

²⁰ Mesopotami : De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 105

²¹ Babylon, Joan OATES, sayfa 142

Sanharib

M.Ö. 702 yılında doğuda ayaklanan Med aşiretleri de Asur ordusu tarafından bastırıldı. İran ovasına kadar ilerleyen Asur birliklerinin bu hareketi sonunda, o döneme kadar yarı bağımsız yaşayan Med aşiretleri boyunduruk altına alındı ve Medlerin yaşadığı bölge Kar-Şarukin-Harhar askeri garnizonuna bağlı bir eyalet haline getirildi.²²

Batıdaki Filistin, Fenike (Lübnan) ve Suriye şehirleri de Asur'a vergi ödememek için Mısır ile ittifak kurdular. M.Ö. 701 yılında batıda başkaldıran şehirlere saldıran Sanharib, 46 ağır savunmalı şehri işgal ederek, 200.150 kişiyi esir aldı. İsrail krallığının güney bölümü olan Yudeya'nın başşehri Kudüs'ü kuşatarak, kral Hezkiya'yı da esir aldı.

Filistin'den sonra Suriye çölünde bulunan ve batı kervanyollarını tehdit eden Arap kabilelerine karşı savaş açtı ve onları etkisizleştirdi. Sanharib'in Filistin ve Suriye ile meşgul olduğunu gören Babilliler tekrar ayaklandılar. Marduk-apla-idin yönetiminde Yakın aşireti ve diğer Kaldeli aşiretler, Asur yönetimini uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Sanharib'in Babil'e yerleştirdiği Bel-ibni, duruma bir türlü hakim olamadı. Onun için Sanharib yeniden Babil'e inip Kaldeli aşiretlere karşı savaşmak zorunda kaldı. Güneye doğru ilerlerken aşiret reislerinden Şuzubu'yu (7 sene sonra Babil kralı olacak olan Muşesib-Marduk'un diğer adı) yenerek kovaladı. Sanharib'in güneye doğru ilerlediğini gören Marduk-apla-idin, M.Ö. 700 yılında birkaç aşiret reisini ve atalarının kemiklerini de yanına alarak gemiyle kaçtı. İsyanın liderlerini uzaklaştıran Sanharib,

²² Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 109

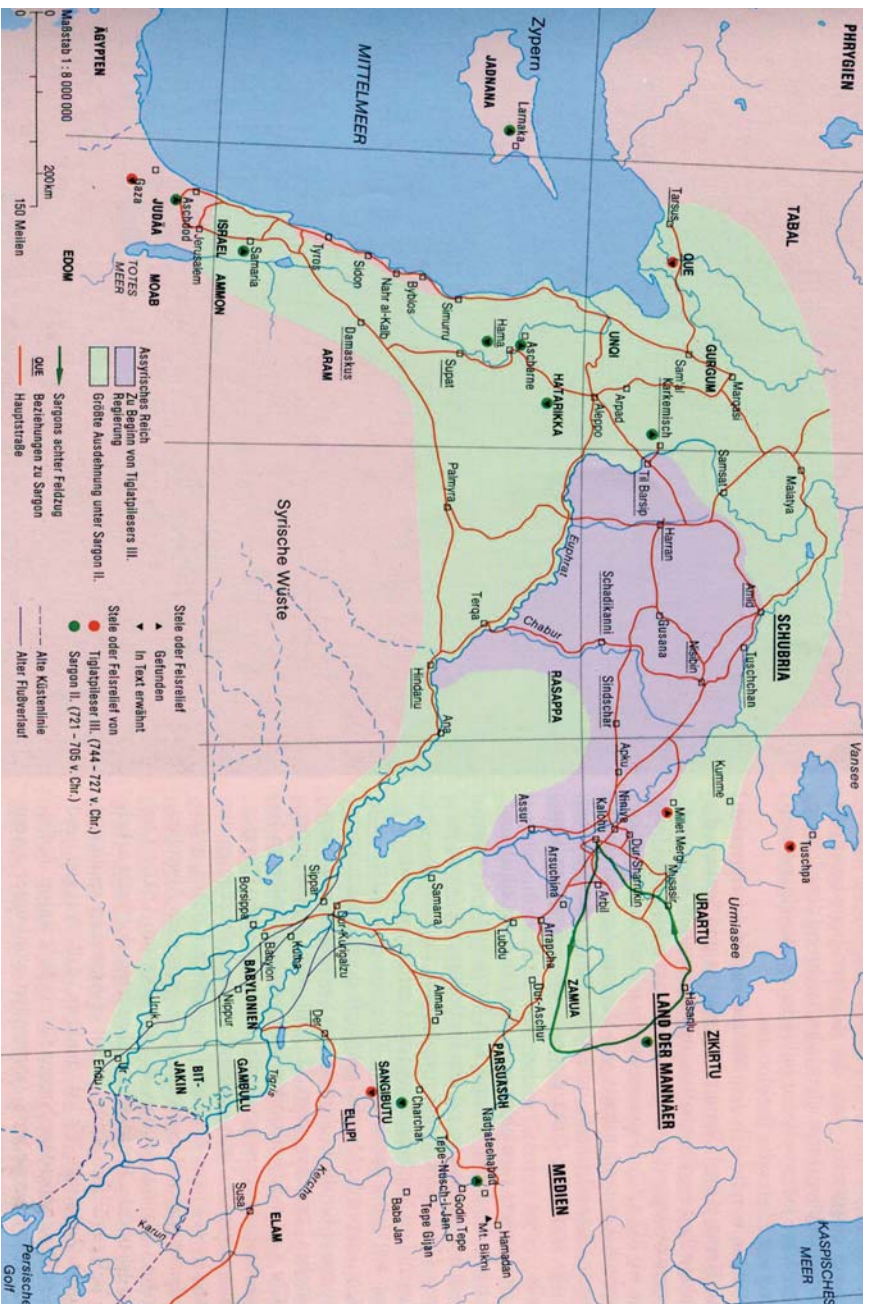
Babil tahtına bu sefer büyük oğlu Asur-nadin-şumi'yi (M.Ö. 699-694) getirdi. Asur-nadin-şumi yönetiminde Babil'de altı yıl boyunca barış hakim oldu. Aynı yılda "Babil'in en direnişçi Kaldeli kralı" olarak nitelendirilen Marduk-apla-idin öldü.

Asur'a geri dönen Sanharib, elde ettiği başarılarından sonra yeni bir başkentin (Ninve) inşasına başladı. Bu yeni merkez güzelliği ve mimarisiyle geçmişte yapılan ve gelecekte yapılacak olan bütün başkentleri muhteşemliğiyle geride bırakmalıydı. Bunun için babasının yaptırdığı Dur-Şarukin şehrini bir başkomutanına hediye vererek terk etti. Değişik bölgelerden getirdiği köleleri çalıştırarak, şehrin etrafında 25 metre yüksekliğinde ve 15 kuleden oluşan çift duvar ördü. Şehrin içinde muhteşem bir cadde ve taştan bir köprü yaptırdı. Su ihtiyacını karşılamak için 50 kilometrelik bir kanal kazdırarak, suyun geçebileceği 280 metre uzunluğunda ve 22 metre genişliğinde bir su tüneli yaptırdı.²³

Sıra Ninve'de yaptırdığı sarayına geldi. Bu sarayın yapımında Babil, İsrail ve Yudeya, Urartu, Anadolu dağlarından ve İran'ın kuzeybatısının en uç bölgelerinden getirilen köleler ve ustalar çalıştırıldı. Sanharib'in "eşsiz saray" diye tanımladığı bu saray bir hektarlık alan üzerinde beyaz kireç taşı, ender rastlanan ağaçlardan tahtalar, fil dişi ve değerli metallerden yapıldı. Saray duvarlarının içte ve dışta en ince detaylarına kadar kabartma ve işlemesi Sanharib'in gücünü yansıtıyordu. Sarayın etrafı egzotik meyve ağaçları ve hayvan parklarıyla donatıldı. Sanharib Asur şehrini de unutmadı. Burada büyük bir tapınak inşa ederek "Yeni Yıl-Evi" (Bit akiti) adını verdi. Yeni Yıl kutlamaları, bereket ayini kültürü, her zaman Asur ve Babil için önemli günler olarak bayramlaştırıldı.

Güneydeki Elam sürekli Kaldeli ve Arami aşiretlerini kışkırtarak Asur yönetimine karşı destekliyordu. Etkin bir savaş taktiği yürüten Kaldeliler ve Aramiler güneyde Asur yönetimini tehdit etmeye başladılar. Bu defa Sanharib Elamlılara denizden saldırmaya karar verdi. Suriyeli işçileri Ninve'ye getirerek, onlara savaş gemilerini yaptırdı. Gemilere sadece Sidon ve Tiros'tan getirilen Fenikeli denizciler konularak, Dicle nehrinden güneye doğru Opis'e kadar gönderildiler. Gemiler karadan 40-50 kilometrelik bir alanda kazıklar üzerinden Fırat nehrine indirildiler. Elam'a karşı düzenlenen bu hareket başarıyla sonuçlandı. Geriye kalan Bit-Yakin aşireti de, tanrılarıyla beraber sürgün edildi. Sanharib'in ordusu güneyde kalırken Elam güçleri Dicle'yi geçtiler. Sippar'da bulunan Sanharib'in oğlunu esir alarak, yerine M.Ö. 694 yılında Elam yanlısı Nergal-Uşesib'i Babil tahtına getirdiler. Birkaç ay sonra bu kral geri dönmekte olan Asur birlikleri tarafından Nippur yakınlarında yakalanarak zincire vuruldu ve Asur'a sürgün edildi. Bu arada Kaldeli Muşesib-Marduk, Aramilerin yardımıyla M.Ö. 692 yılında Babil krallığına getirildi. Bu yeni kral ve onun Elamlı

23 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 131

II. Sargon dönemindeki Asur İmparatorluğu (Kaynak: *Bildatlas der Weltkulturen*, Mesopotamien, Michael Roaf)

müttefikleri ortak bir ordu kurdular. Zagroslu birliklerin de içinde yer aldığı ortak cephe M.Ö. 691 yılında Dicle kıyısındaki Halule yakınlarında Asur ordusuyla savaşa girdi. Asur kroniklerinde bu savaşta 150.000 düşman askerinin öldürüldüğünü ve Marduk-apla-idin'in oğlunun esir alındığı yazılmaktadır. Babil kroniklerinde ise Asur ordusunun geri çekildiği kaydedilmiştir.

M.Ö. 689 yılında Elam kralının ağır bir hastalığa kapılmasıyla, Babil kralı Muşesib-Marduk sağlam bir müttefiğini kaybetti. Kaldeli birlikler Babil'de dokuz ay daha dayanabildiler, fakat sonuçta açlık ve epidemiye (salgın hastalık) yakalanmaları nedeniyle oldukça zayıfladılar. Güneyde oluşan gerginliğin ve daha oğlunun kaybetmenin üzüntüsünü üzerinden atamayan Sanharib, Babil şehrine saldırdı.²⁴

Eski Asur kralları kültürlerini borçlu oldukları, Babil şehrine saygılı yaklaşıyorlardı. Sanharib ise şehri yerle bir etti: *“Ben şehir meydanlarını yerlilerin cesetleriyle doldurdum... Şehir ve evleri yıktım, imha ettim, baştan aşağıya kül ettim. Duvar ve dış duvarı, tapınak ve tanrıları, kerpiç ve topraktan olan tapınak kulelerini, ne kadar varsa hepsini yerle bir ettim... Şehrin ortasından kanallar kazıdım, şehri tamamıyla su altında bıraktım...”* Babil şehrinde Marduk tanrısının yontusu Asur'a götürüldü. Bundan sonra Sanharib geleneksel “Sümer ve Akad kralı” ünvanını kendisine taktı.

Babil şehri her zaman Mezopotamya'nın en önemli dini merkeziydi. Asur halkının bu şehre verdiği değerden ötürü, kralları bile ona bir zarar verdiğinde tepkiyle karşılıyorlardı. Sanharib'in Asur tarihinde Babil şehrine bu kadar zarar veren kral oluşu, ona karşı olan kesimleri ayaklandırdı.

Sanharib'den sonra kral olması gereken büyük oğlu Asur-nadin-şumi'nin Elamlılar tarafından öldürülmesi, kralın geriye kalan dört oğlu arasında taht kavgasının başlamasına neden oldu. Aslen Babilli olan genç kraliçe Nakia, oğlu Esarhaddon'u (Sanharib'in küçük oğlu) babasının tahtına oturtabilmek için büyük oyunlara başvurdu. Sanharib'in her oğlu belli bir kesim tarafından destekleniyordu. Bu yüzden sarayın içinde binbir entrika yaşıyordu.

Asur İmparatorluğu'ndaki taht kavgasından yararlanan birçok halk ayaklandı. Gerginlik imparatorluğun her tarafında etkisini gösterdi. Toroslardaki Tabal krallığı bağımsızlığına kavuşurken, Yudeya kralı Hizkiya'da Asur'a karşı başkaldırdı. Kuzeydeki Urartular ve güneydeki Kaldeliler de ayaklanmaya başlamışlardı. Kudüs'teki başkaldırıyı bastırmak için Sanharib ordusunun başına bir komutan (rab şake) getirerek Kudüs'e gönderdi. Buradaki ordu epidemiye kapılarak büyük zarar gördü. Bu olumsuzlukların yanında Asur sarayındaki taht kavgası yükseldi. Saray

24 Babylon, Joan OATES, sayfa 143-145

entrikaları büyüdü ve sonuçta Nakia, Sanharib'e oğlu Esarhaddon'u veliht seçti. Esarhaddon'un babası tarafından veliht seçildiğini gören ağabeyleri bu karara karşı çıktılar. Esarhaddon'un öldürülmesinden korkan Sanharib onu Urfa yöresine gönderdi. Bunun üzerine M.Ö. 681 yılında Sanharib, tanrısı Neşro'nun tapınağında ibadet ederken iki oğlu Adramelek ve Sarasar'ın saldırısına uğrayarak kılıçla öldürüldü. Babasının öldüğünü duyan Esarhaddon Ninve'ye dönerek onun yerini alıp Asur kralı oldu. Adramelek ve Sarasar, Doğu Anadolu'ya kaçarak, Van Gölü'nün güneyinde Vaspurakan beyliğini kurdular.²⁵

Esarhaddon (M.Ö. 681-669)

Ninve'de tacı giydikten sonra Esarhaddon'un yaptığı ilk iş, kendisine karşı çıkan kardeşlerini ve onların yandaşlarını ortadan kaldırmak oldu. Yaş bakımından da tahta sahip çıkmalarından çekinen Esarhaddon, kardeşlerini yenilgiye uğrattıktan sonra onları Ninve'ye getirterek öldürttü. Ayrıca taht kavgasında onu destekleyen kesime, Babil şehrini yeniden kuracağına dair söz vermişti. Babil şehrini yeni baştan inşa ettirerek, Babillilere eski haklarını ve mülklerini geri verdi ve Marduk tapınağı, Esagila'yı yeniden inşa etti. Babil'in surları ve sokakları onarılarak, şehirdeki ticaret yeniden canlandı. Asur tarihinde önemli bir rol oynayan Esarhaddon'un annesi Nakia (Zakutu), Esarhaddon'un Babilli karısıyla birlikte Asur ve Babil arasındaki ilişkileri düzeltmek için, Babillilerin dini inancını bütün Asur'da yaymaya başladılar.

Bu arada imparatorluğun her yerinde karışıklıklar ve başkaldırıları meydana geldi. Kuzeydeki Medler, Kimmerler ve İskitler Asur sınırlarını ihlal etmeye başladılar. Esarhaddon Kimmerlere karşı bir sefer başlatarak onları Hubuşna (Konya) yakınlarında dağıttı. Barbar bir halk olan İskitler, Kimmerlerin düşmanıydı, fakat diğer yandan İran'da bulunan Medlere destek sunuyorlardı. Asur ordusu yalnız kalan Medlere karşı bir sefer başlatıp, Tahran yakınlarına ve Tuz Çölü olarak bilinen Deşt-Kevir'e kadar onları takip etti.²⁶ Esarhaddon, önemli bir tehlike haline gelen Mısır'ın kışkırtmalarına karşı saldırıya geçti. M.Ö. 675 ve 674 yıllarında yaptığı iki seferden sonuç alamadı.²⁷

Velihtlik sorununu çözdükten ve ülkenin genelinde istikrarı sağladıktan sonra, Esarhaddon imparatorluğunun sınırlarını o güne kadar ulaşılmayan Afrika kıtasına taşıdı. Fenike ve Filistin şehirlerini sürekli Asur'a karşı kışkırtan Mısır'a karşı alınacak en iyi önlem onu tamamıyla işgal etmektir. Bu yüzden Esarhaddon ayaklanan Tiros şehrine karşı bir sefer başlatarak burayı etkisizleştirdi. Asur generali Şanabuşu

²⁵ Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 113

²⁶ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 133

²⁷ Babylon, Joan OATES, sayfa 147

bu zaferinden sonra daha Sanharib döneminde ücretli askerlerle güçlendirdiği Asur ordusunun yönünü güneye çevirdi. M.Ö. 671 yılında 1300 kilometre yol katederek Mısır'a girdi.

Mezopotamya gibi eski bir medeniyete sahip olan Mısır, Esarhaddon'un ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Mısır'ın başşehri Memfis bir buçuk günlük kuşatmadan sonra düştü. Bir aydan daha az bir süre içinde Mısır'ın tümü Asur ordusu tarafından ele geçirilerek, onaltı yıl boyunca işgal altında kaldı.²⁸

Memfis'in düşmesi sonucu Etiyopya hanedanından firavun Taharka sarayını terkederek ülkenin güneyine kaçtı. Asurlular ise yönetime el koyarak böl-yönet politikasını uyguladılar. Mısır'ı yirmi iki bölgeye ayıran Asurlular, bu bölgelerde memurlarını ve valilerini başa getirdiler. Geniş bir memur kesmini Mısır'ın yönetiminde bıraktıktan sonra Mısır saraylarından büyük miktarda savaş ganimetiyle geri döndü. Geri dönüşünde Beyrut yakınlarındaki Nahr-el-Kelb'de bir mola vererek, bir kaya üzerinde zaferini ölümsüzleştiren bir yazı yazdı. Esarhaddon Asur İmparatorluğu'nu tarihteki en geniş sınırlarına kavuşturarak kendisini şöyle över: *“Ben güçlüyüm, ben en güçlüyüm... Krallar arasında eşimi tanımlıyorum.”*

Mısır'ın eski kralı Taharka yeniden birliklerini toparlayıp, Asur yönetimine karşı savaşıarak başkent Memfis'i geri aldı. Bu başkaldırını bastırmak için Esarhaddon hasta haliyle ordusunun başına geçerek yeni bir sefer başlattı. Ordusu Harran yakınlarına vardığında Esarhaddon fenalaştı ve seferi yarıda durdurmak zorunda kaldı. Esarhaddon M.Ö. 669 yılının ekim ayında Harran'da öldü.²⁹

Esarhaddon öldüğünde oğluna, Asur İmparatorluğu'nun daha önce ulaşamadığı büyüklükte bir imparatorluk bıraktı. Bu imparatorluğun sınırları kuzeyde Kafkaslardan Toroslara, doğuda İran platosuna, batıda Kıbrıs'ın da içinde bulunduğu Akdeniz kıyısına ve güneyde Basra Körfezi ve Bahreyn'e kadar uzanan 1600 kilometre uzunluğunda bir alana yayılmıştı. Ortadoğu'nun büyük bir kısmını yöneten Asur kralı aynı zamanda doğu ile batı arasındaki ve kuzey ile güney arasındaki ticaret yollarını da denetimi altına almıştı. Böylece Anadolu'dan demir ve gümüş, Lübnan'dan sedir kerestesi, Mısır'dan fildişi ve altın, Bahreyn ve İran'dan değerli taşlar gibi birçok ürün Asur'a getiriliyordu. Ülkenin her yerinden ender rastlanan bitki ve hayvan çeşitleri getirilerek, krallık saraylarının botanik ve hayvanat bahçeleri zenginleştirilmişti.³⁰

28 Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 61

29 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 134

30 Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 62

Asurbanipal

Asurbanipal (M.Ö. 669-627)

Asurbanipal imparatorluğu babasından devraldığında her tarafa istikrar sağlanmıştı. Babasının planladığı gibi ölümünden sonra çift monarşi hayata geçirildi. Asur tahtına Asurbanipal geçerken, teoride aynı seviyede olan Babil tahtına da ağabeyi Şamaş-şum-ukin geçti. Asurbanipal ilk başta babasının yarım bıraktığı Mısır seferine devam etti. Memfis'e yerleşmiş olan Mısır kralı Taharka'ya karşı birkaç yıl savaştıktan sonra Memfis'i geri aldı. Kral Taharka ise güneye kaçtı. Böylece Mısır yeniden Asur'un egemenliği altına girdi.

Asur birlikleri Mısır'ı kontrol altında tutarak güneye doğru ilerlerken, kuzey Mısır'daki Sais, Tanis ve Persopdu şehirleri ayaklandılar. Asurbanipal ayaklanan bu şehirleri cezalandırarak liderlerini Ninve'ye götürdü ve bazılarını orada öldürttü. Taharka'nın ölümünden sonra Thebe şehri Asurlar tarafından işgal edildi. Asurbanipal tarafından Ninve'ye götürülen liderler arasında Sais şehrinin kralı Neko da vardı. Asurbanipal Neko'nun güvencesini aldıktan sonra ona eski görevini iade etti. Aşağı Mısır'a karşı yapacağı savaşlarda Neko Asurbanipal'ın yanında yer aldı. M.Ö. 664 yılında Neko öldürüldükten sonra oğlu Psammelikus, Sais şehrinde Asur'a bağlı bir kral olarak görev aldı.³¹

Mısır'dan sonra Asur daha hiç ilişkiye girmediği bir devletle tanışmış. Kimmerlerin saldırılarına uğrayan batı Anadolu'daki Lidya devletinin kralı Gyges, M.Ö. 660 yılında bu saldırılara karşı Asur'dan yardım istedi.³² Kuzey Mısır'da firavun Psammelikus, diğer şehir yöneticilerini kısa zamanda otoritesi altına aldı. Babil ile Elamlılar

³¹ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 123

³² Das Alte Orient, Barthel HROUDA, sayfa 143

Asurbanipal

tarafından başlatılan gerginliğe karşı Asur ordusu geri çekilince, bu durum en çok firavunun işine yaradı. Böylece Mısır üzerindeki Asur egemenliği sadece sözde kaldı. M.Ö. 656 yılında Mısır firavunu Psammelikus, İonyalı ücretli askerlerin yardımıyla egemenliğini daha da güneye kaydırды ve Thebe'yi aldı. Yukarı ve Aşağı Mısır'ı birleştiren Psammelikus M.Ö. 655 yılında, Asur kralına bağlı olan Lidya kralı Gyges'in yardımını da alarak, Asur İmparatorluğu'yla bağlarını koparıp bağımsızlığını ilan etti. Asurbanipal ise bu bağımsızlığı kabul etmek zorunda kaldı.³³

Bu ara Asur İmparatorluğu'nun her tarafında sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Doğuda Asur İmparatorluğu'nun sınırları Manneler ve Medler tarafından ihlal ediliyordu. Asur ordusu onlara karşı bir hareket başlatarak, Mannelerin birçok şehrini işgal edip egemenliği altına aldı. Aynı anda ayaklanan Medleri de cezalandırarak birçok liderini öldürttü.

³³ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 124

Asurbanipal döneminde Asur İmparatorluğu

Kısa zamanda iki monarşinin eşit olmadığı ve imparatorluğun yönetiminde Asur kralının belirleyici olduğu ortaya çıktı. Çünkü Asurbanipal Babil ülkesinin sınırları içinde kalan Nippur şehrine, kendisine bağlı bir garnizon asker yerleştirdi. Güneydeki birçok garnizon ve vali kendilerini Babil kralından çok, Asur kralına bağlı hissediyorlardı. Diğer yandan Asurbanipal'ın Babil'e gönderdiği birçok hediye ve yardım ile Babil'in içişleriyle ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin şehrin, Esagila tapınağının ve Borsippa'daki Nabu tapınağının (Ezida) onarımında büyük yardımları oldu.

Mısır'ın bağımsızlığından güç alan Elamlılar M.Ö. 653 yılında, kralları Teumman önderliğinde Güney Mezopotamya'ya saldırdılar. Bunun üzerine Asurbanipal güneye bir sefer başlatarak Elam ordusuyla karşılaştı. Çıkan savaşta Elam ordusu dağıtıldı ve kral Teumman öldürüldü. Asurbanipal bu savaşı şöyle anlatır: *“Yeni doğan vahşi bir fırtına gibi Elam'ın üzerine estim, karanlık bir komplo düzenleyen blöfçu kralları Teumman'ın kellesini kopardım. Sayısız askerlerini öldürdüm ve savaşçıların ellerimle sağ yakaladım.”*³⁴

Kısa bir müddet sağlanan istikrardan sonra, M.Ö. 652 yılında, Babil ve Asur'u yöneten iki kardeş arasında durum gerginleşti. Otorite alanının gitgide daraldığı ve bundan şikayetçi olan Babil kralı, Asur'a karşı başkaldırdı. Bu başkaldırıda güneydeki Elam, Kalde ve Arami güçlerinin desteğini alırken, Guti, Amuru ve Melukka'nın yanında Arap aşiretleri de bu ittifaka katıldılar. Aynı zamanda Suriye ve Mısır gibi güçlerin de yardımlarını aldılar. İki yıl süren savaştan sonra Asur ordusu M.Ö. 650 yılında Babil ve Borsippa şehirlerini kuşattı. Aynı zamanda güneydeki Asur birlikleri Elamlılara karşı zafer elde ederek, Elam'da bir iç savaşın başlamasına neden oldular. Elam desteğini kaybeden Babil, Asur'a karşı savaşta yalnız kaldı. M.Ö. 648 yılında Babilliler ümitlerini kaybederek, başgösteren açlık sonucu teslim oldular. Açlık, insanların birbirlerini yiyecek kadar tehlikeli bir boyuta ulaşmıştı. Babil şehri teslim olmadan önce, Asurbanipal'ın kardeşi ve Babil'in kralı Şamaş-şum-ukin sarayını ateşe vererek intihar etti. Saraydan geriye kalan mallar savaş ganimeti olarak Asur'a taşındı. Ayaklanan bütün şehirlerin liderleri öldürüldü.³⁵

Babil ülkesinin diğer şehirleri de Babil'in düşmesinden sonra Asur ordusuna karşı koyamayıp teslim oldular. Gerginlik sona erdikten sonra Babil şehri yeniden onarıldı ve başına Asurbanipal'a bağlı Kandalanu getirildi. Asur ordusu M.Ö. 647 yılında Elam'a karşı büyük bir saldırı düzenledi. Karadan ve denizden yapılan çeşitli saldırılardan sonra M.Ö. 640 yılında Elam'ın büyük şehirleri Susa ve Madaktu'nun yanında diğer şehirleri de yağmalandı. Bu şehirler yerle bir edilerek sakinleri Mezopotamya'nın içine sürüldü. Böylece 2500 yıllık Elam Devleti tarihe karıştı.

34 Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 75

35 Babylon, Joan OATES, sayfa 148-149

Babil ve Elam sorunu ortadan kaldırıldıktan sonra doğudaki Pers kralı I. Kiros ve batıdaki Lidya kralı Ardys (Gyges'in oğlu) Asurbanipal'a bağlılıklarını bildirdiler. Sıra Babil ayaklanmasına ve Babil kralı Şamaş-şum-ukin'e yardım eden Arap aşiretlerine geldi. Özellikle Kedar Arap aşireti, Şam yakınlarındaki çölde dağıtıldı. Asurbanipal Araplara karşı yaptığı bir seferinden şöyle bahsetmektedir: *“Benim dokuzuncu seferimde, ordumu Arabistan kralı Uaite'ye karşı harekete geçirerek doğru yolu seçtim. Bana verdiği söze ihanet edip, ona yaptığım bütün iyiliklere rağmen egemenliğimi üzerinden attı... Ben onun birçok askerini ölüme gönderdim, onu büyük bir mağlubiye uğrattım. Onunla ayaklanan bütün Arabistan halkını kılıçtan geçirdim.”*³⁶

Asurbanipal ülkenin genelinde huzur ve refah sağladıktan sonra ordunun başından çekildi ve ordusu daha çok komutanları tarafından yönetildi. Asurbanipal ülkedeki genel yönetimin dışında halkın yaşam standartlarını yükseltme, devlet örgütlenmesini güçlendirme, sanat ve bilimle de çok uğraşıyordu. İmparatorluğunun her köşesinden eski yazıları toplatılarak bir kütüphane oluşturdu. Bu tabletler; yönetim ve idari konuları, tarım zamanlarını, ticaret anlaşmalarını, döneminin ve eski dönemlerin bütün bilim dallarını (matematik, astronomi, tıp, vb.), edebiyat, müzik, dini ilahiler ve şarkılar, vb. konuları içeriyordu. Bu kütüphaneden arkeolojik kazılar sonucu 25.000 kil tablet ortaya çıkarıldı. M.Ö. 627 yılında Asurbanipal öldüğünde oğluna Asur tarihinin en büyük imparatorluğunu bıraktı.

Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Asurbanipal'dan sonra gelen Asur-etel-ilani (M.Ö. 626-623) güçlü Asur İmparatorluğu'nu yönetecek yeteneğe sahip olamadığından, egemenlik altındaki halklar ayaklandılar. İlk başta İskit saldırıları nedeniyle, batıdaki bölgeler Asur İmparatorluğu'nun egemenliği altından çıktı. Daha sonra en büyük ayaklanma Babil'de oldu. Asurbanipal'ın öldüğü yıl Babil valisi Kandalanu'da öldü. Asur kralı Kandalanu'nun yerine Babil'e yeni bir kral atamadı. Babil'in kralsız kalışından ve Asur İmparatorluğu'nun gerilemesinden yararlanan Güney Mezopotamya'daki Arami ve Kalde aşiretleri harekete geçtiler. Kaldeli bir aşiret reisi olan Nabupolassar, bu fırsatı iyi kullanarak otorite alanını genişletmeye başladı. Onu durdurmak için Asur kralı ordusunu güneye göndererek, Nabupolassar'ın başkaldırısını bastırdı. Fakat yeniden toparlanan Nabupolassar'ın birliklerine karşı çıkan Asur ordusu, başlattığı ikinci seferinde ağır darbeler alarak geri çekildi. Babil devleti bu savaştan sonra özgürlüğünü kazandı ve Nabupolassar M.Ö. 626 yılının Kasım ayında Babil halkı tarafından kral ilan edildi. Nabupolassar'ın tahta çıkmasıyla Babil ülkesinde yeni bir

³⁶ Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 73

hanedanlık ve yeni bir dönem başladı. Nabupolassar, krallığının ilk yıllarında Asur'a karşı birçok savaş açtı.³⁷

Bu savaşlar sonucu Asur ordusu Nippur'daki garnizonunu ayakta tutup oradan Babil'i denetim altında tutmaya çalışıyordu. Asur kralları Sin-şumu-lişir ile Sin-şari-ışkun kısa aralıklarla (M.Ö. 623-622) Babil şehrinde kral kabul edildiler. Asur birlikleri Nippur ve Uruk şehirlerini uzun bir müddet kuşatma altında tuttular. Bu kuşatma sonucunda M.Ö. 620 yılında bu şehirlerde açlık ve sefalet başgösterdi. Çıkarılan arşivlerde bu şehirlerin sakinlerinin yiyecek karşılığında çocuklarını sattıkları bildirilmektedir. Bu dönemde Babil şehirlerinin çoğunda yöneticiler de değişti. Yeni bir güç olma ile Asur'a bağlı kalma çelişkisi, hızla değişen şehir iktidarının temel sebebi oldu. Bu da çoğunlukla askeri darbelerle sonuçlandı. Bu karmaşık ortamı bir düzene koymak ve Asur'un bazı şehirler üzerinde kurduğu ablukayı kaldırmak için M.Ö. 616 yılında Nabupolassar büyük bir askeri hareket başlattı. Fırat nehri boyunca güneyden kuzeye doğru başlattığı bu büyük hareketiyle Asur şehrine ulaşmayı amaçlıyordu.

Bu hareket sonucu M.Ö. 615 yılında Asur ülkesinin ilk başkenti Asur şehrine bir saldırı düzenledi. Bu saldırıyla Babil, Ortadoğu'da yeni bir güç olduğunu kanıtladı. Asur'dan başka Babil'in bu ilerlemesinden kaygılanan diğer bir ülkede Mısır'dı. Mısır her ne kadar Asur'un ezeli düşmanıysa da, Ortadoğu'da güç dengesinin değişmesinden yana değildi. Çünkü Ortadoğu'da en büyük güç olan Asur İmparatorluğu giderek otoritesini kaybediyordu. Bu gerilemeden yararlanan Mısırlılar Ortadoğu'nun en büyük gücü olma isteğindeydiler. Dolayısıyla kendilerinden başka yeni bir gücün (Babil) oluşmasından yana değillerdi. Bu yüzden Babil'in Asurlulara karşı zafer elde etmesini istemeyen Mısırlılar, bu savaşta Asur ordusuna destek sunmak için asker gönderdiler. Asur-Mısır ittifak güçleri yüksek morallli Babil ordusunu durdurmayı başardı ve geri çekilmesini sağladı. Püskürtülmüş Babil birlikleri Tikrit'e geri çekildiler.

Asur İmparatorluğu ise sadece Babillilerin saldırısıyla değil, kuzeydoğusundaki Med saldırılarıyla da karşılaştılar. Medler; çeşitli Hint-Avrupalı aşiretlerden oluşan bir orduyla Mezopotamya'da siyasal arenaya "iyi savaşçılar" olarak girdiler. M.Ö. 614 yılında kuzeyde İskit birliklerini dağıtan Med ordusu Kyaksares (Huvakşarta) liderliğinde güçlenerek, Asur İmparatorluğu'na saldırdı. Medler doğrudan Asur İmparatorluğu'nun merkezi olan Ninve şehrine yöneldiler. Ninve'ye yönelik yaptıkları ilk saldırıda merkeze yetişemediler. Fakat Asur'a bağlı Tarbisu şehrini aldılar. Med saldırıları ard arda devam etti. Aynı yılda Nimrud şehrine de saldırarak yıktılar. Ardından Babillilerin kuşatamadıkları Asur şehrini işgal edip yağmaladılar. Medlerin

37 Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 174-175

Asur şehrine yöneldiklerini duyan Nabupolassar da ordusunu kuzeye gönderdi. Fakat Babil ordusu Asur şehrine vardığında, Medlerin yıkma ve yağmalamasından geriye kalan şehrin külleriyle karşılaştı.

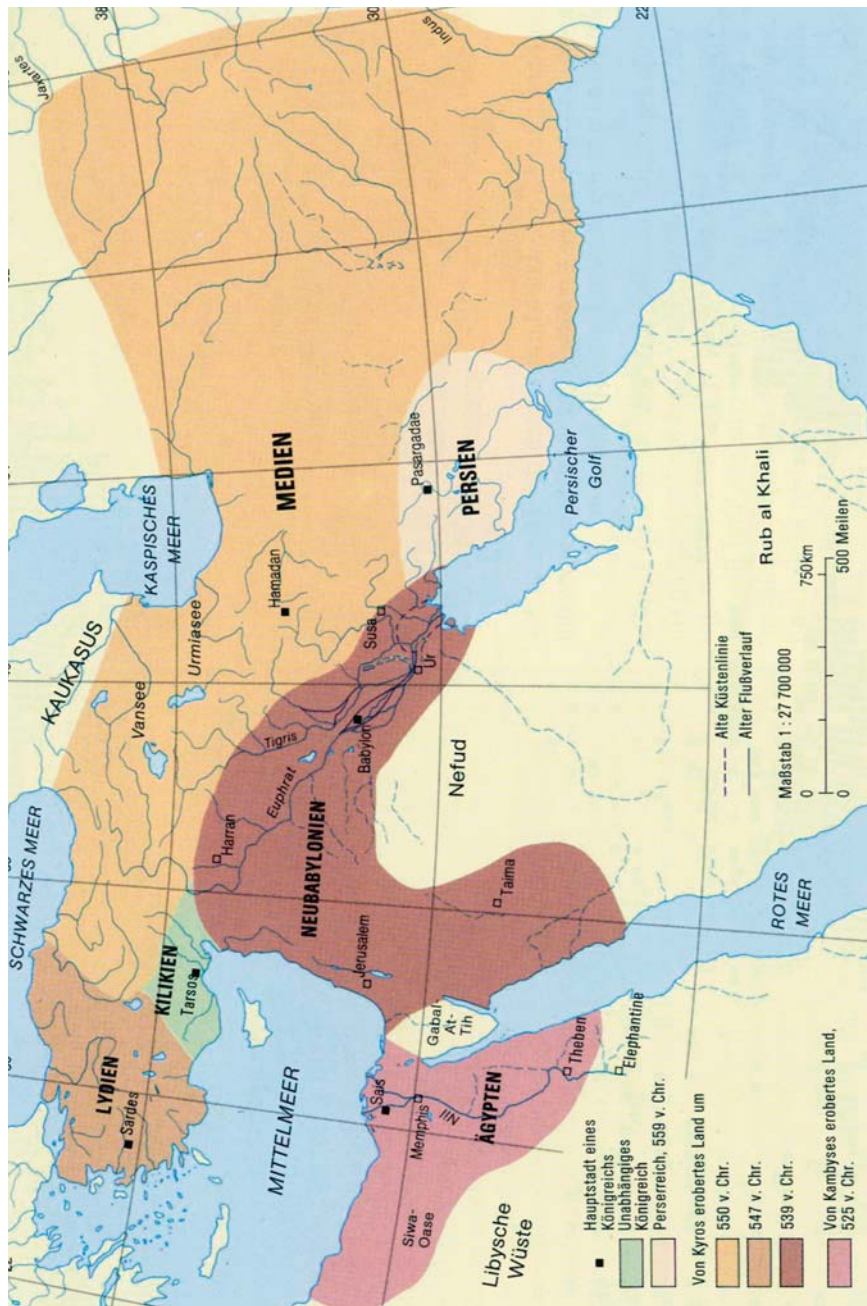
Asur yakınlarında birbirleriyle karşılaşan Nabupolassar ve Kyaksares Asur İmparatorluğu'na karşı ittifak kurdular. Bu ittifaklarını pekiştirmek için de Nabupolassar'ın oğlu Nabukadnezar ile Kyaksares'in kızı Amyitis'i evlendirdiler.³⁸ Merkezleri birbirinden uzak olan Med ve Babil orduları, Asur kralı Sin-şar-işkun'un ordusuna karşı savaşmayı, kurdukları ittifakla daha da kolaylaştırdılar. İttifakın giderek büyüyen tehlikesini gören Asur kralı M.Ö. 613 yılında Babillilere karşı bir saldırı başlattı. Bu saldırıda Babil ordusuna karşı zafer elde eden Asurlular yine de tehlikeyi önleyemediler.

M.Ö. 612 yılında Babil-Med ordularından oluşan ittifak gücü Asur İmparatorluğu'nun başkenti Ninve şehrini kuşatma altına aldı. Üç aylık bir kuşatmadan sonra Ağustos ayında Ninve şehri düştü. Düşen Ninve ittifak güçleri tarafından yağmalandı. Yakılıp yıkılan yerler arasında Asur kralı Sin-şar-işkun'un sarayı da vardı. Kral, yanan sarayda alevler içinde kalarak ölürken, ailesinin bir kısmı da esir alındı. Asur ordusu ise kral ailesinden ve saray sakinlerinden geriye kalanları yanına alarak generalleri Asurubalit liderliğinde Harran şehrine çekildi. Babil-Med ordusu Nisibis üzerinden Asurluları Harran'a kadar kovaladı.

Mısırlıların yardımıyla Harran'da konumlanan Asur ordusunun lideri Asurubalit, kendini Asur kralı ilan etti. II. Asurubalit olarak tanınan bu kral Harran şehrinden Asur egemenliğinde kalan bölgeleri yönetti. Asur'un son kalesi Harran'ı düşürmek üzere Babil-Med orduları M.Ö. 610 yılında harekete geçtiler. İki yıl Asur kral merkezliğini yapan Harran şehri, Babil-Med ordusunun kuşatmasına karşı fazla direnemedi. Aynı yıl Harran işgal edildi. Asur kralı II. Asurubalit ise güneye Mısırlıların yanına kaçtı. Harran'daki Asur ordusu ise destek aldıkları Mısır birlikleriyle Karkamış şehrine çekildi. Harran'a giren Babil ordusu da buraya bir garnizon yerleştirdi.

Aynı yılda ölen Mısır firavunu Psammetikus'in yerine oğlu II. Neko geçti. II. Neko Babil'in büyüyen tehlikesine karşı Asur ordusuna yeniden takviye gönderdi. Mısır'dan yoğun destek gören II. Asurubalit Harran'ı kuşattı. Asur ordusunun bu kuşatmasına karşı Babil ordusu Harran'da bulunan garnizonunun yardımına geldi ve Asur ordusunu dağıttı. Asur'un geriye kalan tek kalesi Karkamış, artık Babil ordusunun tek hedefiydi. M.Ö. 605 yılında Babil ve müttefikleri Karkamış şehrine bir saldırı düzenlediler. Asur otoritesinden boşalan Suriye üzerinde egemenlik kurmak isteyen Mısır, Babil'in bu saldırısına karşı Asur ordusunun yardımına yeni birlikler gönderdi. Bu ara Yudeya

38 Babylon, Joan OATES, sayfa 154

Asur 'imparatorluğu'ndan sonra kurulan devletler

kralı Yoşıya Mısır yardımının Asurlulara yetişmemesi için Mısır birliklerinin yolunu kesti. Mısır ile Yudeya arasında çıkan savaşta Yudeya ordusu dağıtıldı ve kral Yoşıya öldürüldü. Karkamış'a yetişen Mısır birlikleri zayıflanan Asur birliklerinin yanında yeraldılar. Fakat bu desteğe rağmen Babil ordusu, Mısır-Asur ittifak gücünü bozguna uğratarak dağıttı. Böylece dönemin en güçlü Asur İmparatorluğu tarihe karıştı.

E- YENİ BABİL DÖNEMİ (KALDE İMPARATORLUĞU)

Mezopotamya'da Yeni Babil İmparatorluğu'nun doğuşu beraberinde kültürel, sanatsal, mimari, astronomi gibi alanlarda büyük bir gelişmeyi getirdi. Babil Asma Bahçeleri, Babil Kulesi (Etemenanki) ve büyük dinsel tapınakların yeniden onarılması bu dönemin en büyük eserleridirler. Yeni Babil Dönemi; Kaldelilerin siyasal otoritesinin damgasını taşımaktadır. M.Ö. 900 yıllarında Kaldeliler yaşadıkları göçebe konumundan güney Mezopotamya'da yerleşik yaşama geçtiler. Geniş aşiretlere sahip olan Kaldeliler kendi aralarında bir birlik oluşturmuşlardı. Kaldeliler M.Ö. 770 yılında Babil'de siyasal otoriteyi ellerine geçirerek tarih sahnesine çıktılar. Kaldelilerin yönetimindeki Yeni Babil İmparatorluğu M.Ö. 539 yılına kadar varlığını devam ettirdi ve Mezopotamya tarihinde silinmez izler bıraktı.

Nabupolassar M.Ö. 626 yılında Babilliler tarafından "Akkad ve Babil kralı" seçilince Babil'de Kalde hanedanlığı başladı. Nabupolassar savaşlardan, ülkesinin kalkınma ve imarına pek zaman bulamadı. Sürekli savaşlarla uğraşmasına rağmen yine de ülkesinde bazı inşaatların temellerini attı. Örneğin Şamaş şehri Sippar'ı yeniden onarttı ve Babil şehrinde nehir üzerinden bir taş köprü yaptırdı. Oğulları Nabukadnezar ve Nabuşumurlišir ile Marduk tapınağının yeniden inşasına başladılar.

II. Nabukadnezar (M.Ö. 605-562)

Nabupolassar M.Ö. 605 yılında Babil'de öldü. Bu sırada Mısırlılarla savaşta olan ve savaştan zaferle çıkan oğlu Nabukadnezar Babil'e dönerek babasının tahtına oturdu. Mısır zaferinden sonra, Kaldelilerin öncülüğünde Yeni Babil İmparatorluğu kuruldu. Tacı giydikten sonra Nabukadnezar ilk olarak Suriye'deki birçok beyliği tamamıyla denetim altına almak için uzun bir sefere çıktı. Bu sefer esnasında hiçbir sorunla karşılaşmayan Nabukadnezar, topladığı vergilerle Babil'e geri döndü. Bu seferleri her yıl düzenli bir şekilde tekrarlayarak, hem bölgelerin nabzını yokluyor, hem de imparatorluğun sınır güvenliğini sağlıyordu. Ayrıca başkaldıran şehirleri de cezalandırıyordu.

M.Ö. 601 yılında Suriye’de egemenlik kurmak isteyen Mısır ile Babil arasında yeni bir savaş çıktı. Mısır’a yakın bir alanda yapılan savaşta her iki taraf da ağır kayıplar verdi.³⁹ Herhangi bir tarafın lehine sonuçlanmayan bu savaşta Mısır siyasal anlamda karlı çıktı. Çünkü Suriye’de birkaç aşiret vergilerini Mısır’a ödemeye başladılar. Bu savaştan sonra Yudeya kralı da Babil’e karşı Mısırla ittifak içine girdi.⁴⁰ Yudeya kralı Yehoyakim, Mısır’ın yanında yer almasıyla Nabukadnezar’ın dikkatlerini kendi üzerine çekti. M.Ö. 597 yılında Nabukadnezar ordusunu Yudeya’ya göndererek Kudüs şehrini kuşattı. Kuşatmadan önce ölen Yudeya kralı Yehoyakim yönetimi oğlu Yehoyakin’e bırakmıştı. Mısır firavunu, müttefiği olan Yudeya’nın yardımına gitmedi. Kısa bir kuşatmadan sonra Kudüs şehrinin direnişi kırıldı ve Babil askerleri şehri yağmaladılar. Nabukadnezar daha önce hiç uygulamadığı sürgün siyasetini Kudüs’te hayata geçirdi. İçlerinde Yudeya kralı Yehoyakin ve ailesi olmak üzere onbin kişi Kudüs’ten Babil’e sürgün edildi. Kudüs’ün bütün ileri gelenlerini, fakirleri dışında, Babil’e sürdü ve Yehoyakin’in yerine amcası Tsedekiya’yı Yudeya krallığına atadı. Kudüs kuşatması Nabukadnezar’ın orta Suriye’deki askeri merkezi olan Ribla şehrinden yönetiliyordu. Bu ilk kuşatmada Kudüs şehrine pek zarar verilmedi.

Babil’i bir kesim M.Ö. 595 yılında, Kaldelilerin yönetimine karşı ayaklandı. Muhafifler kanlı bir çatışmayla etkisizleştirildiler. Suriye topraklarını yeni Babil yönetimine kaptırmak istemeyen Mısır firavunu Apriyes ise tekrar Akdeniz kıyısındaki Filistin ve Fenike şehirlerine yöneldi. Bu şehirlerden birçoğunu işgal ederek, Yudeya kralı Tsedekiya’yı da kendi tarafına çekti. Tsedekiya Babil’e karşı ayaklandı. Babil ise Mısır ve Yudeya’nın bu faaliyetlerine karşı ordusunu harekete geçirerek gerginliğin baş gösterdiği batıya gönderdi. Mısır ordusu Babil ordusu karşısında ayakta duramadı ve kendisine bağlanan şehirleri ve müttefiklerini bırakarak geri döndü. Nabukadnezar’ın ordusu ise Mısır’a bağlanan birçok şehri geri aldı. M.Ö. 586 yılında Nabukadnezar Yudeya’yı ikinci kez cezalandırmak üzere Kudüs şehrine yönelerek 18 ay boyunca kuşatma altında tuttu. Kudüs halkı ağır bir açlık krizinden sonra teslim oldu. Babil ordusu II. Nabukadnezar liderliğinde Kudüs’e girdi ve bütün şehri ateşe vererek Kral Süleyman’ın inşa ettirdiği büyük mabedi yıktı. Çiftçi ve bağcılarının dışında kral Tsedekiya dahil herkesi Babil’e sürdü. Böylece Kudüs Babil’e yeniden bağlandı.

II. Nabukadnezar kuzeyde ilerleyen Medlerle iyi ilişkiler içindeydi. Med kralı Kyaksares Asur’a karşı elde ettiği zaferden sonra bölgedeki en önemli güçler arasına girdi. Anadolu’ya giren Medler, Urartu’nun üzerine yürüdüler ve ilerleyerek batı Anadolu’da bulunan Lidya krallığının sınırlarına dayandılar. Lidya; Asur İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Medler ile Lidyalılar arasında büyük bir meydan savaşı oldu. M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde yapılan bu savaş bir güneş tutulması olayıyla sona erdi. Ateşkesin oluşmasında

39 Babylon, Joan OATES, sayfa 156

40 Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 177

Nabukadnezar'ın bir temsilcisi arabuluculuk yaptı. Ünlü Antik Yunan tarihçisi Herodot'a göre II. Nabukadnezar'ın generali Labynetos'un arabuluculuğunu yaptığı ateşkesten Medler karlı çıktı.

M.Ö. 568 yılında II. Nebukadnezar'ın son Kudüs fethinden sonra valiliğe getirdiği Gedalya çıkan bir isyan sırasında öldürüldü.

II. Nabukadnezar yönettiği Babil ülkesini, imparatorluk düzeyine getirdi. Nabukadnezar, Hammurabi gibi yürüttüğü güçlü diplomatik ilişkilerle çok az düşmana sahip oldu. Dönemin en güçlü devletleri olan Mısır ve Med imparatorlukları ile geliştirdiği ilişkilerle Babil İmparatorluğu'nu tehdit altından çıkardı. Böylece II. Nabukadnezar ülkenin imarına daha fazla zaman ayırabildi. Başta Medlerin giderek güçlendiklerini gördü ve olası saldırılarına karşı, Babil şehrinin kuzeyinde, Sippar'dan Opis'e kadar uzanan bir savunma duvarını yaptırdı. Med Duvarı da denilen bu duvar, hem kuzeyden gelebilecek Med tehlikesine, hem de barbar aşiretlerin saldırılarına karşı Babil'i savunacaktı. Bunun yanında Babil şehrini korumak için 18 kilometreden oluşan ikinci bir duvar yaptırdı.

Fırat nehri Babil şehrinin can damarı olduğu kadar, taşma riski büyük olduğu için şehri tehdit ediyordu. Bunu önlemek için II. Nabukadnezar kanalları ve setleri onarıp su kaçırmamaları için bitumla kapattırdı. Fırat nehri Babil şehrinin refahının temel taşıydı. Babil İmparatorluğu bölgedeki bütün ticaret yollarının birleştiği noktaları sınırları içine almıştı. Akdeniz bölgesinden Anadolu'ya, güneyden Arabistan'a kadarki zengin bölgelerin hepsi vergiye bağlanmıştı. Toplanan ganimetler Fırat nehrinden Babil şehrine aktarılıyordu. Fırat aynı zamanda imar materyallerinin (taş, kereste vs.) Babil İmparatorluğu'nun şehirlerine götürülmesi açısından çok elverişliydi.

Şehir içine ayrı yerlerden sekiz giriş kapısı yaptırdı. Bu kapılar geniş caddelere açılıp, caddeler şehrin merkezine doğru uzanarak merkezde bulunan devletin en önemli tanrılarının tapınaklarına kadar gidiyorlardı. II. Nabukadnezar'ın özenle yaptırdığı binalar arasında babasının inşasına başladığı, fakat bitiremediği meşhur Babil Kulesi (Etemenanki) ve Marduk tapınağı (Esagila) da vardı. Babil Kulesi, Babil İmparatorluğu'nun en büyük Ziguratu olup yedi kattan oluşuyordu. Marduk tapınağına giden Tören caddesinin üzerinde İştâr Kapısı'nı yaptırdı. Bu caddenin üzerine de Yeni yıl bayramının kutlandığı Bit Akitu evini kurdu. Bunların yanında kendisi için de bir saray yaptırdı. Geleneksel Mezopotamya stilinde yapılan sarayda askeri garnizon, yönetici kesimi, devlet idari işleri, kral ve haremi için özel bölümler bulunuyordu. II. Nabukadnezar'ın Babil'de yaptırdığı en muhteşem yapı ise Med prensesi olan karısına, ülke hasretini gidermesi için yaptırdığı ve dünyanın yedi harikasından biri olan ve yeryüzü cenneti olarak tasvir edilen Babil Asma Bahçeleri'dir.

M.Ö. 562 yılında ölen II. Nabukadnezar'ın yerine oğlu Avil-Marduk geçti. M.Ö. 562-560 yılları arasında iktidarda bulunan Avil-Marduk Babil'de pek sevilmedi. Avil-Marduk, babası tarafından Kudüs'ten sürgün edilen Yudeya kralı Yehoyakin'e yumuşak davranıp onu hapisten çıkararak, saraya yerleştirdi. Kısa bir yönetim sürecinden sonra, eniştesinin ona karşı yönettiği bir isyanda öldürüldü. Deneyimli bir Babil generali olan eniştesi Nergal-şarra-usur (M.Ö. 559-556) Kudüs kuşatmasında Babil ordusunun başkomutanı (rab mag) olarak büyük bir başarı sağlamıştı. Nergal-şarra-usur Babil ve Borsippa'daki tapınakları onarttıktan sonra Kilikya'ya bir sefer düzenledi.⁴¹ Onun döneminde ayrı görüşlere sahip olan ruhban kesimi arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştı. Genellikle Babil'li ruhbanların yönettiği Esagila, Kaldeli şeyhlerle de birleşerek Sin-Şamaş rahiplerine karşı faaliyet yürütüyorlardı. Sin-Şamaş merkezleri olan Ur, Larsa, Sippar ve Harran şehirleri Aramilere sempati duyuyorlardı.⁴²

M.Ö. 556 yılında ani ölümünden sonra Nergal-şarra-usur'un yerine küçük oğlu Labaşi-Marduk geçti. Ona karşı yönetiminin üçüncü ayında bir darbe düzenlendi. Bu darbenin başını Sin-Şamaş rahiplerinden destek gören Arami asıllı Nabunid çekiyordu.

Nabunid (M.Ö 556-539)

Mezopotamya'da Sin-Şamaş kültü Asur döneminde çok gelişmişti. Bu kült Kalde yönetimindeki Babil İmparatorluğu'nda giderek ikinci plana itildi. Bunun üzerine Ur, Larsa, Sippar gibi Babil şehirleri ile Kuzey Mezopotamya'nın Harran şehrinin başını çektiği bu kültün ruhban kesimleri, Kaldelilerin diğer Babillilerle savundukları Marduk kültüne karşı Nabunid'i desteklediler. Nabunid, annesi Harran'ın Sin tapınağında rahibe olan, bir Aramiydi. Nabunid'in annesi, Adda-Guppi, Asur İmparatorluğu'nun son dört kralının yanında, Babil İmparatorluğu'nun da Nabunid'e kadar olan bütün krallarını görmüştü. Harran; Asurluların Ninve'den sonra kaçtıkları ve burada birkaç yıl hüküm sürdükleri şehirdi. Babilliler ve Medler Harran'a saldırdıklarında şehri yağmalayarak Sin tapınağını da tahrip etmişlerdi. Harran şehri bu saldırıdan sonra Medlerin eline geçerek egemenlikleri altına girmişti.⁴³ Asur krallık ailesiyle bağları olan Adda-Guppi, Sin kültünün yeniden güçlenmesi için büyük bir rol oynadı.

Mezopotamya'da tanrılara biçilen değer, basamaklar şeklindeydi. Marduk kültüne göre Marduk ve Nabu gibi tanrılar en üst sırada yer alırken, Sin, Şamaş ve İştar gibi tanrılarının değeri daha düşüktü. Nabunid yönetime geldiği andan itibaren dinsel

41 Babylon, Joan OATES, sayfa 159

42 Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 149

43 Babylon, Joan OATES, sayfa 160

Nabunid

değişimi başlattı. Marduk rahiplerini ayaklandırmamak için, Marduk kültürüne ait birçok tapınağı onarttı. Mezopotamya’da en büyük tanrı olan Marduk ve onunla bağlantılı olan Nabu, Nergal tanrılarının değerlerine dokunmayan Nabunid, Sin-Şamaş-İştur kültürünü ikinci plandan çıkararak, annesinin isteği üzerine, bu tanrılara da diğer tanrılar gibi eşit değerler verdi. Nabunid’e eski eserlere duyduğu ilgiden dolayı arkeolog-kral da denilmektedir.⁴⁴

Nabunid yaptırdığı yeni binaları eski stilde yapmaya özen gösteriyordu. Eski Sümer-Akad-Babil geleneklerine dayanarak, kızını Ur şehrinde bulunan Ay tanrısı Sin tapınağına başrahibe olarak atadı. Nabunid de, annesi gibi Ay tanrısı Sin’i Mezopotamya’da en yüce tanrı olarak görüyordu. Nabunid giderek Marduk’un derecesini tanrılar arasında düşürmeye başladı. Marduk’u tanrıların tanrısı görevinden indirmekle, tanrılar hiyerarşisinde bir düzenlemeye giden Nabunid, devlette yeni bir dinsel sistemi kurumlaştırmak istiyordu. Bunun üzerine tahta geçtikten sonra yaptığı ilk işlerden birisi Harran’da bulunan annesinin rahibeliğini yaptığı Sin tapınağını (Ehullul; “sevinç evi”) onarmak oldu.

Nabunid başa geldikten üç yıl sonra Med imparatorluğunda yönetime karşı başgösteren Pers ayaklanması sonucu II. Kiros iktidara geldi ve Med iktidarı yıkılarak, yerine Pers hanedanlığı dönemi başladı. Medlere karşı, Pers kralı II. Kiros’a destek veren Nabunid Harran’a girdi.

Nabunid Harran’ı ele geçirdikten sonra annesi Adad-Guppi’nin isteği üzerine elli sene boş ve yıkık olan Sin tapınağını onarmak istedi. Nabunid; onardığı diğer tapınaklarla devlet hazinesini boşaltmıştı, ayrıca Sin tapınağını da yaptırmak için çok paraya ihtiyaç duyuyordu. Bu parayı karşılamak için Babil’deki tapınakların vergisini arttırıp özerkliklerine kısıtlamalar getirdi. Nabunid’in tapınaklara karşı aldığı bu tedbirler ruhban tabakasını kızdırmıştı. Nabunid ile rahipler arasında büyüyen çelişki ülkeyi büyük bir ekonomik krize sürükledi. Babil İmparatorluğu’nun ekonomisi daha II. Nebukadnezar’ın yaptırdığı imarlar yüzünden zayıflamıştı. Geriye kalan kaynağa Nabunid tarafından Marduk kültüründen Sin kültüne geçişte kullanılınca, devlet içindeki

⁴⁴ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 145

kral-halk çelişkisi giderek büyüdü. lke içinde fiyatlar giderek arttı ve halkın tepkisi giderek büyüdü. Nabunid'in ilk on senelik iktidarı döneminde gıda ve eşya fiyatlarının yüzde elli arttığı Babil arşivlerinde kayıtlıdır. Çelişkilerin başını çeken Marduk ruhbanları krala karşı harekete geçerek halkı ayaklandırırlar.

Harran-Yazıları'nda bu ayaklanmadan şöyle bahsedilmektedir: "Babil, Borsippa, Nippur, Ur, Uruk ve Larsa oğulları büyükşehir Akad'ın rahipleri ve halkı büyük tanrılarına karşı ıktılar... Kendi görevlerini unuttular, ve her zaman şyledikleri gibi, güven yoktu ve ihanet vardı, ve birbirlerini karşılıklı köpekler gibi yediler; ateş ve alık ortasında..."⁴⁵

lke içinde Nabunid'e karşı gelişen muhalefet ve İran kralı II. Kiros'un giderek güçlenmesi Nabunid'i telaşa soktu. Perslerle olabilecek herhangi bir savaş için hem büyük bir ekonomiye, hem de yeni ittifaklara ihtiyaç duyuluyordu. Bunun zerine Nabunid, oğlu Bel-şar-uşur'u (Belsazar) Babil yönetimine getirerek, kendisi de on yıl sürecek Arabistan turuna ıktı. Suriye ve Lübnan üzerinden kuzeybatı Arabistan'da bulunan Taima şehrine giderek Suriye ve Arabistan'ın genelinde yayılmış olan Arami beylikleriyle temasa geçip ittifaklar kurdu. Arami beyliklerini gezdikten sonra Taima'da yerleşip ticaret yollarını denetimi altına aldı. Taima'dan ülkeyi yönetebilmek için bir saray yaptırdı. Ticaret açısından Arabistan'ın merkezi olan Taima, şam, şeba, Basra Körfezi ve Mısır ticaret yollarının keşiştiğı bir noktaydı. On sene Taima'da kaldığı süre içinde Babil'deki nl Yeniyl bayramının kutlamaları gerçekleşemedi. Nabunid Arabistan'dan elde ettiğı gelirlerle Harran'ı asırlarca sürecek Ay tanrısı Sin kültünün merkezi yaptı. Nabunid nl tanrıların heykellerini ülkenin birçok yerinden Sin merkezi olan Harran'a getirip Ehulhul tapınağına yerleştirdi. Ülkenin genelinde Sin-şamaş tapınaklarını inşa ettirdi.

Dinin yayılmasına önem veren Nabunid, ülkesinin korunması için de bazı önlemler aldı. Harran ve Taima'da Perslerin büyüyen gücüne karşı Arami-Araplardan oluşan askeri savunma merkezlerini kurdu. Her ne kadar Babil ile Pers kralı II. Kiros arasında bir dostluk antlaşması yapılmışsa da, yayılan Pers otoritesi Nabunid'i rahatsız ediyordu ve savunmaya yönelik önlemler almaya zorluyordu. Nabunid ise temel gücünü Kaldelilere değıl Arami ve Araplara dayandırmıştı. Çünkü Sin (Ay) kltsn Araplar arasında iyice yaymıştı. Sin kültünü alan Araplar ile Babil ve Suriye Aramileri, Nabunid'in siyasal gücünün temelini teşkil ediyorlardı.

Nabunid, uzun bir müddet Babil'den uzak kaldığından dolayı, kralsız kutlanamayan Yeniyl bayramı yüzünden, halkın tepkisini aldı. Bunu düzeltmek ve kendisini yeniden kabul ettirmek için, M.. 539 yılında Babil'e döndü ve yıllarca hafızalardan

45 Babylon, Joan OATES, sayfa 161

silinmeyen bir Yeniyl bayramını düzenledi. Babil rahipleri ve tüccarları (bunların içinde Yahudiler ağırlıktaydı) alttan alta yeni arayışlar içine girerek, Nabunid ile Belsazar'ın haberi olmadan Perslerle ilişkiye geçtiler. Nabunid ve Sin kültürünün egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan bu ilişkiler sonucu Marduk rahipleri ve onları destekleyen tüccarlar Perslerle bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre; Babil'deki ruhban, Yahudi ve zengin kesim II. Kiros'un Babil'e girmesini sağlayacak, buna karşı Pers güçleri tapınaklara dokunmayacak ve Marduk kültürünün yeniden ağırlık kazanmasında yardımcı olacaklardı. Savaşız Babil'e girerek dünyanın bu kültür merkezine sahip olacak olan II. Kiros bu anlaşmayı kabul etti ve ordusunu hemen hazırlayarak Babil İmparatorluğu'nun sınırlarına dayadı. Tehlikeyi fark eden Nabunid ülkenin savunması için bütün şehirleri birlik içinde hareket etmeye çağırdı. İran sınırındaki doğu Dicle bölgesinin Babil'li valisi Gobryas (Ugbaru) Nabunid'in emirlerini reddederek, II. Kiros'un tarafına geçti. Bu olumsuz olaya karşı Nabunid halkın desteğini alabilmek için bütün tanrıların yontularını Babil şehrine getirdi. Bu şekilde ülkesindeki halkın dini duygularına hitap ederek sempatilerini kazanmak istedi. Buna rağmen halk Nabunid'e güvenmedi.

II. Kiros'un ordusu ise Babil İmparatorluğu içinde ilerlemeye başladı. M.Ö. 539 yılının Tışrit (eylül-ekim) ayında Pers ordusu Opis şehrini aldı ve Sippar'a yanaştı. Sippar şehri yakınında Pers ordusu ile Babil ordusu arasında savaş başladı. Bu savaşta Babil ordusu dağıtıldı ve askerleri kovalandı. Alınan bu ağır yenilgiden sonra Sippar şehri karşılık vermeden Perslere kapılarını açıp teslim oldu. Nabunid aldığı yenilgiden sonra çareyi kaçmakta aradı. İki gün sonra Doğu Dicle bölgesinin komutanı Gobryas bir Pers komutanı ile birlikte Babil şehrine girdi. Babil şehri anlaşmada yer aldığı gibi hiçbir direniş göstermeden, M.Ö. 16 Tışrit (Eylül-Ekim) 539 tarihinde kapılarını Perslere açarak, yeni egemenlerini coşkuyla karşıladı.

Nabunid ise oğlu Belsazar ile birlikte kaçtı, fakat kısa zamanda II. Kiros'un askerleri tarafından yakalandılar. II. Kiros Belsazar'ı öldürttü ve Nabunid'i esir aldı. II. Kiros M.Ö. 29 Tışrit 539 tarihinde Babil şehrine girdi. Babilliler tarafından II. Kiros'a muhteşem bir tören düzenlendi ve Marduk rahipleri onu bir kurtarıcı gibi karşıladılar. II. Kiros sözünde durarak Babil şehrine dokunmadı ve Marduk kültürünü yeniden canlandırarak Nabunid'in dinde oluşturduğu karmaşıklığa son verdi. II. Kiros Babil'in yönetimine oğlu Kambyases'i getirip, Babil-Kalde İmparatorluğu'na kesin bir şekilde son verdi.

F- ASUR VE BABİL DÖNEMLERİNDE SOSYO-EKONOMİK YAPI

Orta Asur döneminde Asur ülkesinde yaşayanların yaşamı Orta Asur Kanunlarına

göre şekillenmişti. Ticaret, sınıflar ve aile ilişkileri büyük oranda bu kanunlar tarafından belirleniyordu. Orta Asur kanunları Hammurabi Kanunlarına göre daha aşırı ceza yöntemlerini içeriyordu. Kültürel alanda Babil bölgesinden daha geri olan Asur bölgesinde, kanunlarından da anlaşıldığı gibi, güçlü bir ataerkil sistemi yaşıyordu. Orta Asur kanunlarında işlenen suçlara karşılık daha çok idam cezası veriliyordu. Ölüm cezasının yanında göz çıkarma, sopayla vurma, burun, kulak, dudak ve parmak kesme gibi cezalarda bulunuyordu. Asur ve Babil’de toplum sınıflara ayrılmıştı.

1- Sınıfsal Yapı

Asur ve Babil’de toplum üç kategoriden oluşmaktaydı. Bunlar hür, köle ve ikisinin arasındaki sınıftı. Bu son sınıf daha Hammurabi zamanında şekillenmiş, fakat toplumda çok belirleyici bir yer edinememişti. “Muşkinu” denilen bu kesim fakir olan tabakaydı, fakat kölelerden daha fazla haklara sahipti.

Asur ve Babil köleci sisteminde sınıfsal sömürü daha da kurumlaştırıldı. Çıkarılan bütün yasalar kral ailesini, köle beylerini, kısacası hür denilen sınıfın çıkarlarını koruyordu. Egemen sınıfın yönetim gücünü kral ailesi, ruhban, askeri ve bürokrat üst kesimleri oluştuyordu.

a) Yönetici ve Hür Sınıf

Asur ve Babil, ister bağımsız, isterse de boyunduruk altında olsun, her zaman bir kral ya da bir yöneticiye sahip oldu. Mezopotamya monarşiyle o kadar bütünleşmişti ki, dağdan saldıran kabilelere “evleri ve kralları olmayanlar” diye tanımlanıyorlardı. Asur ve Babil’de kurumlaşmış hanedanlıklarda kral devletin en büyük lideri ve tek sahibiydi. Kralın etrafında devlet yönetimiyle direkt bağlantılı olan genel kurmay, yani ordunun yöneticisi, birinci bakan (vezir) ki bu genelde kral ailesinden geliyordu, devlet adliyesinden sorumlu baş hakim, ikinci bakan ve baş muhasebeci bulunuyordu. Başbakan devletin içindeki bütün bölgeleri kontrol altında tutmakla görevliydi. Bunun yanında devlet hazinesi de onun elindeydi. Böylece devlet bütçesini ayarlayarak vergileri zamanında toplamayla yükümlüydü. Devlet içinde kendi örgütlenmesini kurarak, adamlarını görevlendirip devletin heryerine gönderiyordu.

Kral dünyada tanrının temsilcisiydi, bu yüzden herkes hem ondan korkmak, hem de ona saygı göstermek zorundaydı. Kral kanunları yapıyor, takvimi, vergi miktarını belirliyor, savaşa ve barışa karar veriyordu. Bu görevlerinde bir değişiklik yaptığında,

yüksek yöneticileri bir araya getirerek krallık toplantısı düzenliyordu. Gerekli değişiklik ve kararları yönetici kurumlara aktardıktan sonra, bunlar yeni kanunları uygulamakla yükümlü oluyorlardı.

Hür insanlar toplumun en üst tabakasıydılar. Dolayısıyla kanunlara en çok bağlı kesimdiler. Bu kesimden birisi herhangi bir kanunu çiğnediği zamanda, aynı suçu işleyen bir köleden daha ağır cezaya çarptırılıyordu. Dolayısıyla hem kanunlar, hem de bunların çiğnenmesinde, cezalar hür insanlar için işliyordu.

b) Orta Sınıf (Muşkinu)

Mezopotamya’da orta sınıfa muşkinu (Akadca dilindeki anlamı “fakir”, günümüz Süryanice’sinde ‘meschino’) deniliyordu. Bu sınıf üst sınıf ile köleler arasındaki kesimi oluşturuyordu. Toplumun en yoksul insanlarından oluşan bu kesim, her an borçlanarak köleleşme tehlikesini de yaşıyordu. Bu sınıfın insanları genelde toprak kiralayarak, küçük çiftçilik ve hayvancılık işleriyle geçimlerini sağlıyorlardı. Bunların küçük bir bölümü üst sınıfa katılma imkanını bulabiliyordu. Muşkinular kölelerden daha fazla, hürlerden ise daha az haklara sahiptiler. Askerlikte piyade ve istihkam işlerinde görevlendiriliyorlardı. Mesleki ve devlet işlerinde de en alt düzeyde çalıştırılıyorlardı.

c) Köle Sınıfı

Asur ve Babil imparatorluklarının muhteşem zenginliği kölelerin işgücüne dayalıydı. Dönemin teknik araçları bir imparatorluğu zenginleştirecek kadar gelişkin değildi. Dolayısıyla imparatorlukların zenginliği ve refahı köle sınıfının sayısına bağlıydı. Köleler çoğaldıkça üretim artmakta ve devlet zenginleşmekteydi. Köleler, sahibine veya devlete az gider karşılığında çok gelir getiren emek gücüydü. Genelde insanlar iki şekilde köleleştiriliyorlardı. Birincisi borç altına girmiş olan biri, borç karşılığında kendisini veya ailenin bir ferdi alacaklısına köle olarak veriyordu. İkincisi ise özellikle Asur krallarının akınları sonucu Mezopotamya’ya saray ve diğer imar işlerinde kullanılmak üzere getirilen esirlerdi.

Her savaş sonunda binlerce insan elleri bağlanarak saraylara getirilip buradan imar, cadde yapımı, kanal onarımı, tapınak inşası gibi çalışma alanlarına dağıtılırken, bir kısmı da pazarlarda satılıyordu. Pazarlarda satılan köleler zenginler tarafından satın alınarak, her türlü işte (ev işi, tarla, bağ-bahçe, ticaret vs.) çalıştırılıyorlardı. Bir köle, insan olarak görülüyordu. Köleler daha çok hayvan sürüleriyle eş tutuluyor; hayvan sürüsünün sahiplerinin zenginliğini belirlemesi gibi, kölelerin miktarı da sahiplerinin

zenginliğini belirliyordu. Kölelerin kime ait olduğunu belli etmek için sahiplerin mühürüyle derileri yakılarak damgalanıyorlardı. Bu mühürün vücuttan silinmesi sonucunda köleler çok ağır cezalara çarptırılıyorlardı.

Kölenin işgücü dışında, sahibi onun fiziğine de sahipti. Böylece köle kadınlar genellikle sahipleri tarafından cinsel ilişki için de kullanılıyorlardı. Bir köle sahibi, kölesini ikinci kadın olarak eve alabilirdi. Sahip sağ oldukça kadın bir köle kalırdı. Fakat öldükten sonra köle kadın ve çocukları özgürleşiyorlardı. Köle sahipleri daha fazla köleye ihtiyaç duyduklarında onları evlendiriyorlardı. Kölelerden doğan çocuklar ise köle sahibine aitti. Bu şekilde ihtiyacı olan çocuklar çalıştırılırken, fazlası da satılıyordu. Fakat bir köle sahibi çok zor duruma düşmediğinde köle ailesinin birliğini bozmazdı. Ya da aileyi bir bütün olarak başka bir köle sahibine satardı. Hür bir kadın istediği zaman köle bir erkekle evlenebilirdi. Kendisi ve çocukları hür kalırdı. Hür kadın ve köle kocası beraber herhangi bir ticaret yaptıklarında, veya bir iş yaptıklarında, elde edilen gelirin yarısı erkeğin ölümünden sonra onun sahibine verilmek zorundaydı.

Kölelerin oluşturduğu diğer bir kesim de tapınak köleleriydi. Bu köleler genellikle başarılı bir savaştan sonra kral tarafından tanrılara ve tapınaklara adanan esirlerden oluşuyordu. Bunun yanında zenginlerde tapınaklara köleler adıyorlardı. İçlerinde gönüllü Mezopotamyalıların da bulunduğu bu kesime “şirku” deniliyordu. Bu kölelerin çalışmalarının koordinasyonunu sağlamak için tapınaktan bir memur, müdür olarak başlarına getiriliyordu. Kölelerin iş alanları tapınakla sınırlı kalmayarak şehir işlerinde, devlet işlerinde ve kirayla özel yerlerde çalıştırılıyorlardı. Bu köleler toplum içindeki kölelerden daha az özgürlüğe sahiptiler. Köle çocukları da onlara değil, tapınağa aittiler.

Asur ve Babil’de tipik bir köle sistemi vardı. Köleler sahiplerine bağlı oldukları sürece ticaret yapma, iş kurma ve hatta köle sahibi olma hakkına bile sahiptiler. Mezopotamya kölelerinin yaptıkları işler arasında el sanatçılığı, hayvan üreticiliği ve bankacılıkta bulunuyordu. Köleler hem kendi aralarında, hem de hür tüccarlarla ticaret yapabiliyorlardı. Özellikle Aramilerin ve Yahudilerin Mezopotamya içine sürüldükleri dönemlerde, kölelerde ticaret bilinci yükseldi. Bu şekilde köleleştirilen halklar kendi özelliklerini Mezopotamya’nın içine taşıdılar. Bu yetenekleri köle sahipleri tarafından kendi menfaatleri için kullanılıyordu. Borç karşılığında köle olanlar en çok dört sene kölelikte çalıştırılıp, sonra da özgürlüğüne kavuşuyordu. Babil’den dışarıya köle olarak götürülen Babilliler geri döndüklerinde özgür oluyorlardı. Zenginleşmiş kölelerde özgürlüklerini satın alma hakkına sahiptiler. Bunlar belli bir miktar para karşılığında özgürlüklerini satın aldıktan sonra, bir törenle “temizlenerek” hür oluyorlardı.

Kölelerin yaşamına hem Hammurabi Kanunları'nda, hem de Orta Asur Kanunları'nda büyük yer verildi. Asur ve Babil imparatorluklarının sonuna kadar bu kanunlar, diğer günlük yaşam için geçerli olduğu gibi, köleler için de yürürlükte kaldı. Fakat daha sonra dönemin şartlarına göre (örneğin kölelerin ticaret yapabilme hakkı gibi) bazı düzeltmeler yapıldı.

2- Asurlular'da Askerlik ve Savaş Tekniği

Asurlular yayılma ve savunma amacıyla asırlar boyunca güçlü bir savaş sistemini oluşturdular. Asurluların merkezinin kuzey ve doğudan gelen kavimlerin saldırılarına çok elverişli bir alanda kurulu olması, güçlü bir savunma mekanizmasını oluşturmalarını da zorunlu kılıyordu. Savunmanın yanında dışa açılmaya duyulan ihtiyaç açısından da ordunun geliştirilmesi oldukça önemliydi.

Savaş esnasında Asur kralı kendisini tanrı Asur valisi, bir kulu ve onun görevlerini yerine getirmek zorunda olan bir savaşçı olarak görüyordu. Tanrı Asur'un emrini yerine getirmek için yapılan bütün antlaşmalar ya askıya alınıyor, ya da bozuluyordu. Ülkede savaş durumunda mecburi askerlik kararı alınıyordu.

Herhangi bir yöreye karşı bir sefer düzenlenip savaşa girildiğinde bölgenin şartları iyi araştırılarak planlaması yapılıyordu. Savaşçı Asur ordusunun yanında, her zaman yardımcı askeri birlikler de bulunuyordu. Bunlar; savaşa girmeden düşman topraklarına gönderilerek bir kaos yaratıp askeri kampları yağmıyorlardı. Bu birlikler genelde hafif silahlar taşımaktaydılar. Diğer askerler ise cesur (kuradu), okçu birlikleri, mızraklı atlı birlikler, savunma için mevzi kazıcıları ve çoğunluğu oluşturan silahlı piyadelerden oluşuyordu. Cesur birlikler kralı korumakla görevliydi. Kralın en sadık ve güvenilir askerleri olan cesurlar, tek kişi kalana dek kralı korumak zorundaydılar. Atlı birlikler uzun ve hafif mızraklar taşıyarak, saldırılarda en önde yerlerini alıyorlardı. Mevzi kazıcıları da askerler için yollar kazarak, düşmanın mevzilerini bozuyorlardı. Askerler de ağır saldırı malzemelerini ve şehir duvarlarını yıkmak için kullanılan diğer araçları hem kol gücüyle, hem de arabalarla savaş yerine ulaştırıyorlardı. Bazı savaşlarda köleler de kullanılıyordu. Örneğin Nairi ülkesine yapılan bir saldırıda Kuzey Mezopotamya'nın yüksek dağlarından savaş arabalarını geçirmek için onbinlerce köle dağlarda yol düzeltmesinde çalıştırıldılar. Dağlar çok kayalık olduğundan köleler onca yolu çekiçlerle düzelttiler.

II. Sargon döneminde asker elbiselerinde değişiklikler yapıldı. Eskiden kullanılan uzun gömlek yerine, dize kadar gelen ve kısa kollu gömlekler giyiliyordu. Yalın ayak yerine uzun çizmeler kullanılmaya başlandı. Kasketleri kafalarının büyük bir

bölümünü kapsarken, yukarıya doğru gittikçe sivriliyordu. Vücutlarını insan boyundaki kalkanlarla koruyorlardı.

Savaş esnasında askerin komutasını kral yapıyordu. Eğer kral mevcut değilse komuta genelkurmayın (tartannu) elinde oluyordu. Ordu disiplin içinde ilerlemek zorundaydı. Ordunun arkasında kuşatma malzemelerini taşıyan arabalar yürürdü. Saldırı esnasında, saldırılacak şehir en dar şekliyle çembere alınır. Dolayısıyla şehire giriş çıkışlar kapatılarak, şehir halkı açlığa mahkum edilirdi. Şehire varmak için bir nehrin geçilmesi gerektiğinde, malzemeler kayıklarla karşıya götürülür, atlar yüzdürülür ve askerler de şişirilmiş koyun derisini bir eliyle koltuğunun altında tutarak, diğer eliyle karşıya yüzerek geçerlerdi. Şehir etrafına gelindiğinde askerler kamp kurarlardı. Kuşatma şehir teslim olana dek sürerdi.

Şehir teslim olduğunda askerler içeriye girerek başta direniş kulelerini yıkar, sonra da şehrin içine akın ederek yağmalarlardı. Saraylar ve evler boşaltıldıktan sonra şehir ateşe verildi. Teslim olan şehrin kralı Asur kralı tarafından gözleri çıkartılarak bir kafese koyulup halka gösterilirdi. Bu davranış şehrin veya kralın gösterdiği direnişe bağlıydı. Eğer Asur ordusunu çok uğraştırdıysa verilen ceza da çok ağır olurdu. Örneğin II. Sargon Şam Arami kralının derisini canlıyken yüzdürdü. Kralın eşlerini ve kızlarını da haremine aldı. Diğer kadınlar ve erkeklerin bir kısmı köleleştirilirken, askerler ve erkeklerin çoğu öldürüldü. İşgal edilen şehir sakinlerinin çoğu sürgün edilirken, küçük yaşta olan prensler saraya getirilerek yetiştiriliyordu. Devşirildikten sonra babasının şehrine vali olarak atanan prens, kralın en sadık adamı oluyordu. Güçlü bir kara ordusunun yanında, Asur ordusu büyük bir deniz donanmasına da sahipti. Genellikle Fenikelilere yaptırılan gemileri Dicle ve Fırat'ta kullanıyorlardı.

3- Ekonomi ve Ticaret

Asur ve Babil'de çiftçilik ve hayvancılığın yanında, döneme ve ihtiyaca göre birçok meslekte iş icra ediliyordu. Örneğin bina yapımı, su taşımacılığı, marangozluk, metal işletmeciliği, terzilik, dokumacılık, kuyumculuk, çanak-çömlek, sepet, tuğla yapımı, inşaatçılık, ticaret vs. Bu işlerin bazılarında kullanılan hammadde ülkenin dışından getirilmek zorundaydı. İnşaat için taşlar dağlık bölgelerden temin edilirken, tahta ve madenler genellikle Lübnan ve Anadolu'dan getiriliyordu. Bronzun M.Ö. 2000 yılında ve demirin 11. yüzyılda Mezopotamya'ya girmesi beraberinde yeni araçların ve yeni iş sektörlerini oluşturdu.

Yeni Asur dönemine kadar bütün işlerde çalışan insanlar ücretlerini tahıl (özellikle arpa) olarak alıyorlardı. Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerinde ise işçilerin emeğinin

karşılığı gümüşle ödeniyordu. Gümüş aynı zamanda mübadele değeri olarak piyasada kullanılıyordu. Üzerinde ağırlığı belli edilen gümüş parçaları, para konumunda işlev görüyordu. Eşyaların değeri gümüşe göre ayarlanıp fiyatları belirleniyordu. Üçüncü bir ödeme yöntemi de en eski yöntemdi. Buna göre; bir sipariş verildiğinde ihtiyaçtan daha fazla hammadde verilerek, bunun bir kısmı sipariş için kullanılır, geriye kalanı da emeğin karşılığı olarak alınır.

Mezopotamya'daki ticaret, insanlığın ilk yerleşik hayata geçtiği döneme kadar uzanır. Mezopotamya'da çok az yeraltı maden kaynağının bulunması, diğer yandan komşu bölgelere nazaren zanaatçılığın (çanak, çömlek, dokuma, vs.) çok çeşitli olması, ihtiyaca göre bölgeler arasında ticaret ilişkilerini düzenlemişti. Bu istekler doğrultusunda Mezopotamya insanları özel ticaret örgütlenmelerini yarattılar. Örneğin Eski Asur döneminde, Asur'un bir sömürgesi olan Kaneş'te kurulan ticaret evlerinden organize edilen kervanlarla, Mezopotamya'nın dört bir yanına her türlü mal ulaştırılıyordu. Ticarete çok önem veren Mezopotamya (Asur-Babil) yöneticileri de, ticaretin sağlamlaştırılması için vergi düzenlemelerini ve kanuni işlemleri kolaylaştırıyorlardı. Ticaret yollarının güvenliği için, devletler arası anlaşmalara gidilerek stratejik noktalara askeri birlikler yerleştiriliyordu. Kralların yaptıkları sefer ve akınların temelinde çoğunlukla ekonomik nedenler bulunuyordu. Örneğin; Akad kralı Büyük Sargon döneminde, Akadlıların bazıları Kaneş'te yerleşip ticaret yürüttüler. Bu tüccarlar Sargon'a dönerek onları korumalarını istediler. Bunun üzerine Akadlıların yaptığı bir sefer sonucu Kapadokya egemenlik altına alınarak tüccarların işleri kolaylaştırıldı.

Hamurrabi Kanunları ve Orta Asur Kanunları'nda gelişmiş olan ticarete alıcının hakları çok korunuyordu. Yani sadece satıcının işi kolaylaştırılmıyor, aynı zamanda alıcının da ödediği ücret karşılığında sağlam mal alışı, hukuki yönden garanti altına alınıyordu. Bu konuda, pek çok kanun yapılmıştı. Örneğin, bir ev yapımı için görevlendirilen bir mühendis, evin sağlam yapılmadığı durumlarda ölümle cezalandırılıyordu.

Gelişen ihtiyaçları karşılamak için Mezopotamya'nın her tarafında büyük şirketler kurulmuştu. Şirketler güçlü bir organizasyon ağı oluşturup, bunu işletip yönetmek için de merkezi ticaret evlerini kurmuşlardı. Bu meşhur şirketlerin arasında Eski Asur dönemine ait Puşkin şirketi bulunuyordu. Puşkin Kaneş'te kurumlaşarak Mezopotamya-Lübnan-Mısır-Anadolu arasında ticaret yürütüyordu. Mısır'da altın kaynaklarının çok olması ve kerestenin bulunmaması, Anadolu'da ise madenlerin bolluğu, aralarında ticari ilişkileri kurma ihtiyacını oluşturdu. Bu ihtiyaçlara dayanarak Puşkin şirketi Lübnan'dan sedir kerestelerini Mısır'a ve Mezopotamya'ya götürerek, Mısır'dan da altın getiriyordu. Ticaret düzenlenen kervanlarla gerçekleştiriliyordu.

Arabistan’da çok bulunan buhur ve Hindistan’dan getirilen baharatlar, asırlar boyu Mezopotamya uygarlığında yerlerini aldılar. Buhur; Sümer tapınaklarında kutsal bir madde olarak görülüp kullanılırken, bir gelenek halinde Akad-Babil-Asur tapınaklarında da kullanılmıştır.

Mezopotamya’da ticaret geliştikçe ticaret kurumları da oluşuyordu. Kervanların uzun yolculuk yapabilmeleri ve ağır yüklerle gidip gelmeleri beraberinde finansman sorunlarını yaratıyordu. Bu ihtiyaç üzerine bankalar kurularak, yolculuklar bankaların faizle verdikleri paralarla finanse ediliyordu. Banka sistemi, Mezopotamya’da Kaneş’teki Eski Asur Ticaret Dönemin’den başlayarak, son Babil kralı Nabunid’den sonra bile devam etti. Ticaret şirketleri kendi aralarında çek-senet sistemini de başlattılar. Örneğin; Kaneş’ten Mezopotamya’ya maden gönderen bir şirket kervan lideriyle bir mektup yollayarak, madeni alan şirketten, karşılığında buğday isteyebiliyordu. Bu yöntem Mezopotamya ticaretinin büyük bir bölümünü ellerinde bulunduran ve özel mülkleri olan tapınaklar tarafından çok kullanılıyordu. Bu mektup aynı zamanda günümüzde kullanılan kağıt para, çek ve senetlerin başlangıcı oldu.

Ticaretin daha Eski Asur’da bu kadar gelişkin olması devlet yapılanmasında da değişiklikleri beraberinde getirdi ve feodalizmin Mezopotamya’daki primitif şartlarını oluşturdu. Feodalizmin temel kaynaklarından olan toprak kiralaması, Mittaniler bölgeye gelmeden önce Asurlular tarafından uygulanıyordu. Asur kralları zengin beylere işletmek üzere para karşılığında arazi kiralityorlardı. Böylece oluşan toprak ağaları topraklarında işçi ve köleler çalıştırıyorlardı. Savaş dönemlerinde veya büyük inşaatların yapımı gibi olağanüstü durumlarda ağalar, krala işçilerini vermek zorundaydılar.

Asırlar boyu ticaret Mezopotamya içindeki yaşam standartlarını belirledi. İhtiyaca göre yapılan üretim veya ithal edilen mallar, Mezopotamya’daki fiyatları ve işçi ücretini etkiledi. Üretimin artışı ve artı-ürünlerin çoğalması yer yer rekabeti de yaratıyordu. Örneğin Babil’in kuzeyindeki bölgelerde üretilen şarap, Kuzey Mezopotamya’daki Turabdin (Asallu) ve Suriye’den ithal edilen şarapla rekabet halindeydi.

4- Din ve Mitoloji

Mitoloji ve din her zaman insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Mitolojinin Mezopotamya’da kurumlaşmasının izleri insanların yerleşik yaşama geçişi kadar eskidir. İlk köy yaşantısına geçildiği anda evlerin yanında ibadet yerleri de inşa edilirdi. Medeniyetin gelişmesiyle inançlar da gelişti ve güçlü bir yapıya dönüştü.

Mezopotamya'nın her yerleşim biriminde tapınaklar mantar gibi yerden yükselirken, büyük şehirler dini merkezler haline geldiler. Özellikle Güney Mezopotamya şehirlerinin birer inanç merkezi olduklarını simgeleyen, büyük Ziguratlar yapıldı. Bu şehirlerdeki tapınaklar özerk bir konuma sahip olduklarından, özel mülkleri, vergi sistemleri ve ticaret ağlarını zamanla kurdular. Tapınağın başrahibi direkt krala bağlı oluyordu. Onun altındakiler, dinsel ayinler, muhasebeler ve onarım işleriyle ilgileniyorlardı. Güçlü bir ekonomiye sahip olan tapınaklar, siyasette de etkili bir konuma sahiptiler. Özellikle tanrılarının konumları tehdit edildiğinde rahipler halkı yönetime karşı ayaklandırıyorlardı. Babil'de tapınak liderleri birçok kez kral atayıp, bazılarını karşı da darbe yapmışlardır. Elbette bu kadar güçlü bir konuma sahip olan dini kurumların güçlü bir ideolojisi de vardı. Mezopotamyalılar baştan beri "Yaradılış Destanı"na (Enuma Eliş) inanıyorlardı. Yaradılış destanının yanında Mezopotamyalıların tufan mitolojisi ve Gilgameş destanının da yaşamda büyük bir yeri vardı. Mezopotamyalıların inanç temelini oluşturan bu destanlardaki olaylar, Hristiyanlığın çıkışına kadar bayram törenleriyle kutlandılar.

Mezopotamya'daki çok tanrılı inançlar dönemi gittikçe daha da geniş kapsamlı bir teoriye, felsefeye ve kültüre kaynak oldu. Mezopotamyalıların Yaradılış Destanı tek tanrılı dinlere de temellik etti. Başta toplulukların şefleri ve şehir kralları tanrıların temsilcileri ve en sevdikleri kullar olarak görülürken (ilk Sümer dönemi), daha sonra yarı tanrı (örneğin Gilgameş) ve tanrı (Akad kralı Naram-Sin) olarak ilan edildiler. Asur ve Babil dönemlerinde krallar tanrıların emirlerini yerine getirmek üzere dünyaya geldiklerini ve yeryüzünde tanrıların sözcüleri olduklarını, dolayısıyla yaptıkları bütün uygulamaları da tanrıların adına yaptıklarını söylemişlerdir.

a) Yaradılış Destanı

Başta tatlı su ve tuzlu suyun oluşturduğu bir su kaosu bulunuyordu ve burada Apsu ve Tiyyamat yaşıyorlardı. O zaman daha gökyüzü adlandırılmamıştı ve hiçbir tanrı adlandırılmamıştı. Apsu ve Tiyyamat, Lahmu ve Lahamu çiftini yarattılar. Bunlar kainata ilk yerleşenlerdir. Bu çiftten başta Mummu, sonra Anşar ve Kişar doğdu. Sonuçta bunlar üçlü tanrılarını oluşturdular. Kainatın tanrısı Anu, dünyayı saran hava tanrısı Enlil ve Anu'nun oğlu su tanrısı Ea.

Apsu ve Tiyyamat bu tanrıların varlığından rahatsız olurlar. Çünkü kendileri herşeyi yaratmışlardı. Fakat iktidar ellerinden gidiyordu. Bu yüzden Apsu ve Tiyyamat hepsini imha edecek planlar kurarlardı. Tiyyamat başta öne çıkmaz, Apsu ve Mummu planları uygulamaya başlarlardı. Bundan haberdar olan genç tanrılar önlemlerini alırlardı. Ea sihir gücüyle Apsu'yu yenerek öldürürken, Mummu ise hapse atılır. Bunun üzerine Tiyyamat

çığına döner ve düşmanlarını öldürmek için onbir canavar doğurur. Bunlardan birisi Kingu'dur. Kingu hem tanrılara karşı mücadelede lider, hem de Tiyamat'ın kocası olur. Yapılan çatışma esnasında Ea'nın oğlu Marduk doğar. Marduk harika bir çocuktur. Çok bilgilidir ve tanrılar arasında en akıllı olanıdır. Tiyamat saldırı hazırlıklarını başlatırken Marduk büyür. Tiyamat'a karşı diğer tanrılar çok zayıftır ve karşı koyamayacak güçtedirler. Tiyamat başta Anu'yu sonra da Ea'yı yenilgiye uğratar. Tanrılar Tiyamat ve savaşçılarına karşı direnebilmek için bir toplantı düzenleyip toplantıda şarap içerler. Yeterince şarap içtikten sonra cesaretlerini toplayıp korkuyu atmışlardır. Sonunda Marduk'tan bu mücadelede öncülük etmesini isterler. Marduk, diğer tanrıların sözünden çıkmamaları, sınırsız itaat etmeleri koşuluyla, bu teklifi kabul eder.

Marduk ve Tiyamat saldırıya geçmeden önce birbirlerini karşılıklı sözlerle kızdırdıktan sonra silahlarını hazırlarlar. Marduk'un silahlarının bir bölümü normal silahlardı, diğer bölümü ise doğadandı, yani dört rüzgar, şimşek ve fırtına. Tiyamat'ın sihirli silahları Marduk'a işlemiyordu. Tiyamat'ın ağzını açarak Marduk'a ateş püskürttüğü bir esnada, Marduk fırsattan yararlanarak dört rüzgardan birisini onun ağzına fırlatır. Tiyamat ağzına giren rüzgar sonucu şişerek patlar. Düşmanın cesedi üzerinde Marduk bir zafer türküsü söyler. Sonra cesedi ikiye böler. Bir bölümünden gökyüzünü, diğer bölümünden de dünyayı yaratır. Gökyüzü üç tanrının meskeni olur. Tanrılar arasındaki savaşta zafere ulaşan Marduk, daha sonra "tanrıları rahatlatmak için" onlara hizmet edecek "insanları" yaratmaya karar verir. Bunun için kan gereklidir. Marduk Kingu'yu öldürerek onun kanından insanı yaratır. Ondan sonra tanrıları iki bölüme ayırır. Bir bölümü gökyüzü tanrıları, diğerleri yeraltı tanrıları olurlar. Tanrılar da Babil'deki ünlü Esagila tapınağını Marduk'a adarlar.⁴⁶

b) Yeni Yıl Bayramı

Mezopotamya'daki en önemli bayram; Yeni Yıl Bayramıydı. Yeni Yıl Bayramı eski takvime göre Nisan ayının ilk gününde, gece ile gündüzün eşit olduğu günde kutlanıyordu. Yeni Yıl bayram şenliği 12 gün sürüyordu. Bu bayram kralın, yeni yılda tanrı Marduk'a olan bağlılığını ve baharla gelen yaşamın gücünü simgeliyordu.

Bayramın ilk dört günü genellikle ibadetle geçiyordu. İlk günde, Marduk tapınağının (Esagila) başrahibi geceleyin kalkarak ibadeti başlatırdı. İbadet arasında Yaradılış Destanı'nı okuyarak Marduk'un kahramanlığı anlatılırdı. Bu esnada kötü ruhları anımsatan kırmızı elbiseli, yılan ve akrep şeklinde yapılan iki kukla öne sürülürdü. Bayram; beşinci gününde de şenlikler, dualar ve kurban kesmeyle devam ederdi. Bir

46 Zo leefden de Babyloniërs en Assyriërs, Georges CONTENAU, sayfa 188

törenle tapınak, kutsal su ve yağla kutsanıyordu. Bir keçi kurban edilerek kafası gövdesinden kopartılarak, kanı tapınak duvarlarına sürülüp ve böylece bütün kirliliklerin temizleneceğine inanılırdı. Sonra da bu kurban, günah keçisi olarak dışarıya çıkarılıp nehre atılırdı. Son olarakta Marduk'un oğlu Nabu'nun Borsippa şehrinden gelmesi için altından bir semavi taht hazırlanırdı.

Bayramın beşinci gününde, kral Esagila'ya gelirdi. Tören, kralın kılıcı ve krallık sembollerinin tapınağın başrahibi tarafından alınıp Marduk'un önüne koymasıyla başladı. Sonra rahip kralın kulağından tutarak tanrı önünde diz çökmesini sağlar ve ardından Babil ve Babil halkına hiç bir şekilde kötü davranmadığına dair yemin ettirilirdi. Yeminden sonra başrahip krala eşyalarını geri vererek, yüzüne bir tokat vururdu. Tokat sırasında eğer kralın gözleri yaşardysa, bu tanrının onu kabul ettiği anlamına geliyordu. Ayrıca tapınakta kral ile bir rahibe bereketi simgeleyen cinsel ilişkiyi kuruyorlardı. Daha sonra kral, onca aşağılanmaya karşı hiç kırılmadan bir boğanın kurban edildiği törene katılıyordu.

Bayramın altıncı gününde de kötü ruhları simgeleyen kuklalar öldürülüyordu. Yedinci günde Babil'in diğer şehirlerinden tanrı yontularının Babil şehrine getirilmeleriyle bayram devam ediyordu. Bütün şehirlerin tanrıları Marduk'un yanına getirilerek onun bayramını kutluyorlardı. Bunların başında Marduk'un oğlu ve Borsippa'nın tanrısı Nabu gelmekteydi. Sekizinci günde kral tanrı "Marduk'un elini" tutarak onu ziyarete gelen tanrılara tanıtıyordu. Tanrıların biraraya gelerek toplantı yapmalarından sonra aralarında bulunan rahipler törenle Marduk'un baştanrılığını ilan ediyorlardı. Bundan sonra muhteşem bir geçit töreni düzenleniyordu. Başta Marduk değerli eşyalarla donatılmış bir araba üzerinde geçerken, arkasından kral ve sonra diğer tanrılar Esagila'dan süslenmiş Tören Caddesi'nden ilerleyerek, İhtar kapısından Fırat kıyısında bulunan Akıtu (Yeni Yıl) evine gidiyorlardı. Geçite katılanlar Akıtu Evi'nde üç gün kaldıktan sonra Babil'deki Esagila'ya geri dönüyorlardı. Bayram, tanrıların kendi şehirlerine dönmeleriyle sona eriyordu.

Babil'de 1 Nisan Yeni Yıl Bayramı

III. BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA YABANCI EGEMENLİK DÖNEMİ

Mezopotamya insanlık tarihi boyunca birçok topluluk ve kavim için çekim merkezi ve yaşam kaynağı oldu. Doğal koşulların yerleşik yaşama elverişli olması nedeniyle Mezopotamya'da insanlığın en büyük medeniyetleri kuruldu. Bu uygarlığın zenginliklerinden ya yararlanmak, ya da ele geçirmek için birçok güç, tarihin çeşitli dönemlerinde Mezopotamya'ya yönelik akınlar düzenlediler. Elamlılar, Huriler, Gutiler, Kasitler, Hititler, Mittaniler, İskitler, Mısırlılar ve diğer birçok halk toplulukları Mezopotamya'ya saldırarak istila ettiler. Fakat Asur-Babil-Aram-Kaldelerin otoritesini ve gelişme dinamiklerini yok edemediler. Bu nedenle de Mezopotamya üzerinde Asur-Babil-Aram-Kaldelerin egemenliği yüzyıllarca sürdü. Ancak M.Ö. 612 yılında Asur ve M.Ö. 539 yılında Babil-Kalde imparatorluklarının yıkılışı ile Mezopotamya halkı üzerinde yüzlerce yıl sürecek olan bir yabancı egemenlik dönemi başladı. Bundan sonraki tarih artık dış egemen güçlerin işgal, istila ve sömürgeleştirme tarihidir.

A- PERS EGEMENLİĞİ

Babil egemenliğinin ortadan kalkmasıyla bütün Mezopotamya, II. Kiros krallığındaki Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Kendini Marduk kültünün kurtarıcısı olarak gösteren II. Kiros, bu kültün bütün Babil şehirlerinde yayılmasını sağladı. Aynı zamanda Nabunid'in bütün şehirlerden topladığı tanrı yontularını tekrar ait oldukları şehirlere geri yolladı. Bu yüzden Babil halkı II. Kiros'u bir kurtarıcı olarak gördü. Ayrıca II. Kiros Nabukadnezar döneminde Babil'e sürgün edilen Yahudileri ve Kudüs tapınağından aldığı bütün değerli eşyaları İsrail'e geri

Pers İmparatorluğu

gönderdi. Bu davranışıyla Yahudilerin sempatisini kazanan II. Kiros İsrail üzerinde de nüfuzunu sağlamlaştırdı.

II. Kiros Babil'in iç idaresinde bir değişiklik yapmadı. Dünyanın en önemli kültür ve bilim merkezi olan Babil her ne kadar Pers İmparatorluğu'na bağlıydıysa da, Babil asilzadeleri ve memurları görevlerinde kalmışlardı. Babil'de günlük yaşam olduğu gibi devam ederek, ticari olanaklar daha da arttı. Pers egemenliği altında Babil'de bulunan banka ve diğer işyerleri giderek büyüdü. Örneğin Muraşu adındaki Yahudi bankası Babil'deki en zengin bankaydı. Babil'in Pers egemenliğine girmesiyle, Babil'in egemenliğindeki bütün krallık ve beyliklerde Pers egemenliği altına girdiler. Özellikle Fenike şehirlerinin Pers denetimine geçmesiyle büyük başarı sağlayan II. Kiros aynı zamanda büyük bir deniz donanmasına da sahip oldu. II. Kiros döneminde Mezopotamya halkı arasındaki siyasal sınırlar da ortadan kalktı. Pers egemenliğinin siyaseten farkı; sağlam bir idari sistemi uygulamasına bağlıdır. Yerel eyalet sistemi biçiminde düzenlenen imparatorluk içindeki halkların asker verme, vergi ödeme, gibi durumlar dışında halkların içişlerine ve inançlarına müdahale edilmiyordu. Buna rağmen imparatorluğun şemsiyesi altındaki toprakların stratejik bölgelerine askeri garnizonlar yerleştirilmişti. Sistem bu yapıyla, kölecî dönemden feodal yönetim biçimine geçişin ilişkilerini de geliştirmiştir.

Pers egemenliği altında Mezopotamya'da farklı bir gelişim şekillendi. Daha önce aralarındaki iktidar savaşları nedeniyle kuzey ve güney Mezopotamyalılar (Asur-Babil-Aram-Kalde) Pers egemenliği döneminde bir kaynaşmayı ve entegrasyonu yaşadılar. Dışa yönelik siyasette etkisini kaybeden Mezopotamya halkı bu süreçte bilimde ve eğitimde dışa açılma fırsatını yakaladı. Pers İmparatorluğu'nun içinde Mezopotamya bilimi ve eğitimi yayılırken, Arami dili ve yazısı da büyük önem

kazandı. Yazı, bilim, edebiyat ve sanatta çok gelişmemiş olan İran'da Mezopotamya ve Lidya kültürü hızla yayıldı. II. Kiros'da bu olanaklardan yararlanarak bilgili insanlardan faydalandı. Ardından Aramiceyi imparatorluğun resmi dili yaptı. Arami dili bundan böyle Anadolu'dan Hindistan'a kadar halklar arası ilişkilerde ve ticaretle kullanıldı.

M.Ö. 530 yılında bir savaş esnasında ölen II. Kiros'un yerine oğlu II. Kambyzes geçti. II. Kambyzes (M.Ö. 530-522) babası gibi insancıl bir siyaset adamı değildi. Egemenliği altındaki halklara karşı uyguladığı şiddet, tepkilere yolaçtı. II. Kambyzes yönetim süresinin çoğunu Kuzey Afrika'da yürüttüğü savaşlarla geçirdi. Ona karşı oluşan isyanı durdurmak amacıyla Mısır'dan saraya dönmek isteyen II. Kambyzes M.Ö. 522 yılında yolda öldü. II. Kambyzes'in ölümü bütün imparatorlukta ve Babil'de, başkaldırılarla karşılandı. Kendisine Nabunid'in oğlu Nabukadnezar diyen bir lider Babil'de Pers egemenliğine karşı çıkınca, yeni Pers kralı I. Darius aynı yılda (M.Ö. 522) bu ayaklanmayı bastırdı. Babil ayaklanmasını bastırmakla uğraşan I. Darius'a karşı Asur, Med, Elam ve diğer birçok halk başkaldırdı. Bunlar da kısa bir zamanda bastırıldıktan sonra (M.Ö. 521) yeniden kendisine Nabukadnezar diyen başka bir Babilli lider ayaklandı. Darius bu ayaklanmayı da bastırdıktan sonra imparatorluğun iç sorunlarını çoğunlukla çözdü.⁴⁷ I. Darius elde ettiği büyük zaferlerden sonra ülke düzeni için yeni kanunları yürürlüğe koydu. Bu kanunların hepsi 1300 yıl önce Hammurabi tarafından yazılan kanunların benzerleriydiler.⁴⁸ Bu şekilde Mezopotamya'nın dili, eğitimi ve biliminin yanında, hukuku da Perslere geçti. Pers mimarisinde de özellikle Asur-Babil mimarisi temel alındı.

Dünyanın en büyük imparatorluğu haline gelen Pers İmparatorluğu, Yunanistan'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada yayıldı. Böyle büyük bir imparatorluğun yönetimi sağlam bir hiyerarşik yapıyı gerektirdi. İmparatorluk çeşitli satraplara (eyalet) ayrılarak, herbirisinin başına kral tarafından belirlenen bir vali atandı. Mezopotamya da Asur ve Babil olmak üzere iki satraplığa ayrıldı. Bu satrapların valisi genel olarak yerli halk arasından seçiliyordu. Satrap yönetiminin yanında, vali satrapındaki askeri garnizonu da yönetiyordu. Fakat olağanüstü durumlarda garnizonlar ve diğer askeri birlikler krala bağlanıyorlardı. Mezopotamya halkı da satraplar aracılığıyla, diğer halklar gibi krala bağlıydı.

I. Darius içinde bulunduğu savaşların masraflarını karşılamak için egemenliği altındaki halkların vergilerini arttırdı. Para veya değerli madenlerle ödenen verginin yanında, bazı satraplar doğal kaynaklarından ve ürünlerinden de ödemek zorundaydılar. I. Darius satraplardan tahılların yüzde yirmisini alırken en ağır vergiyi Babil satrapına ödetiyordu. Babil satrapı her yıl Pers soylularının hizmetçiliğine

47 De Perzen, Jim HICKS, sayfa 33

48 De Perzen, Jim HICKS, sayfa 51

hadımlaştırılan 500 genci vermek zorundaydı.⁴⁹ I. Darius Dicle ve Fırat nehirlerindeki kanalizasyon ve sulama sistemini daha çok yayarak, Mezopotamya'nın verimli topraklarında tarıma ağırlık verdi. I. Darius imparatorluğunun her yerine ekimi güçlendirmek ve imparatorluğu kaldırmak amacıyla tohumlar gönderdi. Bölgelerde var olan besin türlerini diğer bölgelere de yayarak, üretimde bölgeler arası dengeyi sağlamaya çalıştı. Örneğin I. Darius döneminde ilk olarak Mısır'a susam, Mezopotamya'ya da şeftali, pirinç ve şam fıstığı gönderildi.

I. Darius M.Ö. 486 yılında öldü ve yerine oğlu Kserkses (M.Ö. 486-465) geldi. Bu taht değişimine de Babil bir ayaklanmayla karşılık verdi. M.Ö. 482 yılında başgösteren Babil ayaklanması birkaç ay süren kuşatmadan sonra Kserkses tarafından bastırıldı ve Babil şehri yağmalandı. Kserkses ceza olarak Marduk tapınağını ve diğer dini yapıtları yakarak yerle bir etti. Marduk yontusu da Susa şehrine götürüldü. Babil'in satraplığı ve özerkliği ortadan kaldırılarak Asur satraplığına bağlandı. Babil'in bütün zenginlikleri de Perslerin eline geçti.⁵⁰

Kserkses başta Mısır ve ardından Babil'de başlayan ayaklanmaları bastırdıktan sonra, imparatorluğunda yeni önlemler almaya başladı. Başta bütün satrapların valileri yerli işbirlikçilerden oluşuyordu. Her kral değişiminde bunların sorun yaratmaması için, bütün satrapların valiliğine Pers kökenli valiler getirildi. Aynı zamanda satrapların vergileri daha da ağırlaştırıldı. Pers kralının topladığı vergiler devlet giderlerinden daha fazla arttı. Bu şekilde devlet ve üst sınıf giderek zenginleşirken, egemenlik altındaki halklar ise fakirleşti. Pers halkı ise vergi ödemekten muaftı. Bu uygulama sonucu özellikle ticaretin döndüğü Mezopotamya'da yoksulluk giderek yayıldı. Kserkses ünvan olarak ondan önceki kralların kullandığı "Babil, Sümer ve Akad kralı" ünvanını kullanmayarak, sadece "Pers kralı" ünvanını kullandı.

Kserkses'ten sonra dışa yönelik güçlü politikalar üretemeyen Pers kralları duraklama ve gerileme sürecine girdiler. Zayıflama sürecine giren bütün imparatorluklarda görüldüğü gibi, Pers İmparatorluğu içindeki halklar da bu dönemde ayaklanmaya başladılar. Anadolu'daki beylikler ve Mısır, Pers İmparatorluğu'nun son yıllarında yaptıkları başkaldırılarıyla devleti çok yıpratmışlardı. Bunu fırsat bilen ve yayılmaya yeni başlayan Makedonyalıların etkisi Anadolu'ya erken ulaştı. Makedonyalı Büyük İskender'in doğruya doğru hızla ilerlediğini gören son Pers kralı III. Darius, onu durdurmak için ordusunu Fırat'ın batısında, Suriye'de konumlandırdı. M.Ö. 333 yılında Perslerin ordusundan daha küçük bir orduyla İssus yakınlarında Perslerle girdiği savaştan galip çıkan Büyük İskender, Pers kralı III. Darius'u kovaladı. Pers kralının kaçışından büyük moral alan Büyük İskender Asya'yı fethetmeye başladı.

49 De Perzen, Jim HICKS, sayfa 94

50 Babylon, Joan OATES, sayfa 167

Büyük İskender

Perslerin Egemenliğinde Mezopotamya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı

Mezopotamya ticareti II. Kiros döneminde hızla yayıldı. Ancak ondan sonra gelen diğer krallar döneminde gerileyerek zor duruma düştü. Babil'de bankacılık daha II. Nabukadnezar döneminde çok gelişti. Pers egemenliği altında Egibi, Muraşu vd. bankalar halkın yaşamında önemli bir yer teşkil ediyorlardı. Bu bankalar halka borç para vererek, tüccarlar ve toprak sahiplerine kredi açıyorlardı. Borçlarını ödeyemedikleri takdirde topraklarına veya kölelerine el konuluyordu. Böylece bankacılar toprak işletmesinde tecrübe kazanırken, borçları karşısında yeni sahalara işletiyorlardı. Bu tecrübelerini daha sonra işlenmemiş ve elverişsiz topraklarda kullandılar. Bu toprakları satın aldıktan sonra sulama ve diğer yöntemlerle işler hale getirip ya satıyor, ya da buradan gelir sağlıyorlardı. Bankalar her türlü gelir getiren işin içindeydiler. Hatta soylular için kadın tüccarlığı yaparak genelev işletiyorlardı.

Perslerin Babil üzerine yürüdüğü ve vergilerin artırıldığı dönem, enflasyona yolaçıp fiyatlar yükseliyordu. Gıda maddelerinin yanında evlerin fiyatları da artıyordu. Bütün bu artışlarla beraber borçlar için ödenen faiz oranı da % 20'den % 50'ye kadar

yükselebiliyordu. Pers egemenliği altında Mezopotamya’da toplumsal sınıfların yapısı ve konumlanışı, Asur ve Babil imparatorlukları döneminde yaşananlardan pek farklı değildir. Kserkses dönemine kadar satrapların kültürel ve sınıfsal yapısında bir değişikliğe gidilmedi. Bunların merkeze bağlı kalabilmeleri için yönetim, idari, dini ve mali konulara dokunulmadı. Sadece satrap veya bölge yöneticileri direkt krala bağlı oluyorlardı. Ama Pers egemenliğinde Asur ve Babil imparatorluklarında yapılan topluca sürgünler gerçekleşmedi. Pers İmparatorluğu’nda temel üretim gücünü köleler oluşturuyordu. Fakat bölgelere göre kölelerin durumu da değişiyordu. Örneğin zengin bir medeniyete sahip olan Mezopotamya’nın köleleri, hak ve imkan bakımından, Pers ülkesindeki işçi ve çiftçi tabakasından daha fazla gelir elde edebiliyorlardı.⁵¹

Persler Mezopotamya üzerinde egemenliklerini kurdukları zaman, buradaki eğitim, bilim ve dinde herhangi bir değişiklik yapmadılar. Perslerin diğer bir özelliği de eskiden Mezopotamya’da yapılan savaşların, tanrıların isteği üzerine yapıldığı görüşünün tersine, tanrıları Ahuramazda’yı savaşlara karıştırmıyorlardı. Bu yüzden Perslerin savaş kazandıkları bölgelerde Ahuramazda kültü etkili olmadı. Mezopotamya da, diğer bölgeler gibi kendi din ve tanrılarını koruyabildi.

Babil şehri; eski dönemdeki eğitim sistemini Pers egemenliği döneminde de devam ettirdi. Yunanlılar Pers İmparatorluğu içinde giderek hareket alanlarını genişletmeleriyle, Mezopotamya’nın kültürü, bilimi ve edebiyatıyla tanıştılar. Pers İmparatorluğu’nun her yanından bilim adamları Babil’e gelerek eğitim gördükten sonra ülkelerine geri dönüyorlardı. Matematik, astronomi, astroloji, edebiyat ve diğer alanlarda eğitim imkanları sunan Babil okulları, Hindistan’dan Yunanistan’a kadar bütün bölgeleri etkisi altına aldı. Özellikle Yunanlıların yararlandığı bu eğitimlerden matematik (pytagoras ve diğer formüller), gökyüzü bilimi gibi bölümleri kendi eğitimlerinin temeli yaparak, daha sonra geliştirdiler. Bu dönemde birçok bey ve eyalet valisi Babil bilgilerini himayelerine alıyordu. Babil’den götürülen astrologların çoğu Kaldeli oldukları için, bu iki kavram (Kalde ve astrolog) sinonimleşmişti.

B- MAKEDON EGEMENLİĞİ

1- Büyük İskender Dönemi

İssus zaferinden sonra Büyük İskender’in bir birliği Şam’ı kuşattı. Büyük İskender Şam’da bulunan III. Darius’un savaş kasasını aldıktan sonra, bu paralarla ücretli askerler alarak yeni savaşlara hazırlandı. Şam düştükten sonra Fenike şehirleri de

51 De Perzen, Jim HICKS, sayfa 82

teslim oldu. Savaşız teslim olmayan Tiros ve Gaza ise ağır şekilde cezalandırıldılar. Böylece Perslerin deniz donanması Makedonların eline geçti. Buradan güneye doğru ilerleyen Büyük İskender, Mısırlılar tarafından coşkuyla karşılandı ve firavun ilan edildi. Büyük İskender ise Mısır'a bir vali atayarak Pers ülkesine yöneldi.

M.Ö. 331 yılında Fenike'ye dönen Büyük İskender Suriye ovasından doğruya doğru hareket etti. Büyük İskender ordusuyla Suriye ovasından Fırat nehrini geçerek, Kuzey Mezopotamya üzerinden, Dicle nehrinin kıyısında bulunan Gaugamela köyüne yaklaştı. III. Darius da ordusunu bu bölgeye çekerek savaşa hazırlandı. M.Ö. 01 Ekim 331 tarihinde girdikleri savaşta Büyük İskender'in ordusu tekrar kazandı. III. Darius kurtuluşu tekrar kaçmakta buldu. Büyük İskender Pers ordusunu dağıttıktan sonra imparatorluğun merkezine doğru yürüdü. Burada yöneldiği ilk şehir Babil oldu. Babil'de halk Büyük İskender'i coşku ve bayram havasıyla karşıladı. Pers baskısı ve zulmü son yıllarda Babil'i çok yıprattığından, Büyük İskender'i bir kurtarıcı olarak karşılayan Babilliler onu kral ilan ettiler. Bu yaklaşımdan dolayı Büyük İskender Babil'deki tapınakların onarılmasını emretti ve böylece halkın desteğini tamamiyle arkasına aldı. Babil'in alınışıyla Mezopotamya başka bir yabancı gücün egemenliği altına girdi.

Büyük İskender, Pers İmparatorluğu ve Asya'ya yönelik seferlerine devam ederken, Babil şehrine çok güvendiği bir valiyi atadı. Gaugamela savaşından sonra Büyük İskender'in saflarına geçen Pers generali, Mazaeus Babil valiliğine atandı. Babil'in ardından Pers İmparatorluğu'nun diğer üç merkezi olan Susa, Persepolis ve Ekbatana ele geçirildi. Bu arada kaçmakta olan III. Darius bir generali tarafından öldürüldü. Pers kralı III. Darius öldürüldükten sonra, bütün imparatorluk Büyük İskender'in denetimine geçti.

Hiç durmadan Hindistan seferine devam eden Büyük İskender, İndus ırmağına kadarki toprakları imparatorluğuna katarak geri döndü. Yunanistan'dan Hindistan'a kadar genişleyen imparatorluğuna, merkez olarak Babil ve İskenderiye şehirlerini seçti. Yeni bir sefer planıyla Babil'e gelen Büyük İskender, burada M.Ö. 324 yılında büyük bir liman yaptırdı. Bu limanda Arabistan kıyılarına deniz yolundan seferini başlatmak için binden fazla gemi yaptırdı. Güçlü bir örgütlülük gerektiren liman ve gemi yapımı, yöre halkına büyük iş olanakları sundu ve bölgenin ekonomisini canlandırdı. Fakat deniz seferine çıkmadan önce malya hastalığına yakalanan Büyük İskender, M.Ö. 13 haziran 323 tarihinde, 32 yaşındayken öldü.

Büyük İskender döneminde Ortadoğu'nun kapıları Yunanlılara açıldı. Daha önce Ege ve Akdeniz kıyılarına yerleşen Yunanlılar, kendi kültürlerini Mezopotamya'ya taşıdılar. Birbirlerinden olumlu etkilenen Mezopotamya ve Helen kültürleri yeni

gelişmelerin zeminini yarattılar. Bilgi alış-verişi bu dönemde çok gelişti ve Mezopotamya yeniden önem kazandı. Mezopotamyalılar bu dönemden sonra giderek Yunan isimlerini kullanmaya başladılar. Bu dönemde Fırat'ın su yüksekliğini kontrol altında tutmak için bir baraj yapıldı. Büyük İskender öldüğünde arkasında imparatorluğunu yönetecek bir kral ve yönetici kadrosu bırakmadığı için, generalleri boşalan yönetimi ele geçirmek amacıyla birbirleriyle çatışmaya girdiler. Çatışmaların bir neticesi olarak, M.Ö. 310 yılında Büyük İskender'in karısı ve oğlu öldürüldüler. Bazı satraplar bu durumdan yararlanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Generaller arasındaki savaş uzun bir süre devam etti.

2- Seleukidler Dönemi

Uzun süren iç savaş giderek güçlü kişilikleri ön plana çıkardı. Bu generallerden Ptolomeus Mısır'ı ele geçirirken, Makedonya, Anadolu ve Suriye'nin bir bölümü Antigonos Monophthalmos'un eline geçti. Babil'de M.Ö. 321 yılında vali olan Seleukos ise, Antigonos'a karşı çıkarak, asker toplamak amacıyla M.Ö. 312 yılında Ptolomeus'un yanına Mısır'a gitti. Seleukos topladığı bir orduyla Antigonos'a karşı giriştiği savaştan galip çıktı. Böylece Makedon İmparatorluğu üç parçaya bölündü. Babil halkı M.Ö. Nisan 311 yılında Seleukos'u coşkuyla karşılayarak, Babil'e giriş gününü Seleukidlerin yeni dönemlerinin başlangıcı olarak takvimlerine geçirdiler. Seleukos M.Ö. 312 yılının Ekim ayında zaferle çıktığı savaştan iktidara yükseldiği günü, Yunan takviminin başlangıç günü olarak kaydetti. Seleukos egemenlik alanını doğuda Hindistan'a kadar genişlettikten sonra, M.Ö. 301 yılında Antigonos'a karşı yeni bir savaş başlattı. Bu savaş sonucunda Suriye Seleukos'un egemenliğine geçti. Seleukos bu zaferinden bir yıl sonra Orontos nehrinin kıyısında Antakya şehrini kurdu.⁵²

Yunanlıların Seleukiya'da güvenlik içinde yaşamaları için, Seleukos Büyük İskender gibi kendi adında birçok yeni koloni şehirler yaptırdı. Mezopotamya, Anadolu ve İran'da yaptırdığı şehirler arasında Seleukiya adında onbir şehir ve Dura-Europos da vardı. Yunan modelinde inşa edilen bu şehirler Helen kültürünün adaları olarak görülüyordu. Bunlar ayrıca hem garnizon, hem de muhasebe merkezleriydiler. Seleukiya devletinin merkez bölgesini Mezopotamya ve Suriye oluştuyordu.

M.Ö. 281 yılında Seleukos öldükten sonra yerini I. Antiokos Soter (M.Ö. 281- 261) aldı. Antiokos I. Soter M.Ö. 275 yılında Babil şehrinin 90 kilometre kuzeyinde, Dicle kıyısında inşa edilen Seleukiya şehrini devletin başkenti ilan etti. Aynı zamanda Babil'in konumunu tamamiyle düşürmek için sakinlerini Seleukiya'ya yerleşmeye

⁵² De Perzen, Jim HICKS, sayfa 128

zorladı. Böylece tapınak çevresi dışında halkın tümü Seleukiya'ya yerleşti. Buna karşı I. Antiokos Soter, Babil'de Marduk kültünü ayakta tutmak için Esagila'yı onartarak ibadete açtı. Ayrıca Borsippa'da bulunan Marduk kültünün ikinci büyük tanrısı Nabu tapınağını (Ezida) da yeniden onartarak halka açtı. Bu şekilde Mezopotamyalıların kültür merkezi olan Babil şehri dini bir merkez olarak varlığını sürdürdü.

II. Antiokos Theos (M.Ö. 261-246) döneminde Mezopotamya halkı sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda refah içindeydi. Aynı süreçte Seleukiya Devleti doğudan tehdit ediliyordu. M.Ö. 256 yılında Türkistan'da yarı göçebe olarak yaşayan bir İskit boyu, Arsakes liderliğinde bir devlet kurdu. Giderek Partya'da ilerleyen bu devlet batıda Seleukiya'nın doğu satraplarını ele geçirdi. Bölgeye göre kendilerini Partlar diye adlandıran İskitlerin bu ilerlemesi II. Seleukos Kallinikos (M.Ö. 246-225) döneminde yoğunluk kazandı. II. Seleukos Kallinikos bir yandan içteki düzeni korumaya çalışırken, diğer yandan Partların kontrolüne geçen bölgeleri almak için savaş hazırlıklarına başladı. Babil'de, Borsippa'da ve Kutha'da tapınaklara büyük toprak ve mallar bağışlayarak, tapınaklar için özerk bir ekonomi oluşturuldu. Diğer yandan Partların işgal ettiği doğu bölgelerini geri almak için M.Ö. 228 yılında bir savaş başlattı. Bu savaşta Part lideri Arsakes II. Seleukos'u mağlup ederek, İran'da Arsakes hanedanlığını kurdu. Bu yenilgiyle birlikte Seleukiya devletinin egemenliği darbe aldı ve gerilemeye başladı. Bu gerileme süreci III. Antiokos (M.Ö. 223-187) tarafından durdurulduysa da, bu durum fazla uzun sürmedi. Çünkü Avrupa'da giderek yayılan Roma İmparatorluğu batıdan Seleukiya devletini sıkıştırırken, doğudan Partlar Mezopotamya'ya girmeye başlamışlardı.

M.Ö. 190 yılında Roma senatosu Anadolu'ya asker göndermeye karar verdi. Anadolu'da III. Antiokos'un ordusu Romalılar tarafından dağıtılarak Anadolu'dan çıkarıldı.⁵³ Seleukiya devletinin gerileme süreci III. Antiokos'un oğlu IV. Antiokos Epiphanes zamanında (M.Ö. 175-164) hız kazandı. IV. Antiokos Epiphanes iktidara geldiğinde önceki kralların yürüttüğü politikaların tersine, bütün Ortadoğu'ya Helenleştirme politikasını uyguladı. Bu şekilde giderek zayıflayan Seleukiya Devleti'ni biraz canlandırmak isteyen IV. Antiokos Epiphanes, Atina yasaları, Yunan bayram ve ayinleri, şenlik ve oyunları, dili ve inançlarını Ortadoğu'da yaydı. Bu yüzden Antakya'da kendi adını taşıyan bir mahalle inşa ettirerek, Yunanlıları yerleştirdi. Bölgeyi Helenleştirme politikasında IV. Antiokos Epiphanes başta Aramilere, tanrılarının yerine Yunan tanrılarını kabul ettirdi. Dolayısıyla Baal yerine Zeus, Astarta yerine Afrodite geçti. Aynı dayatmalar Yahudilere karşı da yapıldı. Yahudiler ise Aramiler gibi çabuk helenleşmeyi kabul etmeyip direndiler. Bu direnme Seleukidler ile Yahudiler arasında büyük savaşların yaşanmasına neden oldu. Fakat Yahudiler tanrıları "Yahve"den taviz vermediler.

IV. Antiokos Epiphanes Babil şehrinde “polis” diye adlandırılan bir Yunan kolonisi kurarak, şehrin helenleştirilmesine yönelik adımlar attı. Bu koloninin yanında bir tiyatro ve bir gymnasium inşa etti ve bu şekilde helen kültürünü Babil’de egemen kılmaya çalıştı. Ayrıca yeni kanunları yürürlüğe sokarak, ticaret anlaşmalarında para değerini de sabitledi.⁵⁴ M.Ö. 161-122 yılları arasında Mezopotamya, Seleukiya ve Part devletlerinin savaş meydanı oldu. I. Mithradates (M.Ö. 171-138) Part devletini genişleterek Mezopotamya’nın, Babil ve Seleukiya şehirleri de dahil, bir kısmını sınırları içine kattı. Seleukidler ile Partlar arasında birçok kez el değiştiren Babil şehri birçok defa tahribata uğradı.

Partlar genelde Dicle’nin doğusunda kalırken, Kuzey Mezopotamya’nın Dicle ile Fırat arasında kalan bölgesi kendi haline terkedildi. Bu boşluktan yararlanan Urhoy (Urfa) halkı M.Ö. 132 yılında kendilerine bir krallık kurdular. Osrohene krallığı adında devletleşen Urhoy’un yönetimine Abgar adında birçok kralın hüküm sürmesi buraya Abgar Krallığı adını da verdi. Giderek zayıflayan Seleukiya Devleti’nde birçok şehir helenlere karşı savaşarak, bağımsızlıklarını kazandılar. Suriye’nin güneyindeki Petra şehri etrafında Aramice konuşan Nabatiler belli bir güç haline geldiler ve yaklaşık iki asır sürecek bir hakimiyet oluşturdular. Arabistan ve Suriye’de yayılan Nabati egemenliği Petra şehrini bölgenin en önemli ticaret merkezi yaptı.

Part kralı II. Mithradates (M.Ö. 127-87) başa geldiğinde Babil şehri o kadar tahrip edilmişti ki, krallık sarayı için M.Ö. 122 yılında Seleukiya şehrinin karşı yakasında Ktesiphon şehrini inşa ettirdi. II. Mithradates döneminde Güney Mezopotamya, Partların egemenliğine geçti. Partlar ise Ortadoğu üzerinden Roma ve Çin pazarlarını birbirine açtılar. II. Mithradates Çin’in Han hanedanlığıyla elçiler aracılığıyla önemli ilişkiler kurdu. Ortadoğu kervanları Suriye’nin en önemli Arami merkezlerinden biri olan Palmyra (Tedmur) şehrinden halı, altın, takı ve diğer Akdeniz eşyalarından oluşan kervan yüklerini Alma Ata yakınlarına kadar götürerek, orada Çin tüccarlarıyla ticaret yapıyorlardı. Bu eşyalarını ipek, parfüm, doğu gıda ve eşyalarıyla değiştirerek, Palmyra ve oradan da Roma pazarlarına aktarıyorlardı. Palmyra bu dönemde Ortadoğu, Çin ve Roma ticaretinin buluştuğu önemli bir merkez oldu. Giderek gerileyen Seleukiya Devleti’nde iktidar kavgası büyüdü. Egemenlikleri altındaki Suriye bölgesinde ticaret ve ziraat durdu, açlık ve sefalet başladı. Sınırları daraltılarak Fırat’ın batısına kadar küçülen Seleukiya devleti, Kuzey Suriye ve Doğu Kilikya’dan oluşan bir devlete dönüştü. Suriye halkı açlık yüzünden Seleukidleri kovarak, başlarına Ermenistan kralı III. Tigran’ı (M.Ö. 83-69) getirdiler. Birçok savaştan zarar gören bölge halkı III. Tigran yönetimi altında rahat bir nefes aldı ve refaha ulaştı. M.Ö. 64 yılında Roma İmparatoru Pompeius batı Mezopotamya’yı işgal ederek, Roma İmparatorluğu’nun bir bölgesi haline getirdi.

⁵⁴ Babylon, Joan OATES, sayfa 172

Dünyanın kültür merkezi olan Babil şehri ise M.Ö. 1. asrın başında giderek Seleukiya ve Ktesiphon şehirleri karşısında önemini kaybetti. Babil'in Esagila tapınağı da Marduk rahiplerinin yerine Anu-Enlil rahiplerinin eline geçti. Son yüzyılda Babil ülkesinin birçok şehri boşaltıldı ve yıkıldı.

Pers İmparatorluğu'nun topraklarını ve geçmiş tarihsel mirasını devralan Part İmparatorluğu doğu Mezopotamya'yı egemenliği altına alırken, batıda Roma İmparatorluğu Avrupa'nın büyük bir bölümünü, Anadolu'yu Mısır'ı ve Filistin'i batı Mezopotamya'yı egemenliği altına alarak hızla genişliyordu. M.Ö. 50'li yıllarda Roma ve Part imparatorlukları Mezopotamya üzerinde egemenliklerini kurdular.

C- ROMA İMPARATORLUĞU

M.Ö. 1000'li yıllarda Fenikeliler deniz yoluyla Akdeniz'in bütün kıyılarını keşfetmişlerdi. Bu kıyılarda elde ettikleri malları Fenike'ye taşıyarak Ortadoğu pazarlarına ulaştırıyorlardı. Kuzey Afrika'da Kartaca şehrini kuran Fenikeliler burayı önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler. Fenikeliler Kartaca yakınlarında bulunan İtalya Yarımadası'na sürekli giderek, buradan madenler getiriyorlardı. Bu ticareti kolaylaştırmak için de yerleşim yerlerini kurdular. Sicilya, Korsika ve Sardinya kurulan yerleşim birimlerinin önde gelenleriydi. Fenikeliler İtalya Yarımadası'na "Vitelia" (buzağları bol olan ülke) diyorlardı.

M.Ö. 1000 yıllarda Kuzey Avrupa'dan medeniyetin bulunduğu Yunanistan'a doğru barbar boyların akınları başladı. Bu akınlardan kaçan Yunanlılar Ege denizinden açılarak yeni yerleşim yerleri arayışına çıktılar. M.Ö. 700'lü yıllarda büyük bir Yunanlı grubu Vitelia'ya yerleşti. Yunanlılar Vitelia'ya gelmeden bir asır önce Anadolu'dan başka bir grup Vitelia'ya yerleşmişti. Etrüskler denilen bu grup Anadolu uygarlığını İtalya'ya taşıdı. Yaklaşık ikiyüzyıl Yunanlılar, Kartacalılar ile Etrüsklerle birlikte yaşadılar. Etrüskler Vitelia'ya "İtalya" adını verdiler.

M.Ö. 900'lü yıllarda altı köyden oluşan ve Romus ile Romulus tarafından kurulan Roma şehri M.Ö. 7. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Roma krallar tarafından yönetiliyordu. Bir Etrüsklü olan son kralı M.Ö. 509 yılında Romalılar tarafından tahttan indirildi.⁵⁵ Roma şehrinin sakinleri Etrüsklerden değil, çoğu civar köylerden gelen Latinler'den ve gezginlerden oluşuyordu. Hepsi birlikte kendilerine Romalılar diyorlardı. Roma şehri giderek İtalya'daki bütün şehirlerden daha güçlü bir konuma geldi. Roma şehri güçlü tüccar aileleri tarafından aristokratik esaslar üzerinde ortaklaşa yönetiliyordu. Roma cumhuriyetinin kurulmasında aristokrasiyi temsil eden

senato ile halk meclisi örgütlenmeleri önemli iki temel yapı taşını oluşturdular. Roma şehri M.Ö. 493 yılından itibaren birçok boy ve şehiri kendine bağlayarak bir güç haline geldi.

Roma'nın bu yayılışından en çok Kartaca rahatsız oldu. Kartaca Sicilya adasına saldırarak işgal etti. Buna karşı Roma halk temsilci meclisi ilk olarak İtalya yarımadası dışında savaş yapma kararı aldı. Romalılar ile Kartacalılar arasında 119 yıl süren savaş Akdeniz'in yarısına yayıldı. Kartaca Roma şehrinin üç katı kadar büyüktü. Çok büyük bir ticaret merkezi olan Kartaca stratejik konumuyla Akdenizi ikiye bölmüştü. İtalya'nın batısından başlayan deniz kesimi Kartacalıların denetimindeydi. Kartacalıların en büyük tanrısı Baal'dı. Romalılar Kartacalılar kadar deniz savaş tekniğine sahip değillerdi. Savaş gemileri daha yoktu. Bu yüzden bazı Yunanlı danışmanlar kiralıyarak, kendilerine yüz savaş gemisinden oluşan bir deniz donanması yaptılar.

M.Ö. 218 yılında Kartaca'nın askeri lideri Hannibal denize hakim olan Roma'yı karadan vurma için ön çalışmalarını tamamladı. Hannibal kırkbin atlı İspanya ve Numidyalı askerle İspanya'dan Pyrene dağlarını aşarak Fransa'ya oradan da Alpleri geçerek kuzey İtalya'ya geçti. Hannibal bu savaşta filleri de kullandı. Alpleri geçip Kuzey İtalya'nın düzlük alanına gelene kadar Hannibal'ın on dörtbin askeri öldü. Romalılarla ilk savaşta yorgun olmalarına rağmen büyük zaferle çıktılar. Senelerce süren savaşta Hannibal birçok zafer elde etmesine rağmen bir türlü Roma şehrini işgal edemedi.

M.Ö. 203 yılında Roma güçleri genç lider Scipio önderliğinde Kartaca'ya saldırdı ve işgal etti. Hannibal sonradan Suriye'ye kaçtı. Teslim olmak istemeyen Hannibal intihar ederek M.Ö. 195 yılında öldü.⁵⁶ Kartaca şehri ise üç yıl daha kuşatma altında kaldı. Sonuçta teslim olan Kartaca yerle bir edildi, halkı köle olarak satıldı, Baal heykeli de parçalandı. Romalılar ödedikleri ağır bedellere karşın Kartacalılarla girdikleri 36 yıllık savaşı kazandılar. Kartacılılar, ya da diğer bir deyimle Hannibal ordusu ile yapılan savaş Roma'ya büyük bir savaş tecrübesi kazandırdı. Roma M.Ö. 146 yılında Afrika'yı bir eyalet halinde kendine bağladı. Aynı zamanda Makedonya, İspanya ve Galler daha önce Roma'ya bağlanmışlardı. M.Ö. 129 yılında Roma dünya'daki en büyük güç haline geldi. Akdeniz artık Roma'nın iç denizi olmuştu.

M.Ö. 73 yılında bir gladiyator olan Spartacus öncülüğünde Roma'nın köleci yönetimine karşı kölelerin ayaklanması başladı. Büyük bir savaşa dönüşen bu ayaklanma M.Ö. 71 yılında Roma generali Pompeius tarafından bastırıldı. Pompeius bu başarısından sonra halk meclisi tarafından başkanlığa getirildi.

56 Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, J.L.STEFFENSEN, sayfa 205

Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgeleri

Pompeius hemen sonra Küçük Asya'ya yönelerek Roma'nın düşmanı Part kralı Mithradates'i yendi ve Yudeya'yı ve Seleukidlerin son bölgesini işgal etti. Yudeya ve Suriye'den sonra Pompeius güçlerini Fırat nehri boyunca kuzeye yönelterek Hazar denizine kadarki bölgeyi ele geçirdi. Pompeius Kafkasya'dan çok yüklü bir hazineyle Roma'ya döndü. Büyük Pompeius Roma'yı o güne kadar ulaşılamayan büyüklükte bir imparatorluğa kavuşturdu.

Senato imparatorlukta en yüksek yönetici kurumdur. Büyük savaşlara imza atan Pompeius, Roma'nın en zengin adamı Crassus ve büyük hayallerle askeriyede hızla tırmanan Julius Sezar üçlü bir ittifak kurdular. Senato M.Ö. 59 yılında Sezar'ı başkan olarak seçti. Sezar ise Roma imparatorluğunun yönetimini üç lider arasında paylaşmayı uygun gördü. Sezar Galler'i (Fransa), Pompeius İspanya'yı ve Crassus'da Suriye'yi aldı. Crassus yedi lejyonla Suriye yolunu tuttu. M.Ö. 53 yılında Suriye'ye ulaşan Crassus ve ordusu çölden gelen büyük bir okçu akının saldırısına uğrayarak yenik düştü. Crassus'un ordusu imha edilirken kendisi de öldürüldü.

Crassus'un ölümünden sonra Sezar ve Pompeius arasında iktidar kavgası başladı. Bu kavgada halk meclisi Orta Avrupa ve Britanya'nın işgalcisi Sezar'ı desteklerken, Senato da Afrika ve Ortadoğu'nun işgalcisi Pompeius'u destekledi. Çıkan savaşta

Sezar Pompeius’u yendi ve Pompeius Mısır’a kaçtı. Pompeius Mısır’a ayak basarken sahilde öldürüldü. Böylece Sezar M.Ö. 48 yılında Roma imparatorluğunun tek başına lideri oldu.

Sezar’ın yerine geçen Julius Sezar Octavianus 32 yaşında dünyanın en büyük imparatorluğunun kralı oldu. Octavianus bu başarılarından sonra Senato’dan sadece tanrılara verilen “Augustus” ünvanını aldı. Roma’ya tarihinde olmadığı kadar refahı getiren Augustus M.Ö. 14 yılında öldü. Augustus’tan sonra ailesinden gelen ve aralarında deli olan birkaç imparator Roma İmparatorluğu’nu zayıflattı. Bunlardan ilki, Tiberius zamanında İsa Mesih çarmıha gerildi. En çılgın imparator ise Neron’dur. Artist ve tiyatrocu olan Neron imparatorluk hazinesini boşaltınca Senato ile arasında sorunlar çıktı. M.S. 18 Haziran 64 tarihinde Roma’da büyük bir yangın meydana geldi. 14 mahalleden oluşan Roma’nın 10 mahallesi kül oldu.

Neron bütün şehri tekrar inşa ettirdi. Fakat onun şehri yaktığına ilişkin dolaşan dedikodular üzerine suçu Hristiyanlara attı. Neron, şehirdeki Hristiyanların çoğunu tiyatro ve arenalarda aslanlara parçalattı. M.S 68 yılında ölen Neron, Sezar hanedanlığını sona erdirdi.

Roma şehri Neron döneminde Hristiyanlıkla tanıştı. Neron’dan sonra başa geçen Vespasianus, oğlu Titus’u Kudüs’e göndererek itaat etmeyen Yahudileri öldürmesini istedi. Bunun üzerine Titus Kudüs’ü altı ay işgal ettikten sonra bir milyonun üzerinde Kudüslü’yü öldürdü.

IV. BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU, MEZOPOTAMYA'DA YAYILIŞI VE SÜRYANİ HALKI

A- HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU

Pompeius M.Ö. 63 yılında Filistin'i işgal ettikten sonra burayı küçük bir bölge olarak Roma İmparatorluğu'na bağlamıştı. Romalılarda siyasi geleneğe göre, her bölge uydu bir devlet haline getirilerek, başına yerli halktan birisi yönetici (bey) olarak atanıyordu. Sadece iç sorunları çözmekle görevli olan beyler, ayrıca vergileri toplayıp Roma'ya göndermekle de yükümlüydüler. Bu yöntem Filistin'de Yahudiler üzerinde başarılı olamadı. Bu yüzden Filistin üç ayrı bölgeye bölündü ve bu bölgelere Romalı valiler atandı. Romalılar diğer bölgelere de egemen olmalarına rağmen, Yahudilerin ayaklanmalarına karşı, Romalıların bu başkaldırıları acımasızca bastırma çabası sürekliliğini korudu. Roma'nın Yahudiler üzerindeki acımasız baskısı bu halkın bir kurtarıcıya olan ihtiyacını da doğurdu.

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta bir kurtarıcının, Mesih'in geleceği yazılmaktaydı. Nitekim İncil'e göre; Miladın başlangıcında Meryem adında bir Yahudi kız, Tanrı'nın bir meleğinin getirdiği müjdeyle bir oğul doğuracağını öğrenir. Kral Davut sülalesinden olan kocası Yusuf ile doğum zamanında gittikleri Betlehem'de İsa Mesih doğar. Yahudiler arasında İsrail kurtarıcısının (kralı) doğduğu haberleri yayılınca bölgenin Roma valisi İsrail'de bulunan iki yaşından küçük bütün erkek çocukların öldürülmesi emrini verir. Bunun üzerine Yusuf, Meryem'i ve İsa'yı yanına alarak Mısır'a kaçır. Mısır'dan döndükten sonra Galilea'daki Nazareth köyüne yerleşirler. İsa

Mesih evde Aramice konuşuyordu. Çocukluk ve gençlik yıllarında İsa Mesih sinagotta eğitim görüyordu. Otuz yaşına geldikten sonra Vaftizci Yuhanna'ya giderek vaftiz oldu. Sonra dağa çekilen İsa Mesih kırk gün oruç tuttuktan ve dua ettikten sonra topluma dönerek, Galilea'da Tanrının krallığı için vaaz vermeye başladı. Bir şehirden bir şehire giderek vaazlarını sinagoglarda yaptı. Ünü yayılan İsa Mesih'in yanına her taraftan insanlar şifa bulmak için geliyorlardı. Böylece İsa Mesih'in öğretisine inanan birçok kişi onun etrafında toplandı. İsa Mesih bu ilk inananların arasından oniki kişiyi kendisine havari olarak seçti. Artık Kudüs'e yürümenin zamanının geldiğini düşünen İsa Mesih havarileriyle Zeytin dağına çıktı. Bütün Yahudiler Pesah bayramını kutlarken, İsa Mesih Zeytin dağından şehre inananlarıyla birlikte indi. Halk onu, "Tanrının adına gelen" bir kurtarıcı olarak sevinç çılgınlıklarıyla karşıladı. İsa Mesih doğruca Kudüs Mabedine gitti. Halk üzerinde büyük etki bıraktığını gören Yahudi dini ve siyasi lider Kayafas, Güney kesiminin (Yudeya) Roma valisi Pontius Pilatus'tan onu öldürmesini istedi. Bunun üzerine Pilatus İsa Mesih'e işkence yaptırdıktan sonra çarpmışa gerdirdi.

İsa Mesih'in ölümünden sonra havarileri hem Yahudi geleneklerini sürdürdü, hem de gizlice İsa Mesih'in onlara öğrettiklerini yaydılar. Yahudilerin büyük bir çoğunluğu İsa'nın Mesih (kurtarıcı) olduğuna inanmıyorlardı. Çünkü onların düşüncelerine göre gerçek Mesih'in onları Roma egemenliğinden kurtarması gerekiyordu. Kudüs halkının İsa Mesih'e olan inancı, İncil'e göre ancak İsa göğe çıktıktan bir hafta sonra havarilerinin Ruhül Kudüs ile dolmasıyla gelişti. Yeni bir güç alan havariler açık alanlarda İsa Mesih'in öğretilerini yaymaya başladılar. Aynı günde üçbin yeni üye kazandılar. Hızla büyüyen İsa'ya inananlar topluluğu ilk olarak Kudüs'te Kiliselerini kurdular. İçlerinden taşlanarak öldürülen Steyfanus Hristiyanlığın ilk şehidi oldu. Bu şekilde İsa'ya inananlar ağır baskılarla karşılaştılar.

Havarilerin birçoğu Kudüs'ten kaçarak farklı yönlere dağıldılar. Havarilerin başı Petrus ilk olarak Yahudi olmayan birini, bir Romalı askeri (Cornelius) ve ailesini vaftiz ederek Kiliseye aldı. Bu şekilde İsa'ya inanmak sadece Yahudilerle sınırlı kalmayıp, diğer halklar arasında da yayılmaya başladı. Havariler İsa'nın öğretilerini yaymak için başka ülkelere dağıldılar. Roma İmparatorluğu'na bağlı Suriye bölgesinin başkenti Antakya'ya giden Petrus, 37 yılında bir Kilise kurar. İlk olarak Antakya'da İsa Mesih'in takipçilerine "Hristiyan" denildi.

Roma Valisi Herodes Agrippa Hristiyanlara karşı büyük bir katliam başlattı. Bunun üzerine Kudüs'teki Kilise dağıldı ve Hristiyanlar kaçmak zorunda kaldılar. Bundan böyle Antakya Kilisesinin önemi giderek arttı ve Hristiyanlığın merkezi konuma geldi. Böylece Antakya Hristiyanlığı diğer bölgelere yayan bir merkez konumuna geldi.

Hristiyanlığın yayılmasını sağlayan en önemli kişilerden birisi de Hristiyanların katliamında komutanlık yapan ve sonradan Hristiyanlaşan Tarsus'lu Paulus'tu. Paulus Küçük Asya ve Yunanistan'a yeni dini götürdükten sonra Petrus ile birlikte Roma şehrine gittiler. Roma'da Hristiyanlığı yayan Petrus ve Paulus İmparator Neron tarafından Roma yangınının sorumluları olarak, Hristiyanlara karşı yapılan katliam esnasında öldürüldüler.

Misyonerlik çalışmaları hızla yayılırken Hristiyanlık daha ilk yıllarında Suriye, Mezopotamya, Küçük Asya, Yunanistan, Mısır ve Roma'da taraftar buldu. Yuhanun dışında, Hristiyanlığı yayan havarilerin hepsi öldürüldüler.

B- HİRİSTİYANLIĞIN SURİYE VE MEZOPOTAMYA'YA YAYILIŞI

Hristiyanlığın doğuşu sürecinde Mezopotamya'nın büyük bir kesimi Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. Roma İmparatorluğu'nun uyguladığı şiddet ve baskılar bölge halklarını büyük bir arayışa sürükledi. Geçmişten beri uygulanan baskı ve savaşların yarattığı tahribatın yol açtığı kaos toplumun maneviyatını ve moral değerlerini zayıflatmıştı. Dolayısıyla çaresiz kalan halklar bin yıllardan beri etkisinde kaldıkları ve kendilerini koruduklarına inandıkları kral-tanrılar ve doğa tanrılarının yetersizliğini gördüler. Çözüm getirmeyen eski inançlar yeni bir kurtarıcı ihtiyacını doğurmuştu. Halkların bu ihtiyacı, İsa Mesih'in Kudüs ve çevresinde Hristiyanlık öğretisini yaymaya başlamasıyla büyük bir cevap buldu. Bu temelde Hristiyanlık Mezopotamya ve çevresinde hızla yayılmaya başladı.

Ayrıca, Hristiyanlığın temelinde bulunan Mezopotamya kültürüne ait birçok öge de, bu öğretinin bölgede kökleşmesine büyük bir katkı sundu. Mezopotamya halkları Hristiyanlığı salt bir dini düşünce olarak kabul etmediler. Aynı zamanda varolan köleci düzeni yıkıp, eşitliği, paylaşmayı, özgürlüğü, barışı ve sevgiyi getirerek manevi kurtuluşu sağlayacak olan bir inanç olarak gördüler. Bütün bunların yanında özgürleşmenin özlemi Hristiyanlık inancıyla birleşince Hristiyanlık bölgede ezilen halklar ve sınıflar arasında hızla yayıldı.

Hristiyanlık ilk başta Suriye, Mezopotamya, Anadolu, Mısır halkları arasında yer edindi. Hristiyanlığın yayıldığı Ortadoğu'nun bu alanlarının bir kısmı (Mezopotamya'nın bir kısmı) Partların egemenliği altındayken diğer geniş bölümü de Roma egemenliği altındaydı. Bu iki güç arasında meydana gelen otorite boşluğundan yararlanan bazı beylikler varlıklarını sürdürüyorlardı. Roma İmparatorluğu sınırları içinde yeralan Abgar, Palmyra ve Nabati beylikleri ile Part sınırları içerisinde yeralan Adiabene beyliği Aramice'nin değişik lehçelerini konuşan eski Asur-Babil-Aram-

Kalde halkının yarı bağımsız merkezleriydiler. Hristiyanlık bu beylikler içerisinde ciddi bir engelle karşılaşmadan daha kolay taraftar buldu. Hristiyanlık Antakya üzerinden, Urhoy, Amed, Turabdin ve Arbil'e kadarki alanlara yayıldı. Bu gelişme günümüz Süryani halk kimliğinin oluşmasında da temel bir rol oynadı.

1- Antakya Kilisesi'nin Kuruluşu

Antakya; Akdeniz kıyısında kurulan eski bir ticaret merkeziydi. Özellikle deniz ticaretinin yoğun olarak yapıldığı bu şehirde, çevre bölgelerde ortaya çıkan birçok gelişme anında duyuluyordu. Hristiyanlığın, Kudüs ile Antakya arasında yapılan ticaret yoluyla duyulması ile birlikte çeşitli halklardan (Süryani, Yunanlı ve Yahudi) Hristiyanlığa inanan bir kitle oluştu. Bunun yanında çeşitli bölgelerde Roma imparatorluğunun yaptığı baskılardan kaçan birçok insan da Antakya'ya sığındı. Antakya ve çevresi ile, özellikle Yukarı Mezopotamya coğrafik, toplumsal ve siyasal koşulları açısından otoriteden kurtulmanın birer alanları durumundaydılar. Baskıcı iktidarın merkezinden uzak birer periferi olarak yeni düşünce ve ekollerin gelişmesine en uygun zemini oluşturluyorlardı.

Hristiyanlık öğretisinin Antakya ve çevresindeki bölgede gittikçe taraftar bulmasının ardından; Şemun Petrus, Antakya'daki durumu kontrol etmesi için bölgeye Barnaba'yı gönderdi. Barnaba, Tarsus'ta bulunan Paulus'u da yanına alarak Antakya'ya geldi. Bu alandaki koşulların olgunlaşması nedeniyle 37 yılında Şemun Petrus ve arkadaşları da Antakya'ya gelerek Antakya Kilisesi'ni kurdular.

Hristiyanlığın en önemli ve ilk merkezi Kudüs'te kuruluydu. Şemun Petrus'un Antakya'da kurduğu Kilise de büyük tehditlerden uzak olduğu için hızlı büyüme imkanına sahip oldu. Petrus'tan sonra Antakya Kilisesi'nin başına Efudyos (ölümü 68) ve İgnatius Nurono (ölümü 107) geçtiler.

Antakya Kilisesi İgnatius Nurono dönemine kadar Kudüs'e bağlıydı. Kudüs'teki Kilise Romalı komutan Titus tarafından dağıtılınca, buradaki Hristiyanlar Pella'ya (Ürdün) kaçtılar. Böylece Antakya Kudüs'ün yerini alarak Hristiyanlığın merkezi konumuna geçti. Suriye episkoposu diye tanımlanan İgnatius Nurono giderek en güçlü episkopos konumuna geldi ve bölgedeki diğer Hristiyan cemaatlerin hakimiyetini ele geçirdi. Antakya'nın bu dönemde Mezopotamya ve Anadolu üzerinde hakimiyeti yoktu. İgnatius Nurono 107 yılında Romalılara yazdığı bir mektupta Antakya Kilisesinden "Süryani Kilisesi" olarak söz etti. İgnatius Nurono'dan sonra Antakya kürsüsüne geçen İron (107-127), Kurnilius (127-154), İros (154-169) Teofilos (169-182) ve Maksimonos (182-191) dönemlerinde Antakya; Anadolu ve Mezopotamya

Antakya'da bulunan Mor Fetus Kilisesi

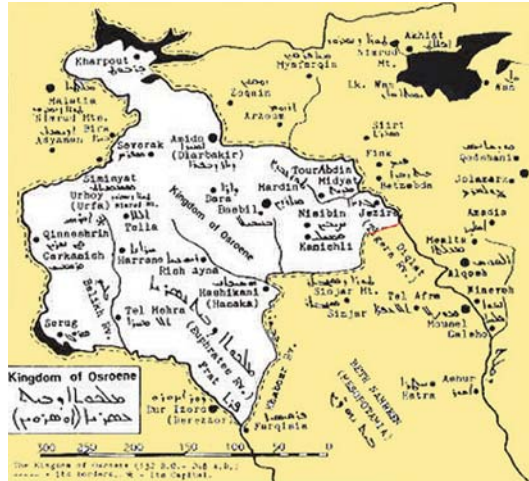
Kiliseleri üzerinde manevi bir üstünlük sağladı. Fakat bu bölgeler yine de idari yönden bağımsız kaldılar. 325 yılında Nicea (İznik) Konsili esnasında Antakya Kilisesi Metropolitliğe ulaşarak, Filistin, Fenike, Suriye, Arabistan, Mezopotamya ve Kilikya bölgelerini denetiminde bulunduruyordu. Bunun yanında Antakya Metropolitliğine 76 piskoposluk bağlıydı.

2- Abgar (Osrohone) Krallığı (M.Ö. 132 - M.S. 242)

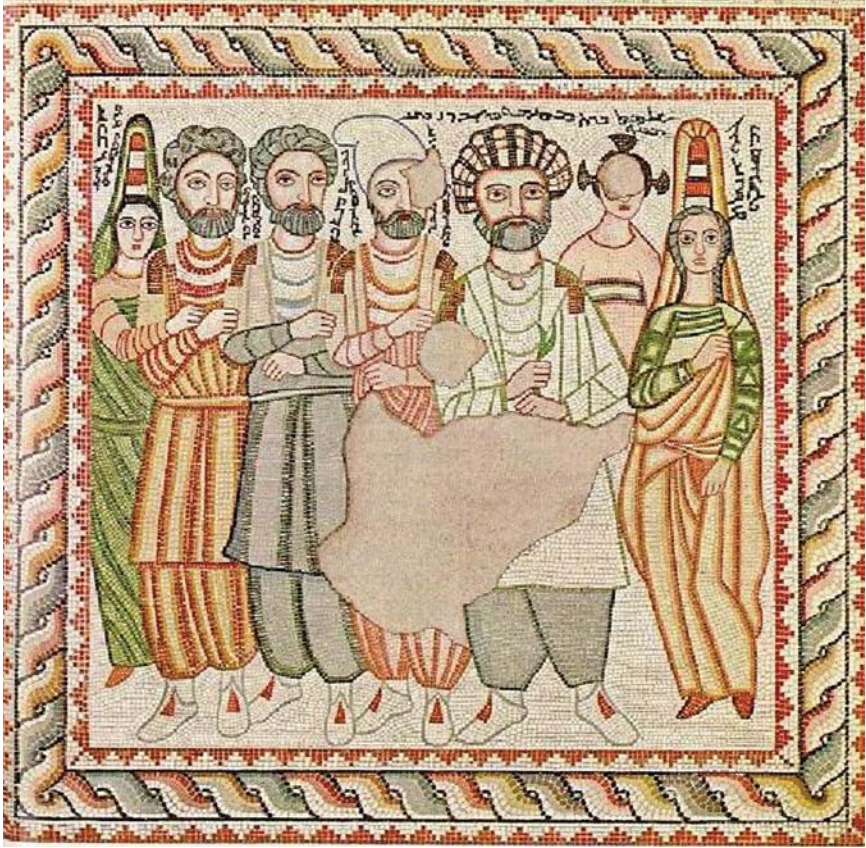
bağımsız bir krallık kuruldu. Roma ve Pers imparatorlukları arasında sıkışan Osrohone Krallığı 242 yılında kapılarını Romalılara açarak direkt Roma'ya bağlandı. Osrohone Krallığı merkezi Urhoy olup Maraş ve Turabdin bölgesini de sınırları içinde bulunduruyordu. Osrohone krallığında Süryanice dili konuşuluyordu.

M.Ö. 132 yılında Seleukidler döneminde Eryo (M.Ö. 132-127) tarafından Urhoy'da (Edessa, Urfa) bir krallık kuruldu. Urhoy merkezli Osrohone Krallığı 375 yıl özerk konumunu korudu. Eryo'nun yerine sırasıyla Abdo (M.Ö. 127-120), Abhadaşat (120-115), I. Buhro (M.Ö. 115-112) ve II. Buhro (M.Ö. 112-94) geçtiler. II. Buhro döneminde Urhoy krallığı Siverek, Viranşehir, Mardin, Turabdin ve Amed bölgelerini sınırları içine aldı. M.Ö. 92 yılında Abgar, Fiko Buhro'yu öldürerek M.Ö. 69 yılına kadar hükmetti. Bu dönemden sonra Urhoy krallığına "Abgar krallığı" denildi. M.Ö. 90 yılında Diyarbakır Köprüsü Abgarlılar tarafından onarıldı. Bu dönemde Diyarbakır'ın adı "Emit" (yani Omid) olarak kullanılıyordu.

I. Abgar'ın yerine geçen oğlu II. Abgar (M.Ö. 68-53) Perslerin yerine Romalılarla ilişkiler kurdu. M.Ö. 53 yılında II. Abgar'ın Kresos başkumandası altındaki ordusu ile Part ordusu Harran'da büyük bir savaşa girdiler. Bu savaşta Kresos öldürüldü ve ordusu dağıtıldı. Böylece Urhoy Krallığı Perslerin denetimine geçti. II. Abgar'ın yönetimine son verildi ve yerine II. Mano (M.Ö. 52-34) atandı. II. Mano'dan sonra yerine Part bölgesinden Pakuri (M.Ö. 34-29) geçti.

Osrohone (Abgar) Krallığı

2.-3. yüzyılda Urhoy'daki bir aile görünümünü sergileyen mozaik

M.Ö. 29 yılında III. Abgar'ın (M.Ö. 29-26) başa geçmesiyle iktidar tekrar Abgar hanedanına geçti. IV. Abgar Sukomo'dan (M.Ö. 26-M.S. 4) sonra yerine V. Abgar Ukomo (M.S. 4-50) geçti. V. Abgar Ukomo'nun onuncu kraliyet yılında (M.S. 14) Urhoy'da bir başkaldırı sonucunda kardeşi IV. Mano tahta geçti. IV. Mano'nun krallığı uzun sürmedi ve Abgar Ukomo tekrar krallığa geçti. Abgar bundan sonra Partlara karşı savaşarak Urhoy'u bağımsızlaştırdı.

İsa Mesih'in hastaları iyileştirdiği ve ölüleri dirilttiği haberleri Urhoy'a ulaşınca, Abgar kralı Abgar Ukomo bir mektup yazarak özel sekreteri Hannan ile İsa Mesih'e gönderdi. Mektubunda onu "küçük ve güzel krallığı"na davet ederek, hem yakalandığı hastalıktan onu kurtarmasını istiyor, hem de İsa Mesih'e Yahudilerin baskılarından kurtulmak için Urhoy'da kalmasını teklif ediyordu. İsa Mesih Abgar'a gönderdiği

cevapta Urhoy'a yerleşemeyeceğini belirtir. Fakat göçe çıktıktan sonra bir öğrencisini, onu iyileştirip “hayat vermek için” göndereceği sözünü verir. İsa Mesih çarmıha gerildikten sonra havarisi Tuma, öğrencisi Aday'ı Urhoy'a gönderir. Aday Abgar'ı iyileştirir ve başta kral olmak üzere bütün Urhoylular Hristiyanlaşırlar. Özellikle Tuma'nın isteğiyle Aday'ın Urhoyluları Hristiyanlaştırması üzerine Urhoy'un adı havari Tuma'nın şehri diye ün kazandı.

Aday, Urhoy'dan sonra Amed (Diyarbakır), Nsibin (Nusaybin), Beth-Zabday (Hazak), Arbillo (Arbil) ve çevrelerini de dolaşarak burada Hristiyanlığı vaaz edip, Arbillo'ya da Fkidho adlı bir piskopos atayarak Urhoy'a tekrar döndü. Aday Urhoy'da öldükten sonra yerine Agay geçti.⁵⁷ İkinci yüzyılda Urhoy Hristiyan Süryaniler için Antakya'dan daha önemli bir merkez haline gelmişti. Urhoy'da ilk Süryanice dini yazılar, şiirler ve İncil'in tercümeleri yapıldı.

V. Abgar Ukomo yerine sırasıyla oğlu V. Mano (M.S. 50-57), VI. Mano (M.S. 57-71) ve VI. Abgar (M.S. 71-91) geçtiler. M.S. 91-103 yılları arasında Abgar Krallığı tahtı boşaldı. VII. Abgar'ın krallık döneminde (109-116) Roma imparatoru Sezar

Roma kralı Gurdıyan ile Urhoy kralı Abgar'ın üzerinde yeraldığı Abgar sikkesi

Tirianus Partlara karşı savaşarak Ortadoğu'nun büyük bir bölümünü işgal etti. Mezopotamya'daki birçok beylik Roma'ya karşı ayaklanınca Roma komutanı Lusius Nsibin'i işgal ederek 116 yılında Urhoy'u yaktı ve VII. Abgar'ı öldürdü. Urhoy M.S. 118 yılına kadar Roma egemenliği altında kaldı.

VII. Abgar'ın yerine oğlu VIII. Mano geçti. VIII. Mano krallığı döneminde Partlar Urhoy'u işgal ettiler. VIII. Mano Roma'ya kaçtı. Bu arada Urhoy'lular Partlara karşı ayaklandılar ve şehri 164 yılında Romalılara teslim ettiler. Başa gelen VIII. Abgar kısa bir süre iktidarda kaldıktan sonra yerine tekrar VIII. Mano geldi (167). Mano'nun ölümünden sonra yerine IX. Abgar (179-214) geldi. IX. Abgar döneminde Urhoy Roma ve Partlar arasında birkaç kez el değiştirdi. Oğlu X. Abgar (214) Urhoy'a Romalıların örf ve adetlerini dayatmak istedi. 216 yılında Roma güçleri Urhoy'a saldırarak işgal ettiler. Urhoy Roma imparatorluğunun bir vilayeti haline getirildi. X. Abgar da esir alındı. 242 yılında Roma kralı Gurdıyan Nsibin ve Harran'ı Perslerden alarak Urhoy'un başına XI. Abgar'ı getirdi. Abgar Abrahat'ın ölümüyle (248) Urhoy'daki Abgar (Osrohane) krallığı tarihe karıştı.

57 Kthobo d'Makthebonuth d'Zabne, Mor Mihayel RABO, sayfa 183

3- Adiabene Krallığı

Pers imparatorluğu altında Adiabene krallığı yarı bağımsız bir devlettir. Yunanlıların “Adiabene” ve Sami topluluklarının “Asurya” olarak adlandırdıkları devlet Yukarı Zab ile Aşağı Zab nehirleri arasında kalıyordu. Adiabene uydu devletinin başkenti Arba-ilu (Arbil) şehriydi. Adiabaneliler Aramice konuşuyorlardı. Pers kralı III. Ardaşir (M.Ö. 361-338) tahta geçtiği zaman “Adyab’ın kralı” ünvanını aldı. Adiabene, Part imparatorluğu döneminde (M.Ö. 247-M.S. 224) uydu bir devlet halindeydi. Adiabene krallığı en çok M.S. 1. yüzyılda yaşayan kralları ile ün kazandı. Kraliyet ailesinden kraliçe Helena ve oğulları İzates ile II. Monobaz eski dinlerini bırakarak Yahudiliğe geçtiler. Kraliyet ailesiyle birlikte bazı yerlilerde Yahudilik dinini benimsediler.

Kraliçe Helena ve oğulları Kudüs’e çok yardımlarda bulundular. Adiabene Yahudileri ve özellikle prensleri Kudüs’te sürekli kalarak eğitim görüyorlardı. Romalılar Kudüs’ü kuşattıkları zaman Adiabene prenslerinden Monobaz ve Kenedeus şehrin savunmasında yer aldılar. Bu dönemde Ortadoğu’nun siyasi çelişkileri çok karmaşıktı. III. Artaban Atropatene kralıydı. III. Artaban Roma’da eğitim gören ve Partları sevmeyen Vonones’e karşı girdiği savaşı kazandı. Aynı zamanda III. Artaban rakibi III. Tiridates’ten kurtulmak için Hyrcania’ya kaçtı. M.S. 36 yılında geri dönen III. Artaban, bir komplodan korktuğu için Adiabene kralı İzates’e sığındı. Önemli bir güce sahip olan İzates Partlar ile Artaban’ın ilişkilerini düzeltti. Bu iyiliğe karşı Nsibin şehri İzates’e verilerek Adiabene krallığı denetimine girdi. İzates bir süre Abgar krallığı üzerinde de hüküm sürdü. VIII. Abgar İzates’in oğlu olarak bilinmektedir.

M.S. 45 yılında Artaban’ın yetiştirmesi olan Gotarzes, üvey kardeşi Vardanes’in yerine tahta geçti. M.S. 49 yılında Vonones’in oğlu V. Mithridates Roma kralı Claudius tarafından Part krallık tacını giymek için gönderildi. İzates iki yönlü bir siyaset uygulayarak Gotarzes’i öldürttü. Birkaç yıl sonra I. Vologeses İzates’i cezalandırmak için Adiabene’ye karşı saldırıya geçince, Part devletine girmeye başlayan Dakianlar ve İskitler yüzünden geri çekildi. İzates’in yerine ağabeyi II. Monobaz geçti. II. Monobaz Adiabene krallığını tehdit eden Ermeni kralı Tigranes’e karşı harekete geçen Part taht varisi Tiridates’i desteklemek amacıyla 61 yılında bir ordu askeri Ermenistan’a gönderdi. Monobaz’ın ordusu Tigranocerta’da geri püskürtüldü. II. Monobaz 63 yılında Roma ile Partlar arasında Rhandea’da yapılan barış anlaşmasında yer aldı.

115 yılında Roma kralı Trajan’ın Mezopotamya’daki en önemli rakibi bağımsız Adiabene devletinin son kralı Meharaspes’di. Meharaspes Sincar kralı Mano (Abgar kralı) ile ittifak içerisindeydi. Bunun üzerine Trajan Adiabene’yi işgal etti ve burayı

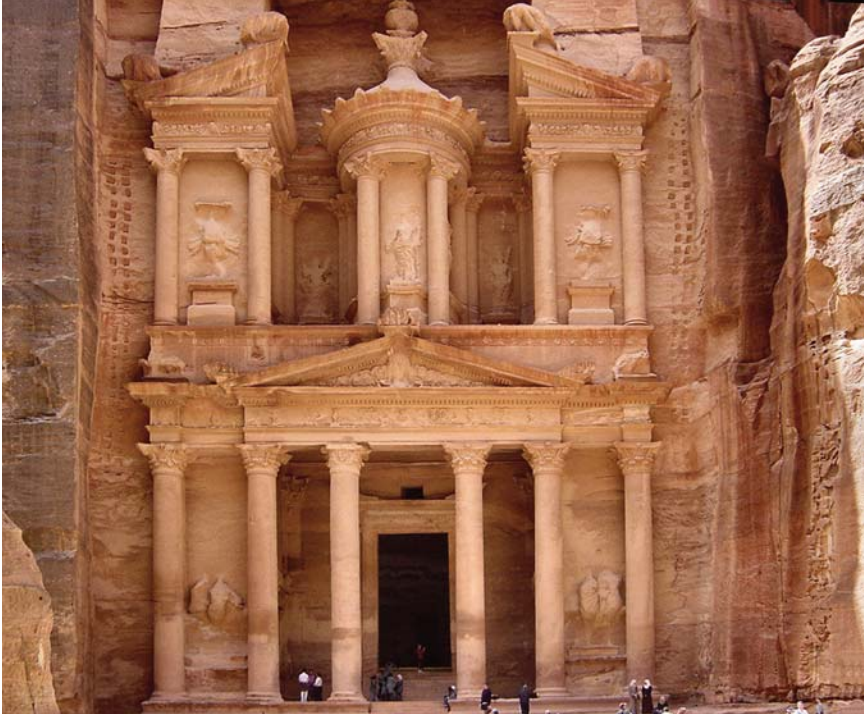
Roma imparatorluğunun büyük Asur eyaletine kattı. Böylece Adiabene Asur eyaletini oluşturan altı bölgeden biri haline geldi. 117 yılında Roma kralı Hadrian Asur, Mezopotamya ve Ermenistan eyaletlerine bağımsızlıklarını geri verdi. 195 yılının yazında Roma kralı Severus tekrar Mezopotamya'ya saldırdı ve üç orduyla Adiabene'ye girdi. 216 yılında Antonius Arba-ilu'yu (Erbil) aldı. Adiabene Hristiyanlığın yayılışıyla oluşan ilk Hristiyan merkezlerden biri olarak Metropolitlik kürsüsüne sahip oldu.

4- Nabati Krallığı

Nabatiler M.Ö. 6. yüzyıl boyunca Arap yarımadasından güney Ürdün, Filistin'deki Nakap çölüne ve kuzey Arabistan'a göç ederek yerleşik yaşama geçtiler. Dilleri Arapça'nın bir lehçesi olan Nabatiler daha sonra Aramiceyi kullandılar. Nabatiler Petra şehrini kendilerine başkent yaptılar. Nabatiler Çin, Hindistan, Uzak Doğu, Mısır, Yunanistan, Suriye ve Roma arasında ticaret yapıyorlardı. Çeşitli baharatlar, buhur, altın, hayvan, demir, şeker, ilaç, fil dişi, parfüm ve kumaş ticareti yapıyorlardı. Nabatilerden önce Petra şehri Arap, Asur, Mısır, Yunan ve Roma kültürleri arasında önemli bir ticaret merkeziydi. Nabatiler Petra'yı daha da güçlendirerek önemini büyüttüler. Bu ticaret yolu Nabati devletin can damarıydı. Nabatilerde gelişmiş bir demokrasi vardı ve kolektif bir çalışma yükümlülüğüyle hareket eden bir toplum olduklarından kölecilik yapmıyorlardı. Nabatiler güneş tanrısı Duşara ve tanrıça Allat'a tapıyorlardı.

Büyük bir zenginlik ve refaha sahip olan Nabatiler kuzeydeki Seleukidlerin dikkatini çektiler. Büyük İskender'in ölümünden sonra bölünen imparatorluğunun bir bölümünü denetiminde bulunduran kral Antigonos M.Ö. 312 yılında Petra'ya saldırdı. Hiçbir direnişle karşılaşmayan Seleukidler Petra'yı işgal ederek büyük ganimetler topladılar. Aldıkları ganimetlerin büyüklüğü kuzeye doğru geri dönüşlerini yavaşlattı. Bu yüzden Nabatiler Seleukidleri çöle çektiler ve onları yendiler. M.Ö. 3. yüzyıl boyu Nabatiler bağımsızlıklarını korudular. Her ne kadar Nabatiler kendilerini Ptolemeus ve Seleukidlere karşı korudularsa da Helen kültüründen çok etkilendiler. Helen kültürü M.Ö. 150 yıllarında Nabatiler arasında çok yayıldı. Nabatilerin büyüyen siyasi ve ekonomik gücü genişlemekte olan Roma İmparatorluğu'nu tedirgin ediyordu. Bu yüzden M.Ö. 65 yılında Şam'a giren Roma ordusu Nabatilerin buradan çıkmasını istedi. İki yıl sonra Pompey ordusunu Petra'ya gönderdi. Nabati kralı III. Aretas Roma ordusunu durdurdu.

M.Ö. 44 yılında Julius Sezar'ın öldürülmesiyle Ürdün'deki Romalılar arasında kaos başgösterdi. Bu kaostan yararlanan Partlar, Romalılara karşı savaş açtılar. Bu savaşta

Petra şehri

Nabatiler de Partların yanında yer aldılar. Savaşta yenik düşen Nabatiler Romalılara vergi vermek zorunda kaldılar. Vergilerini ödemedeki geciken Nabatiler, Romalı yerel valisi Büyük Herod'un iki saldırısına maruz kaldılar. M.Ö. 31 yılında yapılan ikinci saldırıda Nabatilerin topraklarının büyük bir bölümü, Suriye dahil, Romalıların denetimi altına girdi.

Geri kalan bölümde Nabatiler refahlarını bir müddet yükseltmeyi başardılar. Nabati kralı IV. Aretas (M.Ö. 9-M.S. 40) buhur ticaretini geliştirmek için kervan yollarını güvenceye alan bir dizi önlem aldı. Nabatiler M.S. 70 yılında Yahudilerin isyanına karşı Roma ile işbirliğine girdiler. Nabatilerin son kralı II. Rabbel Romalılarla bir anlaşma yaparak hükümdarlığı boyunca Nabati devletine saldırmamalarına karşılık Romalıların devleti içerisinde rahat hareket etmelerine imkan tanıdı. 106 yılında II. Rabbel ölünce Romalılar Nabati devletini işgal ettiler ve bölgeye "Arabiya Petrea" adını verdiler. 3. yüzyıla doğru Nabatiler Aramice yerine Yunanca kullanmaya başladılar ve 4. yüzyılda da eski Sami pagan dinlerini bırakarak Hristiyanlığa geçtiler.

5- Tedmur (Palmyra) Krallığı

Şam'ın 210 kilometre kuzeydoğusunda kalan Palmyra, Anti-Lübnan dağlarının düzlükle buluştuğu yerde, Suriye çölünün kuzey kenarında bulunmaktadır. Bu vaha şehir, batıda Akdeniz'den, doğuda Fırat nehrine kadar olan bölgenin hemen hemen ortasında yer alır. Kuzey sınırının korunması açısından bir garnizon ve kervan şehirleri zincirinde ise çok önemli bir bağlantı noktasıydı. Palmyra'nın önemi Suriye'nin M.S. 64'te Roma İmparatorluğu'nun bir ileri karakol eyaleti olmasından sonra başladı.

Zenobia

Palmyra, Roma için ekonomik ve askeri olmak üzere iki yönden önemliydi. Bu palmiyeler şehri, Roma'yı, Mezopotamya'ya ve doğuya bağlayan çok önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğundan, servet sayılan ticari mallar bu şehrin içinden geçmekteydi. Çin, Hindistan ve diğer bölgelerden gelen mallar Roma'nın ekonomisine büyük katkı sağlıyordu. Suriye eyaleti, birbirine rakip Roma ve Pers devletleri arasında askeri açıdan tampon bölge işlevini görüyordu. Fırat nehri, Miladi tarihin ilk 250 yılı boyunca Roma'yı doğudaki

komşusundan ayırdı. Hadrianus ve Valerianus gibi Roma imparatorları Palmyra'yı, ziyaret ettiler. Valerianus M.S. 258'de, Palmyra'lı bir asilzade olan Odainat'ı (Zenobia'nın kocası) Perslere karşı başarılı seferler düzenlediği ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını Mezopotamya'ya kadar genişlettiği için Roma valisi konumuna yükseltti. Zenobia, kocasının yönetici konumuna yükselmesinde önemli bir rol oynadı. Bu arada Pers kralı Şapur, Roma üstünlüğüne meydan okumaya ve kendi egemenliğini eski Pers eyaletlerinin hepsine kabul ettirmeye karar verdi. Güçlü bir orduyla batıya doğru yürüdü, Romalı Garnizon şehirleri olan Nisibis'i (Nusaybin) ve Carrhae'yi (Harran) ele geçirdi; ardından Suriye'nin kuzeyi ile Kilikya'yı yağmaladı. İmparator Valerianus, topraklarına saldıran güçlere karşı koymak üzere kendi kuvvetlerine önderlik etmek için geldi. Fakat yenildi ve Persler tarafından esir alındı.

Odainat, Pers hükümdarına değerli hediyeler ve bir barış mesajı gönderdi. Kral Şapur hediyelerin Fırat'a atılmasını ve Odenathus'un tutsak alınmasını emretti. Buna karşılık, Palmyralılar çöl göçebelerinden ve Roma kuvvetlerinin geriye kalanlarından

bir ordu oluşturarak, geri çekilen Perslilere sürekli saldırmaya başladılar. Çöl savaşçılarının vur-kaç taktiği karşısında kral Şapur'un kuvvetleri kendilerini uzun süre savunamayıp bozguna uğradılar. Valerianus'un oğlu ve varisi olan Gallienus, Şapur'a karşı kazandığı zaferin ödülü olarak, Odainat'a "tüm doğunun yöneticisi" ünvanını verdi. Zamanla Odainat "kralların kralı" ünvanını aldı.

M.S. 267'de Odenathus iktidarın doruğundayken varisi ile birlikte öldürüldü. Oğlu çok küçük olduğundan Zenobia kocasının tahtını devraldı. Güzel ve hırslı bir yönetici olarak yetenekleriyle göz büyüleyen, kocası hayattayken ona eşlik ettiğinden sefere çıkmaya alışkın ve birçok dili akıcı şekilde konuşabilen biri olarak, tebaasının saygısını ve desteğini kazanmayı başarmıştı. Bu bedeviler arasında hiç de küçümsenmeyecek bir başarıydı. Zenobia öğrenime çok önem verdi ve entelektüelleri etrafına topladı. Ülkesinin bir tarafında kocasıyla birlikte güçsüz duruma getirdikleri Pers ülkesi, diğer tarafta çökmekte olan Roma İmparatorluğu vardı.

M.S. 269'da Roma İmparatorluğu'nda baş gösteren taht kavgasının yarattığı boşluktan yararlanan Zenobia hükümdarlık alanını genişletti. Zenobia'nın ordusu hızla Mısır'a girdi, ayaklanmayı bastırdı ve ülkenin hakimiyetini ele geçirdi. Kendisini Mısır kraliçesi ilan ederek adına para bastırdı. Krallığı artık Nil nehrinden Fırat nehrine kadar genişlemişti. Ayrıca Anadolu'nun büyük bir kısmını da ele geçirmişti.

Zenobia, başkenti olan Palmyra'yı o kadar güçlendirdi ve güzelleştirdi ki, Roma dünyasının büyük şehirleri arasına girdi. Nüfusu tahminen 150.000'i aştı. Çevresi 21 kilometre olduğu söylenen duvarlarla kuşatılmış şehri, görkemli kamu binaları, tapınaklar, bahçeler, sütunlar ve anıtlar dolduruyordu. Ardı ardına sıralı, yüksekliği 15 metreyi geçen Korint tarzı sütunlardan yaklaşık 1.500'den fazlası ana cadde boyunca diziliyordu. Şehirde çok sayıda kahramana ve zengin hayırsevere ait heykeller ve büstler vardı. Zenobia M.S. 271'de kendisinin ve ölen kocasının heykelini diktirdi. Çölün kenarındaki Palmyra, bir mücevher gibi parlıyordu. Güneş tapınağı, Palmyra'daki en görkemli yapılardan biriydi ve hiç şüphesiz şehrin dinsel görünümündeki en baskın öğeydi. Yine de üçüncü yüzyılda Suriye, birçok dinin bulunduğu bir ülkedydi. Zenobia'nın ülkesinde Hristiyanlar, Yahudiler, Astrologlar, güneşe ve aya tapanlar vardı.

M.S. 260 yılında Aurelianus, Roma imparatoru oldu. Onun askeri birlikleri, kuzeydeki barbarları başarıyla geri püskürttü ve denetimi altına aldı. Aurelianus, Zenobia'nın temsil ettiği krallığa karşı kuvvetlerini harekete geçirdi. Aurelianus, kuvvetlerinin bir kısmını doğrudan Mısır'a gönderdi. Ordusunun ana kuvvetlerini Anadolu'dan doğuya doğru ilerletti. Zenobia'nın önderlik ettiği hükümdarlar büyük ve çok kuvvetli bir ordu ile general Zabdas ve Zabay'ın komutasında Aurelianus'a

karşı savaşa girdiler. Fakat Aurelianus Mısır'ı aldı, sonra Anadolu'ya ve Suriye'ye bir sefer düzenledi. Zenobia, Emesa'da (Humus) yenildi ve Palmyra'ya kaçtı. Aurelianus Palmyra'yı kuşatınca, Zenobia yardım bulmayı umut ederek oğluyla birlikte Pers ülkesine doğru kaçtı, ancak Romalılar tarafından Fırat nehri yakınlarında yakalandı. Palmyra şehri M.S. 272'de teslim oldu. Aurelianus şehrin sakinlerine iyi bir şekilde davrandı. Güneş tapınağındaki put da içinde olmak üzere büyük ganimetler topladı ve Roma'ya gitmek üzere oradan ayrıldı. Roma imparatoru Zenobia'yı serbest bıraktı, onu M.S. 274'te Roma'da düzenlediği zafer alayının en dikkat çekici konuğu yaptı. Zenobia ömrünün geri kalan bölümünü Roma'da geçirdi.

Aurelianus'un Palmyra'yı almasından birkaç ay sonra Palmyralılar onun geride bıraktığı Roma garnizonunu yok ettiler. İsyan haberi Aurelianus'a ulaşınca, askerlerine hemen oraya dönmelerini emretti ve bu sefer halktan korkunç bir intikam alındı. Acımasız katliamdan kurtulanlar köleleştirildi. Görkemli şehir onarılamayacak kadar harabeye çevrildi.

C- SÜRYANİLERİN HALKLAŞMASI

Miladın başlangıcında Suriye ve Mezopotamya'da yaşayan toplum, hala Asur, Babil ve Aram dönemlerinden kalan geleneklerini koruyorlardı. Suriyeliler ve Mezopotamyalılar Hristiyanlığın yayılış dönemine kadar çoğunlukla eski Sin-Şamaş ve Baal kültlerine bağlılıklarını koruyorlardı. Her ne kadar Akdeniz kıyı bölgelerinde Helen kültürü yaşıyor idiyse de halk genellikle eski Mezopotamya kültüründen kopmamıştı. Aynı zamanda Aramice dili Suriye ve Mezopotamya'da konuşulan en yaygın dildi. Aramice 8. yüzyıldan itibaren Mezopotamya ve Suriye'de konuşulan en yaygın dil olması itibarıyla Hristiyanlığın çıkışına kadar üstünlüğünü devam ettirdi. Ancak geniş bir coğrafyada konuşulan Aramice'nin bölgesel özelliklere göre farklı lehçe ve şiveleri oluştu. Suriye'nin büyük şehirlerinde Yunanca'nın konuşulması Aramice'nin bölgedeki etkisini zayıflatmadı.

Sami kökenli olan ve Aramice konuşan Asuri, Arami, Keldani toplulukların arasında Hristiyanlığın hızla yayılması yeni bir kaynaşmayı yarattı. Bu kaynaşma toplumsal ve ruhsal bir yapılanmaya yol açtı. Hristiyanlığı kabul eden Arami, Asuri, Keldaniler yeni bir halklaşmanın temellerini de attılar. Bu gelişme Hristiyanlığı kabul eden ve Aramice konuşan kesimi Hristiyanlığı kabul etmeyenlerden giderek ayırtırdı. Sami kökenli Arap ve Yahudilerden ve Sami olmayan bazı gruplar da Hristiyanlığı kabul ederek bu yeni halk yapılanmasının içerisinde yeralarak bütünleştiler. Bu yeni halk yapılanması kendini Süryani (Suroyo/Suraya) olarak tanımladı. Süryani ismi genellikle Millattan önceki dönemlerde, Sami olmayanlar tarafından, Asur ülkesine (Surya) ve

bu ülkede yaşayan topluma (Suroi) verdikleri isimdi. M.Ö. 9. yüzyılda bir krala ait Fenikece yazılan bir tablet bulundu. Aynı tablette Fenikece yazısının Luvce tercümesi de bulunmaktadır. Tekste Fenikece’de “Asurya” olarak söz edilen bölgeye Luvce’de “Surya” deniliyor.⁵⁸

Ayrıca 8. yüzyılda Anadolu’ya yayılan Yunanlılar Asur imparatorluğuna Surya halkına da Suroi diyorlardı. M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender’in Mezopotamya’yı işgal etmesinden sonra Suroi ve Surya ismi daha çok kullanılmaya başlandı. Yunanlılar Ortadoğu’yu değişik bölgelere ayırdıklarında Fırat ve Dicle nehri arasındaki bölgeye Mezopotamya, Fırat nehri ile Akdeniz arasında kalan bölgeye de Suriye diyorlardı. Bu tanımlama etnik bir yapılanmadan ziyade coğrafiktir. Çünkü bilindiği gibi Asur imparatorluğu Akdeniz’den Zagroslara kadar yayılmıştı. Asur İmparatorluğu birçok halk grubunu ya işgal ya sürgün yoluyla içinde barındırıyordu. Bu yüzden dışardan yapılan “Suroi” tanımı Asur imparatorluğu içerisinde yeralan herkesi kapsıyordu.

Asuri, Arami, Keldani ve diğer bölge topluluklarından Hristiyanlaşmış olanlar kendilerini Hristiyanlaşmamış Asuri, Arami, Keldani ve diğer topluluklardan ayrı göstermek için kendilerini Süryani olarak tanımlamaya başladılar. Her ne kadar Süryani ismi Hristiyanlıkla özdeşleşmişse de Ortadoğu’da Hristiyanlaşan her etnik grup Süryanileşmedi. Yunanlılar ve Kuptiler buna örnektir. Dolayısıyla Hristiyanlık temelinde bir halk kimliği olan Süryanilik; Sami etnolojisi ve Mezopotamya kültürü (Akad, Babil, Asur, Aram, Kalde) ile şekillenmiştir.

Süryaniler, Hristiyanlığın ilk yüzyılında ortak din, dil ve kültürüyle halk yapılanmasını oluşturdular. Antakya Kilisesi her ne kadar Yahudi, Yunan ve Süryanilerin ortak bir dini merkezi olarak kurulmuşsa da, 3. Antakya Episkoposu Mor İgnatius Nuroño, 107 yılında Romalılara yazdığı bir mektupta Antakya Kilisesi’ni “Süryani Kilisesi” olarak tanıtmaktadır. Süryaniler, Hristiyanlığı zorla ve savaşlarla değil de inarak geçtiler. Bu yüzden eski kültürlerinden birçok geleneği Hristiyanlığa da kattılar. Örneğin; ilk Kilise ve manastırların çoğu Şamaş tapınakları üzerinde inşa edilmişlerdir. Ayrıca daha Sümer tapınaklarında kullanılan buhur Kiliselerde de kullanılmaya devam edildi. Süryaniler, Kilise kurumu etrafında metropolitlikler biçiminde örgütlendiler. Bir yönetim gücü olarak ortaya çıkan metropolitlikler toplumsal yaşamı eğitim kurumlarıyla da yönlendirip şekillendirmeye başladılar. Açılan okullar içerisinde Antakya’da Hristiyanlığın kurumlaşmasında önemli bir rol oynayan ve Aristoteles’in özgün öğretilerine sahip olan Antakya İlahiyat Okulu 290 yılında, Mezopotamya kültürünü de temel alarak kuruldu. Süryanilerin kültürü ve kimliği Antakya, Urhoy, Nsibin, Beth-Zabday, Arbil, Selekia-Ktesifon gibi önemli merkezlerde kurumlaşıp gelişti. Süryaniler dördüncü yüzyılın başından itibaren Yukarı

⁵⁸ Rollinger, Robert (2006). The terms “Assyria” and “Syria” again

ve Orta Mezopotamya ve Suriye’de yüzlerce Kilise ve manastır kurdular. Süryani halkı güçlendiği oranda dış baskılara ve saldırılara da uğradı. Örneğin; Roma imparatorları Decius ve Valerianus (250-260) ve Diocletianus 304 yılında Hristiyanlara karşı başlattıkları büyük takibat sırasında Süryaniler’e de büyük bir darbe vuruldu.

D- PERS EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ SÜRYANİLER

Pers ülkesi M.Ö. 256 - M.S. 224 yıllarında Partların egemenliği altındaydı. Aday Urhoy’a gittikten sonra öğrencisi Mari Hristiyanlığı Pers topraklarına yaydı. Mari Part egemenliğinde yaşayan Hristiyanlar için Seleukia-Ktesifon’da bir merkez kurdu. Mari’nin Hristiyanlığı Pers ülkesinde yaymasına olanak tanıyan şartlardan birisi, iktidardaki Arsakid hanedanlığının yürüttüğü esnek politikadır. Arsakidler Helenlerin başkenti Seleukia’nın karşısında Dicle nehrinin diğer yakasında Ktesifon şehrini kurmuşlardı. Ktesifon’un kurulduğu bölgenin tümü Aramice konuşuyordu. Diğer dinlere de toleranslı yaklaşıldığından Hristiyanlık ve hatta Yahudi kolonileri de bu bölgede bulunuyordu. 2. asrın ikinci yarısında Pers-Part ülkesinin batı kesiminde (şimdiki Irak) Hristiyanlık tamamıyla yerleşti. Mari daha sonra Arabistan Yarımadasına da geçerek Hristiyanlığı oraya da götürdü.

226 yılında Pers ülkesinde Sasani hanedanlığı dönemi başladı. Sasani hanedanlığının ilk kralı Ardaşir (226-240) Seleukiya-Ktesifon şehrini kendisine başkent seçti. Bu seçim sonucu şehirdeki Hristiyanların da önemi arttı ve zamanla kraliyet şehrinin episkoposu Pers İmparatorluğu altındaki Hristiyanların en önemli dini lideri konumuna geldi. Ardaşir devlet bütünlüğünü sağlamak için Zerdüştlüğü devletin resmi dini yaptı, fakat Hristiyanlara ve diğer dinlere gösterilen tolerans ve özgürlük onun döneminde de devam etti. Hristiyanların sayısı I. Şapur (241-272) döneminde büyük oranda arttı. Bu artış, güneyde Aramice konuşanların yoğun bir şekilde Hristiyanlığa geçmeleri ve Roma İmparatorluğu tarafından 250-260 yıllarında Hristiyanlara karşı başlatılan katliamdan kaçanların Sasanilerin bölgesine gelmeleriyle oldu. Bu katliamlarda özellikle Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan Suriye’den Antakya’ya kadarki bölgedeki Hristiyanlar zoraki göçe tabi tutuldular. Böylece İran’nın iç kesimlerine kadar büyük Hristiyan kolonileri oluştu.

II. Behram döneminde Hristiyanlık yabancı dinler kategorisine alınarak kanun dışına çıkarıldı. Bu dönemden itibaren 4. asır boyunca (339-379) Hristiyanlara karşı yoğun baskılar ve saldırılar oldu. II. Behram Sasaniler arasında Hristiyanlara saldıran ilk kraldır.

Sasanilerden kaçan Doğu Süryanilerin çoğu Doğu Roma denetiminde bulunan Arap

yarımadasına geçtiler. Böylece Romalıların Arabistan diye adlandırdıkları bölgede, Hristiyanlık Araplar arasında da yayıldı. Bu dönemde birçok Arap kabilesi Hristiyanlığa geçti. Geniş bir kabile olan Kudaa Suriye’de yerleşerek Hristiyanlığı benimsedi. Bunun yanında Salih ve Yemen’de yaşayan Ghassanlılar da Hristiyanlığa geçtiler. En çok Yemenli Gassanlılar Antakya Kilisesi’nin etkisi altında kaldılar. Ghassanlılar her ne kadar Perslere karşı Bizans’ın yanında yer aldılarsa da sonradan monofizit görüşü benimsediler.

Mezopotamya ve Cezire’de yaşayan Bekir, Tağlib, Lahm, Cüzam, Rebia ve İyad kabileleri ve Tenuh, İbad ve Kelb kabileleri de Hristiyanlığı kabul ettiler. Araplar arasında Hristiyanlık yayıldıysa da, bu kabilelerin sadece bir kısmı Hristiyanlaşmıştı.

E- BİZANS DÖNEMİ

Doğu kralı Galerius 303 yılında Hristiyanlara karşı başlattığı katliamı Doğu Roma İmparatorluğu’na (305-311) geldikten sonrada devam etti. Bu dönemde Batı Roma kralı (292) ve imparatoru (305-306) Constantius Chlorus da birçok Kilise yakıp yıktı ve Hristiyanlara baskılar yaptı.

Constantin sikkesi

Constantius Chlorus’un oğlu Constantine 307 yılında Batı Roma İmparatoru olduğunda Hristiyanlara karşı katliamlar devam ediyordu. Constantine bu katliamları 311 yılında durdurdu. Constantine 312 yılında rakipleriyle girdiği savaşı Roma önlerinde kazanırken, bu zaferini Hristiyanların tanrısının yardımıyla kazandığını ileri sürdü ve Hristiyanların tanrısının Roma tanrılarını yendiğini söyleyerek Hristiyanlığa olan inancını dile getirdi.⁵⁹ Constantine’in Hristiyanlığın etkisine girmesinde, Hristiyan olan annesi Helena’nın belirleyici bir rolü oldu.

313 yılında Constantine ile Doğu Roma imparatoru Licinius (250-325) arasında Milan Sözleşmesi yapıldı. Bu sözleşmeye göre başta Hristiyanlar olmak üzere herkese dinsel özgürlük hakkı tanındı.⁶⁰

324 yılında Doğu Roma imparatoru Licinius’a karşı girdiği savaşı kazanan

⁵⁹ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 3

⁶⁰ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 4

Constantin, Roma İmparatorluğu'nun tek imparatoru oldu. Bu temelde; Constantin Roma denetimi altında bulunan bütün yerlerde Hristiyanlığın yayılmasını sağladı ve Kudüs'te dahil olmak üzere birçok yerde Kiliseler inşa ettirdi. Constantin'in denetimi altında tekrar bileşen Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimi giderek ağırlık kazandı. Çünkü doğuda her zaman Perslerin tehdidi vardı. İmparatorluğu besleyen ticaret yollarının çoğu doğudan geçiyordu. Bunun yanında doğu kesiminde Hristiyanlık da çok yaygındı. Bunun üzerine 330 yılı civarında doğudaki Byzantium'u imparatorluğun yeni başkenti yaparak, kendi adını (Constantinopol) verdi.

Constantin doğuya geldiğinde doğudaki Hristiyanlar dağınık bir durumdaydılar. Çünkü imparatorluğun doğu kesiminde Arius adında bir rahip farklı dini yorumlar geliştiriyordu. Arius'un ortaya attığı görüşe "Arianizm" denir. Antakyalı Lukianos'un öğrencisi olan Arius (İskenderiye 280-Costantinopol 336) Mesih'i Tanrı'ya bağlayarak, dine diyalektik bir formül kazandırmaya çalıştı. Doğu Hristiyanlık felsefesini temsil eden Antakya ilahiyat okulunda yetişen Arius'a göre; "Oğul (Mesih) Baba'nın (Tanrı) bir yaratığıydı. Önceden ezeli olarak mevcut değildi. Bunun için Oğul'a dolaylı olarak Tanrı diyebiliriz." Arius; getirmiş olduğu bu yorumdan dolayı 318'de İskenderiye'de yapılan bir sinadosta afaroz edildi.

Mısır'dan sürgün edilen Arius doğudaki episkoposların yanına sığındı ve bu episkoposlar İskenderiye sinodunun kararını kabul etmediler. Bunun üzerine tartışmalar büyüdü. Bu bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak ve Roma İmparatorluğu egemenliğindeki Hristiyanlar arasında birlikteliği sağlamak için imparator Constantin bir konsilin gerçekleştirilmesine karar verdi.

1- Nicea (İznik) Konsili (325)

325 yılında Nicea (İznik) Konsili yapıldı. Konsile özellikle doğu Roma bölgelerindeki episkoposlar katıldılar. Constantin'in hedefi elinden geldiği kadar büyük bir episkopos kesimini tek bir çizgiye getirmektir. Doğu episkoposları Constantin'in gösterdiği değer ve ilgiden de esinlenerek Arius ve arkadaşlarını bu konsilde afaroz ederek sürgün kararını verdiler. Bu konsil devlet yönetiminin dinsel gelişkilere ilk kez el attığı toplantı oldu.

Kilise merkezleri olan Antakya, Roma ve İskenderiye ile bu merkezlere bağlı olan metropolitliklerden temsilciler katıldı. İmparatorluğun denetimi altında toplanan bu ilk evrensel konsilde, hem dinsel hem de idari anlamda değişik kararlar alındı. Dinsel alanda Arianizmi mahkûm etmenin yanında bütün Kiliselerin hemfikir olduğu "İman İlkeleri" (Abo Ahit) belirlendi. İdari anlamdaki kararlarla Kilise merkezleri ve etki

alanların sınırları da çizildi. Bu idari sistem şu şekilde oluşturuldu: Roma (İtalya Piskoposluğu) özel bir öncelikle ön plana alınarak, ikinci sırada İskenderiye (Mısır Piskoposluğu) ve üçüncü sırada da Antakya (Doğu Piskoposluğu) geliyordu. Kudüs'ün ise sadece, başkent Roma'nın karşısında bir şeref önceliği vardı.⁶¹

Nicea Konsili'nin en önemli sonucu; devlet tarafından yürürlüğe konulan Kilise ideolojisinin sistematik olarak şekillenmesidir. Buna göre Kilise çizgisi “doğru yol” yani “Ortodoks”tu.⁶² Devletin menfaati de Ortodoks luktaydı. Kilise içerisinde başgösteren çelişkiler sonucunda her kesim Constantin'i kendi tarafına çekmek için harekete geçti. Çünkü Constantin kimin tarafını tutarsa karşıdakileri durdurma gücüne sahip olacaktı. Bu şekilde Athanasius'un karşıtları Constantin'i kendi taraflarına çekmeyi başardılar. Athanasius ise imparatorluğun tahıl deposu halinde olan Mısır'daki etkisinden dolayı imparatorluğa tahıl akımını durduracağı tehditini yapınca, Constantin Athanasius'u görevden alarak (335) sürgün etti.

Constantin 337 yılında ölünce imparatorluğun batı kesiminin (Roma) başına oğlu Constans (337-350) ve doğu kesiminin (Constantinopol) başına diğer oğlu Constantius (337-353) geçti.

Athanasius 340 yılında Roma ve batıdan da destek alınca her yerde çelişkiler büyüdü. Athanasius'un tavrı Roma (batı) ile Constantinopol (doğu) arasında bir çatışmaya yol açtı. Constans ve Constantius bu çatışmayı durdurup ülke içinde birliği sağlamak amacıyla değişik tarihlerde ve yerlerde birçok sinadoslar yaptılar. Ancak, toplanan bütün bu sinadoslar evrensel bir geçerlilik kazanmadıkları gibi etkili de olmadılar. 353 yılında Constantius tek imparator oldu. Böylece doğuda ve batıda gelişen Nicea karşıtı görüşe daha fazla kulak verdi. Siyasi ve fiziki baskı sonucu 356 yılında hem Athanasius'u durdurdu, hem de karşıt kesimi net olmayan bir Hristiyanlık görüşünü kabul etmeye zorladı. Bunun yanında İznik Konsili'nin idari alanda verdiği kararlar da gittikçe güçlendi ve Batı Roma'dan ayrılma hazırlığı içerisinde olan Doğu Roma (Bizans) yöneticilerini memnun etmedi. Çünkü siyasi ve askeri otoritenin doğudaki merkezi konumunda olan Constantinopol dini anlamda Antakya'ya bağlıydı.

359 yılında Constantius hedefine ulaştı. Fakat iki yıl sonra imparator olan Julianus (361-363) Hristiyanların elindeki bütün hakları geri aldı. Hristiyanlar tarafından “alçak” diye adlandırılan Julianus, Kilisede tekrar gerginliğe yolaçtı. Athanasius tekrar geniş bir koalisyon hazırlayarak tartışma sahnesine girdi. Julianus 363 yılında Perslerle girdiği savaşta öldürüldü. Bundan sonra gelen kralların hepsi Hristiyan dinine mensuptular. 379 yılında başa gelen aslen İspanyalı I. Theodosius (378-395), Nicea görüşü etrafında yeni bir güç oluşturarak batı bölgesinin kralı Gratianus ile 28 Şubat

61 Konsiller Tarihi, Francis Dvornik, sayfa 7

62 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 9

380 tarihinde ortak bir karar yayınladılar. Bu kararlar, Hristiyanlık imparatorluğun resmi dini ve Ortodokslukta, resmi çizgisi oldu.⁶³ Ortodoksluk; kralın politik çizgisi haline geldi ve bundan sonraki süreçte episkopos atamalarını kendisi yaptı.

2- Constantinopol Konsili (381)

I. Theodosius resmi din ilanını yaptıktan sonra Constantinopol'da yeni bir Konsil hazırlıklarına başlandı. Nicea'dan sonra yapılan Constantinopol Konsilinde Nicea'da alınan görüş temelinde Baba-Oğul-Ruhül Kudüs (Üçlü birliktelik) resmi görüş olarak kabul edildi. Dinsel konuda Nicea Konsili'nden bir farkı olmayan Constantinopol Konsili daha çok siyasi bir niteliğe sahipti. Bu konsilde büyük Kilise merkezleri arasındaki ilişkileri belirlemek için karar alındı.

Birincisi; Kiliselerin dağılımı hiyerarşik bir yönetime kavuşturuldu. Bu temelde birçok bölgeyi birbirine bağlayan merkezler ve imparatorluğun başkenti haline geldikten sonra önem kazanan Constantinopol'da bulunmak üzere, beş ana merkez seçildi. Bunlar Roma, Constantinopol, İskenderiye, Antakya ve sonradan (451) eklenen Kudüs'türler. Bu beş merkez aynı seviyede kabul edilerek, Constantinopol Konsili'ne kadar episkoposluk düzeyinde olan bu kurumların başkanlığı patrikliğe dönüştürüldü.

Her ne kadar kararda merkezler aynı seviyede gösterildiyse de okuma sıralamasına göre bir şekil verildi. Roma batının tek Kilisesiydi. İskenderiye; Mısır ve Libya'yı çok iyi denetim altında tuttuğu için aslında en güçlü pozisyona sahip olan patriklikti. Antakya; doğu bölgelerini temsil ediyordu, fakat ona bağlı olan kesimleri çok iyi denetleyemiyordu. Constantinopol ise başkent konumuyla ikinci sırada vurgulanmıştı. İskenderiye bu duruma pek sevinmedi. Roma Kilisesi de Constantinopol Konsili'ni Ökümenik (evrensel) saymadı. Önceden Antakya patrikliğine bağlı olan Constantinopol episkoposluğu, patriklik kürsüsüne dönüştürüldükten sonra Antakya'ya bağlı birçok metropolitlik de Constantinopol kürsüsüne bağlandı. Böylece Antakya Kilisesi'nin batıdaki etkisi ve gücü kırılarak sadece doğu metropolitlikleriyle sınırlı kaldı.

Sasani ile Bizans arasındaki düşmanlık Doğu Süryanilerinin büyük bir izolasyon içinde kalmasına neden oldu. Doğu Süryaniler Bizans topraklarında ortaya çıkan dinsel çelişkilerden (Arianizm), Nicea (325) ve Constantinopol (381) konsillerinden yeterince haberdar değillerdi.

63 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 11

Pers ülkesindeki Doğu Süryani Kilisesi 4. yüzyılın başlarından itibaren birkaç toplantı ve sinados yaptı. Bunlardan ilki I. Yazdegard tarafından 410 yılında başkent Selukiya-Ktesifon'da yaptırıldı. Bu dönemde Romalılar ile Sasaniler arasında barış yapılmıştı. Roma tarafından metropolitlerce hazırlanan bir mektup Mayfarkin metropoliti Maruta ile Doğu Süryanilerin sinadosuna gönderildi. Mektubun içeriği, metropolitlerin görevleri ve Doğu ve Diriliş bayramları gibi ortak Hristiyan bayram günlerinin kutlamalarına yönelikti. Ayrıca Metropolit Maruta Süryanice'de Nicea Konsili'nin sonuç bildirgesini ve kararlarını sinadosta okudu. Sinadosta Sasani topraklarındaki dini liderle (Katolikos) birlikte bütün episkoposlar Nicea kararlarını kabul ettiler. Böylece Pers topraklarındaki Hristiyanlar izolasyondan kurtuldular ve Roma topraklarında olan gelişmelere de açık hale geldiler.⁶⁴

Diocletius döneminde iki eş güçte idareye ayrılan, fakat bazı dönemlerde birleşen Roma İmparatorluğu 395 yılında bir daha birleşmemek üzere doğu ve batı Roma olarak, resmen ikiye bölündü. 476'ya kadar gittikçe küçülen Batı Roma, Germen toplulukların son darbesiyle tarihe karıştı. Bu tarihten itibaren Doğu Roma, "Bizans" olarak varlığını 1453'e kadar devam ettirdi.

3- Efes Konsili (431)

II. Theodosius (408-450) 428 yılında Antakya'dan aslen Maraşlı bir Süryani olan Nestur'u Constantinopol Patrikliğine atadı. Nestur'un Constantinopol patriği olmasıyla Antakya okulunun önemi çok arttı. Nestur ilk olarak monofizit görüşlere karşı saldırıya geçti. Bu saldırılara karşı en büyük tepki İskenderiye Patriği Kurilos'tan (Cyrillus) geldi. Kurilos Roma Patriğini de arkasına almayı başardı. İmparator II. Theodosius ise Nestur'a karşı giderek büyüyen muhalefete karşı cephe olmak istemiyordu. Nestur ise Teodosius üzerinde baskı yaparak yeni bir konsil hazırlamasını istedi. Konsil yerini de Efes olarak seçti. Bu seçim çok yanlıştı. Çünkü Efes episkoposları Constantinopol Patrikliğine bağlanarak etkinliklerini kaybetmişlerdi. Dolayısıyla Constantinopol Patrikliğini pek sevmiyorlardı. İkincisi de Efes, Meryem Ana'nın şehri olarak biliniyordu ve Nestur'un özellikle "Meryem, Tanrı'nın annesi değildir" demesi, Efes'te büyük tepkiye yolaçmıştı. Bu durum en çok Kurilos'un işine yaradı. Roma ve birçok kesim tarafından desteklenen Kurilos, Antakya Patriği Yuhanun'un (Nestur'un okul arkadaşı) başkanlığındaki delegasyon toplantıya ulaşmadan darbesini indirdi ve Nestur'u afazoz etme kararını çıkarttı. Nestur'un düşürülmesi Efes'te büyük bir bayram havasına dönüştü. Geç gelen Antakya delegasyonu ise hemen karşıt bir konsil düzenleyerek Kurilos'u afazoz ettiler.

64 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 165

Kralın komiserleri konsilde kargaşaya yolaçan Nestur, Kurilos ve Efes episkoposunu görevlerinden alarak hapse attılar. Kurilos hapisten kaçarak İskenderiye'ye ulaştı ve buradan hücumlarına devam etti. Efes'teki birinci toplantıda katılımın çok olmasından Efes Konsili'nin kararları geçerli oldu ve Nestur sürgün edildi. Bu karara en çok Kurilos sevindi. Mısır'a sürgün edilen Nestur, Kurilos'un emriyle eziyet gördükten sonra Libya çölüne kadar kovalandı. Nestur 451 yılında Libya'da öldü.

Nestur'un sürgün olmasını sağlayan Kurilos 433 yılında Antakya Kilisesi'ne bağlı ılımlı bir kesimle uzlaşmayı sağladı. Bu uzlaşmaya göre Kurilos monofizit görüşü biraz daha yumuşattı. Fakat Kurilos'un ölümünden (444) sonra İskenderiye patrikliğine gelen Dioskoros aşırı bir monofizit görüşü savununca, Constantinopol bu görüşü reddetti. Roma da Constantinopol patriğine destek vererek, İskenderiye ile arasındaki geleneksel ilişkileri kopardı.

Dioskoros ve Constantinopol'lu Eutyches'in savundukları monofizit görüşe karşı, Roma patriği Büyük Leo (440-461) yeni bir yorumun konseptini hazırlayarak Constantinopol'a gönderdi. Büyük Leo Mesih'in iki tabiatının korunmasını sağlayan konseptiyle aslında Nestur'un ve Antakya Kilisesinin görüşünden çok uzak değildi. Bu konuda Roma ve Constantinopol aynı görüşe vardılar ve Constantinopol'un yeni kralı Marsianus'un (450-457) talebi üzerine 4. Ökümenik toplantının yapılmasına karar verildi.

4- Kalkedon Konsili (451)

4. Ökümenik Konsil Kalkedon'da (Kadıköy) yapıldığı için bu toplantıya Kalkedon Konsili denir. Konsil'in denetimi kralın memurları ve Roma patriğinin temsilcilerinin ellerindeydi. Bunlar; Doğu Kiliseleri (Antakya, İskenderiye) temsilcilerini Büyük Leo'nun konsepti ile Eutyaches'in Mesih'in tek tabiat görüşü (monofizit) arasında bir seçim yapma tercihi doğrultusuna yönelttiler. Bu konuda düşüncesini açıklamayanlar ise mecburen Büyük Leo'nun görüşlerini kabul etmek zorundaydılar. Ermeniler ise Sasanilerin ülkelerine saldırımları nedeniyle Kalkedon Konsili'ne katılmadılar.

Kalkedon Konsili'ne Antakya Kilisesi adına Patrik Maksimus katıldı. Doğu (Diyarbakır, Mardin ve Turabdin) manastırları adına Mor Barsaum Kalkedon'a gitti. Ancak Mor Barsaum, II. Efes taraftarı olduğu için oturumlara alınmadı. Dolayısıyla geri döndüğünde Kadıköy Konsili kararları aleyhinde büyük bir çalışma içine girdi. Kalkedon'da Büyük Leo'nun görüşü resmi olarak kabul edildi. Kalkedoncu görüş olarak belirlenen tanımlama şu şekildedir: "Hepimiz, ittifakla bir tek ve biricik oğul İsa'yı kabul ediyoruz. Ve yine O'nun, bir tek şahısta birleşmiş iki tabiatını kabul

ediyoruz. Bu tabiatlar kendi arasında birleşmemiş, bölünmemiş, ayrılmamış ve değişikliğe uğramamıştır.”⁶⁵ Kalkedon’da ortaya çıkan sonuç şu oldu: Birincisi; Kilise konsilini kral yönetti. İkincisi; Roma Patriği’nin görüşleri artık doğu bölgelerinde de yer edindi, dolayısıyla artık Constantinopol Roma’dan habersiz herhangi bir karar alamazdı. Üçüncüsü de; Kalkedon görüşünü kabul etmeyen monofizitleri karanlık günler bekliyordu. Bu konsilde Constantinopol patrikliği Roma ile eşit haklar kazandı, fakat Constantinopol kürsüsü ikinci derecede kaldı. Buna göre Roma bütün batıya, Constantinopol’da bütün doğuya hükmedecekti. Bu madde Roma tarafından hiçbir zaman kabul edilmedi. Kalkedon görüşü Roma ve bütün batı ile, Kurilos’un ılımlı takipçileri ve 433 yılında bunların uzlaşmaya vardıkları Antakyalılar tarafından kabul edildi.

Kalkedon karşıtları da Mısırlılar ile monofizitçi ve Nesturi görüşünü savunan Batı Süryanilerdi. Bu yüzden “Kalkedon hem birleştirdi, hem de böldü”⁶⁶ deyimi literatüre geçti. Kalkedon Roma ile Constantinopol’u ve bir kesim Süryani ve Mısırlı’yı birleştirirken, diğer yandan bir kesim Süryanileri ve Mısırlıları karşısına alarak Hristiyanlığın da bölünmesine sebep oldu. Kalkedon sonucu Batı Süryaniler kendi aralarında üçe bölündü. Tek tabiatçılar; Monofizitler (Süryani Ortodokslar), Kalkedoncular (Melkoyeler) ve çift tabiatçılar; diofizitler (Nesturiler).

Doğu Kiliselerinin Kalkedon Konsili’ni kabul etmemelerinin birinci nedeni Nicea Konsili’nin kararlarına aykırı bulmalarıdır. İkinci nedeni de, idari yönde alınan kararlar yüzündendir ki, bu kararları Roma da kabul etmedi. Çünkü bu konsilde alınan kararlarla Constantinopol Kilisesi evrensel Kilise konumuna çıkartıldı ve Trakya, Anadolu ve Asya piskoposluklarını direkt yargılama yetkisi tanındı. Ayrıca Kudüs, Antakya’nın denetiminden alınarak bağımsız bir patriklik konumuna getirildi. Alınan bu kararlar, aslında İskenderiye ve Antakya Kiliselerinin hem bölgelerini hem de yetkilerini kısıtladı. Bu kararların kabul edilmesi, özellikle Antakya Kilisesi’nin tamamen Constantinopol’un denetimine girmesi anlamına gelmekteydi.

Antakya Kilisesi her ne kadar 449 yılında Efes’te İskenderiye ile aralarındaki teoloji ihtilafını ortadan kaldırmışsa da, aslında Urhoy’lu Hiba ve Theodoros gibi bir çok metropolit Kalkedon Konsili’nin kararlarını kabul ediyorlardı. Bunun yanında İranlılarla savaş içerisinde olan ve bu yüzden Kalkedon Konsili’ne katılamayan Ermeniler arasında da Kalkedon aleyhinde çalışmalar başladı. Antakya’da ise konsil kararlarını imzalamamasına rağmen Patrik azledilmeden döndüğü için ilk başlarda önemli bir sorun ortaya çıkmadı. Bu dönemlerde Antakya ve çevresinde meydana gelen büyük depremler halkın ve dolayısıyla ruhbanların dini tartışmalarla uğraşmalarına engel oluyordu. Bu arada Bizans İmparatorluğu’da batıdan gelen Aspar

65 Konsiller Tarihi, Francis Dvornik, Sayfa 16

66 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 16

ve Ostrogot akınlarıyla uğraşmak zorundaydı. Bizans egemenlerinin de dini tartışmalarla uğraşacak fazla zamanları yoktu.

482 yılında Constantinopol kralı Zeno ülkesinde birliği sağlamak için Henoticon (birleştirici öğreti) görüşünü ortaya attı. Amaç Kalkedoncuları ve karşıtlarını bir araya getirip uzlaştırmaktı. Heneticon bir müddet Ortodoksluğun tarifini oluşturdu. Bu görüşü özellikle Kalkedoncular kabul etmedi. Bu görüşü imzalamak istemeyen birçok episkopos görevinden uzaklaştırıldı. 484 yılında Antakya Kalkedoncu patriği Calandion görevinden uzaklaştırıldı ve yerine Petrus Fullo getirildi. Kral Zeno ve kral Anastasius (491-518) dönemlerinde Kalkedon karşıtları kendilerini toparladılar. Birçok yerde monofizit görüşüne mensup episkoposlar kürsülere geçtiler. Monofizitler kralın desteğiyle batıda Kalkedoncu görüşün temsilcilerine, doğuda ise diofizit (Nesturi) görüşü taraftarlarına baskı uyguladılar. Bu baskılar sonucu diofizit görüşünü savunanların birçoğu Pers egemenliği altındaki bölgeye kaçtılar. Bizans kralının monofizitleri desteklemesinin sonucu, baskılardan kaçan diofizitçi görüşe sahip olan Süryaniler Bizans karşıtı oldukları için Pers kralı tarafından desteklendiler.

Bu dönemde monofizit Süryaniler arasında Severiyos ve Filiksinos giderek ön plana çıktılar. Monofizit Süryaniler artık rahatlıkla Constantinopol’da kalabiliyorlardı. İlmî Kalkedonculardan Constantinopol Patriği Macedonius 511 yılında ve Antakya Patriği Flavianus 512 yılında Kral tarafından kürsülerinden indirildiler. Antakya patrikliğine Severiyos (512-518) atandı. Bunun yanında, Patrik Severiyos, her yerde Antakya Kilisesi’nin içerisinde Süryanice dilinin dışındaki bütün dillerin kullanılmasını yasakladı. Ayrıca Kilisede tek tabiat düşüncesinin kurumlaşması için, teolojik düşünceler içeren 125 risale, 400 mektup ve çok sayıda ilahiyi her yere gönderdi.

512 yılında Constantinopol, Antakya ve İskenderiye gibi Hristiyanlık merkezleri, Kalkedon karşıtı patriklerin eline geçti. Kalkedon karşıtları hiçbir zaman bu dönemde olduğu kadar güçlenmemişlerdi. Fakat kral Anastasius arzu edilen birlikteliği kurmayı başaramadı. Çünkü en az dört bölge patlamaya hazır bir durumdaydı.

Birinci bölge Roma’ydı. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında barbar boyların saldırıları sonucu yıkılmıştı. Roma Kilisesi de 482 yılında kral Zeno’nun sunduğu Henoticon’u reddetmişti. Dolayısıyla Doğu Roma (Bizans) yönetimi ile Roma Kilisesi giderek birbirinden uzaklaştılar.

İkinci bölge Constantinopol’du. Kral Anastasius’un monofizitler’in yardımına karşı çıkan Kalkedoncu kesim ayaklanmalara başladı.

Üçüncü bölge Suriye’ydi. Suriye’deki Kalkedoncu ve monofizit Süryaniler arasında

gerginlikler büyüdü. Her ne kadar Antakya Patriği Severiyos ve Mabbug episkoposu Filiksinos kraldan destek almışlarsa da, Suriye'deki Kalkedoncu Süryanileri ikna edemediler. Özellikle de Apamea (Hama) bölgesinde güçlü bir Kalkedoncu potansiyel vardı. Bu bölgede bulunan birçok manastır Severiyos'a karşı mücadele veriyordu. Hatta Roma'ya bazı rahipler gönderip Kalkedoncu görüş için destek istemişlerdi.

Dördüncü bölge Kudüs ve Filistin'di. Çok büyük rahip potansiyeline sahip olan bu bölgede de gerginlikler büyüdü. Kudüs kürsüsüne Kalkedon karşıtı bir patrik yerleştirilmedi.

5- Justinus Dönemi (518-527)

518 yılında Constantinopol patriği Timotheus ve kral Anastasius öldüler. Kralın yerine askeriye gelen İlloniyalı Justinus geçti. Aynı zamanda patrikliğe gelen II. Yuhannes'e Ayasofya'da zorla Kalkedon Konsili kararları imzalatıldı. Kısa zamanda her yerde Kalkedonculuk tekrar canlandı. Antakya Patriği Severiyos patriklik kürsüsünden indirildikten sonra Mısır'a kaçtı. Mabbug episkoposu Filiksinos da hapse atıldı. Patrik Severiyos'un yerine Kalkedoncu I. Paulus Antakya patrikliğine getirildi.

Roma ile Constantinopol arasındaki bölünme 36 yıldan sonra ortadan kalktı. 519'dan itibaren monofizit Süryani episkoposların çoğu ya kürsülerinden indirildiler, ya da onlara zorla Kalkedonculuk kabul ettirildi. Kürsüden indirilen birçok episkopos Mısır'a kaçtı. Suriye'nin iç bölgelerinde ve Mezopotamya'nın kuzeyinde ise monofizitler yerlerini korudular. Ancak, Bizans İmparatorluğu'nun Antakya Patrikliği'ni "devletin bir dairesi haline"⁶⁷ getirmesiyle bölgede yaşayan Süryani halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Bu yüzden de, Antakya Patriği Paulus, uygulamalarına tepki gösterenlere karşı Bizans'ın desteğiyle, büyük bir katilam yaptı. Antakya patriği I. Paulus, yaptığı bu baskılardan sonra 521 yılında kendi rızasıyla istifa etti. Bu istifa sonrasında önce Afroniyos (521-526) ardından da ruhani olmayan Omid'li Afrem bu göreve getirildi. Omid'li (Diyarbakır'lı) Afrem döneminde monofizitçilere yönelik takibatlar ve katliamlar devam etti.

6- Justinianus Dönemi (527-565)

Bizans kralı Justinus'tan sonra yerine yeğeni Justinianus tahta geçti. Justinianus'da Amed'li Patrik Afrem'e destek vererek, yukarı Mezopotamya, Suriye, Filistin ve diğer bölgelere, askeri birlikler desteğinde düzenlediği saldırılarla, dağ doruklarına ve

⁶⁷ Tarih Bilinci, Arnold Toynbee, Cilt 2 sayfa 363

manastırlara sığınan ruhbanlar⁶⁸ ve halk katliamlardan geçirildi. Bu operasyonlardan sonra monofizitçi ruhban kalmamasına rağmen, sonu gelmeyen katliamlardan bıkan Antakya'daki halk 531 yılında ayaklandı. Ancak, bu ayaklanma korkunç bir katliamla bastırıldı ve ardından Bizans İmparatoru bir ferman yayınlayarak buradaki bütün monofizitçilerin sürgün edilmesini emretti.

Monofizitçilerin durumu giderek bozuldu. Çünkü Kalkedoncular dışında kimse din görevlilerini atayamıyordu. Böylece Kalkedon karşıtı görüşü savunan kesim tehlike olmaktan çıkarılmıştı. Bütün bu katliam ve baskılara karşı monofizitler kendilerini yaşattılar. Severiyos'un Mısır'dan sürekli olarak gönderdiği episkoposlar, gittikleri yerlerde bazı din adamlarını görevlendirerek halk arasında monofizitliği ayakta tutmaya çalışıyordu. Bundan sonra Justinianus'un politikasında yumuşama başgösterdi. Justinianus'un politikasındaki yumuşama iki durumdan kaynaklanıyordu. Bunlardan birincisi karısı Theodora'ydı. Theodora aslen Menbeç'li (Ahısnoyo) bir monofizitçi Süryani papazın kızıydı. Justinianus ile evlendikten sonra monofizitçileri korumak için kral üzerinde büyük etki yaptı. İkincisi de Justinianus baskı ve öldürmeyle monofizitçileri bitiremeyeceğini ve baskılar sonucu bunların daha fazla Kalkedon karşıtı olduklarını görünce, imparatorluktaki birliği savunmak için monofizitçilere daha ılımlı yaklaştı.

Bu gelişmeler yaşanırken, Constantinopol'da da, birbirine karşı olan Maviler ve Yeşiller olarak tanınan gruplar birleşerek İmparator Justinianus'a karşı ayaklandılar. 532 yılında yapılan "Nicea Ayaklanması", İmparatoriçe Theodora ve Trakya'lı komutan Belisarios'un kararlı tutumuyla kanlı bir şekilde bastırıldı. 40.000'e yakın kişinin yaşamına mal olan bu ayaklanma sonrasında, idarenin gücünü daha fazla eline alan İmparatoriçe Theodora'nın, Constantinopol Kilisesi'nin patrikliğine monofizit temayüllü bir piskopos getirme teşebbüsü, Roma papasının müdahalesiyle engellendi.⁶⁹

532 yılında Justinianus birkaç monofizit lideri Constantinopol'a çağırarak Kalkedoncularla görüşmelerini istedi. Bu görüşmelerde monofizitler herhangi bir uzlaşmaya yanaşmadılar. 533'te kralın ikinci girişimi de sonuçsuz kaldı. İmparator Justinianus 533 yılında yapılan ve Büyük Severiyos'un da katıldığı bir sinadosla, monofizit öğretiyi inananlara tekrar sürgünden dönme imkanını sundu. 534-535 yıllarında Severiyos'un Constantinopol'a gelmesine izin verildi ve Constantinopol'un yeni patriği Anthimus'da monofizitçilere karşı sempati gösterdi. Bu olumlu atmosfer monofizitçiler için pek uzun sürmedi. Roma Patriği birkaç Süryani Kalkedoncu ile Constantinopol'a geldi. Kalkedon'a bağlılık tekrar yürürlüğe konuldu ve karşıtlarına lanetler okundu.

68 Deyrulmur Tarihi, Hanna Dolabani, sayfa 55

69 Konsiller Tarihi, Francisc Dvornik, sayfa 19, Bizans, Eduard Gibbon, cilt 4 sayfa 162-163

535'te Büyük Severiyos tekrar İskenderiye'ye kaçmak zorunda kaldı. 536 yılında değişen politika çerçevesinde bir kez daha, ama bu sefer diğerlerinden daha kanlı bir katliam dönemi başladı. O zamana kadar sadece Antakya Kilisesi mensuplarına yönelik yapılan baskılar bundan sonra İskenderiye Kilisesine de yapılmaya başlandı. Amed'li Afrem, ruhbanlara ve sivil halka yönelik saldırılarına tekrar başladı. Bu sırada, İskenderiye'nin yeni seçilen Patriği Theodosius tutuklanarak Constantinopol'a götürüldü.

537 yılında İskenderiye patriği Theodosius'un yerine Kalkedoncu bir patrik getirildi. Antakya Patriği Büyük Severiyos'un Antakya'dan ayrılırken vekil olarak tayin ettiği Yuhanun öldü. Büyük Severiyos da yeni bir vekil tayin etmeden iki gün sonra öldü.⁷⁰ Severiyos 538 yılında ölünce Theodosius bütün monofizitlerin (Süryaniler ve Mısırlılar) patriği oldu.

70 Christianity in Middel East, Freen, sayfa 270 ve Es-Suryan, İshak Saka cilt 2, sayfa 67

V. BÖLÜM

SÜRYANİ HALKI İÇİNDE MEYDANA GELEN İLK BÖLÜNMELER

Roma-Bizans ve Part-Sasani imparatorluklarının egemenlikleri altında yaşayan Süryaniler arasında Hristiyanlık birbirinden kopuk bir şekilde gelişti ve kurumlaştı. Bu temelde Antakya ile Ktesifon, Süryanilerin iki merkezi oldular. İznik Konsili'nin kararlarını Roma egemenliği altındaki Süryaniler, Pers egemenliği altındaki Süryanilere 5. yüzyılın başında taşıyarak esas prensiplerde görüş birliğine vardılar.

431'de yapılan Efes Konsili'nde Roma egemenliği altındaki Hristiyanlar arasında, İsa Mesih'in tabiatına ilişkin görüş ayrılığı üzerine yapılan tartışma sonucunda, diofizit öğretisini savunan Constantinopol Patriği Nestur afaroz edildi. Bu olay Roma imparatorluğu sınırları içerisindeki Hristiyanlar arasında bölünme ve çatışmaya yol açtı. Büyüyen bu huzursuzluğu gidermek için 451 yılında Kalkedon'da yeni bir konsil yapıldı. Burada diofizit ve monofizit görüşleri uzlaştırmak için Kalkedoncu sentez benimsendi. Fakat alınan bu kararlar birleşme yerine üçüncü bir çizgi ortaya çıktı. Bu üç görüş de Süryaniler arasında yer tuttu. Nestur'un diofizit görüşü Roma egemenleri tarafından tamamıyla reddedilirken, dönem dönem monofizit ve Kalkedoncu görüş taraftarları desteklendi ve aralarındaki çatışmalar büyüdü. Diofizit görüşü Persler tarafından Roma'ya karşı desteklendi. Böylece Süryaniler arasında teolojik ve toplumsal bölünmelerin temeli oluştu.

A- DİOFİZİTÇİ DOĞU SÜRYANİLER (NESTURİLER)

Theodorus, İsa Mesih'in "birbirinden farklı iki tabiata sahip olduğu ve bu tabiatların

birbirinden kopmaz şekilde bir kişide birleştğini” ifade eden diofizit görüşünü savunuyordu. Theodorus’un öğrencilerinden birisi de Nestur’dur. Nestur aslen Maraşlı bir Süryaniydi ve 428 yılında Constantinopol Patriği oldu. Efes Konsilinde Nestur afaroz edildikten sonra diofizit görüşün taraftarları baskı altında tutuldu. Özellikle Kalkedon Konsili’nin (451) ardından bu takip ve baskılar artmaya başladı. Diofizit görüşlü öğretmenlerin çoğu bu dönemden itibaren Urhoy’dan kaçarak Pers bölgesinde bulunan Nsibin’e geçtiler.

Nsibin’e kaçanlardan birisi de Narsay’dı. Urhoy Okulu 489 yılında monofizitçi metropoliti Kura tarafından kapatıldı ve binası yerle bir edildi. Narsay’ın okul arkadaşı ve Nsibin metropoliti Barsauma Nsibin’de bir akademi açması için Narsay’ı ikna etti. Nsibin akademisinde Antakya okulu metodları ve prensipleri esas alınarak eğitim veriliyordu. Nsibin Akademisi diofizit görüşün Pers egemenliğindeki topraklarda yayılmasında merkezi bir işlev gördü.

486 yılında Pers topraklarındaki episkoposlar Ktesifon’da bir sinodos yaptılar. Bu sinodos’ta Mopsuestiyalı Teodorus’un görüşlerine çok yakın diofizit görüşü formüle edilerek benimsendi. Bu şekilde Pers egemenliğindeki Süryaniler tarafından özgün bir kimliği oluşturma temelleri atıldı.

Süryanilerin “Doğu Kilisesi” 5. ve 6. yüzyılda büyük bir taraftar kitlesini kazandı. Doğu Kilisesi tarihte Sami toplulukların yoğun olarak yaşadıkları ve Süryanice konuşulan Orta ve Kuzey Mezopotamya’dan sonra Güney Mezopotamya, Farsça konuşan İran ve Afganistan bölgelerinde de yayıldı. Doğu Kilisesi Persiyen bir karakter de kazanmış oldu. Doğu Kilisesi’nin dili olan Süryanice’den birçok eser Farsçaya çevrildi. Pers devletinde Hristiyanlık dini bir azınlık olarak kabul edildiği için ona birçok hak tanındı. 612 yılında Doğu Kilisesi yaptığı sinodosta Nestur’un teolojik görüşlerini resmi olarak kabul etti. Bu tarihten itibaren Monofizitçiler ve Kalkedoncular Doğu Kilisesini tanımadılar.

B- MONOFİZİTÇİ BATI SÜRYANİLER (YAKUBİLER)

Bizans kralları Justinus (518-527) ile Justinianus (527-565) monofizitlere karşı katliamlar ve baskılar gerçekleştirip dinsel merkezlerini dağıttılar. Monofizitçilere din görevlisi atama ve eğitime yasağı getirildi. 538 yılında ölen Severiyos’un ardından Süryani monofizitçiler lidersiz kaldılar.

542-543 yıllarında Sasani sınırlarını koruyan ve amir olan Arap aşiret reisi Haris bin Cebele Constantinopol’dan monofizit bir episkopos istedi. Bu talep üzerine Bizans

kraliçesi Theodora, Constantiniopol'da tutuklu olan İskenderiye Patriği Theodosius'tan iki rahibi episkopos yapmasını talep etti. Bunlardan birisi aslen Arap olan Theodorus, diğeri de 15 yıldan beri İstanbul'da kalan Tella'lı Yakup'tu. Urhoy episkoposluğuna getirilen Yakup (500-578) havari çalışmalarına başladı. At kılından yapılan bir aba giyerek bütün Süryani (monofizit) manastırlarını dolaştığı için 'Bardeono' lakabını aldı. Bir yerde bir günden fazla kalmayan Yakup Bardeono bu şekilde kralın muhafızlarına yakalanmamayı başardı. Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır'a kadar gezen Yakup Bardeono, buralarda binlerce rahip ve papaz ile 552 yılından itibaren en az 27 episkopos takdis etti ve görevlendirdi. Takdis ettiği iki kişi sonradan patrik oldular. Yakup Bardeono döneminde monofizitler Sasani topraklarında da yer tuttular.

37'den 558 yılına kadar tek patriklik kürsüsüne sahip olan Antakya Süryani Kilisesi, 451'den (Kalkedon Konsili) 558 yılına kadar monofizitçi ve Kalkedoncu patrikler arasında el değiştirdi. Yakup Bardeono'nun çalışmaları sonucu kendini toparlayan monofizitçi Süryaniler 558 yılında güçlü bir Kilise hiyerarşisini oluşturarak kendi Antakya Kiliselerini (Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi) kurdular. 558 yılında kurulan Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'nin patriklik kürsüsü Antakya'da değildi. Böylece Antakya patrikliği adı altında biri monofizit diğeri de Kalkedoncu olmak üzere iki özgün Kilise oluştu. Yakup Bardeono'nun Kiliseyi yeniden yapılandırmasından dolayı monofizit Süryanilere "Yakubiler" de denildi.

Süryani Ortodoks Kilisesi krala karşı duruşuyla bir nitelik kazandı. Fakat bu Kilise ulusalcı bir Kilise niteliğinde değildi. Çünkü Batı Süryaniler, monofizit ve Kalkedoncu diye iki Kiliseye ayrılırlarken, Süryanilerin ulusalcı faktörü iki kesim arasındaki dinsel ayrışmayı durduramadı. Diğer yandan Süryani Ortodoks Kilisesi Arap ve Mısırlılara da açıldı.

Bizans kralları 6. yüzyılın sonlarına kadar ara formüller hazırlayarak Kalkedoncuları ve monofizitleri birleştirmeye çalışmışlarsa da başarılı olamadılar. Bu anlaşmazlıklar esnasında Sasani kralı II. Hüsrev

Theodora

(590-628) bir dizi saldırıyla Ortadoğu'nun tümünü denetimi altına aldı. II. Hüsrev döneminde Suriye'de monofizitlerin ve diofizitlerin durumu düzelmişti. Kral II. Hüsrev'in karısı Şirin, Doğu Kilisesi'nin Patriklik merkezi olan Seleukiya-Ktesifon'da monofizit Süryaniler için de bir manastır kurdu.

C- KALKEDONCU BATI SÜRYANİLER (MELKİTLER)

451 yılında yapılan Kalkedon Konsili'nde Batı Süryaniler ikiye bölündüler. Antakya Kilisesi monofizit ve Kalkedoncu taraftarların çekişme ve çatışma merkezi oldu. Her zaman Roma patriklikleri ve bazı istisnalar hariç, Bizans kralları Antakya Kilisesi'ndeki Kalkedoncu görüşü desteklediler. Bu nedenle Kalkedoncu Süryanilere kral taraftarı (melkoye veya melkitler) denildi. Severiyos'tan sonra Antakya Kilisesi patrikliğine monofizitçi bir lider gelmedi. 604-620 yılları arasında Bizanslıların denetimindeki Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır Sasanilerin eline geçti.

611 yılında Perslerin saldırısına uğrayan Antakya Kalkedoncu Kilisesi'nin önemli merkezleri dağıtıldı. Yerlerine monofizitçi veya diofizitçiler atandı. Özellikle Kalkedoncuların çoğunlukta olduğu bölgeler büyük tahribatlara uğradılar. 614 yılında Filistin alınınca Kalkedoncu manastırlara büyük zararlar verildi. 630'lara gelindiğinde Bizans kralı Heraclius Perslerin işgal ettikleri alanları geri alarak monofizit ve diofizit görüşlü yöneticilerin yerine, Kalkedoncu dini liderleri tekrar göreve getirdi.

D- MONOTHELETİST BATI SÜRYANİLER (MARUNİLER)

Marun (ölümü 5. yüzyılın başlarında) Cyrrhus (Halep'in kuzeydoğusunda) bölgesinde yaşayan bir rahipti. Kaldığı alandaki rahiplik yaşamından tatmin olmayınca, olağanüstü şartlarda rahipliğini sürdürmek istedi. Böylece bir dağ başına giderek kendini değişen tabiat şartlarına terketti. Namı yayılan Marun'un yanına birçok rahip geldi ve onların lideri oldu. Ölümünden sonra öğrencileri Marun'un anısına Apamea (Hama) yakınlarında bir manastır kurdular. Çok büyük ve görkemli olan Mor Marun Manastırı'nda yüzlerce rahip birarada yaşıyordu. Bu görkemlilik Mor Marun Manastırına Antakya Patrikliği altında özerk bir konum sağladı. Manastırda Süryanice konuşuluyordu. Fakat şehir dili olan Yunanca da kullanılıyordu. 5. ve 6. yüzyılda Suriye'de birbirleriyle çatışan Kalkedoncu ve monofizit tartışmalarına Mor Marun Manastırı da aktif katıldı. Mor Marun Manastırı Kalkedoncu görüşü desteklediği için monofizitçilerin baskı ve katliamına uğradı. 517'de Mor Marun Manastırı başkanı Roma Patriği Hormisdas'a gönderdiği mektubunda monofizitçilerin Mor Marun Manastırından Mor Şemun Manastırı'na gitmekte olan 350 rahibi

öldürdüklerinden bahsetmektedir. Öldürölüş tarihleri olan 31 Temmuz günü Maruniler tarafından anılmaktadır.

İslamiyetin çıkışını bir tehdit olarak gören Bizans kralı Heraclius (610-641) Suriye'deki Kalkedoncuları ve Monofizitçileri barıştırıp İslamiyetin önünde bir set oluşturmak için her iki kesimin kabul edebileceği yeni bir Hristiyanlık doktrininin sundu. Bu uzlaşmacı doktrine "monotheletizm" deniliyor. 638 yılında (Müslümanların Antakya'ya saldırdıkları yıl) sunulan bu görüşe göre "iki tabiat kabul edilirse bile, İsa Mesih tek arzuya sahiptir" deniliyordu. Bu görüşü Constantinopol Patriği Sergius dahil birçok Kalkedoncu kabul etti. Buna karşı bazı Kalkedoncular yeni görüşü monofizite kayma olarak nitelendiler. Mor Marun Manastırı ve bazı Kalkedoncular bu görüşü kabul ettiler. Her ne kadar 681 yılında Constantinopol Konsilinde bu görüş reddedildiyse de, Mor Marun Manastırı 8. yüzyılda monotheletizm temelinde kendi Kilisesini kurarak bu tarihten sonra "Maruniler" olarak adlandırıldılar. Marunilerin yaşadıkları bölge Suriye'nin Apamea (Hama) bölgesiydi.

Maruniler büyük ihtimalle ilk patrikleri Mor Yuhanun Marun (ölümü 707) önderliğinde topyekün göç ederek Lübnan'a yerleştiler. 749 yılından itibaren Abbasiler ve 10. yüzyıldan itibaren Mısır'daki Fatimiler tarafından Suriye'de oluşturulan siyasi dengesizlik Marunileri kendilerini korumak için bazı önlemler almaya teşvik etti. Bunun neticesinde Maruniler kendi askeri güçlerini oluşturdu ve feodal strüktürlerini kurdular.

1099 yılında Haçlı Seferleri Lübnan kıyılarına ayak basarken Haçlılar ile Maruniler çok iyi ilişkiler içerisindeydiler. 12. yüzyılda Maruniler ile Roma arasında çok güçlü bağlar oluştu.

1291 yılında Haçlılar Ortadoğu'dan çıkarılınca Maruniler korumasız kaldılar. Bu yüzden bazı Maruniler Kıbrıs'a göç ederek Nicosia'nın dağlık alanına yerleştiler. Lübnan'da kalanlar saldırılara uğradı ve ağır vergiler vermeye zorlandılar. Bu dönemde Patriklik merkezi Mayfuk Manastırı yıktırılınca Kaddişa vadisinde bulunan Kannubin manastırına taşındı. Bu merkezden Kilise ve halk yönetildi.

VI. BÖLÜM

SÜRYANİ DİLİ, FELSEFESİ VE AKADEMİLERİ

A- SÜRYANİCE DİLİ

Süryanice, Sami dil grubuna bağlı bir dildir. Sami dilleri M.Ö. 3. binyılda doğu ve batı olmak üzere iki ana gruba ayrıldılar. Doğu Samice grubunda Akadlıların kullandığı Akadca ve daha sonra Akadca'dan kuzey lehçesi (Asurca) ve güney lehçesi (Babilce) türedi. Samilerin Batı lehçesi de iki kola ayrıldı. Kuzey kolu, Kenanca ve Aramice, güney kolu ise Arapça (kuzey ve güney Arapça) ve Habeşçe'dir.

M.Ö. bin yıllarında Ortadoğu'ya egemen olmaya başlayan Aramice en parlak dönemi M.Ö. 300 ile M.S. 700 yılları arasındaydı. Aramice özellikle Pers İmparatorluğu döneminde resmi dil kabul edilerek Hindistan'dan Akdeniz'e kadar kullanılan halklararası ilişki ve ticaret dili oldu. Aramice uzun bir süre ve birçok Sami grubu tarafından kullanıldığı için Sami dilleri arasında en çok lehçesi olan dildir. Bu yüzden Aramice doğu ve batı olmak üzere iki gruba ayrılır. Batı grubunda bulunan lehçeler Samice, Mısır Aramicesi, Filistin Aramicesi ve Nabati Aramicesi'dir. Doğu grubunda yer alan lehçeler Mandaice, Babil'in Talmud (Tevrat) Aramicesi ve Süryanice'dir.

Süryanice Urhoy'da M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda Hristiyanlık edebiyatı ve felsefesi ile çok daha fazla gelişti. Yunan felsefe kitaplarının çoğu Süryani bilimadamları tarafından Süryanice'ye sonra da Farsça ve Arapça'ya çevrildiler. Dolayısıyla Süryanice 13. yüzyıla kadar Ortadoğu ve batı kültürlerini birbirine bağlayan en önemli köprü dil oldu. Doğu Süryanilerin Asya'ya yayılmasıyla Süryanice'nin etkisi Çin'e kadar ulaştı.

4. yüzyılda Süryaniler arasında başgösteren dini yorumlar ve tartışmalardan sonra Süryaniler ikiye bölündü. Doğu Süryaniler (Nesturiler) ve Batı Süryaniler (Yakubiler) coğrafik lehçe farklılıklarını giderek keskinleştirdiler. Doğu Süryanice (Sureyt) bu farklılaşmada özünü korurken, Batı Süryanice (Suryoyo) Yunanca ve Arapçanın etkisi altında kaldı. Batı Süryanice'ye Turabdin merkezli olduğu için "Turoyo" da deniliyor. Süryanicenin diğer lehçeside Urhoy lehçesidir. Urhoy lehçesi (Kthobonoyo) daha çok Kilise ve ayin dili olarak kullanılmaktadır. Süryani alfabesi Tedmur Aramicesinden alındı. Süryanice'nin en eski yazı biçimi Estrangelo'dur. Estrangelo alfabesi Arap, İbrani, Moğol ve Uygur alfabelerine temellik etti. Süryani alfabesiyle Arapça ve Türkçe'de yazılıyordu. Süryanice alfabesiyle yazılan Arapça'ya "Garşuni" denilmektedir.

Doğu Süryaniler ile Batı Süryaniler yazılı edebiyat, Kilise ve ayin dili olarak halen Urhoy lehçesini (Kthobonoyo'yu) günümüze kadar kullanıyorlar. Dahası bu dil için hem Doğu hem de Batı Süryanileri aynı Sözlüğe kaynak olarak başvuruyorlar. Bu yüzden, Doğu Süryanice (Surayt) ile Batı Süryanice (Turoyo) iki ayrı dil değil, aynı dilin iki ayrı şiveleridirler.

B- SÜRYANİ AKADEMİLERİ

Süryaniler tarih boyunca eğitime çok önem verdiler. Eğitimde en çok ağırlık verdikleri bir konu da Yunan felsefesidir. Yunan (Helen) kültürü Büyük İskender'in Ortadoğu'yu işgal ettiği dönemde yayıldı. Süryaniler Hristiyanlıktan önce ve özellikle daha sonra birçok bilim ve kültür şehri oluşturdular. Bu şehirlerin en önemlileri Antakya, Urhoy, Harran, Rasulayn, Nsibin ve Gundişapur'dur. Süryaniler 5. ve 6. yüzyılda değişik şehirlerde en az 50 akademi kurdular. Süryani akademilerinde Hristiyanlığın yanında ilmi dersler de veriliyordu. Tarihte ün yapmış birçok filozof ve tıp adamının eserleri bu akademilerde okutuldu. Birçok önemli eser Yunanca'dan Süryanice'ye çevrildi. Pers ve Arap egemenlikleri döneminde de Süryanice'den Arapça ve Farsça'ya tercüme edilen eserler, bu akademiler aracılığıyla Yunan felsefesini Arap ve Pers kültürüne aktardı. Tarihte çok ün yapan Süryani Akademileri şunlardır:

1- İskenderiye Akademisi

İskenderiye Yunan filozoflarının görüşlerinin en çok tartışıldığı şehirdi. Helenizm buradan Ortadoğu'ya yayıldı. 2. yüzyılda Mısırlılar İskenderiye'de bir Hristiyan akademisini kurdular. Süryaniler'de Hristiyanlığın erken dönemlerinde

İskenderiye’de bir akademi kurdular. Bilimsel ve felsefi bir okul olan İskenderiye Akademisi Yahya en Nahvi ve öğrencisi Steyfan el Aleksandri tarafından kuruldu. Bu iki Süryani (monofizit) filozof Yeni Platonculuk okuluna mensuptular. Yunan eserlerin Süryanice’ye tercümeleri ilk olarak İskenderiye’de yapıldı. Bu dönemde Süryaniler yoğun bir şekilde İsa Mesih’in tabiatı üzerinde tartışmalar yapıyorlardı. Bu yüzden de Aristoteles mantığına başvurdular. İskenderiye Akademisi’nden sonra en önemli merkez Antakya Akademisi oldu.

2- Antakya Akademisi

Antakya Felsefe Akademisi 380-430 yılları arasında kuruluydu. Bu akademinin en önemli filozofu Diydoros’tur. Diydoros Eusebiyus’un öğrencisiydi. İsa Mesih’te ilahi ve beşeri tabiatın birbirinden ayrılması gerektiğini düşünen Diydoros’a göre İsa Mesih’te çift tabiat ve hypostas vardır. Bu düşüncelerle Diydoros Hristiyanlar arasında Kristolojik tartışmalar yarattı. Diydoros’un görüşü daha sonra Mopsuestiyalı Theodorus ve Nestur tarafından devam ettirildi.

Antakya Akademisi’nde yetişen diğer önemli kişiler şunlardır: Luksiyanus, Probus, Meletiyus (ölümü 381), “Altın Ağızlı” Yuhanna (ölümü 407) ve Mopsuestiyalı Teodorus’tur (Nestur’un öğretmeni). Bu akademinin en önemli filozofu olan Probus Yunan felsefesine ait eserleri Süryaniceye tercüme eden ilk kişi olarak kabul edilir. Tercüme edilen eserler arasında Aristoteles’in İbare ve Kıyas adlı eserleri de vardır. Antakya Akademisi’nin felsefesi Aristoteles mantığına dayanıyordu. Nesturi görüşü ortaya çıktıktan sonra Antakya Akademisi’nin öğretmenlerinden çoğu Urhoy Akademisi’ne gittiler.

3- Urhoy (Urfa) Akademisi

Urhoy Akademisi Abgar kralları tarafından kuruldu. Bu ilk kurulan akademide Bardaysan (154-202), filozof Vafa ve Esuna yetiştiler. Bardaysan yazdığı birçok kitap arasında, Süryanilerin Hristiyan olduktan sonraki Ülkelerin Yasaları adlı eseri de vardır.

363 yılında Urhoy’da Süryaniler tarafından ikinci akademi kuruldu. Bilim ve tıp merkezi olan Urhoy Akademisi aracılığıyla Yunan kültür ve felsefesi Mezopotamya’ya yayıldı. Bu yüzden Urhoy’a “Doğu’nun Atinası” adı verildi. Pers topraklarında, 4. yüzyıldaki takipler döneminde Hristiyanlar rahip okullarını açamıyorlardı. Bu yüzden birçok öğrenci eğitim görmek için Roma denetimindeki Urhoy şehrine giderek, Urhoy

akademisinde eğitim alıyorlardı. Doğudan gelen öğretmen ve öğrenci sayısının çok olması nedeniyle bu okula Pers Okulu da deniliyordu. Urhoy Okulunda Antakya teologlarının görüşleri hakimdi. Urhoy Okulun'da büyük yazarların yazıları tercüme ediliyordu. Eserleri tercüme edilenlerden birisi de Mopsuestiyalı Theodorus'tur. Urhoy Akademisi'ne Nesturilik hakim olduğundan dolayı Aristoteles mantığı bu akademiye damgasını vurdu. Ancak bu akademideki Aristoteles felsefesi daha çok Yeni Platoncu bir görünüm arz etti. Urhoy Akademisi kral Zeno ve monofizitçi Süryaniler tarafından 489 yılında yıkıldı. Buradan kaçan öğretmenler Nsibin'de bir akademi kurdular.

4- Nsibin (Nusaybin) Akademisi

Süryaniler Hristiyanlığa geçmeden önce Nsibin, ilim ve kültür merkeziydi. Milat'tan önce yaşayan Vafa ve 2. yüzyılın ortalarında yaşayan Mor İbn Serabyon Nsibin okulunda yetişen önemli Süryani düşünürlerdendir. Nsibin okulunda Hristiyan Tityanis, Bardaysan ve Mani (2. ve 3. yüzyıl) gibi Süryanilerin kullandıkları dil ile eski Süryanilerin okulda kullandıkları dil ve edebiyat birbirine çok yakın olduğundan Nsibin okulu sürekliliğini korudu. Antakya Akademisi'nin kurucularından olan Mor Yakup 300 yılında Nsibin'de ilk Hristiyan Süryani Akademisini kurdu. Bu okulun en önemli ismi Mor Yakup'un öğrencisi Mor Afrem'dir (303-373). Bu okulda 28 sene öğretmenlik yapan Mor Afrem 363 yılında Pers kralı Şapur'un Nsibin'i ele geçirmesi üzerine Urhoy'a gitti. İlk kez "Süryanilerin Güneşi" Mor Afrem tarafından geliştirilen makamlı ayin biçimiyle, musiki terennüm Kiliselere girdi. Mor Afrem 373 yılında Urhoy'da öldü.

489 yılında kapatılan Urhoy Akademisi'nden Pers denetimi altında bulunan Nsibin'e kaçan öğretmenlerden birisi Narsay'dır. Narsay Nesturi görüşü savunan Nsibin episkoposu Barsauma'nın yardımıyla Nsibin Akademisi'ni tekrar kurdu. Bu süreçten sonra Nsibin okulu Urhoy okulunun devamı olarak yürüdü. Narsay'ın ölümünden sonra (502) Abrohom Bet-Rabban (509-569), Arzunlu Yeşu-Yahb (569-571) Abrohom Bar Kardoye (571-572) ve Erbilli Hnono (ölümü 607) başkanlık yaptılar. Nsibin Akademisi Pers topraklarında kurulan birçok Akademi ve okula ilimde ve felsefede kaynak ve model oldu. Nsibin Akademisi Bağdat okulu kurulduğu zaman (9. yüzyıl) çöktü.

5- Harran Akademisi

Hristiyanlığın ilk asrında Harran'da Süryaniler, Yunanlılar, Ermeniler ve Araplar yaşıyorlardı. Roma İmparatorluğu Hristiyanlığı resmi din ilan ederken, Harran

Hristiyanlığı kabul etmedi. Böylece Harran yeni dini kabul etmeyenlerin merkezi oldu. Harranlıların dinsel inancı eski Babil, eski Yunan dinleri ve Yeni Platonculuğun karışımından oluşan bir inançtı. İslamiyet döneminde kendilerine “Sabiiler” adını taktılar. Harranlılar Aramice’nin bir lehçesini konuşuyorlardı. Harran’da kurulan akademi İskenderiye ve Antakya akademilerinin bir devamıydı. Bu akademiyi Harran’a taşıyan aslen Harranlı olan Mervli bir alimdi. Bu akademide Öklid, Thales, Pythagoras gibi ilkçağ filozofların eserleri Süryanice’ye çevrildi. Bu akademide yetişen ünlü filozoflar şunlardır: Theodor Ebu Kurra (755-829), Monofizit Süryani rahiplerden Theodosius Romanos (ölümü 896), Hristiyan teolog Yuhanna bin Haylan (860-920) ve birçok eseri sonradan Bağdat’a götürülen Sabii asıllı Sabit bin Kurra’dır. Bu akademi yaklaşık yarım asır faaliyet gösterdikten sonra Bağdat’a taşındı.

6- Rasulayn Akademisi

Rasulayn Akademisi dönemin en önemli tıp merkeziydi. Rasulayn Akademisi’nde yetişen en ünlü kişilerden birisi Süryanilerin ilim tarihinde tıp, mantık ve felsefenin ustası sayılan Sergius’tur (ölümü 536). İskenderiye okulunda eğitim gören Sergius Aristoteles’in Kategoriler, İbare, Nefs ve Porphyrius’un İsagoloji eserlerini Süryanice’ye tercüme ve şerh etti. Ayrıca Yakın Doğu’da ve İslam ülkelerinde Yunan hekimliğinin yerleşmesine öncülük etti.

7- Qenneşrin Akademisi

Halep’in kuzeydoğusunda bulunan Qenneşrin Akademisi Yuhanna Bar Aftonya (ölümü 538) tarafından kuruldu. Bu akademide yetişen en önemli kişiler arasında Severe Seboht (ölümü 667), Arap episkoposu Circis (ölümü 724) ve Urhoy’lu Mor Yakup’tur (ölümü 708). Qenneşrin Akademisinde Aristoteles’in kitapları (2. Analitikler, Heremeneutica) Severe tarafından tercüme edildi. Severe Arapların kullandıkları rakamları Hintliler’den alıp Arapça’ya kazandırdı. Urhoy’lu Mor Yakup’un yazdığı Heksamirun adlı eserini Circis tamamladı.

8- Gundişapur Akademisi

260 yılında Roma İmparatorluğu ile Sasaniler arasında çıkan savaşta, Sasani kralı I. Şapur birçok Hristiyanı esir aldı. Bu Hristiyanlar Yunan bilim ve düşüncesini yaymak için Gundişapur’da bir akademi kurdular. Kral Hüsrev Enuşirvan (531-578) Gundişapur’da bir hastane yaptırdı. Bu hastaneye Süryani, Yunanlı, İranlı ve

Hindistanlı tabipler gelerek çalışıyorlardı. 525 yılında Bizans kralı Atina Felsefe Okulunu kapatınca kaçan bilim adamlarının çoğu Gundişapur'a geldiler. Gundişapur Akademisinde özellikle Aristoteles ve Platon'un eserleri tercüme edildi. Bu akademide esas olarak Süryanice dili kullanılıyordu. Bu akademinin öğretmenleri genellikle Doğu Süryanilerden oluşuyordu. Doğu Süryanilerin yanında Batı Süryaniler de eğitim veriyorlardı. Gundişapur Akademisi Abbasilerin dönemine kadar ayakta kaldı. Bu dönemin en önemli doktorları Bahteyşu ailesinden gelen doktorlardı. Bahteyşu doktorları halifelerin özel doktorluğunu yaptılar. Gundişapur Akademisinde yetişen en önemli kişilerden biri Süryani Yuhanna bin Maseveyh'dir (ölümü 857). Gundişapur'dan Bağdat'a giden Yuhanna bin Maseveyh tıp ve felsefe dalında birçok eseri Arapça'ya çevirdi. Halife Harun Reşid onu Bağdat'taki Beyt ul Hikme'nin başkanı yaptı.

9- Bağdat Akademisi

Abbasiler döneminde ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a Antakya, Harran ve Gundişapur'dan birçok Süryani filozof ve tercüman gitti. Bu şekilde Yunan düşünce ve kültürü Süryanice'den Arapça'ya aktarıldı. Süryanice dili ve öğretmenleri aracılığıyla İslam felsefesi ortaya çıktı. 11. yüzyıla kadar Aristoteles ve Platon'un eserleri Arapça'ya çevrildi. Bağdat akademisinde çevirmenlik yapan birçok Süryani arasındaki Yuhanna el-Batrik (815) (Nesturi), ibn Naima el-Hımsi (835) (Yakubi), Kusta bin Luka (820-900) (Nesturi), Huneyn bin İshak (810-875) ve oğlu İshak bin Huneyn (911) (Nesturi), Yahya bin Adi (896-974) (Yakubi), İbn Zura (946-1013) (Yakubi) ve İbnu'l-Hammar (942-1017) (Yakubi) Yunan felsefesini Müslümanlara kazandırdı.

VII. BÖLÜM

İSLAMİYET DÖNEMİNDE SÜRYANİLER

A- İSLAMİYETİN ÇIKIŞI

İslamiyetin ortaya çıktığı Arap yarımadası, kültürel anlamda; doğuda Nesturi (Doğu Süryani), Mandai, Mani ve Zerdüş, batıda Yahudi ve Hristiyan (Habeş-Kupti), kuzeyde Süryani ve güneyde ise, Yemen Hristiyan, Yahudi kültürleriyle⁷¹ çevriliydi. Arap Yarımadası sadece dağlardan ve çölden oluşmaktaydı. Hiçbir ırmak ve nehire sahip olmayan bu coğrafyada yer yer vahalar bulunmaktaydı. Bu vahalar tüm sene boyunca düşen yağmur sularını kısa bir süre için tutabiliyordu. Bütün sene boyunca çok az miktarda yağmur yağın yarımada sadece sahillerde ve vadi yakınlarında oluşan vahalarda ağaç yetişebilmekteydi. Bu bölge dünya medeniyetinin gelişmesinde büyük katkıları olan Samilerin anavatanıydı. Ayrıca Ortadoğu bölgesinde dünyanın en büyük üç semavi dini, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık burada ortaya çıkmıştır. Müslümanlık ortaya çıktığı zaman Arabistan'da Yahudilik ve Hristiyanlık olmasına rağmen halkın çoğu Güneş, Ay ve yıldızlara tapıyordu. Bunların yanında dağ, tepe, mağara, kaynak ve ağaç ruhlarına da ibadet ediyorlardı.

Arapların çoğu Bedevilerden oluşuyordu. Bedeviler ömürleri boyunca deve, koyun ve keçilerine yem ve su bulmak için, çöllerde gezgin bir yaşam sürdürüyorlardı. Çadırlarda yaşayan Bedevilerin temel gıdaları hurma ve hayvan ürünleriydi. Bedeviler için en önemli şey develeri ve kılıçlarıydı. Hırçın savaşçı olan Bedeviler aile, aşiret ve boylardan oluşuyorlardı. Önemli su kaynakları ve otlaklar için Bedevi aşiretleri sürekli birbirleriyle savaş içerisindeydiler.

Yerleşik olan çiftçi, zanaatçı ve tüccarlar için din çok önemliydi. Yarımadanın

71 Arap Halkları Tarihi, Albert Hourani, sayfa 31

kuzeyindeki şehir ve su birikintilerinin çevresinde yaşayan kesimler Hristiyan ve Yahudilerden oluşuyordu. Güneydeki Yemen’de ise çoğunluk Yahudiydi. Arabistan’ın dağlık batı kesimi “Hicaz” kutsal yerleriyle meşhurdur. Yemen ile zengin ve gelişmiş Suriye arasında kurulan ticaret yolu bu dağlık bölgeden geçiyordu. Hicaz şehirleri bu iki merkez arasında olduğu için, uzun yolculuk esnasında kervanlar bu şehirlerde konaklıyorlardı. Bu şehirlerin tanrıları ve ibadet yerleri böylece üne kavuştular ve her taraftan insanların ziyaret yeri haline geldiler. Kervanların geçişi ve ziyaretçilerin akınları Hicaz şehirlerini önemli ticaret merkezleri haline getirdi. Hicaz şehirlerinden Mekke ve Medine bu şekilde büyüdü. Medine şehrinin nüfusu çoğunlukla Araplardan oluşurken, burada Yahudiler de yaşıyordu. Medine bir vahanın yanında, dağlık bir coğrafyada kurulu idi. Yaklaşık 500 kilometre güneyindeki Mekke şehri ise daha elverişsiz şartlara sahipti. Toprakları Medine’den daha verimsiz olan Mekke ticarete daha gelişti. Ticari özelliğinin yanında en önemli bir diğer özelliği de Kabe tapınağına sahip olmasıydı. Kabe, Arabistan’da bulunan en önemli ibadet merkeziydi. 6. yüzyılda Mekke Arap aşireti Kureyşlerin denetimindeydi.

1- Muhammed’in Hayatı

Muhammed 571 yılında Mekke’de doğdu. Kureyş aşiretinden olan Muhammed; babası Abdullah’ı doğmadan önce, annesi Amina’yı daha altı yaşındayken kaybetti. Başta dedesi tarafından büyütülen Muhammed, daha sonra amcası Abu Talib tarafından yetiştirildi. Muhammed gençlik dönemlerinde Suriye ve Yemen arasında ticaret yapıyordu. Daha sonra yaşça kendisinden büyük olan zengin ve dul Hatice’nin yanında çalıştı. Hatice aslen Doğu Süryani (Nesturi) Hristiyan episkopos ve Mekke valisi olan Waraka bin Nofel’in amcasının kızıydı. Muhammed 595 yılında yirmibeş yaşında iken Hatice ile evlendi. Muhammed çoğu zaman Mekke’de bulunan Hristiyan ve Yahudilerin dinsel konuşma ve tartışmalarına katılıyordu. Yavaş yavaş kendisi de tek tanrı’ya inanmaya başladı. Bu tanrıya Kabe’nin büyük tanrısı “Allah”ın adını verdi.

Toplumsal yapıdaki çarpıklıkları ve kötü gidişatı gören Muhammed kırk yaşına vardığı zaman Allah’a inanılması için vaaz vermeye başladı. Bu vaazlardan (610-613) yola çıkarak İslam dinini oluşturdu. İslam “kendini Allah’ın isteğine tamamiyle verme” anlamına gelmektedir. Muhammed Ebu Bakr ve Ali’nin de aralarında bulunduğu küçük bir grubu örgütlerken bu gruba karşı ilk tepkiler de kendi aşiretinden geldi. 619 yılında Hatice ve Ebu Talib’in (Kureyş aşireti reisi) ölümleriyle Muhammed en büyük desteklerini yitirmiş oldu. 620’de ilk olarak Medinelilerden bir grup Müslümanlığa geçti. 622 yılında Müslümanlar Mekke’den Medine’ye göç ettiler (Hicret).

624 yılında Badr yakınlarında Medine'den gelen Müslümanlar ile Mekke'liler arasında bir savaş meydana geldi. Müslüman güçleri az olmalarına rağmen bu savaşı kazanarak ilk zaferlerini elde ettiler. Bu zaferden sonra Medine'de bulunan üç Yahudi aşiretinden biri olan Banu Kaynuka aşireti Suriye'ye sürgün edildi. 625 yılında Müslümanlarla Mekkeliler arasındaki Uhud savaşını da kazanan Müslümanlar, bu sefer de ikinci Yahudi aşireti Banu el Nadir'i sürgün ettiler. Mart 627 tarihinde Mekkeliler ile Müslümanlar arasında çıkan üçüncü ve son savaşta, Müslümanlar geriye kalan üçüncü Yahudi aşireti Banu Kurayza'yı ağır bir şekilde cezalandırdılar. Bütün erkekler öldürüldü, kadın ve çocuklar ise köle olarak satıldı.

630 ile 631 yılları arasında Arabistan yarımadasındaki aşiretler, Arabistan'da en büyük güce sahip olan Muhammed'e heyetler göndererek bağlılıklarını bildirdiler. Böylece tarihte ilk defa bütün Arap aşiretleri Muhammed liderliğinde birleştiler. Tamamıyla denetime alınan Arabistan'dan sonra sıra kuzeydeki Hristiyan bölgeye (Filistin, Suriye) geldi. Muhammed 632 yılında öldü. Muhammed sadece Hatice'den üç kızı ve Hristiyan olan Meryem'den bir oğlu oldu. Oğlu ve iki kızı çok erken öldüler. Bir tek kızı, Fatma hayatta kaldı ve oda amcasının oğlu olan Ali ile evlendi.

Müslümanlar Kuran'ı kutsal kitap olarak kabul edip, Allah tarafından gönderildiğine inanırlar. 114 sureden oluşan Kuran içerisinde Tevrat'tan ve İncil'den de birçok alıntı bulunmaktadır. İbrahim ve Musa gibi birçok peygamberin yanında İsa ve Meryem'in isimleri de Kuran'da defalarca geçmekte ve onlardan övgüyle söz edilmektedir.

2- İlk Dört Halife Dönemi (632-661)

Muhammed'in ölümünden sonra genç İslam devletinin yönetimi halifeler tarafından yapıldı. İlk halife Ebu Bekir (632-634) döneminde "Ridda" (İslam'dan ayrılanlar) savaşları yapıldı. Ridda savaşlarıyla Arabistan'da Muhammed'in ölümünden sonra ayrılan bütün kabilelere karşı savaş açılarak, tekrar bağlanmaları sağlandı. 634 yılında İslam güçleri Halid ibn al-Walid (Allah'ın kılıcı) ve Amr ibn al-As denetiminde Suriye ve Filistin'i işgal ettiler.⁷²

Ebu Bekir'in ölümünden sonra yerine geçen Ömer ibn al-Hattab (634-644), ilk etapta Ebu Bekir'in son zamanlarında başlattığı seferleri tamamlayarak İslam devletinin sınırlarını Mezopotamya'ya kadar genişletti. 635 yılında Şam, 638 yılında Kudüs, 640 yılında Filistin'deki Kayseriye İslam güçleri tarafından işgal edildi. Halife Ömer, 640 yılında Urhoy (Urfa), Tella (Viranşehir) ve Dara gibi şehirleri aldıktan sonra, aynı yıl Turabdin ve çevresini de İslam devletinin sınırlarına kattı. Halife Ömer,

72 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 62

bütün bu yerleri fethederken, özellikle Bizanslı askerlerin olmadığı alanlarda hiçbir direnişle karşılaşmadı. Hatta kimi yerlerde Bizans ve Sasani zulmünden kurtulmak isteyen Süryaniler, çareyi Mezopotamya kapılarını İslam ordularına açmakta buldular.

635 yılında İslam orduları Sasani İmparatorluğu'na saldırdılar. Kadişiya yakınlarında Sasani ordusuyla İslam ordusu arasında yapılan savaşı İslam ordularının kazanması üzerine Mezopotamya'nın tüm kapıları İslamiyete açılmış oldu. 637 yılında güney Mezopotamya, 641 yılında Musul işgal edilirken, 643 yılında da İslam İmparatorluğu'nun sınırları Belucistan'a kadar ulaştı. Halife Ömer 644 yılında, Pers ülkesinden Hristiyan bir köle tarafından öldürüldü. Halife Ömer ölmeden önce halife seçimlerini yapacak altı kişilik bir heyet oluşturdu.

Üçüncü halife Osman (644-656) Emevi aşiretindendir. Osman'ın halifelik döneminde Sasani hanedanlığına son verilerek (652); İran ve Ermenistan, İslam ordusu tarafından işgal edildi. Sasani imparatorluğunu yıkan İslam güçleri Bizans denetiminde bulunan Mısır ve Kıbrıs'ı da aldılar. Böylece Suriye, Mısır, Mezopotamya, İran, ve Ermenistan tümüyle İslam İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Bu fetihlerden sonra birinci işgal dönemi kapandı. Osman işgal edilen yerlere kendi aşiretinden birçok kişiyi vali olarak atadı. Bu yaklaşımı onun 656 yılında Medine'de öldürülmesine neden oldu.

Dördüncü Halife Ali'dir (656-661). Ali hem Muhammed'in amcasının oğlu, hem de tek kızı Fatma'nın kocasıydı. Ali ilk başta İslam devletinin başkentini Irak'ta bulunan Kufa şehrine taşıdı. Aynı yıl (656) Halife Ali ile Muhammed'in son karısı Ayşe tarafından desteklenen Talhah ve Zubeyr'in güçleri arasında savaş çıktı. Hendek Savaşı da denilen bu savaşta Ali karşıtlarını yendi. Suriye valisi ve Halife Osman'ın Emevi aşiretinden olan Muaviye dışında İslamiyetin önde gelen bütün isimleri, Ali'ye bağlılıklarını bildirdiler. Muaviye; Ali'nin yandaşlarını, Halife Osman'ı öldürmekle suçluyordu. Bu şekilde Halife Ali ile Muaviye arasında gerginlik büyüdü. Gerginliğin asıl sebebi siyasiydi. İslam İmparatorluğu'nun merkezi ya Şam (Suriye), ya da Kufa (Irak) olacaktı. Gerginlik savaş aşamasına geldi.

Muaviye, Suriyeliler tarafından desteklenirken, Halife Ali Müslüman Mezopotamyalılar tarafından desteklendi. İki ordu haziran 657'de Fırat nehrinin yakınlarındaki Siffin'de karşı karşıya geldiler. Bu karşılaşma bir meydan savaşına dönüşmedi. Sadece birbirlerinin kamplarını ihlal etmekle yetindiler. İki tarafta Müslümanların kanını akıtmak istemiyordu. Birkaç hafta süren bu gerginlikten Ali üstün çıkmaya başlayınca Muaviye'nin generali Amr ibn al As askerlerine Kuran taktı. Bunun üzerine savaş durduruldu ve iki taraf arasında barış girişimleri başlatıldı. Sağlanan barış Ali'nin güçlerini zayıflattı. Hariciler denilen bir kesim Ali'den koptu.

659 yılında Hariciler ile Ali'nin ordusu arasında Harura yakınlarında çıkan savaşta halifenin ordusu kazandı. Hendek Savaşı (656), Siffin Savaşı (657) ve Harura Savaşı (659) İslam'ın kurumlaşma tarihinde çok önemli kilometre taşlarını ifade etmektedir. Her üç savaş halifelik makamını ele geçirmek için yapıldı. Hristiyanlıktaki ilk bölünme düşünce farklılıklarından oluşurken, İslamdaki bölünme daha çok siyasiydi.⁷³

24 Ocak 661 tarihinde Ali cami yolunda bir Haricinin saldırısına uğrayarak öldürüldü. Halife Ali'nin ölümüyle şura seçimiyle başa gelen halife dönemi kapandı ve hanedanlık dönemi başladı. Muaviye Ali'nin öldürülmesinden hemen sonra kendini halife ilan etti. Ali'nin takipçileri ise Ali'nin ikinci halife olması gerektiğini savunarak Şii mezhebinin oluşturulmasını istiyorlardı.

3- Emeviler Dönemi (661-750)

Yaklaşık bir asır boyu devam eden Emevi hanedanlığı Şam'dan bütün İslam İmparatorluğu'nu yönetiyordu. Emeviler döneminde merkezi Suriye'de olan İslam İmparatorluğu, Hindistan'dan İspanya'ya kadar sınırlarını genişletti. İslam İmparatorluğu merkezi bir yönetime kavuşmadı. Bu yüzden birçok bölge bağımsız veya otonom bir şekilde kendilerini yönettiler. Emevilerin sadece bu bağımsız kesimlerle değil, aynı zamanda Şii'lerle (Ali'nin takipçileri) ve Haricilerle de sorunları vardı. Muaviye halife olurken birçok kesim Muhammed'in büyük torunu (Ali'nin büyük oğlu) Hasan'ın halifeliğe gelmesini istiyordu. Fakat bir anlaşmadan sonra Hasan halifelik talebinde bulunmadı.

Muaviye halifelik döneminde Bizans topraklarına ve kuzey Afrika'ya fetihler yaptı. 669 yılında ölen Muaviye'nin yerine oğlu Yezid (680-683) atanınca, Ali'nin ikinci oğlu Hüseyin onu kabul etmedi. Hüseyin 680 yılında Kerbela'da Emevilerle girdiği savaşta öldürüldü. Bu dönemden sonra Şii'ler kendilerini tamamiyle sünni Müslümanlardan ayırdılar. Bunun üzerine sünni Emeviler sürekli Şii'leri tehdit altında tuttular.

Yezid'in yerine halifeliğe Abdulmalik (685-705) geçti. Abdulmalik'ten sonra yerine sırasıyla dört oğlu geçti. Al Walid (705-715), Süleyman (715-717), II. Yezid (720-724) ve Hişam (724-743) halifeliğe geçerken, Mısır'ın valisi olan amcaları Abdulaziz'in oğlu II. Ömer (717-720) halife oldu.

II. Ömer halifelik döneminde Hristiyanlara, Yahudilere ve Samaritanlara karşı bir dizi karar çıkardı ve hürriyetleri kısıtladı. Bu kararlara göre dışarda Hristiyanlar mavi,

73 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 64

Emeviler döneminde Arap İslam İmparatorluğu

Yahudiler sarı ve Samaritanlar kırmızı kurdele takmalıydılar. Ayrıca yeni Kilise ve sinagogların yapılması yasaklandı ve devlet idaresinin üst mevkilerine Müslüman dinine mensup olmayanlar alınmamalıydı. Bu kararlar savaş dönemleri dışında pek uygulanmadı. Alınan bu kararlar aslında çok içiçe geçmiş Müslüman ve Müslüman olmayanları birbirinden ayırmak içindi. II. Ömer vergilerde haraç sistemini uygulayarak Müslümanları bu vergiden muaf tuttu.⁷⁴ Hristiyan desteğiyle Suriye’de başarı sağlayan yönetim usulleri sonucunda İslam imparatorluğu değil, Arap devleti⁷⁵ olarak Horasan’dan İspanya’ya kadar geniş bir bölgeyi denetim altına aldılar. Arap-İslam imparatorluğunun en güçlü döneminde devletin sınırları Çin’den Atlas Okyanusuna kadar genişledi. Arapların Avrupa’daki yürüyüşü, 732 ve 736 yılında Fransa’da aldıkları yenilgiden sonra durduruldu.

Emeviler birçok yerde göçebe Arap kabilelerini yerleştirmek için yeni şehirler kurdular. Ayrıca birçok yerleşim alanı da bu aşiretlere açıldı. Harran, Urhoy (Urfa), Militini (Malatya) Samsat (Adıyaman), Amed (Diyarbakır), Mardin, Nsibin (Nusaybin) gibi şehirleri kapsayan bölgeye; Mudar (Kays), Rabia, Bekr adlı Arap kabileleri ile, Humaydiye, Beşneviye, Zuzaniye (Zaza) ve Hakkariye adlı Kürt aşiretleri yerleştirildi.

747 yılında Horasan’da Abu Müslim liderliğinde Abbasilerin ayaklanması başladı. Aynı zamanda Suriye, Arabistan ve Irak’ta da ayaklanmalar oldu. Bu ayaklanmaya Hariciler de destek verdi. Ekim 749 yılında Abbasiler Irak’ın Kufa şehrini işgal ettiler. Emevi ailesinden bir kişi (yirmi iki yaşındaki Abd al Rahman) dışında bütün aile imha edildi. Abd al Rahman sonradan İspanya’ya kaçtı ve orada bulunan aslen Suriyeli

74 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 65

75 Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, cilt 3, sayfa 1101

Müslümanlar tarafından desteklenen Endülüs Emevi devletini kurdu. Emevilerin Suriye'deki hanedanlığı sona ererken, Abu al Abbas (Muhammed'in amcası Al Abbas'ın soyundan) Kufa'da Halife oldu. Böylece İslamiyetin merkezi Suriye'den Irak'a (Mezopotamya) geçti.

Emeviler birçok yerde göçebe Arap kabilelerini yerleştirmek için yeni şehirler kurdular. Ayrıca birçok yerleşim alanı da bu aşiretlere açıldı. Harran, Urhoy (Urfa), Militini (Malatya) Samsat (Adıyaman), Omid (Diyarbakır), Mardin, Nsibin (Nusaybin) gibi şehirleri kapsayan bölgeye; Mudar (Kays), Rabia, Bekr adlı Arap kabileleri ile, Humaydiye, Beşneviye, Zuzaniye (Zaza) ve Hakkariye adlı Kürt aşiretleri yerleştirildi. Emevi döneminin sonunda, İran ve Irak, Suriye ve Mısır, Tunus ve İspanya'daki nüfusun yüzde onundan daha azı Müslüman idi.⁷⁶

4- Abbasiler Dönemi (750-1258)

Emeviler Abbasilere büyük ve zengin bir imparatorluk bıraktılar. İmparatorluğun zenginliği Müslüman olmayan kesimlerden ve büyük toprak sahiplerinden alınan haraçla büyüdü. Abbasilerin hükmettiği ilk yüzyıl İslamiyetin altın dönemi idi. Abbasiler döneminde 37 halife göreve geldi. Bunlardan İslam tarihinde en çok ün salan halifeler Al Mansur, Harun Al Raşid ve Al Mamun'dur. Abbasilerin ayaklanma döneminde Abul Abbas as-Saffah (749-754) halife oldu. As-Saffah Emeviler üzerinde büyük katliamlar uygulayarak "Kanlı" lakabını aldı. Ölümünden sonra yerine kardeşi Al Mansur halifelğe geldi.

Abbasi hanedanlığının kurumlaşması Al Mansur (754-775) ile başladı. Halifelüğünün ilk döneminde Şiilerin ayaklanmasını bastırarak Abu Müslim'i öldürttü. Ardından Bizans sınır bölgelerine saldırdı. İlk olarak imparatorlukta başbakanlık (vezir) sistemini kurdu. Bu yönetim sistemini işgal ettiği Perslerden öğrendi. Ardından imparatorluğun merkezi için yeni başkent Bağdat'ı inşa etti (762) ve halifelik merkezini Kufa'dan Bağdat'a taşıdı. Bağdat dört yıl içerisinde yüzbin mühendis ve işçi tarafından inşa edildi. Bağdat kısa zamanda dünyanın en önemli ticaret merkezleri arasına girerek Hindistan, Çin, Rusya, Orta Asya, İskandinavya ve Doğu Afrika arasındaki ticaret yollarının kesiştiği merkez oldu. Bağdat'ta oluşan refaha dünyanın hiçbir yerinde rastlanılmıyordu.

Al Mansur'dan sonra yerine oğlu Al Mehdi (775-785) ve sonrasında Al Hadi (785-786) halifelğe geldiler. Al Hadi'nin kısa halifelüğinden sonra yerine kardeşi Harun Al Raşid geldi. Harun Al Raşid (786-809) halifelği döneminde Avrupa'nın en önemli

⁷⁶ Arap Halkları Tarihi, Albert Hourani, sayfa 72

krallık Büyük Karl ile iyi ilişkiler kurarak birbirine hediyeler gönderdiler. Refahın bir yansıması olarak Binbir Gece Masalları bu dönemde edebiyat tarihine geçti. Harun Al Raşid binbir gece güzel prensesi Şehrazad'ın romantik masallarını dinledi.

Halife Harun bilime çok önem veriyordu. Sarayına imparatorluğun her yerinden parayla bilim adamlarını ve çevirmenleri getirerek Süryanice, Yunanca, Farsça ve Sanskrit dillerinden Arapça'ya kitaplar tercüme ettirdi. Bilim adamlarının yanında misafirlerini eğlendirmek için sarayına sanatçılar, dansçılar, sihirbazlar ve cambazlar getiriyordu. 806 yılında Bizanslılara karşı savaşarak onları büyük bir yenilgiye uğrattı Küçük Asya'da (Anadolu) birçok şehri ele geçirdi.

Halife Harun öldükten sonra yerine oğlu Al Amin geçti. Dört sene halifelik yapan Al Amin'in hükümdarlığı küçük kardeşi Al Mamun tarafından elinden alındı. Al Mamun döneminde (813-833) imparatorluktaki refah doruk noktasına ulaştı. Al Mamun'dan sonra halifeliğe kardeşi Al Mutasim (833-842) geldi. Al Mutasim imparatorluğun başkentini Bağdat'tan Samarra şehrine taşıdı. Bu dönemde halife Asya'dan gelen Türk askerlerini göreve almaya başladı. Al Mutasim'den sonra imparatorluk giderek Orta Asya'dan gelen Türk askerlerinin etkisi altına girdi. Al Mamun'un ölümünden sonra gelen halifeler genellikle kardeşlerinin giriştikleri inkılaplara karşı ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden devlet yönetimine zaman ayıramadılar. Araplar kendileri ile Arap olmayan Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında ayırım koydular. Araplar birinci sınıf, diğerleri ise ikinci sınıf sayıldı. Bu nedenle imparatorluk içerisinde Şii ve Sünni Müslümanlar arasında birçok tarikat ortaya çıktı. 892 yılında başkent tekrar Bağdat'a getirildi. Abbasi halifesi Al Mutasim'den (833-842) sonra yönetim merkezi ve halifelik değişik hanedanlıkların eline geçti.

B- MISIR HANEDANLIKLARI

1- Mısır Hanedanlığı

Abbassiler döneminde ilk bağımsızlığını alan bölge Mısır oldu. Halife Al Mamun 868 yılında aslen Türk olan Ahmed ibn Tülün'ü Mısır'ın valisine yardım etmesi için gönderdi. Ahmed ibn Tülün Mısır'da kaybedilen toprakları tekrar işgal ettikten sonra bağımsızlığını ilan etti. Mısır'da toplanılan vergiler Bağdat'a gönderilmeyince refah düzeyi çok yükseldi. 877 yılında Suriye'yi de işgal eden Ahmed ibn Tülün'ün hanedanlığı 904 yılına kadar sürdü.

2- Fatimiler

969 yılında Mısır, Tunus'tan gelen Fatimilerin generali Cavhar tarafından işgal edildi. Fatimiler İslamın Şii mezhebine bağlıydılar. Fatimiler Al Fustat yakınlarında Al Kahire şehrini kurdular. 972 yılında da Azhar Camii'ni inşa ettiler. Al Azhar; Fatimi halifesi Al-Aziz (975) tarafından dünyadaki en önemli Şii yüksek okulu haline getirildi. Altıncı Fatimi halifesi Al Hakim bi-Amr Allah 1000-1021 yıllarında halifelik yaptı. Dürzilerin mezhebi bu halifeye dayandırılmaktadır.

3- Eyyubiler

1169 yılında aslen sünni bir Kürt olan Selahaddin Eyyubi, Fatimi halifesinin veziri oldu. 1171'de Selahaddin Eyyubi Haçlı Seferlerine karşı gösterdiği başarıdan dolayı Mısır'ın sultanı oldu. 1193 yılında ölen Selahaddin'in kurduğu Eyyubi hanedanlığı 1250 yılına kadar ayakta kaldı. Fatimilerin ordusu Afrikalı ve Ermenilerden oluşurken, Selahaddin'in ordusu paralı Türk ve Kürtlerden oluşuyordu. Selahaddin Eyyubi askerlerinin ücretlerini parayla değil, onlara toprak vererek ödüyordu. Küçük mülk sahibi olan çiftçi askerler büyük toprak ağalarına çalışıyorlardı. Bu şekilde Mısır'da köle olarak getirilen askerlerden oluşan toprak sahibi bir kesim oluştu. Bu kesime de "Memluklar" adı verildi.

4- Memluklar (1250-1517)

1250 yılında Memluklar son Eyyubi sultanı Turan Şah'ı öldürerek Memluklar hanedanlığını başlattılar. Memlukların ilk lideri Şadcar al-Dur adındaki bir kadındır. Aslen bir köle olan Şadcar al-Dur; Turan Şah'tan önceki Eyyubi sultanının karısıydı. Şadcar al-Dur'un yardımıyla Turan Şah öldürülerek Eyyubi hanedanlığına son verildi. Bu yüzden de sultanlığa yükselen Şadcar al-Dur Memlukların ilk sultanı oldu. 1250 yılında kendi parasını basan Şadcar al-Dur, 1257 yılında kocası Aybeg'i öldürünce Memluklardan destek görmedi ve o da öldürüldü. Şadcar'ın yerine Aybeg'in oğlu Al-Mansur Nur Al-Din Ali (1257-1259) iktidara geldi. Ardından da oğlu Kutuz (1259-1260) tacı giydi.

Kutuz döneminde Hulagu Han Bağdat'ı işgal ederek Mısır'ı tehdit etmeye başladı. 1260 yılında Suriye'yi de işgal eden Hulagu Han, Kutuz'a teslim olması için elçiler gönderdi. Kutuz ise Moğol elçilerini öldürerek cevap verdi. Bunun üzerine 3 Eylül 1260 yılında Filistin'de Ayn Galut yakınlarında Moğollar ile Memluk orduları arasında savaş çıktı. Bu savaşta Memluk ordularının başındaki Baybars, Moğol ordusunu yendi.

Moğol ordusunun başındaki Nesturi Ketboğa daha sonra Müslümanlığa geçti. Savaşın sonra Şam ve Suriye tekrar Memlukların egemenliğine geçti. Zaferinin sevinciyle Mısır'a dönen Baybars sultan Kutuz'u öldürerek yerine geçti.

Baybars (1260-1277) Mısır'ı Haçlı Seferleri ve Moğolların akınlarına karşı korudu ve sonra Suriye'deki Haçlılara ait birçok yerleşim yerini aldı. Bunların arasında 1268 yılında ele geçirdiği Antakya'da vardır. Ayrıca Suriye'de bulunan ve birçok İslami lideri öldüren Şii çetesi Assasileri imha etti. Baybars, Abbasi ailesinden Al Muntasır'ı halifelığe getirerek halkın beğenisini daha da kazandı. Baybars'ın ölümünden sonra başa gelen Kalavun (1279-1290) Baybars'ın politikasına devam etti. Kalavun, Moğol ve Haçlılara karşı savaşları sürdürdü. Ermeni ve Nubiyalılara karşı da savaştı.

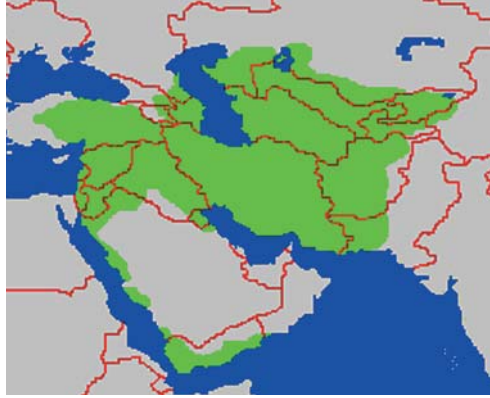
Memluklar güvenliklerini sağlamak için dışardan sürekli yeni Memlukları getirdiler. 1250-1382 yılları arasında Mısır'ın egemenliğini ellerinde bulunduran Memluklar Orta Asya'dan gelen Türklerdi. 1382-1517 yılları arasında egemenliği ellerinde bulunduran kesim ise Çerkezler oldu. Kalavun, yönetiminde değişiklik yaparak özellikle Çerkezleri işbaşına getirdi. Çerkez köleler daha önce şehir surlarındaki kulelerde görev yapıyorlardı. Bunun için onlara Burci Memluklar adı verildi. Burci Memluklar 1382 yılından Osmanlıların 1517'deki işgallerine kadar Mısır'ın iktidarında kaldılar. Burci Memlukların en önemli sultanları Barkuk, Kait Bey ve Al Ghuri'dir. Memluklular döneminde Mısır İslamiyetin entellektüel merkezi oldu. Al Azhar İslamiyetin en önemli yüksek okulu haline geldi. Modern çağ İslamiyetinin birçok temeli Memluklar döneminde atıldı. Aynı dönemde, Arap İslam İmparatorluğu çok saha kaybetti. İspanya, Hristiyanlar tarafından geri alındı. Suriye'nin diğer kesimi ve Mezopotamya, Moğolların eline geçti.

14. yüzyılın sonlarına doğru Suriye'nin kuzey bölgesi Osmanlılar tarafından giderek ihlal ediliyordu. Bölgede büyük katliamlar yapan Timurlenk 1400 yılında Memluk devletini de tehdit edince Memluklar onu parayla durdurdular. 1516'da Halep'in yakınlarında Osmanlı ordusu ve Memluklar arasında çıkan savaşta Memluklar yenildi. Böylece I. Selim, Şam'ı ele geçirerek son Abbasi halifesini esir aldı. Ocak ayında da Mısır'a giren Osmanlı ordusu Kahire'yi yağmaladıktan sonra önlerine gelen Memlukları öldürdüler. Memluk sultanı da yakalanarak İslam geleneklerinin tersine başı kesilmedi, fakat asıldı. Böylece Memluk devleti sona erdi.

C- SELÇUKLULAR (950-1517)

Orta Asya'da Türkler göçebe hayatını yaşıyorlardı. Araplar yayılma döneminde ilk karşılaştıkları Türkleri köle olarak imparatorluklarına getirdiler. Araplar kısa zamanda

Türklerdeki savaş sanatını keşfettiler ve onları ordularına aldılar. Zamanla birçok Türk imparatorluk içerisinde yüksek mevkilere geldi. Bunun için de İslama geçtiler.

Selçuklu Devleti

10. yüzyılın ortalarında Türkistan bölgesinden Selçuk liderliğinde bir Türk boyu Buhara şehrine geldi. Burada İslamın sünni mezhebine geçtikten sonra fetihlere başladılar. Selçuk'un oğulları babalarından sonra fetihlere devam ederek batı

Asya'ya yaklaştılar. 1055 yılında Selçuk'un torunu Tuğrul Bey Bağdat'ı işgal etti. Tuğrul Bey Bağdat yönetimini askerlerine bırakarak geri döndü. Bir yıl sonra Bağdat'a tekrar dönen Tuğrul Bey halife tarafından "Doğu ve Batının Sultanı" ilan edildi. Birbuçuk asır boyu Selçuklu soyundan gelen sultanlar Abbasi halifelerini kullanarak imparatorluğu yönettiler. Bu dönemde imparatorluğun içine giderek yerleşen Türklerin gücüyle Selçuklular Batı Asya'yı tekrar birleştirerek büyük ve güçlü bir İslam İmparatorluğu'nu kurdular. 1070 yılında Kudüs'ü alarak oradan Fatimileri uzaklaştırdılar. Tuğrul Bey'den sonra gelen Alparslan Ermenistan'ın başkentini işgal etti. 1071 yılında Malazgirt'te Bizanslılara karşı başlattığı savaşını kazanan Alparslan Bizans kralını (Romanus IV. Diogenes) esir aldı. Böylece Türkler ve İslam giderek Anadolu'da yayılarak Romalıların toprakları anlamına gelen (Rum bölgesine) yerleştiler.

Alparslan'ın oğlu Melik Şah (1072-1092) döneminde Selçuklular doruk noktalarına ulaştılar. Sultan Melik Şah Anadolu'nun her yanında camiler inşa ettirip, yollar yaptırdı. Özellikle büyük Hac seferlerini düzenledi. Melik Şah'ın Persli veziri Nizam ül Mülk tarafından devletin her yerinde iyi örgütlendirilmiş İslam yüksek okulları kuruldu. Selçuk yönetimi bilime de çok önem verdi. Nizam ül Mülk tarafından düzenlenen bir yıldız bilimcileri toplantısında Celalettin takvimi yapıldı. Melik Şah öldükten sonra oğulları arasında anlaşmazlık başgösterdi. Bunu fırsat bilen doğudaki Harizm'in lideri 1194 yılında Bağdat'taki Selçuklu saltanatını ele geçirdi ve kendini halife ilan etti.

Bağdat'ın düşmesinden sonra Selçuklular bir müddet Anadolu'da egemenliklerine devam ettiler. Anadolu Selçuklularının askerleri Türklerden değil paralı Yunan, Ermeni ve Arap askerlerden oluşuyordu. 1243 yılında Hulagu Han'ın önderliğinde

Ortaoğu'ya gelen Moğollar Anadolu Selçuklu devletini işgal ettiler. Selçukluların devleti Hulagu Han'ın iki oğlu arasında paylaşıldı. Moğolların bölgedeki etkileri zayıflayınca Selçuklu emirler Anadolu'da bağımsız beylikler kurdular. Bu emirlerden Osman Bey 1299 yılından itibaren büyük bir imparatorluğun temelini attı.

Selçukluların gelişiyile Hristiyanlar için yeni bir dönem başladı. İlk başlarda Hristiyanların durumu diğer Müslümanlardan pek farklı değildi. Ama Hristiyanların Kudüs'ü ziyaretleri sırasında Selçuklular onlara saldırıp çoğunu öldürünce durumlar değışti. Bu saldırı Bizans'ın Roma'yla Haçlı Seferlerini tartışmasına neden oldu. Haçlı Seferlerinin başlamasıyla birlikte, Selçuklu sultanı bölgedeki bütün Hristiyanları yok etme kararı aldı. Bu yüzden geniş çaplı bir Müslümanlaştırmaya politikasına başladı.

D- MEZOPOTAMYA'DA BEYLİKLER DÖNEMİ

Arap-İslam devletinin gölgesi altında gelişen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun otoritesinin zayıflaması ve parçalanması ardından bölgede birçok beylik oluştu. Bu karmaşı içinde Ön Asya 12. ve 13. yüzyıllara kadar süren bir anarşi ve istila dönemine girdi. Bu beyliklerin birbirleriyle sürekli yaptıkları savaşlar nedeniyle bölgenin sosyo ekonomik ve kültürel yapısında büyük tahribatlar yaşandı. Bunların kiminin başında göçebe ordularıyla aşiret reisleri, kiminin başında da çöküntü halindeki sultanlığın (halifeliliğin) atadığı askeri liderler (atabeyler) bulunmaktaydı.⁷⁷

Mezopotamya ve Anadolu'nun bu karışık ortamında, Musul (Zengiler) Atabeyleri (1127-1233) Musul-Cizre-Halep arasında kalan bölgede hüküm sürdüler. Erbil (Arbillo) Atabeyleri (1144-1233) Erbil ve çevresinde egemenlik kurdular. Hasankeyf (Hasno d'Kifo) (1102-1232), Harput (1112-1233) ve Mardin Artukoğulları (1106-1409) beylikleri ön plana çıktılar. Bu beylikler içerisinde en uzun süre ayakta kalan ve bölgede egemenlik kuran Artukoğulları'dır. Artukoğulları Beyliği Haçlılar'ın tehditlerine karşı ayakta durabilmesi için birçok yerden destek aldı. Kimi zaman çok dar bir bölge içerisine sıkışıp kalan bu beylik, kimi zaman da büyük bir alanı kontrolü altında tuttu.

Urfa Haçlı Kontluğu'nun 26 Aralık 1144 yılında yıkılmasından sonra, önemi azalan ve 1231 yılında Hasankeyf ve çevresini, 1233 yılında da Harput ve çevresini kaybeden Artukoğulları, önce Eyyubilerin daha sonra da Selçukluların ve İlhanlıların buyruğu altına girdi. Karakoyunlular 1408 yılında Mardin'i Artukoğullarından aldılar.

⁷⁷ Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Stanford Shaw, sayfa 26

E- DOĞU-BATI KİLİSELERİ ARASINDAKİ BÜYÜK BÖLÜNME VE HAÇLI SEFERLERİ

1- Büyük Bölünme

Roma ile Constantinopol Kiliseleri arasındaki çelişkiler ve anlaşmazlık 1000 yılından sonra giderek büyüdü. Çelişkiler Roma'nın kendini en büyük Kilise kürsüsü görmesi ve Constantinopol Kilisesini tanınamasıyla gelişti. Buna karşı Constantinopol Kilisesi kendini bütün doğu Hristiyanlarının merkezi ve en büyük Kilisesi görüyordu. Constantinopol patriği Ökümenik (evrensel) patriklik sıfatını kullanınca Roma Patriği buna karşı harekete geçti. Bu çelişkiler İsa Mesih'i farklı yorumlamaya (filiok-doktrini) gidince 1054 yılında Roma patriği IX. Leo ile Constantinopol patriği Michaelis Caerularius karşılıklı birbirlerini afaroz ettiler. Bu temelde iki Kilise arasında büyük mezhepsel kopuş meydana geldi. Bu kopuş sonradan Roma'nın kendisini Katolik ve Constantinopol'un da kendisini Ortodoks tanımlamasına yol açtı. 1073 yılında Roma'da patrikliğe atanan Gregorius Roma patriklik ünvanını değiştirerek "Papa" ünvanını yürürlüğe koydu.

Roma Kilisesi ile Bizans Kilisesi arasındaki uçurum sonraki dönemlerde giderek büyüdü. Roma Kilisesi Ortaçağlara kadar Avrupa'daki feodal beylerle halkı yönetirken zaman zaman Papa ile beyler arasında otorite üzerine büyük çelişkiler doğuyordu. 15. yüzyıla doğru Roma Kilisesinde başgösteren sorunlar reform hareketini meydana getirdi. 16. yüzyılda Luther ve Calvin reform yanlılarının öncülüğünde yayılan reform hareketi Kilisede büyük bir bölünmeye yol açtı. Bu temelde Protestan Kilisesi doğdu.

Bizans Kilisesi ise daha çok Rusya'da yayıldı. 1453 yılında Constantinopol'un Osmanlılar tarafından işgaline kadar Bizans Kilisesi doğunun en güçlü Kilisesiydi. Bizansın düşmesiyle Rus Ortodoks Kilisesinin önemi arttı. Roma ve Bizans Kiliselerinin 1054 yılında başlayan karşılıklı afarozları 1965 yılında kaldırıldı.

2- Haçlı Seferleri

1095 yılında Papa II. Urbanus (1088-1099) Fransa'nın Clermont yakınlarındaki bir sahada Frankları toplayarak bir çağrı yaptı. Çağrısında Tanrı tarafından seçilen Fransız halkının kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarmalarını istedi. Bu çağrıyla yapmasının dört nedeni vardı.

Birincisi; Constantinopol'dan gelen talepti. 1070, 1076 ve 1077 yıllarında üç defa arka arkaya Kudüs'ü işgal eden Selçuklu Türkler, 1077 yılında Hristiyanların Kudüs'e

giden Hac kfilesine saldırarak ve öldürdüler. Bunun üzerine Bizans kralı Alexis Comnenus (1081-1118) Roma Papası II. Urbanus'a yardım çağrısında bulunarak beraber kutsal toprakları kurtarmayı teklif etti. Bizans kralı ile Papa yaptıkları anlaşmaya göre Avrupa'dan askerler gönderilecek, bu askerler Constantinopol'da toplanacak ve buradan kutsal yerleri kurtaracaklardı. Kurtarılan yerlerde Bizans'ın denetimine girecekti.

İkincisi; Avrupa'daki ekonomik sorunlardı. Avrupa'da ekonomik alanda yaşanan sorunlar her tarafta savaflara yol açıyordu. Savaşları sona erdirmek için yeni yerleşim alanları ve zenginlik kaynaklarına ihtiyaç vardı. Bunun için Ortadoğu en cazip bölgeydi.

Üçüncüsü; Avrupa'daki siyasal egemenlikti. Papa ile Avrupa beyleri arasında en büyük yetkinin kimin elinde olacağına yönelik siyasal çekişmeler vardı. Beyler Papa'nın yetkisinin kendilerinden daha yüksek derecede olmasını kabul etmiyorlardı. Bu yüzden bütün beyliklerden askerler toplanıp Papa'nın çağrısı üzerine hareketlendirilince doğal olarak Papa bütün beylerden daha üstün bir konuma gelecekti.

Dördüncüsü; Roma ve Bizans Kiliseleri arasındaki liderlik kavgasıydı. 1054 yılında Roma ve Constantinopol Kiliseleri tamamıyla birbirinden ayrılmışlardı. Bizans Ortodoksluğu, Roma da Katolikliği savunuyordu. Kudüs'e yapılan saldırıdan sonra Papa'ya yardım çağrısında bulunan Bizans kralı muhtaç bir duruma düşmüştü. Bu durumdan yararlanmak isteyen Papa, Roma ve Constantinopol Kiliselerini birleştirmek ve Roma'nın denetimi altına almak istiyordu. Papa Urbanus yaptığı bu çağrıdan sonra Clemont'ta kalmadı. Dokuz ayda bir şehirden diğer bir şehire giderek halkı Haçlı Seferlerine katılmaya çağırıyordu.⁷⁸ Bu nedenle yüz yıl içerisinde yedi Haçlı Sefer yapıldı.

a) Birinci Haçlı Seferi (1096)

Mart 1096 yılında Fransız asıllı Amiens'li Pierre başkanlığında çiftçi ve işçilerden oluşan 12.000 kişilik bir ordu Constantinopol'a doğru yol alırken, bunun dışında iki ordu daha Almanya ve Ren bölgesinden yola çıktılar. Yol üzeri Ren ve Tuna dolaylarındaki bölgeleri yağmalayan işçi-çiftçi ordusu, karşılaştıkları birçok yerleşim yerini yağmaladılar. Bitkin ve parasız bir halde Constantinopol'a giren Haçlılar yağmalamaya burada da devam ettiler. Bizans kralı Alexis Comnenus Avrupa'dan disiplinli bir ordu beklerken çapulcu ve dağınık bir orduyla karşılaştı. Onlara gemiler

⁷⁸ Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 496

verip her türlü ihtiyaç malzemelerini karşılayarak, Boğaz'dan Anadolu'ya gönderdi. Birinci Haçlı Seferi Selçuklularla başken Nicea'da (İznik) savaşa girdiler. Bu savaşta Haçlıların ordusu Selçuklular tarafından dağıtıldı. İnançlarına göre sadık kalanların hepsi kılıçtan geçirildi. Dinlerini inkar edenler ise Antakya, Halep ve Horasan içlerine esarete gönderildiler.⁷⁹

Haçlı ordusunun karşılaştığı bu yenilgiden sonra Avrupa'da daha düzenli bir ordu hazırlandı. Bir yıl sonra dört ayrı koldan şövalyelerin başını çektiği bir ordu Constantinopol'a geldi. Şövalyeler yanlarında ailelerini ve hizmetçilerini de getirmişlerdi. Yaklaşık 30 bin askerden oluşan bu ordunun şövalyeleri Bizans'ı ele geçirerek hazinesine el koymak istiyorlardı. Bunun üzerine Bizans kralı, şövalyelere kendisine sadık kalmaları için para teklif etti. Anlaşmadan sonra Haçlı ordusu Anadolu'ya girdi. Bu esnada Selçuklular iç sorunlarla uğraşıyorlardı. Başkent İznik kısa bir kuşatmadan sonra teslim oldu.⁸⁰ Ardından birçok şehir işgal edilerek Bizanslılara bırakıldı. Haçlı ordusu Suriye'ye yol almak üzere Kilikya'ya indi. Kilikya'da ana gruptan ayrılan Baudouin komutasındaki bir grup, çoğunluğu Ermeni ve Süryani olan yerli halkın yardımıyla 10 Mart 1098 tarihinde Urhoy'u ele geçirerek Edessa Haçlı Kontluğu'nu kurdu.

Ana gruptan kopan Bohemond önderliğindeki diğer bir grup ise; halkı Süryani, Yunan ve Ermeni olan, Antakya'ya doğru yöneldi. Antakya'ya ulaşana kadar Selçuklular Haçlı ordusuna ciddi bir engel oluşturmadılar. Yedi aylık bir kuşatmadan sonra, Antakya'yı 3 Haziran 1098'de ele geçirdiler. Haçlılar, Antakya ahalisinin evleri, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun, tamamını yağmaladılar.⁸¹

15 Temmuz 1099 tarihinde Toulouse'lu Raymond ve Bouillon'lu Godfroy önderliğinde yaklaşık 12 bin kişilik Haçlı ordusu Kudüs'ü Fatimilerden aldı. Kudüs'te Latin krallığını kuran Haçlılar düzenledikleri çok geniş bir toplantıda, Kudüs'te Katolik olmayan tüm halkın, kılıçtan geçirilmesi kararı alındı. Bu kararla altmış bin Müslüman, Yahudi ve Ortodoks Hristiyan erkek, kadın ve çocuk, Frenk Haçlıları'nın kılıçları altında can verdi.⁸²

Abbasi-İslam devletinin içinde bulunduğu zayıf durum ve yapısındaki gevşeklik nedeniyle Kuzeybatı Mezopotamya'daki zayıf beyliklerin ellerindeki birçok yer Haçlılar'ın eline geçti. Haçlılar, içlerindeki çelişkiler nedeniyle sürekli birbirleriyle mücadele etmelerine rağmen; 1109 yılında Trablus, 1110 yılında Sayda bölgesi, 1114 yılında Akra şehri ve 1124 yılında da Sur bölgesini işgal ettiler. Kudüs'ten Antakya'ya kadarki sahil şeridini ve Antakya'dan Harran ovasına kadar olan yerleri kontrolleri

⁷⁹ Haçlı Seferleri Tarihi, Steven Renciman, cilt 1, sayfa 101

⁸⁰ Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 497

⁸¹ Haçlı Seferleri Tarihi, Steven Renciman, cilt 1, sayfa 180

⁸² Haçlı Seferleri, H.A. Nomiku, sayfa 34

altında aldılar. Haçlılar Ortadoğu'daki egemenliklerini Kudüs Krallığı, Antakya Beyliği, Edessa (Urhoy) Kontluğu ve Trablus Kontluğu olarak dört ayrı yönetim biçiminde oluşturdular. Lübnan'ın bazı kıyı şehirlerini de, Sefer sırasında yardım eden Genua, Pisa ve Venedik'in denetimine bıraktılar.

Antakya bu seferde Bizans'a bağlanmadı. Haçlılar Antakya'da büyük bir anti-Bizans kampanyası başlattılar ve bu durum Bizans'ın büyük tepkisiyle karşılandı. Antakya'daki Yunanlılar yeni yöneticilerinden memnun değildiler. Haçlılar ulaştıkları her yerde Latin episkoposlarını göreve getirdiler. Antakya Ortodoks Kilisesi'nin (Melkit) Patriği ve ona bağlı birçok episkopos Kilikya, Bizans ve Anadolu'ya kaçtılar. Şövalyeler 1100 yılında Antakya Kürsüsü'ne bir Latin patriği atadılar.⁸³

1099 yılında Haçlı Seferleri Lübnan kıyılarına ayak basarken Lübnan tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Fatimiler ile Selçuklular arasında savaş alanına dönüşen Lübnan'da Haçlılar Maruniler kurtarıcı olarak karşılandı. Haçlılarla Maruniler birbirleriyle çok iyi ilişkiler kurdular. Bu yüzden Haçlıların kategori sıralamasına göre başta Franklar, sonra Maruniler ve daha sonra Yakubi Süryaniler ve diğer Hristiyanlar geliyordu. 12. yüzyılda Maruniler ile Roma arasında çok güçlü bağlar oluştu. 1182 yılında Maruniler Monotheist görüşü bırakarak Papa'ya bağlılıklarını bildirdiler.

Antakya ve Urhoy'da yaklaşık 50 yıl hüküm süren Haçlılar bütün Suriye'de feodal sisteme dayalı mahkemelerini kurdular. Bu süre içerisinde buralarda yaşayan yerli halka her türlü baskıyı yaptılar. Bölgenin zenginliğini talan eden Haçlılar, Hristiyan oldukları ve Hristiyanlık adına savaştıkları propagandası yüzünden, halk kesimleri arasında Müslümanlık ve Hristiyanlık temelinde düşmanlıkların oluşmasına neden oldular. 1144 yılında Selçuklular Edessa Kontluğu'na saldırarak işgal ettiler.

b) İkinci Haçlı Seferi (1144)

Edessa Kontluğu'nun düşmesi üzerine Avrupa'da yeni bir Haçlı Seferi başlatıldı. İngiliz, Fransız, Alman ve Flamanlardan oluşan yeni bir ordu Fransa kralı VII. Lodewijk önderliğinde yola çıktı. Alman ordusu Anadolu'da imha edildi. Fransız ordusu kurtarmak için geldikleri Hristiyan liderlerden destek alamadı. İngiliz ve Flaman askerleri Kutsal topraklara hiç ulaşamadılar. Bunlar yönlerini değiştirerek Protekiz'e gittiler ve başkenti Lizbon olan Hristiyan bir krallık kurdular. Dolayısıyla İkinci Haçlı Seferi fiyaskoyla sonuçlandı.

Bu olaydan sonra 1159 yılında Bizans Antakya'yı Haçlıların elinden aldı. 1171

⁸³ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, sayfa 170, Herman TEULE

yılında da Eyyubi Devleti'nin Sultanı Selahaddin'in İslam dünyasını birleştirmek için yaptığı çağrıyla Bağdat'tan Kahire'ye kadar geniş bir destek geldi. Ortadoğu Müslümanlarının desteğini alan Selahaddin Eyyubi Haçlılara karşı Cihad savaşını başlattı. Nazaret'in yakınlarında Haçlı ordusuyla girdiği savaşı kazandıktan sonra Filistin'e girerek Kudüs'ü kuşattı. 1187 yılında Haçlıların ağır baskılarından kurtulmak isteyen Kudüslü Melkit Süryaniler Kudüs'ün kapılarını Selahaddin'in ordusuna açtılar. Böylece Kudüs işgal edildi. Selahaddin Eyyubi Kudüs'e girdiğinde halka herhangi bir zarar vermedi.

Selahaddin Eyyubi

c) Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1190)

Kudüs'ün işgal edilmesi Avrupa'da büyük bir sarsıntıya yol açtı. Bu nedenle üçüncü Haçlı Seferi başlatıldı. Bu Sefer'de muazzam büyüklükte bir ordu oluşturuldu. Ordunun başını Almanya ve Kutsal Roma Devleti'nin kralı Keiser Frederik Barbarossa, Fransa kralı Philips Augustus ve İngiltere kralı Richard Leonard çekiyordu. Fakat üçüncü Haçlı seferi de büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı. Keiser Frederik Barbarossa Anadolu'da bir nehirde yıkanırken boğuldu. Ölümünden sonra askerleri hiç savaşmadan geri döndüler. Richard ve Philips Augustus ise eskiden beri birbirlerine düşmandılar ve anlaşamıyorlardı. Akra, Joppe ve Askalon gibi şehirleri işgal ettilerse de Kudüs'ü alamadan geri döndüler. Bu arada Bizanslılar üç tehlike arasında sıkışmışlardı. Latinler, Eyyubiler ve 1198 yılında Kilikya'da kurulan Küçük Ermenistan devleti Bizans'ı tehdit ediyorlardı. Küçük Ermenistan Roma'yla ilişki içerisindeydi. Roma Kilisesi'nde de Bizans düşmanlığı giderek büyüyordu.

d) Dördüncü Haçlı Seferi

Üçüncü Haçlı Seferinden on yıl sonra Papa III. İnnocentius Dördüncü Haçlı Seferi için çağrı yaptı. Hazırlanan orduda çoğunlukla Fransız askerleri bulunurken İngiliz, Alman, Sicilyalı ve Flaman askerler de yer aldı. Bu Sefer karadan değil, Venedik üzerinden deniz yoluyla olacaktı. Fakat Venedik tacirleri Haçlılara verecekleri gemi ve yardım karşılığında büyük bir meblağ isteyince, bir ortaklık anlaşmasını yapmayı uygun gördüler. Bu anlaşmaya göre; yol üzeri işgal edilecek bütün yerlerdeki ganimetlerin yarısı Venedikliler'e diğer yarısı da bütün Haçlılara verilecekti.

Haçlılar Constantinopol'a vardıklarında Venediklilerin talebi üzerine 12 Nisan 1204 tarihinde Constantinopol'u işgal ettiler. Sonraki günlerde Haçlılar ve Venedikliler Constantinopol'da insanları katlederek, sarayları, Kiliseleri, evleri ve bütün binaları yağmaladılar. Yağmalayamadıklarını da ateşe verdiler. Ticarete gelişkin olan Venedikliler bütün değerli eşyaları Venedik'e götürdüler. Bizans kralı ve patrik Nicea'ya kaçmak zorunda kaldılar. Venedikliler Constantinopol'da Latin Thomas Morosini'yi patrikliğe getirdiler. Ayrıca Venedikliler Haçlılarla Bizans devletini paylaştılar. Böylece Venedik Avrupa'nın en büyük ticaret merkezi oldu.

e) Beşinci Haçlı Seferi (1228)

1228 yılında Alman II. Frederik tarafından Beşinci Haçlı Seferi başlatıldı. Papa IX. Gregorius tarafından afaroz edilen Frederik'in hedefi din değil, sadece hükmetmekti. Frederik Ortadoğu'ya geldiğinde savaşmak istemeyen Mısır Sultanı ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Kudüs Frederik'in eline geçti ve kral oldu.⁸⁴

f) Altıncı ve Yedinci Haçlı Seferi (1248 ve 1264)

1248 yılında Fransız Lodewijk Altıncı Haçlı Seferi sırasında Türkler tarafından esir alındı. Büyük bir miktar para karşılığında serbest bırakılan Lodewijk Yedinci Haçlı Seferi (1264) sırasında Kartaca'da öldü. 1261 yılında Constantinopol tekrar Bizanslıların eline geçti. Constantinopol ile Roma'nın siyasi çelişkileri Kilise doktrinine de yansdı. Ortodokslar Antakya ve Kudüs'e patrikliklerini geri getirmeyi de başardılar. Bunun üzerine Papa IV. İnnocentius (1243-1254) gerginliği biraz yatıştırmak için Ortodokslara Roma'ya bağlı kaldıkları müddetçe kendi patrikliklerini yaşatmayı önerdi. 1274 yılında Lyon'da yapılan bir konsilde Bizans ve Roma Kiliseleri birleşmeye çalışmışlarsa da başaramadılar. Constantinopol Kilisesi 1351 yılında Gregorius Palamas'ın (1296-1359) görüşlerini Ortodoks Kilisesinin resmi teolojisi olarak kabul etti. 1291 yılında Müslümanlar son Haçlıları Suriye'den çıkarınca, geriye Haçlıların ellerinde sadece Kıbrıs adası kaldı. Haçlılar Avrupa'ya dönerken yanlarında pek çok eserde götürdüler.

F- MOĞOL İSTİLALARI

12. yüzyılın başlarında Moğol prensi Timuçin, diğer adıyla Cengiz Han (1162-1227) Asya'da dağınık durumda olan Türk ve Moğol göçebe aşiretlerini birleştirdi. Merkezi

⁸⁴ Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 501

Orta Asya'daki Karakoram'dan başlattığı akınlarla büyük bir imparatorluk kurdu. İmparatorluğu kuzey Çin, Kore, Orta Asya, Doğu Rusya, Pers ve Mezopotamya'yı içine aldı. Moğol İmparatorluğu'nun iki resmi dini vardı: Hristiyanlık (Nesturilik) ve Şamanizm.⁸⁵

1- İlhanlılar

Cengiz Han'ın torunu Hulagu Han (1217-1265) Ortadoğu'da önemli bir rol oynayan Moğol kralı oldu. 1252 yılında Hulagu Han, Pers ülkesini işgal etti. 1256 yılında da Suriye'de bulunan İsmaili şii'lerini imha etti. Hulagu'nun ordusu Şubat 1258 tarihinde bir aylık kuşatmadan sonra Bağdat'ı işgal etti. Halife ve üçyüz takipçisi hemen teslim oldular. On gün sonra Hulagu esirleri öldürterek şehri yakıp yıktırdı. Böylece tarihte büyük bir isim yaratan Abbasilerin imparatorluğu da sona ermiş oldu.

1259 yılında Moğol İmparatorluğu'nun en büyük hanı ve Hulagu'nun ağabeyi olan Mangu Han ölünce, yerine Kubilay geçti. Kubilay "Han" olunca, Hulagu'da "il han" (kral yardımcısı) oldu. Bu yüzden Hulagu'nun hükmettiği imparatorluğun doğu bölümüne İlhanlılar devleti denildi. Kubilay Han'a bağlı Moğollar Çin'de hemen asimile oldukları gibi, İlhanlılarda Persler arasında çabucak asimile oldular. İlhanlıların devleti Kafkasya'dan Hint Okyanusu'na, Orta Asya'daki Oksus nehrinden Akdeniz'e kadar yayılmıştı.

Mezopotamya'nın doğu ve kuzey kesimini ellerinde bulunduran İlhanlılar'ın içinde bulundukları esnek yönetim anlayışından dolayı birçok göçebe güçler, belirli bölgelere yerleşerek kendi hakimiyetlerini kurmaya çalıştılar. Bu güçlerden biri olan Celayirler, daha Hulagu Han döneminde İlhanlı devleti içerisinde birçok mevkide görev aldılar. Celayirler 1335 yılında İlhanlılar'ın zayıflaması ve ardından taht kavgalarının başlaması sonucunda, yönetimi ellerine geçirdiler. Timurlenk önderliğindeki Moğol ordularının 1380'li yıllarda Mezopotamya'ya yönelmesiyle birlikte Celayirlerin etkisi de azalmaya başladı.

2- Timurlenk

14. yüzyılın sonlarında Ortadoğu yeni bir Asyalı gücün tehditi altına girdi. Orta Asya'da Moğol Çağatay Hanlığı içerisinde ortaya çıkan karışıklıklar sonrasında, 1368 yılında Belh emiri Timurlenk 1370 yılında birçok gücü etrafında topladıktan sonra, Semerkant merkez olmak üzere bölgenin denetimini ele geçirdi. Orta Asya'da

85 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 70

Timurlenk'in Devleti (1365-1405)

genişlemesini tamamlayan Timurlenk, Batı'ya doğru yönelerek 1390 yılında Türk boylarının egemenliğindeki topraklara doğru ilerlemeye başladı.⁸⁶

Timurlenk, İran ve Azerbeycan'daki birçok gücü ortadan kaldırdıktan sonra, 1394 kışında Dicle'yi geçerek Mezopotamya'ya girdi. Her tarafı yakıp yıkarak fetheden Timur'un bu ilerleyişi esnasında insan kafataslarından piramitler oluşturdu. Timurlenk 1395 yılında kuzeye saldırarak Moskova'yı işgal etti. 1398 yılında kuzey Hindistan'ı kan gölüne çevirdi. Hindistan'dan sonra tekrar Ortadoğu'ya yöneldi. Timur önderliğindeki Moğollar; Anadolu ve Suriye'ye saldırdılar. 1400 yılında Suriye'ye giren Timurlenk'in ordusu Halep'i yağmaladıktan sonra Şam'a yöneldi ve Emevi Cami'si dışında ayakta hiçbir yapı bırakmadı. Şam'da bulunan bütün zanaatkarları da başkenti Semerkant'a gönderdi. Buradan Bağdat'a yöneldi. Askerlerine tuzak hazırlayıp öldüren Bağdatlılardan öc almak için başlattığı saldırı sonucu insan kafataslarından en az yüzyirmi piramit yaptıran Timurlenk, Osmanlılar'ın tarafını tutan beylikleri bir bir bozguna uğrattı ve Urfa, Mardin, Musul ve Diyarbakır'ı Akkoyunlular ve Artukoğullarından aldı.

Müslüman ve Hristiyan ayırımı yapmadan önüne gelen herkesi kılıçtan geçiren Timurlenk manastırlardaki rahiplere kadar yüzbinlerce sivil öldürerek Ortadoğu'yu kan gölüne çevirdi. Bu katliamdan en çok Süryani Kiliseleri (Doğu ve Batı) zarar gördü. Timur'un saldırılarıyla bu dönemde her iki Kilisenin etkisi çok azaldı. Timur, 1402 yılında Ankara yakınlarında Osmanlılar'la yaptığı ve kazandığı savaştan sonra, Orta Anadolu'dan Orta Asya'ya kadarki bütün bölgeleri denetimi altına aldı. Ancak bu büyük imparatorluk uzun sürmedi. Timur'un 1405 yılında yaptığı Çin seferinde

⁸⁶ Fisher Weltgeschichte, Donald M. Nicol, cilt 13, sayfa 397

ölmesinden sonra, birçok yer tekrar daha önceki egemenlerinin eline geçti. Örneğin; 1406 yılında Bağdat tekrar Celayirler'in kontrolüne geçti. Ancak, 1411 yılında önce Bağdat, ardından da 1431 yılında sahip oldukları diğer yerler tekrar kaybetmeleri sonucunda Celayir devleti ortadan kalktı. Timurlenk'in gelişiyle Ortadoğu'ya bir asırdan fazla süren istikrarsızlık ve kaos dönemi hakim oldu.

G- İSLAMİYETİN EGEMENLİĞİ ALTINDA SÜRYANİLERİN DURUMU (7.-15. YÜZYILLARI)

Arap kabileleri ile Hristiyanların ilişkileri 3. yüzyıldan itibaren başladı. Bu dönemden itibaren birçok Arap aşireti Hristiyanlığa geçti. Bunlardan geniş bir alanda (Güney Suriye-Yemen) yerleşik olan Ghassaniler erken dönemlerde monofizit Hristiyanlığı benimsediler. Yine monofizitliği benimseyen Arap aşireti Taghlibler 8. yüzyılın başına kadar Hristiyan kaldılar. Güney Mezopotamya'nın Hiba şehrinde monofizit ve diofizit Hristiyan Araplar yerleştiler. Arabistan'ın merkez bölgelerinde yaşayan Kinda aşireti de Hristiyanlığı benimseyen büyük bir Arap aşiretiydi.

Süryaniler ve Araplar Sami kökenli ve aynı dil grubuna bağlı halklardır. Birbirine yakın olan bu iki halk Hristiyanlık ve İslamiyetin çıkış dönemlerinde de yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Özellikle İslamiyetin çıkış ve gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Süryani Hristiyanlığının Arap İslam kültürü üzerindeki etkileri çoktur. Örneğin Kuran'daki bir surede (3:49); İsa'nın çamurla körleri, sakatları iyileştirdiğinden ve ölüleri dirilttiği, canlı kuşları yarattığından söz edilmektedir. Canlı kuşları yaratma olayına İncil'de rastlanmamaktadır. Fakat İsa Mesih'in çocukluk yıllarıyla ilgili olan bu olay, özellikle Süryaniler ve Etiyopyalılar tarafından eski yazılarında sıkça dile getirilmiştir. Aynı şekilde Kuran'ın 19. suresinde İsa'nın doğuşu ve doğuş şekli de İncil'e göre değil, eski Süryani yazılarında yazıldığı gibi yeralmaktadır. Etimolojik alanda Arapça'da kullanılan birçok kelime ve kavramların kökleri Süryanice'ye dayanmaktadır. Örneğin dua kelimesinin anlamı Arapça'da "Salat", Süryanice'de ise "Slutho/Slutha"dır. Arapça'da tanrının isimlerinden olan "Rahman" Süryanice'de "Rahmono/Rahmana"dır. Bu da Süryanilerin önemli oranda Arap-İslam kültürel yapısında etkili olduğunu göstermektedir.

İslamiyetin çıkışı ve yayılışı, özellikle Bizans saldırılarından kurtulmak isteyen Hristiyanlar (monofizitler) için bir kurtuluş olarak ele alındı. Bu yüzden Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler rahatça İslam güçlerinin denetimine geçtiler. İslamiyetle birlikte yayılan Arapça'nın etkisi, Süryanice, Kuptice ve Yunanca konuşan

topluluklara yansdı. Emevilerin Suriye’de iktidarı ele geçirmeleriyle Arap Yarımadası’nda yaşayan Arap aşiretlerinin bazıları Suriye’ye yerleřtiller. Emevilerin Suriye’de yerleřmelerine Sűryanilerin bűyűk katkıları oldu. 8. yűzyılın bařına kadar Sűryanice, Emevi devletinde egemen dildi. Bu tarihten itibaren Arapça Emevi devletinin resmi yűnetim dili ilan edildi. Bu deęiřimden sonra Suriye’deki Hristiyanların bir kesimi İřlamiyete geçti.

Sűryanilerin İřlamiyeti etkilemeleri 8.-10. yűzyıllarda Abbasiler dűneminde daha fazla oldu. Sűryani bilginlerinin eęitim verdikleri Beyt al-Hikme arařtırma merkezi, Arap-İřlam İmparatorluęu’ndaki en űnemli okul haline geldi. Sűryani akademileri İřlami eęitim kurumları için örnek teřkil ettiler. Yunanca’dan Sűryanice’ye tercűme edilen birçok felsefik eser Sűryanice’den Arapça’ya, daha sonra Yunanca’dan direkt Arapça’ya tercűme edildi. Bu řekilde Yunan felsefesi Arap-İřlam kűltűrűne tařındı. Sűryani bilginlerin yardımıyla İřlam teologları felsefik metodlar renerek, bunları sorunların zűműnde kullandılar. Herhangi bir olaya sadece Kuran’a veya hadislere bařvurma yerine, felsefik kategori ve kavramlarla dűřűncelerini belirliyorlardı (ilm al kalam, diyalektik teoloji). İřlam literatűrű Sűryani kelime hazinesiyle zenginleřtirildi. Bu dönemden sonra teoloji ve felsefe alanında çok verimli bir sűrece girildi. Hristiyanlar Sűryaniler ile Műřlűman Araplar birbirinden renmeye aęırlık verdiler. Ŭnlű İřlam filozofu al-Farabi (lűmű 950) ű Sűryani öğretmenden eęitim aldı. Al-Farabi de Sűryani filozofu ibn Adi’yi yetiřtirdi.

1026 yılına kadar hala Hristiyanların bilimsel alandaki etkileri Műřlűmanlarınkinden fazlaydı. Fakat bu dönemden sonra, bu etki giderek gerilemeye bařladı. Artık Sűryaniceden veya Yunancadan tercűmeler yapılmıyordu. Sűryani dűřűnűrler giderek Arapça’dan Sűryanice’ye felsefik ve tıbbi kavramlar almaya bařladılar. Bu dönemden itibaren Sűryaniler Arapların yanında eęitim görerek Arapça’dan Sűryanice’ye ve Yunanca’ya çevriler yaptılar. Daha 8. yűzyılda Sűryanice’den Arapça’ya İncil tercűme edilmiřti. 11. yűzyıldan itibaren Kilisede İncil’i Arapça okuma geleneęi giderek yaygınlařtı. Műřlűmanlařan Sűryaniler kendi dilleri yerine Arapça konuřmaya bařladılar. Bu yűzden artık bir “Araplařma” sűreci bařladı.

İřlami egemenlik altında Hristiyanların konumları, ehli-kitap olmalarından dolayı, bűyűk oranda koruma altındaydı. Buna karřılık ikinci sınıf vatandař olarak kabul ediliyorlardı. Hakları ve sorumlulukları sűreci içerisinde kanunlařtırılarak resmileřti ve yazıya dkűldű. Kendilięinden teslim olan řehirlerin Hristiyanlarıyla resmi anlařmalar yapılıyordu. Bunlara, zorla iřgal edilen řehirlerden daha fazla hak tanınıyordu. Bu geliřmeler Hristiyanlar ile Műřlűmanlar arasında bir anlařma zeminini oluřturdu. Bu anlařmalar giderek sistemleřti ve halifeler döneminde tamamiyle resmileřerek yűrűrlűęe girdiler.

İslam kanunlarına göre Hristiyanlar dinsel ayinlerini yaparak edebiyatlarını geliştirebiliyorlardı. Bayramlarda haçlı gezebiliyorlardı. Hristiyanlar Kilise ayinleri için şarap üretebiliyorlardı, fakat bunu alenen içemiyorlardı. Ayrıca Müslümanlıkta ve Yahudilikte haram olan ‘domuz’ yetiştirme hakları vardı.⁸⁷

Hristiyanların bu haklara karşı yerine getirmeleri gereken karşı şartlar da bulunuyordu. Örneğin; Hristiyanlar giyimleriyle Müslümanlardan ayırt edilebilmeliydiler. Silah taşıma hakları yoktu. Binek hayvanları için farklı eyerler kullanmalıydılar. Bazı dönemlerde özellikle cuma günleri hamama girmeleri yasaktı. Hristiyanlar askerliğe gitmedikleri için, ağır vergiler ödüyorlardı. Çünkü cihat savaşlarına sadece Müslümanlar katılabilirdi. Bu ağır vergiden kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve ruhaniler muaftı.⁸⁸

Toplunun çoğunluğunu oluşturan Hristiyanların ödediği bu vergi büyümekte olan imparatorluğun en önemli gelir kaynağıydı. Bu ağır vergi Hristiyanların çoğunun Müslümanlığa geçmesine sebep oldu. Fakat Müslümanlaşma devletin gelir kaynağını azaltıyordu. Bu yüzden devlet vergi sistemini ikiye ayırdı. Birincisi “birey” vergisiydi. Müslüman olan veya Müslümanlaşanlar bu vergiyi ödemek zorunda değillerdi. İkincisi “toprak” vergisiydi. Müslümanlığa geçen kimse toprak vergisini vermek zorundaydı.

Müslümanlığa geçen ikinci kesim genelde devlet yönetiminde yüksek bir mevkiye gelerek, sosyal konumunu yükseltmek isteyenlerden oluşuyordu. Bu kesim oldukça azınlıktaydı. Halifeler döneminde Hristiyanların yerleşim yerleri yoğun tehdit altında değildi. Hristiyanların yeni Kilise inşa etmeleri veya onarmaları yasaktı. Fakat bu yasak hemen hemen hiç uygulanmıyordu. Genellikle yerel yöneticiler bu konuda büyük sorunlar yaratmıyorlardı. Yerel yöneticilerin çoğu Müslümanlaşmış Hristiyanlar olduğundan Hristiyanlığa karşı sempaticilerini koruyorlardı. Bu sistem anlaşmalar çerçevesinde dengeli ve sağlıklı yürümüyordu. Hristiyanların hakları Müslümanlar tarafından ihlal edildiği zaman, Müslümanları koruyan bir devlet aygıtı vardı. Hristiyanların haklarını koruyan bir güç yoktu. Çoğu zaman Hristiyanlar haklı oldukları halde taviz vermek zorunda kalıyorlardı.

Günlük yaşamın yanında devlet aygıtı Kilise hiyerarşisini de belirliyordu. Osmanlılardaki millet sisteminin, oluşma temeli Halifeler döneminde atıldı. Halifeliğin ilk dönemlerinden itibaren seçilen Kilise yöneticileri halifenin onayını alması gerekiyordu. Bu resmi onayla (diploma) Patrik, kendi topluluğunun hem ruhani (dinsel), hem de dünyevi lideri oluyordu. Bu şekilde Patrik kendisine bağlı Kiliselerde ve cemaati üzerinde özel hukukunu yürütebiliyor, vergi toplayabiliyordu. Ayrıca arkasındaki devlet gücünden de yararlanarak, sorun yaratan episkoposları

87 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 72-73

88 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 73

bastırabiliyordu. Patriğin bu hakları yanında sorumlulukları da vardı. Patrik kendisine bağlı olan kesimlerin devlete karşı sorun yaratmamasından sorumluydu. Ülkenin en ücra köşesinde bile cemaattan bir üyenin yarattığı sorundan dolayı, Patrik Halife'ye veya sultana hesap vermek zorundaydı. Birçok kez Patrik doğrudan sorun çıkaranların yerine cezalandırılıyordu. Patriklik kürsüsü için de adaylar arasında yoğun bir rekabet vardı. Halife'ye en çok parayı veren Patrik oluyordu. Bu yüzden devlet, Kilisenin özerkliğine rağmen içişlerine de karışabiliyordu.

Devlet Hristiyanlığın değişik mezheplerine mensup insanlara farklı yaklaşmıyordu. Hangi mezhebe bağlı olurlarsa olsunlar Hristiyanlar kanun önünde eşitler. Bütün Kiliseler de eşit haklara sahiptiler. İslamiyetten önce Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklar İslamiyet döneminde de varlığını sürdürdü. Birçok sefer değişik mezhep temsilcileri Kilise binalarının kime ait olması gerekliliği üzerine birbirlerini şikayet ediyorlardı. İslam yönetiminin ilk dönemlerinde Kilise binaları hangi mezhep tarafından kullanılıyorsa onlara verildi. Bu da bazı Kiliselerin haksız olarak bir mezhepten diğer mezheplere geçmesine neden oldu. Dolayısıyla İslam yönetimi, Kiliseler arasında uygulaması gereken eşitliği sağlayamıyordu.

1- Batı Süryaniler (Melkitler)

630'lu yıllarda hızla yayılan İslamiyet Bizanslıların egemenliğindeki Suriye ve Filistin'i ele geçirdi. Bu bölgelerde yaşayan Melkit Süryanilerin çoğunluğu, İslamiyetin egemenliği altına girdiler. Özellikle Şam'daki Melkitler, barışçıl bir şekilde İslam güçlerine teslim oldular ve kaderlerini Bizans'tan kopardılar. Bu şekilde İslam devletinin yasalarına uydular. 661 yılında kurulan Emevi Devleti'nin merkezinin Şam olması nedeniyle Melkit Süryanilerin önemi arttı. Melkitlerin İslam teolojisini güçlendirmede büyük katkıları oldu. Örneğin İslam teoloji-felsefesi "İlm al Kalam" Şamlı Rahip Yuhannun tarafından geliştirildi. Köylerde Melkit Süryaniler Süryanice, şehirlerde de Yunanca konuşuyorlardı. Arapça, İslamiyetin gelişinden sonra Yunanca'nın yerini aldı. Antakya Hristiyanları (Melkit, Yakubi) arasında Arapça'nın yayılma süreci dokuzuncu ve onuncu yüzyılda hız kazandı. 750 yılında Emevi Halifeliği yıkılınca Suriye'deki Hristiyanların entelektüel yaratıcılığı geriledi. Emevilerin düşüşü İslamiyetin kurumlaşmasına da yol açtı. Bunun üzerine Suriye Hristiyanları da yaratıcı konumlarını kaybederek, faaliyetleri önemli oranda etkisizleşti.

İslamiyet Ortadoğu'yu denetimi altına aldıktan sonra, Bizans'tan kopan bazı Melkit Süryaniler yine Bizans denetimindeki bölgelere geçtiler. Bu durumda patriklik merkezleri olan Kudüs ve Antakya bazı dönemlerde boş, bazen de sadece resmi

anlamda patriklik merkezi olarak kaldılar. Çünkü Constantinopol tarafından atanan yeni patrikler çoğunlukla Constantinopol’da kalmayı tercih ediyorlardı. Buna rağmen İslam İmparatorluğu denetimi altında Kudüs’ün yakınındaki Sabas Manastırı ve Sinai’daki Katerina Manastırı gibi güçlü Melkit Süryani merkezler de varlıklarını sürdürmeye devam ettiler.

Abbasiler egemenliğinde Melkit Süryanilerin konumu, Batı Süryani (Yakubi) ve Doğu Süryanileri kadar etkili değildi. Çoğunlukla Suriye’de yaşayan Melkit Süryaniler Irak ve Pers ülkelerindeki büyük kültür ve siyasi merkezlerden uzak oldukları için marjinal bir durumdaydılar. Ayrıca, diğer Hristiyanların tersine, Müslümanlar Melkitlere güvenilmez bir gözle bakıyorlardı. Bizanslılara olan doğal bağlılıkları da bu güvensizliği arttırıyordu. 969-1085 yıllarında Bizans’ın Kuzey Suriye’yi işgali sırasında meydana gelen birçok olayda, Müslümanların Melkitlere karşı düşmanlığı çok büyüdü.

Antakya 1000 yılında Bizanslıların denetimine geçti. Bir asır boyu Antakya Ortodoks Melkit Patriği kendini topladı ve etkisini Bağdat’ın doğusuna kadar genişletti. 1054 yılında Roma ve Constantinopol Kiliseleri arasında meydana gelen görüş ayrılığında Melkit Süryaniler Constantinopol tarafında yer aldılar. Haçlı Seferleri sırasında Antakya Ortodoks Melkit Kilisesi dağıtıldı ve patrik tekrar Constantinopol’a gitmek zorunda kaldı. Emeviler ve Abbasiler döneminde İslamlaştırma girişimleri fazla yoğun değildi. 12. yüzyılda Suriye’nin büyük kesimlerinde Hristiyanlar hala çoğunluktaydılar. Memluklar döneminde (1250-1516) ekonomide büyük bir gerileme yaşandı. Haçlı Seferlerini Ortadoğu’dan uzaklaştıran Müslümanlar hınçlarını melkitlerden çıkardılar. Antakya tekrar işgal edildi ve Antakya Ortodoks Melkit patriği uzaklaştırıldı. Moğollar Müslümanlığa geçtikten sonra, Suriye’de Melkit Süryanileri İslam düşmanı Bizanslıların işbirlikçileri olarak görüp, büyük zararlar verdiler. Melkit Süryaniler 1400 yılındaki Timurlenk akınında da büyük darbe aldılar. Timurlenk’in istilası Ortadoğu Hristiyanları için karanlık bir dönem oldu. Şam giderek Antakya’yı Kilise merkezi olma konumundan uzaklaştırdı ve 14. yüzyılda Antakya Ortodoks Melkit Kilisesi Patriklik kürsüsü Şam’a taşındı. Fakat Melkit Kilisesi tarihsel Antakya Ortodoks Kilisesi ünvanını Şam’da da korudu.

2- Batı Süryaniler (Yakubiler)

7. yüzyılın ortalarından itibaren Antakya Süryani Ortodoks Kilisesinin tarihinde yeni bir süreç başladı. İslamiyet’in Ortadoğu’ya yayılmasından hemen önce Bizans saldırılarına uğrayan ve katledilen Yakubi Süryaniler, İslami güçleri kurtarıcı olarak gördüler. Arap kabileleri kısa zamanda batı Süryanilerin merkezlerine İslamiyeti

taşıdılar. Kaddişiya savaşından sonra 635 yılında Pers imparatorluğu, 638 yılında Antakya ve 640 yılında Urhoy düştüler.

İslamiyet döneminde Yakubi Süryaniler kendilerini topladılar. Antakya Süryani Ortodoks patrikleri halifelerle dostane ilişkiler içerisine girdiler ve resmi bir şekilde birbirlerini tanıdılar. Müslümanlarla Batı Süryaniler arasında güçlü bir diyalog oluştu. Müslümanların Sasani İmparatorluğu'nu yıkmaları, Süryaniler açısından yeni sahaların açılmasını kolaylaştırdı. Genişleyen İslam İmparatorluğu sınırları içerisinde Süryani Ortodoks merkezleri batıda Tarsus ve Kudüs'ten doğudaki Herat'a (Afganistan) kadar yayıldı. Ünlü İtalyan gezgini Marco Polo 13. yüzyılın ortalarında Çin ve Orta Asya'da Yakubi Süryani Hristiyanlarının varlığından söz etti.

Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi genel olarak rahip karakterini yaşayan bir Kiliseydi. Çünkü Bizanslıların saldırılarından sonra manastırlara geri çekilen Antakya Süryani Ortodoks episkoposları, işgal edilen Kilise ve katedrallerine dönemediklerinden manastırları merkez olarak kullandılar. İslam döneminde de Yakubi Süryani episkoposları merkezlerini manastırlarda kurdular.

M.S. 37-43 yılları arasında Petrus (Şemun) tarafından kurulan Antakya Kilisesine bağlı Süryani Ortodoks Patriklik Kürsüsü, Abbasiler döneminde Halep, Harran, Rakka, Urhoy, Qinnışrın ve Malatya arasında yer değiştirmek zorunda kaldı. Bizans'ın dini koğuşturmaları bitirdiğini ilan etmesi ile birlikte, birçok Yakubi Süryani ile Patriklik kürsüsü, 969 yılında Bizans egemenliğindeki Militini'ye (Malatya), 1056-1058'de Diyarbakır'a, 1091'de tekrar Malatya'ya, 1166'da yeniden Diyarbakır'a, 1293'te de Mardin'de bulunan Deyrulzafaran Manastırı'na yerleşti. Antakya Süryani Ortodoks Patriği Antakya'dan çıktıktan sonra kurum olarak zayıf bir konumda kaldı. 1293 yılında Patrik İğnatiyos Bin Vahip döneminde sürekli ve resmi olarak Deyrulzafaran'a geçen patriklik kürsüsü, 1932 yılında Humus Metropolitisi Efrems Barsaum'un patrik oluşuyla Humus'a, 1959 yılında da Patrik İğnatiyos III. Yakup tarafından Suriye'nin başkenti Şam'a taşınmıştı.

İslam yöneticileri Hristiyanların mülkleri konusunda herhangi bir değişiklik yapmadıkları için, İslamiyetten önce Yakubi Süryanilerin elinden zorla alınan Kilise ve malları, Melkit Süryanilere kaldı. Halifeler, patriklik seçimlerinde, son karar hakkına sahip olmalarından dolayı, Antakya Süryani Ortodoks Kilisesini de bazen olumsuz etkilediler. Örneğin; 762 yılında İslam halifesi, Antakya Süryani Ortodoks Patriği Gevergi'yi Bağdat'ta tutuklatıp, yerine Mor Gabriyel'de yetişen Dara Episkoposu Davud'u zorla takdis ettirdi.⁸⁹ Bu uygulama Antakya Süryani Ortodoks Kilisesinde çeyrek asır süren bir bölünme yarattı. Bu yüzden İslamiyetin hakimiyeti

⁸⁹ Deyrulumur Tarihi, Hanna Dolabani, sayfa 91

altındaki Süryaniler her ne kadar rahat bir nefes almış olsalar da, bu tür sorunlarla da karşılaştılar. 1199 yılında ölen Süryani Ortodoks Patriği Büyük Mihayel yazdığı kitapta (İslamiyetin gelişinden beşyüzyıl sonra) Müslümanlardan olumlu söz ederek, Süryanileri Bizans'ın ağır baskılarından kurtardıklarını yazmıştır.

İslam dini felsefesi Abbasiler döneminde oluşturuldu ve Bağdat'taki Beyt ul-Hikmet Akademisi aracılığıyla geliştirildi. İslami felsefenin oluşturulmasında Süryaniler temel bir rol oynadılar. İlk başlarda eğitim Süryanice'de Süryani öğretmenler tarafından veriliyordu. Süryani dili ve bilimi daha önce Yunan felsefesiyle tanıştığı için daha da zenginleşmişti. Gelişmemiş bir dil olan Arapça'nın gelişmesi ve bu doğrultuda İslam felsefesinin oluşması da Süryanice'ye borçludur. Çünkü Arapça o dönemde hızla gelişen İslami öğretiye cevap verebilecek bir dil konumunda değildi. Bu yüzden Arapça Süryaniceden birçok sözcük alarak zenginleşti. Birçok felsefi, edebi eser Yunanca'dan Süryanice'ye ve daha sonra Süryanice'den Arapçaya çevrildi. Böylece Arapça zamanla eğitim ve bilim dili olarak Süryanice'nin yerini aldı. İlk Arapça eğitimini de Süryani öğretmenler verdi. Daha sonra yetişen Arap bilim adamları Süryanileri bu alandan uzaklaştırdılar.⁹⁰

Dönem yavaş yavaş Süryaniler için değişti. İslamiyetin ilk yıllarında Hristiyanlar çoğunlukta idi. Zamanla Süryaniler de, Süryanice yerine Arapça kullanmaya başladılar. 10. yüzyıla kadar Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında hala eşit koşullarda ilişkiler vardı. Yürürlükteki zimmi (azınlık) konumu giderek Süryanileri toplumda marjinalleştirdi. Zimmi olarak Süryaniler belli bir özgürlüğe sahiptiler, fakat bunun karşısında ağır vergiler vermek zorundaydılar. Süryaniler artık Hristiyan olarak devletten bir ayrıcalık elde edemiyorlardı. Bu yüzden Müslümanlığa geçiş süreci başladı. Bölgeler arası farklılıkların olduğu bu süreçte, 11. yüzyıldan itibaren giderek hız kazandı.

12.-13. yüzyıllarda hala Batı Süryaniler ile Müslümanlar arasında iyi bir diyalog söz konusuydu. Bu süreçte bilimde yeni bir canlanma meydana geldi. Bu döneme Süryani Rönesansı da denilmektedir. Rönesans döneminin (11.-13. yüzyıl) en büyük yazarlarından birisi Batı Süryanilerin Patriği Büyük Mihayel'dir. Büyük Mihayel (ölümü 1199) Haçlı Seferlerin bölgeye gelişlerini ve onlara olan olumlu bakış açısını kaleme almıştır. Süryani Rönesansı döneminde (12. yüzyıl) Süryani Ortodoks Kilisesi'nin 20 metropoliti, 103 episkopos'u ve Suriye ile Mezopotamya'da milyonlara ulaşan büyük bir nüfüsü vardı.

Rönesans döneminin son büyük yazarları batı Süryani mafıryanı Gregorius Bar Hebroyo (1226-1286) ve doğu Süryani Kilisesi Nusaybin metropoliti Abdulmesih Bar

90 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 171

Berikha'dır (ölümü 1318). Yakubi Süryanilerin doğu bölgelerindeki Mafıryanı Bar Hebroyo yönettiği toplumu çok ağır koşullarda bile başarıyla temsil etti. 1258 yılında Bağdat Moğollar tarafından düşürülünce Bar Hebroyo Moğol yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuş, bu ilişkiler Yakubi Süryanilerin Moğol denetimindeki Tebriz ve Maragha gibi büyük şehirlerde Kilise ve manastırlar kurmasına olanak sağlamıştır. Bar Hebroyo ayrıca Yakubi ve Nesturi Süryaniler arasında da çok iyi ilişkilerin gelişmesine öncülük etmiştir. Rönesans döneminde doğu ve batı Süryani yazarları, yazılarını sadece bir lehçede değil her iki lehçede ve hatta Arapçada da yazıyorlardı. İki Kilise arasındaki ilişkiler ve yakınlaşmalar bu dönemde çok ilerlemişti.

Moğollar Müslümanlığı resmi din olarak yürürlüğe koyduktan sonra Batı Süryaniler gerileme ve marjinalleşme dönemine girdiler. 14. yüzyılın sonlarında Batı Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları Diyarbakır ve çevresi, Mardin, Turabdin ve Cezire bölgeleri Moğol hanı Timurlenk tarafından yağmalandı. Bu akınlarda Kilise ve manastırların çoğu yakılıp yıkıldı ve binlerce Süryani öldürüldü. Sadece Mor Gabriel Manastırında episkoposla birlikte 400 Süryani rahip dumanla boğdurularak öldürüldüler. Bu dönemde Batı Süryani edebiyatı ve yazınsal çalışmaları da ölüm eşiğine geldi.

Batı Süryanilerin gerilemesi ve zayıflaması sadece dış etkenlerden kaynaklanmıyordu. Batı Süryaniler arasındaki bölünmüşlük ve kavgalar da toplumu çok yıpratmıştı. Örneğin Timurlenk bütün bölgeyi yağmalarken; Süryaniler arasındaki anlaşmazlıklar, Turabdin'de iki patriklik (Deyrulzafaran ve Saleh) biçiminde ortaya çıkarak olumsuzlukları daha da artırdı.

3- Doğu Süryaniler (Nesturiler)

635 yılında İslam güçleri Kadişiya'da Pers güçlerine ağır bir darbe vurarak yendikten iki yıl sonra Ktesifon da teslim oldu. Mezopotamya ve İran Arap aşiretleri tarafından işgal edildi. Böylece Doğu Havarı Kilisesi İslamiyetin egemenliği altına girdi. 661-749 yılları arasında İslam dünyasının siyasi merkezi Şam'dı. Bu yüzden doğu Hristiyanlarının durumunda pek bir değişiklik olmadı. Doğu Havarı Kilisesi, iktidar değişikliğini değil, daha çok monofizitleri (Batı Süryanileri) tehdit olarak görüyordu. Yönetim değişimi ile Pers-Sasani başkenti Ktesifon yıkıldı, bu yüzden Doğu Havarı Kilisesi Katolikos'u da sürekli yer değiştirmek zorunda kaldı.

Doğu Süryanilerdeki büyük değişimler 749 yılında Abbasilerin İslam yönetimini ele geçirip merkezini Irak'a getirmeleriyle başladı. Halife Al Mansur (ölümü 775) yeni başkent Madinat al-Salam'ı, diğer adıyla Bağdat'ı inşa ettirdi. Her ne kadar Melkitler ve Yakubiler Bağdat'ta temsil edildiyse de, Doğu Havarı Kilisesi

Katolikos'u bütün Hristiyanları temsilen, halifenin tek muhattabıydı. Nesturi Hristiyanları ile İslam yöneticileri arasındaki ilişkiler oldukça iyiydi. Halifelerin 9. yüzyıla kadarki özel hekimleri Nesturi Süryanilerdendi. Altı kuşak boyu Halifelerin özel hekimliğini "Bukhtišo" ailesi yaptı. Bu aile özel konumuyla Bağdat'ta çok büyük bir güç haline geldi. Abbasilerin sarayında görev yapan hekimler ve diğer memurların Kilise ve İslam yönetimi arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde etkin rolleri vardı. Bu şekilde yeni Katolikosların, sarayın tercihini etkilemede ağırlıkları vardı.

Din konusunda Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında düşünce alış-verişi çok yoğundu. Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerdeki en önemli faktör Doğu Süryanilerin akademileri sonucu Arap kültürünün gelişmesinde gösterdikleri büyük katkı oldu. Doğu Süryanileri Nsibin okulunda olduğu gibi, birçok eseri bu dönemde de tercüme etmeye devam ettiler. Gundişapur'daki tıp akademisinde de Yunanca tıp kitapları tercüme edildi. Bunların arasında Galenus, Hapocrates ve Aristoteles'in eserleri vardı. Bu tercümeler sonra Bağdat'a getirildi.

Halife Al-Mamun (ölümü 833) tarafından Bağdat'ta İslamiyetin en büyük akademisi Beyt'ul-Hikme kuruldu. Bu akademi Gundişapur Süryani akademisinden esinlenerek tam bir tercüme akademisi oldu. Başta tercümanların hepsi çoğunlukla Nesturiler olmak üzere, Melkit ve Yakubi Süryanilerden oluşuyordu. Tercümeler tamamıyla bilimsel temeldeydi. İslam egemenliği altında bulunan eski Yunan merkezlerinden yazılar toplanılarak tercüme ediliyordu. Tercümeler başta Yunanca'dan Süryanice'ye ve sonrada Arapça'ya yapılıyordu. Daha sonra Yunanca'dan direkt Arapça'ya yapılmaya başlandı. Bu sahada en çok ün yapmış olan Doğu Süryani bilgini Hunayn bin İshak'tır (ölümü 876). Hunayn bin İshak, kelime-kelime değil, cümlelerin tümünün anlamını birden Süryanice veya Arapçaya tercüme etme özelliğine sahipti.⁹¹

Süryanilerin sayesinde Yunan bilimi Müslümanlara ulaştı. Bu şekilde Müslümanlar arasında felsefe ve ilim çok gelişti ve İslam medeniyeti sadece felsefe ve ilimle değil aynı zamanda teoloji alanında da büyük gelişmeler kaydetti.

a) Misyoner Kilise

Doğu Havari Kilisesi Sasaniler döneminde geniş bir alana yayıldı. Birçok episkoposluğun yanında Gundişapur, Nişapur, İsfahan ve Merv'de metropolitlikler oluşturdu. Ayrıca Arabistan Yarımadası'na da yayıldı. Müslümanlar Sasani İmparatorluğu'nu ele geçirdikten sonra Doğu Havari Kilisesi Orta-Çin'e kadar uzandı. 8. yüzyılda Sian-fu'da bulunan bir taş yazısında Süryanice ve Çince dillerinde din

91 Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 171

adamlarının isim listesi ve bir Nesturi manastırın kuruluşu yazılmaktadır. Patrik I. Timoteus (8. yüzyıl) tarafından Semerkant, Buhara ve Taşkent'e episkoposlar atandı. 9. yüzyıldan itibaren Asya'da yayılma dönemi durdu.

Doğu Havarî Kilisesi 1000 yılından itibaren Orta ve Doğu Asya'ya yönelik yeni misyon faaliyetlerini başlattı. Bu ikinci misyon faaliyeti daha çok Türk-Tatar boyları (11.-12. yüzyılda) arasında yer tuttu. Bu yüzden Cengiz Han Moğol ve Türk boylarından oluşturduğu konfederasyon içerisinde Hristiyanlığa geçen birçok boy da bulunuyordu. Ayrıca önde gelen birçok Moğollu da Hristiyanlığı benimsemişti. Doğu Süryanilerin Çin'deki etkileri 14. yüzyıla kadar sürdü. Doğu Süryaniler, merkez bölgeleri olan Mezopotamya'da marjinal bir duruma girince, doğuya açılma ve yayılma ihtiyacı hissettiler.

Doğu Süryanilerin Çin ve Orta Asya'da yayılmaları çok yüzeysel kaldı, bu yüzden daha sonra izlerine pek rastlanılmadı, ama bu Hindistan için geçerli değildir. Çünkü Hindistan'a yönelik başlatılan misyonerlik Kerala bölgesinde yer tuttu. Daha çok Tuma-Hristiyanları olarak bilinen Kerala Hristiyanları, Havarî Tuma'nın Hindistan'a gidişinin ürünüdür. Büyük ihtimalle Kerala'daki ilk Hristiyanların yerleşimi, Part dönemindeki baskılardan dolayı büyük topluluklar halinde yapılan kaçışlardan sonra gerçekleşti. Her ne kadar bu Hristiyanların büyük bir kesimi bugün Doğu Süryani Kilisesi üyesi değilse de, bunlara yönelik misyonerlik çalışmaları Nesturi Süryaniler tarafından yapıldı. 8. ve 9. yüzyılda da Kerala ve diğer bölgelere büyük misyoner akınları düzenlendi. Doğu Havarî Kilisesi 8. yüzyılda doğuya yayıldığında Nesturilik görüşüne inanan insanların nüfusu bütün dünyadaki Hristiyanların nüfusundan daha fazla olmuştu. Bu dönemde de Doğu Havarî Kilisesi en büyük misyonerlik çalışmasını yapan Kilise konumundaydı.

b) Gerileme Dönemi

9. yüzyıldan itibaren Doğu Süryaniler giderek Müslümanlaştılar. Hunayn bin İshak Müslümanlığa geçişi durdurmak için birçok dinsel tartışmalara girerek, Hristiyanlığın resmen tanınmasını istedi. Fakat Müslümanlaşmanın önüne kesemedi.

Müslümanlaşan Doğu Süryaniler yönetimin en üst tabakalarına ulaşma imkanını elde ediyorlardı. Bu şekilde de Hristiyan kalan Doğu Süryaniler, Müslümanlaşmış akrabaları tarafından koruma altına alınıyorlardı. Fakat bu pek uzun sürmedi, çünkü Hristiyan kalanların çoğu da Müslümanlaşan akrabalarını takip ettiler. Bu dönemden sonra Doğu Süryani yazarları da yazılarını Arapça'da yazmaya başladılar. 11. yüzyıla kadar da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında büyük bir hoşgörü ve saygı vardı.

12. yüzyılda çalkalanan Abbasilerin yönetimi, giderek yerel yönetimlere daha fazla yetki vermeyi beraberinde getirdi. Doğu Havarî Kilisesi de bu karmaşık dönemden olumsuz etkilendi. Kilise Katolikosluğu artık parayla alınır duruma geldi. En çok parayı veren halifeden Katolikos belgesini alabiliyordu. Hristiyanların üzerindeki sosyal baskı, Süryanilerin gerilemesine sebep olan en önemli etkeni. Bunun yanında Hristiyanlara uygulanan zimmi ayrıcalığı onları giderek marjinalleştirip ayrımcılığa doğru sürükledi ve azınlık konumuna düşürdü. Bu yüzden Moğol kralı Hulagu Han Bağdat'a saldırı yaptığı zaman (1258) Hristiyanlar Moğolları kurtarıcı olarak gördüler. Hulagu Han'ın karısı (Dokuz Hatun) ve annesi Nesturi inancına sahiptiler. Bu yüzden Hulagu Han'ın Hristiyanları korumasını istediler. Mezopotamya işgali esnasında Müslümanlar katliama uğratılırken Hristiyanlara dokunulmadı. Hulagu bu tavrıyla 'yeni Constantin' olarak da tanımlanıyordu.⁹² Zamanın Katolikos'u da halifenin sarayına yerleşerek kendine yeni bir merkez kurdu. Hulagu'dan sonra Hristiyanların güvenlikleri İlhanlar tarafından sağlandı.

Doğu Süryaniler için en iyi dönem Moğol kralı Arghun (1291) yönetimi altında oldu. Dini liderler Moğol diplomatik misyonlarına katılarak görüşmelerde yer aldılar. Ayrıca akımlar esnasında dini çadırlarıyla askerlerin kamplarına katılarak savaşlarda han ve ilhanlar için dua ettiler. Arghun yönetimi döneminde Moğol asıllı III. Yhabalaha (1280-1317) Doğu Havarî Kilisesi'nin patriği (katholikos) oldu.

1294 yılında Arghun'un ardından gelen kral döneminde Moğol kampının kurulduğu yerin yakınında, Maragha'da Vaftizci Yuhanna adına bir manastır yapıldı ve Katolikos kürsüsü bu manastıra yerleştirildi. Kısa bir süre sonra Moğollar'da durum tamamıyla değişti. Memluklara karşı girdiği savaşta yenik düşen ve İslamiyete geçen Moğol komutanı ve sonraki kral Mahmud-Ghazan (ölümü 1304) döneminde İslamiyet resmi din ilan edildi. Bu ve sonraki krallar tarafından, Doğu Süryanilerin, Moğolların denetimi altında elde ettikleri bütün servetleri geri alındı. Bu dönemde Hristiyanlar, tekrar azınlık pozisyonuna düştüler ve böylece kısa süren refah dönemlerine karşılık ağır bedeller ödediler.

Doğu Süryaniler Nesturiliği Kiliselerinde resmi görüş kabul ettikten sonra Roma ile herhangi bir ilişkileride kalmamıştı. Doğu Süryaniler genellikle Sasani ve sonrada Abbasi egemenliklerinde kaldıkları için Roma ile güçlü bir bağlantıları olmadı. Buna rağmen ihtiyaç dahilinde Roma ile zaman zaman bazı ilişkiler de kuruldu. Örneğin; Nesturi Katolikos'u III. Yhabalaha (ölümü 1317) Türklere karşı bir ittifak yapmak için Barsauma adındaki bir rahibini, Avrupa beylerine ve Roma'ya Papa'nın yanına gönderdi. Barsauma'nın bu girişimi sonuçsuz kaldı.

14. yüzyıl Doğu Havarî Kilisesi'nin etrafındaki çemberin giderek daraldığı dönemdir. Timurlenk 1398 yılında Doğu Süryanileri yurtları olan Mezopotamya merkezi bölgesinden çıkarttı. Yurtlarını terk eden Doğu Süryaniler'in bir bölümü Hakkari dağlarına ve Urmiye bölgesine yerleşti. Katolikos da merkezini Hakkari dağlarındaki Kodçanes'e getirdi. Komşuları Kürtlerle iyi ilişki içinde olan Doğu Süryaniler aşiret yapılanmalarını Kürtler gibi oluşturdular. İkinci kesim Hindistan'a göçederken, üçüncü kesim de Kıbrıs adasına yerleşti.

VIII. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk ikiyüz yılında (1300-1481) sürekli yayılarak genişledi. Osmanlılar küçük bir beylikten büyük bir imparatorluğa yükselerek doğu Avrupa'dan kuzey Afrika'ya, güney Rusya'dan Arap Yarımadası'na kadar geniş bir coğrafyada egemenlik kurdular. Osmanlı imparatorluğu 1481-1566 yıllarında duraklama dönemine girdi. 1566'den 1807 yılına kadarki gerileme döneminden sonra yüz yıllık dağılma sürecine giren Osmanlı imparatorluğu 1920'de dağıldı.

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Türk boylarının Anadolu'ya akınları ve belli bir güç konumuna gelmeleri sonucunda Selçuk devletinin yanında beylikler de kurdular. Moğollara ve Bizanslılara karşı yapılan savaşlarda başarılar elde eden Ertuğrul Bey önderliğindeki Türk Kayı boyu, Selçuklular tarafından Söğüt ve çevresine yerleştirilerek ödüllendirildi. Ertuğrul Bey öldükten sonra yerine oğlu I. Osman (1280-1326) geçti.

Bizans İmparatorluğu'nun doğusuna yerleşen Osmanlı Beyliği'nin başına I. Osman'ın geçmesiyle oluşan Osmanlı hanedanlığı, Selçukluların politikasını örnek alarak, sınır bölgelerinin her birinin başına birer uç beyliği yerleştirdi. Bu uç beyleri yapılan savaşlarla, evlenmeler yoluyla ve toprak satın alarak, Osmanlı beyliğinin sınırlarını genişlettiler. Osmanlı Beyliği, Selçuklular'ın Anadolu'da çökmesinden sonra, doğuya doğru bir fetih sürecine girdi. I. Osman'dan sonra Orhan Gazi'nin (1326-1359) başa geçmesiyle Osmanlılar, 1326'da Bursa'yı ele geçirerek, başkent yaptılar. Bu döneme kadar doğudaki İlhanlılar devletine ismen bağlı olan Osmanlılar, Bursa'nın alınması sonrasında bu bağılıklarını da kopararak, tamamen bağımsız bir

devlet kurdular. Osmanlılar'ın bu gelişimi sürecinde batıda, Bizans İmparatorluğu içinde bulunan muhalif güçleri destekleyerek, Bizans devleti içinde de belirli bir nüfuz sahibi olmaya çalıştılar.

Osmanlı Beyliği'nin başına geçen I. Murat (1360-1389) ve oğlu I. Beyazid (1389-1402) Osmanlıların basit aşiret yönetimini terkedip, imparatorluk yönetiminin davranışlarını aldılar. Daha Orhan Gazi zamanında oluşturulmaya başlanan ve çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan düzenli orduyla I. Murat zamanında Balkanlar'daki toprakların büyük bölümü ele geçirildi. Sadece para için devlete hizmet eden ve komutanları kendilerinden olan bu askerlerin yerini, I. Murat zamanında oluşturulan ve çoğunluğu devşirilen Hristiyanlardan oluşan Yeniçeri ve Sipahiler almaya başladı. Sadece Osmanlı sultanlarına bağlı olduklarından, Kapıkulu diye tanımlanan bu askerlere, sultanın yanında Türkçe, Arapça ve Müslümanlık öğretilerek, devşiriliyorlardı. Daha önce Osmanlılar'ın gücünü oluşturan ve "akıncı, deli" gibi adlarla tanımlanan Türkmenler ise, Hristiyanların direnişinin uzun süre devam ettiği bölgelere yerleştirilme yoluyla nüfusun etnik yapısı değiştirilmesinde ve buralardaki direnişlerin kırılmasında kullanılıyorlardı.

I. Murat döneminde yapılan ve Balkanlar'da büyük bir gelişme kaydedilmesine neden olan bu değişiklikler, Osmanlıların başına I. Beyazid'in (1389-1402) gelmesiyle birlikte kurumsallaştırılmaya çalışıldı. Türk aristokrasisine ve eski Osmanlı ordusuna bağımlı olmaktan kurtulmaya çalışan I. Beyazid, o döneme kadar sadece ordu hizmetinde yeralan devşirmeleri, devlet ve saray yönetimine de alınarak, onlardan yararlandı. Bu dönemden sonra, Osmanlı fetihleri daha çok doğuya doğru yönetildi. Beyazid, Anadolu'da kendilerini Selçuklular'ın yasal mirasçısı sayan Karamanoğulları ve diğer beylikler üzerine, Müslüman Türkmen askerlerin din kardeşlerine saldırmaktan çekineceklerini düşünerek, Sırp ve Bizans askerlerinden oluşan bir orduyla yürüdü. 1390'lı yılların başında yapılan bu saldırılar sonucunda Osmanlılar, Anadolu'daki birçok yeri aldıkları gibi, kendilerini Karamanoğulları beyliğine de kabul ettirdiler. Anadolu'daki konumunu sağlamlaştıran I. Beyazid, bu gelişmelerden sonra tekrar batıya yöneldi.

14. yüzyılın sonunda hem Batı'da hem de doğuda sürekli gelişme gösteren Osmanlı beyliği, 15. yüzyıla gelindiğinde Anadolu ve Balkanların büyük bölümünü egemenliği altına almıştı. Osmanlı Devleti'nin sürekli gelişmesinden kaygı duyan, Anadolu'daki Türkmen beylikleri, Timurlenk ile ilişkiye geçerek, "Hristiyan düşünceli" Osmanlı hükümdarına karşı yardım istediler. Anadolu'daki Türkmen beylerin de yardımını alan Timurlenk, 1402 yılında Osmanlı Devleti'ne saldırdı. Timurlenk'in yaptığı bu saldırı sonucunda Osmanlı otoritesi zayıfladı, devşirme ordusu da kısa bir süre içerisinde çöktü. 1402 yılında Ankara'da Timurlenk'le yapılan savaş sonrasında Osmanlılar

Anadolu'daki topraklarının büyük bölümünü kaybetti. Osmanlıların elinde kalan topraklar ise, Ankara savaşı sonrasında Timurlenk'in esareti altında ölen I. Beyazid'in oğulları arasında paylaşıldı. Bu paylaşımdan sonra Osmanlı Devleti, I. Beyazid'in oğulları arasında 1403-1413 yılları arasında süren ve "Fetret Devri" diye tanımlanan veraset kavgalarına sahne oldu. Bizans İmparatoru II. Manuel ve Ortodoks Hristiyan Osmanlılar, Beyazid'in beş oğlundan I. Mehmet'e (1413-1421) yardım ederek, rakiplerini yenmesini ve Fetret döneminin sona ermesini sağladılar.⁹³

Osmanlı Devleti, kendi içinde birliğini oluşturmamasından sonra, çevresindeki Türkmen Beylikleri'ni tekrar denetimine almaya başladı. I. Mehmet ve II. Murat (1421-1451) dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları daha da genişletildi. II. Murat'tan sonra yerine geçen II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) 29 Mayıs 1453 tarihinde, Bizans'ın yöneticilerinin Ferrera-Florence Konsili'nde (1439) Roma'yla birleşme girişimlerine karşı çıkan Constantinopol Kilisesi'nin yardımlarıyla, Bizans'ın başkenti Constantinopol'u işgal etti. Constantinopol'un düşmesiyle Bizans devleti tarihe karıştı. Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'ı ortadan kaldırma karşılığında Constantinopol Kilisesi'ne belli bir ayrıcalık tanıdı. II. Mehmet devlet içerisinde idari düzenlemeleri yaptıktan sonra, Anadolu ve Balkanların uç noktalarında kalan bölgeleri fethetmeye yöneldi. İlk etapta Doğu Avrupa'da bulunan devlet ve prenslikleri egemenliği altına almaya çalışan II. Mehmet, 1454 ile 1463 yılları arasında bir dizi sefere çıkarak, egemenlik sınırlarını Tuna nehrine ve Ege Denizi'ne dayandırıp, tekrar Anadolu'ya yöneldi. 1472 yılının sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Fırat nehrine kadar genişleyerek, Mezopotamya'ya dayandı.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bu gelişmeler yaşanırken, İran'da 13. yüzyılda kurulan Sufi tarikatının lideri Şah İsmail, 1501 yılında tarikata mensup kabilelerin yardımıyla Tebriz'i alıp burada Azerbaycan şahı olarak taç giydi. İran'ın büyük bölümünü kontrol altına alan Şah İsmail, 1508 yılında Fırat nehrinin doğusunda kalan Mezopotamya'nın büyük bölümünü kontrolü altına aldı. Osmanlı Sultanı II. Beyazid, Şah İsmail önderliğindeki Safevi Devleti'ni kendisi için büyük bir tehlike olarak görmesine rağmen, Anadolu'da bulunan Şiiler'in tepkisini çekmemek için, herhangi bir girişimde bulunmadı. Buna karşılık Anadolu'daki şiiler arasında Safeviler ve Şah İsmail lehinde ortaya çıkan yönelim sonrasında, değişik yerlerde birçok ayaklanma oldu. Bu da Anadolu'nun büyük oranda, dolaylı anlamda Safeviler'in denetimine girmesini sağladı. Osmanlı Devleti de, Safeviler'in bu genişlemesine karşılık değişik yerlerdeki sünni Müslümanları destekledi. Ancak Osmanlılar'ın bu çalışmaları, Safevi Devleti'nin gelişmesini engelleyemedi, böylece Bursa'ya kadar birçok bölge Safevilerin denetimi altına girdi.

93 Türk-Yunan İmparatorluğu, Dimitri Kitsikis, sayfa 54

Osmanlı İmparatorluğu'nun içine girdiği bu karmaşık ortamda, II. Beyazid'in oğulları arasında taht kavgası çıktı. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) başa geçmesiyle birlikte imparatorluğun bozulan düzeni yeniden kuruldu. Daha sonra kırkbin Anadolu şii (Kızılbaş) köylüsü ve göçebeyi kılıçtan geçirdi. I. Selim (Yavuz) Fırat nehrinin doğu yakasında bulunan Çaldıran'da 1514 yılında yapılan savaşta Safeviler'i yenmesine rağmen, kısa bir süre sonra bölgeden geri çekilmek zorunda kaldı. Bu savaşla Safevi devletinin de Anadolu'ya girme olanaklarını ortadan kaldırıp, Büyük Ermenistan ve daha sonra Kilikya'daki Küçük Ermenistan'ı Osmanlıların egemenliğine aldı. İki Ermenistan'ın birleşme isteği ara bölgede yaşayan Kürtlerle Ermeniler arasında çatışmalara yol açtı. I. Selim 1515 yılında Adana, Antakya, Tunceli, Antep, Urfa, Diyarbakır, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Mardin, Musul, Erbil ve Kerkük bölgelerini Osmalı İmparatorluğu'nun topraklarına kattı. Merkezi Diyarbakır olan Kürdistan bölgesine, Safevilerle yaptığı savaşta yanında yeralan ve kendisi Kürt olan İdrisi Bitlisi'yi vali tayin edip, bölgedeki Kürtleri kendine bağladı.

Yavuz Sultan Selim

Osmanlılar ile Safeviler arasında bulunan bölgeyi İdrisi Bitlisi sayesinde kendine bağlayan I. Selim, 1516 yılında Memlukların denetiminde olan Malatya'yı alarak güneye yöneldi. Memluklara doğudan ve kuzeyden gelebilecek yardım yollarını kesen I. Selim, önce Halep, ardından Hama ve Şam'ı da alarak Fırat nehri ile Akdeniz kıyıları arasında kalan Suriye'yi Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. 1517 yılında Kahire'yi de alarak Memluk devletine son verip, kendini halife ilan etti. Böylece halifelik Osmanlı sultanlarına geçti. 1520 yılında ölen I. Selim'in yerine oğlu Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tahta geçti.

Gerek doğuda, gerekse de batıda gelişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar, yeni fetihleri yapma ihtiyacı duyuldu. Kanuni Sultan Süleyman başta Avrupa'ya yönelerek 1526 yılında Birinci Viyana kuşatmasını gerçekleştirdi. İran Safevilerinin, bütün Mezopotamya'yı, Kafkasların önemli bir bölümünü egemenliklerinde bulundurmaları ve Osmanlıların doğu sınırını zorlamaları, Ortadoğu'daki ticaret yollarını abluka altında tutmaları, bir savaş kaçınılmaz kıldı. Osmanlılar sünni Kürt aşiretlerinin desteğiyle Azerbaycan ve İran'a yönelik 1534-1535, 1548-1550 ve 1554 yıllarında üç büyük sefer düzenlediler.

Osmanlı ordusu Kafkasya'nın güney kesimlerinde, Azerbaycan'da ve Mezopotamya'daki Safevi bölgelerini ele geçirdiyse de, İran ordusunu yenemedi. Bunun üzerine Osmanlılar ile Safeviler arasında Amasya Anlaşması (29 Mayıs 1555) yapıldı. Osmanlılar Mezopotamya ve Doğu Anadolu'yu elde tutarken, Kafkasya ve Azerbaycan üzerinde hak iddia etmekten vazgeçtiler. Ayrıca şiilerin Mekke, Medine ve Kerbela şehirlerine haca gitmelerine izin verildi.

1538 yılında Portekizlere karşı Basra'da büyük deniz üsleri kuruldu. I. Süleyman'ın yerine geçen oğlu II. Selim (1566-1574) döneminde, Kıbrıs adası işgal edildi (1570). Uzun süren savaşlar çok sayıda asker kaybına ve ekonominin bozulmasına yol açtı. II. Selim'den sonra tahta oğlu III. Murat (1574-1595) geçti. Bu dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğu duraklama dönemine girdi.

B- KAPİTÜLASYONLAR DÖNEMİ

I. Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu doruk noktasına ulaştığında bağrında taşıdığı zaafılar tek tek gün yüzüne çıkmaya başladı. I. Süleyman'ın ölümünden sonra imparatorluk ile önde gelen Avrupa devletlerinin kuvvet dengesi adım adım değişti. Yeni Dünya ekonomisinin merkezi Batı Avrupa'da yükselirken, Osmanlı toprakları zamanla "çevre" konumuna girdi.

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik ve siyasi alanda derin bir bunalımı yaşıyordu. Sarayda gelişen iktidarı ele geçirme entrikaları Musevi tüccarların destekledikleri klik ile padişahın karısının başını çektiği Venedik fraksiyonu arasında bir mücadele sürüyordu. Venediklilerin egemenliği altında bulunan Kıbrıs'ı, bir yurt arayan Museviler için ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu durum üzerine Sokullu Mehmet Paşa Fransa ile ilişkileri güçlendirip Kıbrıs'a bir sefer düzenleyerek rakiplerini yendi.

1536 yılında Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. Böylece Osmanlı toprakları Avrupa tüccarlarına açıldı. Kapitülasyonların temelleri ilk olarak bu anlaşmayla atıldı. Bu anlaşmayla Avrupalı tüccarlar hem ticari, hem de hukuki alanlarda Osmanlı kanunlarından muaf tutuluyorlardı. I. François'nın 1547 yılında ölümünden sonra bozulan Osmanlı-Fransa dostluğu 18 Ekim 1569'da yapılan yeni bir kapitülasyon antlaşmasıyla perçinlendi. Bu antlaşmayla Fransız gemileri Osmanlı kara sularına ve limanlarına serbestçe girme, Fransız bayrağı taşıyan diğer Avrupa gemileri de bu imkandan yararlanma hakkını kazanıyordu. Böylece imparatorluğun içinde Fransız temsilcilerinin durumu güçlenmiş oluyordu.

İran Safevi devletinin doğu cephesinde Osmanlılara karşı başarı elde etmesi ve 1577-1579 yıllarda Kafkasların büyük bir bölümünü ele geçirmesi, ayrıca imparatorluk içinde bilinen çekişmelerin sürmesi, imparatorluğun kendini ayakta tutması için Avrupa'yla daha çok ilişkiler kurmasına yol açtı. Venedik ve Fransa kapitülasyon anlaşmalarından sonra sıra İngilizlerle de bir anlaşma yapmaya geldi. Böylece İngilizlerin dostluğu ve desteği de kazanılacaktı. İngiltere, Katolik İspanya ile siyasal ve dinsel çatışmaları nedeniyle, Akdeniz olaylarıyla daha yakından ilgileniyordu. İspanya'nın Yeni Dünya'da (Amerika kıtası) ve Portekiz'in doğu denizindeki egemenliklerine karşı koyacak güçte deniz gücünü ve uluslararası ticari ilişkilerini geliştirdi. İngiliz tüccarları Rusya ile ticaret yapan Moskova Şirketini kurarak, İran'la ticari ilişkilerini artırdılar.

İngilizlerin daha önceki girişimleri İspanyol ve Fransızlar tarafından engellenmişti. Dolayısıyla Fransa Osmanlı toprakları üzerindeki tekeli kullanarak, herhangi bir Avrupalı gücün Osmanlı İmparatorluğu'yla ticari ilişki kurmasına ya izin vermiyor, ya da karşılık istiyordu. Fransız ve Venedik baskılarına rağmen İngilizler 3 Mayıs 1590 tarihinde Osmanlılarla bir kapitülasyon anlaşmasını imzaladılar. Bundan böyle İngiliz tüccarları da deniz ya da kara yoluyla, kendi bayraklarının güvencesi altında Osmanlı İmparatorluğu'na girebiliyorlardı.

C- OSMANLILARIN İÇ VE DIŞ SORUNLARI

1- İç Sorunlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girmesinde, bu dönemde birbiri ardına tahta geçen sultanların yetersizliği önemli bir neden oluştursa da, toplumsal yapıda ortaya çıkan bunalımın rolü belirleyici olmuştur. Saraydaki hizipler, Avrupa'da yükselen ekonomi büyüme karşısında yaşanan ekonomik duraklama, yolsuzluklar ve isyanlar imparatorluğun gerilemesini hızlandırdı. Bu süreçte özellikle Celali isyanları büyük bir rol oynadı. Merkezi yönetim sürekli zayıflarken, gittikçe daha çok köylünün katıldığı Celali isyanları (1596-1610), birçok alanın denetimini ele geçirdiler. Celaliler bütün vergi gelirlerini alıkoymaya, hatta kentlerin ve sınırlardaki Osmanlı ordularının ikmal yollarını kesmeye başladılar.

Celâlılere İran yanlılarının da katılmasıyla isyanlar kısa sürede büyüdü. Anadolu'da etrafına 30-40 bin kişilik kuvvetler toplayan Celâli liderleri ortaya çıktı. Bunlar, emirleri altındakileri bir ordu biçiminde teşkilatlandırıp, üzerlerine gönderilen devlet güçlerine karşı çatışmalara girdiler. Devletin İran ve Avusturya ile savaş halinde olmasından da yararlanan Celâlıler, Osmanlıların Anadolu'daki otoritesini kısa bir

süre için de olsa felç ettiler. Celali isyanları Sultan I. Ahmed (1603-1617), ve veziri Kuyucu Murad Paşa tarafından üç sene süren askeri hareket sonucu bastırıldı. Bu hareket sırasında 65 bin Celâli öldürüldü.

Osmanlıların girdiği ekonomik kriz koşullarında ordularda da dağılma eğilimi baş gösterdi. Yeniçeri ocakları ile öbür kapıkulu ocaklarındaki maaşlı mevkilerin bir bölümü, rüşvet ve iltimas yoluyla kentli yatırımcıların, tefeci sermaye sahiplerinin eline geçti. Ordunun savaş gücü giderek zayıfladı. Gerek halk, gerekse egemen sınıf kendini bu çok yönlü çözülmenin en kötü sonuçlarından millet, Lonca ve tarikat örgütlenmeleri ile korudu. Halkın isyanları Osmanlı İmparatorluğunun dört bir yanına yayıldı. Kırım (1624-28), Rumeli ve Anadolu (1629), Mısır, Yemen ve Lübnan’da (1630-31) ayaklanmalar patlak verdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu içerden çatırdamaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme sürecini bu isyanlar hızlandırdı.

2- Dış Sorunlar

Celali ayaklanmalarıyla imparatorluğun doğu cephesi daha da zayıfladı. Zaten Kürdistan ve Kuzey Mezopotamya’daki Kürt ve Süryani aşiret-beylikleri üzerinde pek etkisi olmayan Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Safeviler, I. Abbas önderliğinde, 12 Ocak 1624 tarihinde Mezopotamya’ya saldırarak, Bağdat’tan Mardin’e kadarki bölgeyi ele geçirdiler. Basra ve Musul dışında bütün Mezopotamya İran egemenliğine girdi. Bu kayıplar üzerine IV. Murat, Osmanlı ordularını harekete geçirdi. 1639 yılına kadar Mezopotamya’da, Safevilerle Osmanlılar arasında onyıllarca süren birçok savaş meydana geldi. Birbirlerine karşı belli bir üstünlük sağlayamayan her iki güç anlaşmak zorunda kaldılar. Yüzelli yıl süren savaşı sona erdiren ve bugüne kadar çok az değişikliğe uğramış sınırları saptayan antlaşma Kasr-ı Şirin yakınlarında, Zehap ovasındaki Osmanlı ordugahında 17 Mayıs 1639’da imzalandı. Bu antlaşmayla Mezopotamya’nın tümü Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu 1683 ikinci Viyana kuşatmasından 19. yüzyılın başına kadar Avrupa güçleri karşısında birçok yenilgi aldı. Bu yenilgiler sonucunda Osmanlılar; Karlofça Antlaşması (1699), Pasarofça Antlaşması (1718), Belgrad Antlaşması (1739), Kaynarca Antlaşması (1774) ve Yaş Antlaşması’yla (1792) Macaristan, Temeşvar, Transilvanya ve Bukovina’yı Avrupa cephesinde kaybederken, Romanya Beyliklerinden Kafkasya’ya kadar; Besarabya, Podolya, Kırım dahil Karadeniz’in kuzey topraklarının tümünü Rusya’ya kaptırdılar. 1732-1735 tarihleri arasında İran’da iktidarda olan Nadir Şah, Osmanlılara karşı birçok kez savaşarak Rus ve Gürcülerden de aldığı destekle Şirvan, Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan, Kerkük, Derne, Şehrizar

ve Kafkasya'nın belirli bölgelerini aldı. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı-Rus-İngiliz ittifakı sonucu Osmanlı İmparatorluğu, tamamıyla Avrupa'nın denetimine girdi. Osmanlı'nın Fransa ile bozuk olan ilişkileri sonucu Avrupa devletlerinin Osmanlı egemenliği altındaki topraklar üzerinde ekonomik, siyasi ve askeri etkinlikleri daha da arttı. Devletlerin her birisi belli bölgeler üzerinde ele geçirme planlarını geliştirdi. Bu ara İran, Rusya ile girdiği savaşta kuzeyde toprak kaybedince, bu durumu Osmanlı egemenliği altındaki topraklara yönelerek gidermek istedi.

Aynı dönemlerde İran, Kaçar hanedanının (1797-1834) egemenliği altına girdi ve tahta Feth Ali Şah (1797-1834) oturdu. İngiltere, Rusya ve Fransa Şah'tan yanaydılar. Napolyon Bonaparte, İngilizlere Hindistan'da saldırmak için, İran'ı bir üs olarak görüyordu. İngiltere ise hem Fransızları engellemek, hem de Rusların İran Körfezi yoluyla açık denizlere açılmalarını önlemek istiyordu. 1798'de İngilizler Kaçar hanedanlığına Afganistan'ı denetimi altına alma olanağını verince, İran da ilk adımı attı. Ruslar 1800'de Gürcistan'ı fethedince, İngilizler Sir John Malcolm'u İran'a gönderip, Fransa, ya da Rusya ile savaşa girdiği taktirde silah ve para yardımı yapacaklarına dair söz verdi. Buna rakip bir Fransız heyeti de 1806'da İran'a Kafkasya ve Hindistan'ı ele geçirmesinde destek olacaklarını belirtti. Fransa'yla İran arasında Mayıs 1807'de Finkenstein Anlaşması imzalandı. Anlaşmadan sonra Fransız askeri İran ordusunu eğitti. Ancak daha sonra Bonaparte İran'a duyduğu ilgiyi kaybedince, Feth Ali Şah Fransızların yerine İngiliz danışmanlarını çağırdı. Ancak İran ordusunun büyük bir bölümü hala aşiret biçiminde örgütlendiğinden, İngilizlerin yapacak pek birşeyleri yoktu. Kafkasların geri kalan bölümünü istila eden (12 Ekim 1815) Rus ordusu, İranlıları Aras'ta püskürttü ve İran üzerinde bir asır sürecek olan Rus-İngiliz egemenlik çatışması başladı.

İngilizler Feth Ali'nin ordularını yeniden kurmaya çalışırlarken, Ruslar da Osmanlı sultanı II. Mahmut'un (1808-1839) iç ve dış sıkıntılarından yararlanarak, Ruslara kaptırdığı topraklar karşılığında Osmanlılardan toprak alması için Şah'ı özendiriyorlardı. İranlılar Bağdat ve Şehrizar bölgelerine saldırılar düzenlediler. Ardı arkası gelmeyen sınır çatışmaları sonucu II. Mahmut Ekim 1820'de İran'a savaş ilan etti. Güneydeki harekatı da Bağdat Memlukları yöneteceklerdi. Ancak harekattan başarılı çıkanlar İranlılar oldu. Bir orduları Eylül 1821'de Doğu Beyazıt'ı ele geçirip Erzurum'a yürürken, bir diğeri de Bitlis'i alıp kendisine sığınan halkın yardımıyla Diyarbakır'a yürüdü. Ancak kolera salgını İran güçlerini iyice kırdı ve barış istemek zorunda bıraktı. 28 Temmuz 1823 tarihinde yapılan Erzurum Anlaşması'yla eski barış koşulları yeniden kabul edildi.

D- OSMANLI ORDUSUNUN MODERNLEŐTİRİLMESİ

1800'lü yılların başında Osmanlı İmparatorluğu modern bir orduya ihtiyaç duydu. 1801'de Mısır'daki İngiliz ve Fransız deniz donanmaları örnek alınarak, ordunun modernleştirilmesi benimsendi. İ ve dıştaki gelişmeler ve uzun zamandır bir sorun haline gelmiş olan Yeniçeri Ocakları 1826'da bir fermanla tasfiye edilerek, yerine yeni Osmanlı ordusu kuruldu. Bu yeni orduyu eski geleneksel düzenlerinden kurtarmak için de doğal olarak yabancı askeri danışmanlara büyük bir ihtiyaç vardı.

Yabancı danışmanların bir kısmı yurt dışında görevli Osmanlı subaylarının kişisel girişimleriyle, Osmanlı topraklarına getirildiler. 1834 yılında St. Petersburg'a özel bir görevle giden Hassa muhafızları komutanı Ahmet Fevzi Paşa, ülkeye dönerken beraberinde Rus subayları da getirdi. Rakibi Serasker Hüsrev Paşa da İstanbul'daki Mansure piyade birliğini, eğitim için 1834 yılında Rus teğmen Cavallof'u getirdi. Osmanlıların modern ordu istemini davet olarak algılayan ve bu devleti kaçırmak istemeyen diğer devletler de yardım önerilerinde bulundular. 1835'te İngiltere sınai ve askeri malzeme yardımı yaparak, İngiliz mühendis ve işçilerini tesis kurmak ve bakımlarını yapmak üzere gönderdi. Ancak II. Mahmut'un kuşkuları onların bu katkılarını sınırlı tutuyordu. Padişah hala Ortadoğu'da çıkarı olmayan bir devletten yardım aramaktaydı.

Sonunda Avrupa'da askeri bir ne sahip, yeni bir güç olan Prusya'da karar kıldı. 1833'den 1839'a kadar çeşitli Prusya heyetleri Osmanlılara danışmanlık yaptılar, üstün subaylar yetiştirerek diğer glerin heyetlerinden daha çok ilgi görerek saygınlık kazandılar. Bab-ı Ali'ye de yardım eden Prusyalıların içerisinde en becerikli si genç bir teğmen olan Helmuth Von Moltke'ydı. Von Moltke daha sonraları mesleğinde ilerleyerek Avrupa'nın en ileri gelen askerlerinden birisi oldu. Von Moltke ve diğer heyetler daha çok teknik konulara ağırlık vererek, sınır bölgelerinin haritalarını çıkararak, istihkam için önerilerde bulunup, fabrikaları modernleştirdiler ve Osmanlı asker ve subaylarına en son savaş taktiklerini öğrettiler. Tanzimat döneminin reformlarıyla birlikte Osmanlı'nın eyalet sisteminde de değişiklikler meydana geldi. Valilerin eyaletler üzerindeki etki ve yetkileri azaltıldı. Eyaletler daha çok merkeze bağlandı. İmparatorluk merkezinden görevlendirilen vergi memurları aracılığıyla eyaletteki vergiler toplatıldı. Osmanlı seraskerliğine bağlı eyalet komutanlıkları oluşturuldu. Bu askeri birliklerin başına müşirler atandı.

1841'de ordular imparatorluğun çeşitli bölgelerinde konumlandırılıp görevlendirildiler. İmparatorluğun muhafızları Hassa ordusu adıyla şkdara yerleştirildi. Bunların görevi güneybatı Anadolu'da Tanzimat yasalarını uygulamaktı. İstanbul'daki seraskerlik kuvvetleri de İstanbul Ordusu adıyla yeniden düzenlendi, bu

ordu kuzeybatı Anadolu ve Trakya'yı gözetim altında tutuyordu. Önceleri Manastır daha sonra İskodra'da üslenen üçüncü ordu da (Rumeli ordusu) imparatorluğun Avrupa'daki topraklarının güvenliğinden sorumluydu. Sivas'ta üslenen dördüncü ordu Doğu Anadolu'yu denetim altında tutuyordu. Arabistan ordusu adı verilen beşinci ordu Şam'da üslenerek, Suriye, Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nı işgal altında tutuyordu. Daha sonra 1848'de Bağdat'ta kurulan altıncı ordu, Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nı denetliyordu. Ayrıca Yemen, Girit ve Trablus'ta (Libya) yeni ordular kuruldu. Her ordu 26.500 askerden oluşuyordu. Daha sonra Sivas'ta bulunan dördüncü ordu Erzurum'a taşındı. Bu dönemde askeri olarak Mezopotamya'yı denetim altında tutan dördüncü, beşinci ve altıncı ordulardı.

E- TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Batı devletleriyle gelişen ticari ve ekonomik ilişkiler, Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyan ve Yahudi halklar arasında belli bir uyanışa kaynaklık etti. Ayrıca Müslüman olmayan halkların gelişen yeni kapitalist sınıfları, birçok konuda toplum üzerinde söz sahibi olarak, yönetici bir konuma gelmek istemeye başladılar. Bu isteklerini her zaman padişaha çeşitli biçimlerde dayattılar. Ayrıca Osmanlı yönetimi Müslüman olmayan halklar arasında, yeni zenginleşen kesimleri kendine bağlamak ve dini otoritelerini zayıflatmak amacıyla yeni düzenlemelere başvurdu.

1- Gülhane Hattı Hümayunu

Tarihte Tanzimat-ı Hayriye olarak tanınan bu devir, Osmanlının modernleşme tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Ortaçağa ait bir devlet örgütlenmesinden, yeni çağdaş bir devlet örgütlemesine doğru ilk adımını attı. Reform gayretlerinin başlangıcından Tanzimat'a kadar, bir asrı aşan zaman zarfında çalışmalar önemli ölçüde askeri alanlara yöneltildi, burada da özellikle devlet içindeki karmaşanın ağırlık merkezini teşkil eden yeniçerilerin ıslahı ve sonuçta lağvedilmesiyle uğraşıldı. Ordunun sorunlarının belli bir dereceye kadar çözülmesi, reform ihtiyacı devletin diğer alanlarındada eğilim gösterdi.

II. Mahmut'un son yıllarında Mısır Meselesi yeniden patlak verdi. Hanedanın sürekliliğini sağlamak amacıyla 1839 yılının başında Mehmet Ali Paşa bir kere daha isyan edince, isyanı bastırmak üzere 21 Nisan 1839'da Osmanlı Ordusu harekete geçti. Ancak 24 Haziran'da ordu Nizib'de yenildi. Bu yenilgi bir bakıma II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen reform hareketlerinin yetersizliğini gösterdi. Sultan, Nizib yenilgisinin haberi İstanbul'a ulaşmadan önce 1 Temmuz 1839'da öldü. Yerine henüz

16 yaşında olan oğlu I. Abdülmecid (1839-1861) padişah oldu. Bu arada, Tanzimat dönemine damgasını vuracak olan, ancak II. Mahmut döneminde önerdiği reform politikası ile sultanın kurduğu mutlakiyetçi yönetime ters düştüğü gerekçesi ile İngiltere'ye elçi olarak gönderilen Mustafa Reşit Paşa, Ağustos 1839'un başında Sultanın tahta çıkışını kutlamak bahanesi ile İstanbul'a döndü. II. Mahmut'a kabul ettiremediği Islahat programı için genç padişahın onayını aldı. Reşit Paşa, Sultana önerdiği Islahat programı ile bir taraftan imparatorluğun ilerlemesini durduran engelleri aşmak, diğer taraftan devletin o an içinde bulunduğu güç durumdan kurtulabilmesi için muhtaç olduğu batılı devletlerin yardımını temin etmeyi planlıyordu. Bu itibarla; Mustafa Reşit Paşa tasarladığı Islahat'ın yalnız bir içtimai zaruret olduğuna değil, aynı zamanda o an için kaçınılmaz bir siyasi tedbir olduğu da görüşündeydi.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu Sultan Abdülmecid'in de onayı ile 3 Kasım 1839 Pazar günü Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu. Ferman ana hatları ile şunların sağlanması öngörüyordu:

- 1- Hangi din, millete mensup olursa olsun, Osmanlı memleketlerinde yaşayan bütün tebaa can, ırz ve namus garantisine sahip olacaktır.
- 2- Herkes mülkiyet hakkına sahip bulunacak ve bu hak ferdin lehine olarak devlet tarafından müdafaa edilecektir.
- 3- Vergiler için belli ve adil nisbetler tayin edilecek, vergi mükellefiyeti eşit olacaktır.
- 4- Askerlik hizmeti için belli bir süre ve her yerin nüfusu nisbetinde mükellefiyet konulacaktır. Yeni düzenlemeden “millet-i saire”de istisnasız olarak yararlanacaktır.
- 5- Suç işlediği iddia olunanlar hakkında tahkikat açık olarak yapılacak ve bunlar alenen muhakeme edilecektir.
- 6- Kimse hakkında mahkemenin kararı (hükmü) olmadan idam cezası tatbik olunmayacaktır.
- 7- Mahkum olanların varisleri, veraset hakkından mahrum edilmeyeceklerdir.
- 8- Bütün bunlar hakkında çeşitli din ve milletlerden olan tebaa'ya eşitlik tanınacaktır.
- 9- Bütün devlet memurlarına statülerine uygun belli bir maaş bağlanacaktır. Rüşvet, kati olarak kalkacak ve buna cesaret edenler şiddetle cezalandırılacaklardır.
- 10- Hükümdar bizzat kendisi bu usüllere riayet etmeyi ve bunlara aykırı davranmamayı kabul ettiği gibi; Ulema ve devlet görevlileri de bu hususta yemin edeceklerdir.

Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının Müslüman olmayan tebaa lehine gerçekleştirdikleri ıslahatı, Müslümanlar tepkiyle karşıladılar. Tanzimat'tan Patrikhaneler de memnun olmadılar; çünkü yeni kanunlar, ruhban zümresinin eskiden beri faydalandıkları imtiyazlara kısmen son veriyordu. Halbuki, batılı devletler

Osmanlı tebaasındaki Hristiyanlara tanınan hakları yetersiz buluyorlar; bu hakları genişletmek ve daha belirgin bir hale getirmek için Babıali'ye baskı yapıyorlardı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki fark yasal olarak ortadan kaldırıldı. Bu şekilde geleneksel İslam hukukuna dayalı siyasi idare sisteminden uzaklaştırıldı. Siyasi reformların temeli ise Islahat Fermanı'yla atıldı.

2- Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Gülhane Hümayunu'nun esas hükümlerini teyid ve tekrar etmekle beraber, bunları daha da genişletmiş bulunuyordu. Fermana en çok göze çarpan hükümler şunlardır:

- Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren tanınan haklar ve muafiyetler geçerliliğini koruyacaktır.
- Patrikler seçimle başa gelerek, ömürboyu görevlerini sürdürecektlerdir.
- Milletlerin sorunları, içlerinden ruhani ve sivillerden oluşan bir heyet tarafından çözülecektir.
- Milletlerin ruhani başkanına resmi bir maaş bağlanacaktır.
- Kilise, okul, hastane ve mezarlıkların onarımı üzerindeki yasak kaldırılacaktır.
- Değişik toplulukların içiçe yaşamadığı yerlerde, dinsel topluluklar kendi dinsel etkinliklerini açıkta yapabileceklerdir.
- Bütün milletler ve tarikatlar nüfus çoğunluğuna bakılmaksızın eşit dinsel haklara sahiptirler
- Din, dil veya etnik ayrımcılık yasaktır.
- İslamiyete geçmek veya din değiştirmek zora dayalı olmamalıdır. Devlet makamları ve okullar herkese serbesttir. Her millet yerel karma eğitim yönetiminin gözetimi altında, okul açma hakkına sahiptir.
- Gayrimüslimlerin askeri ve sivil bütün okullara girebilme hakkı ve kendi okullarını açma olanağı tanınacaktır. Devlet memuru olabileceklerdir.
- Müslümanlarla gayrimüslimler veya gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ceza ve ticaret davalarının “muhtelif divanlarda” (ki bunlar laik mahkeme olacaktır) görülmesi ve bunlar için ceza, ticaret ve usul kanunlarının hazırlanması sağlanacaktır.
- Müslüman olmayanların da askerlik hizmetiyle yükümlü olması; fakat “bedel” vererek askerlikten kaçınmak imkanı tanınacaktır.
- Yerli mevzuata uymak şartıyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkı tanınacaktır.
- Islahat Fermanı'nda iltizam usulünün son bulması, maaşların muntazam

ödenmesi, rüşvetle mücadele gibi Tanzimat Fermanı'nda bulunan hükümler teyit olduğu gibi, devletin bütçe yapmasını öngören yasanın da özenle uygulanmasını; Müslüman olmayanların cemaat kurumlarında da laikleşme ve demokratikleşme yönünde değişiklikleri öngörmektedir.

Islahat Fermanı'yla artık Müslümanlar “devlet halkı” olma konumlarını yitirdiler. Osmanlı'da yaşayan herkes dinsel statü ile sınıflandırılma yerine, Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilecekti. Müslümanlar gibi artık Hristiyanlara da devlet makamlarında yer alma, bakan veya paşa olma hakkı doğdu. Patriklerin hakları kısıtlanırken sivillerinki çoğaltıldı. Dolayısıyla laikliğin temelleri atıldı. 1856 yılından itibaren milletlerin üyeleri yerel yönetimlerde yerlabildiler. 1896 yılında da Yunanlılar ve Ermeniler yeni kurulan Osmanlı millet meclisinde ve Senato'da sandalye aldılar. Islahat Fermanı'ndan sonra Hristiyanlara Cidde, Lübnan, Şam gibi büyük merkezlerde yapılan saldırılar, İngiltere ve Fransa'nın olaylara müdahalesi sonucunu doğurdu. I. Abdülmecit'ten sonra kardeşi Abdülaziz (1861-1876) Tanzimat dönemini devam ettirdi.

F- BEDİRHAN BEY KATLIAMI

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın ilk yarısında her ne kadar bütün Mezopotamya'ya egemen olmuşsa da, bölgede yaşayan halk toplulukları üzerinde mutlak bir egemenliği hiç bir zaman sağlayamadı. Çünkü halk topluluklarının çoğu kendi içerisinde özerk yapılarını koruyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, yarı göçebe Kürt aşiret yapılanmasını ve özellikle Hakkari bölgesinde yaşayan Doğu Süryanilerin Mar Şemun önderliğindeki aşiretler konfederasyonu yapılarını dağıtmadı. Bu aşiret yapılanmaları Osmanlı içinde birçok isyanın kaynağı oldular. Osmanlılar, Rusya ve İran devletleri arasındaki savaşlarda sık sık sınır bölgelerdeki Doğu Süryani ve Kürt aşiretlerinin güçlerini kullandılar. 18.-19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik cephelerdeki savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle Mezopotamya üzerinde ortaya çıkan her boşluktan yararlanan aşiret reisleri otoritelerini geliştirdiler. Bu dönemde birçok aşiret başkaldırdı.

Özellikle 19. yüzyılda orta ve kuzey Mezopotamya'nın büyük bir bölümünde, mirlikler yönetimi geliştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun vali ve askeri komutanlarına bağlı Kürt ve Süryani nüfusunu yöneten bu mirler, devlet için vergi ve asker toplamakla görevliydi. Çünkü imparatorluğun memurları kırsal alanlara dağılmış aşiretlerden direkt vergi toplayamıyor, vergiler mir ve aşiret reisleri tarafından toplanıp devlete aktarılıyordu. 1820'lerde mir yönetim biçimi giderek kurumlaştı ve belli bir yerel-iktidar niteliğini kazandı. Değişik aşiret reisleri arasında ittifaklar

kuruldu. Diyarbakır vilayetinde Cizre sancak beyi Bedirhan Bey önderliğinde Kürt aşiretlerinden bir yönetim gelişirken, Hakkari dağlarında Mar Şemun önderliğinde Süryani aşiretlerinin de otoritesi ve gücü gelişti. Bedirhan Bey'in ailesinin Osmanlı sultanlarıyla ilişkileri geçmişten beri çok iyiydi. Partik Mar Şemun ise son dönemlerde cizye vermemekle, sultanlara karşı itaatsizlikle itham ediliyordu.

1840 yılına kadar Hakkari ve etrafında yaşayan Doğu Süryaniler ile Kürt aşiretleri arasındaki ilişkiler iyiydi. 1842 yazında Amerikalı misyoner Dr. Grant, Doğu Süryanilerin Tiyari bölgesinde yer alan Aşita'da büyük bir misyoner merkezinin yapımına girişince, bölgedeki Kürt ağaları bu gelişmelerden rahatsız oldular. Bu yüzden Doğu Süryani aşireti Tiyari ile Hakkari Kürt Beyi Nurullah Bey arasındaki ilişkiler bozuldu. Tiyari aşireti Nurullah Bey'e itaat etmeyi reddederek, bir Kürt köyüne saldırdı ve onlarca insanını öldürdü. Bunun üzerine Nurullah Bey, Cizre beyi Bedirhan Bey'den yardım istedi. Bedirhan Bey durumu padişaha bildirdikten sonra denetimindeki Han Mahmud, Artuşi kabilesi, İsmail Paşa, Tatar Ağa ve Hakkari emirinin desteklerini alarak, onbin kişilik bir güçle Doğu Süryanilere yöneldi.

1843 baharında Bedirhan Bey'in güçleri ilk başta Diz bölgesini ele geçirdiler. Burada Patrik Mar Şemun'un kız kardeşini kaçıarak annesini öldürdüler. Mar Şemun'da Musul'a kaçararak İngiliz konsolosluğuna sığındı. İki buçuk gün süren bir çatışma sonucunda, Bedirhan Bey Doğu Süryanilerin gücünü dağıtarak, birçoğunu öldürdükten sonra, bölgedeki denetimi eline geçirdi. Doğu Süryanilerin bazıları Musul'a kaçarırken geriye kalanları da Bedirhan Bey'e cizye ödemeyi ve itaat etmeyi kabul ettiler. Cizre'ye dönen Bedirhan Bey beraberinde birçok esir ve ganimet götürdü. Bedirhan Bey'in bu harekatı karşısında İngiltere ve Fransa elçi ve konsolosları aracılığıyla Osmanlı hükümetine memnuniyetsizliklerini bildirerek, özellikle esir alma olayını ayıpladılar ve Doğu Süryanilerin korunması konusunda baskı yaptılar. Osmanlı ise Bedirhan Bey'in devlete yaptığı hizmetlerinden dolayı Diyarbakır, Erzurum, Şam ve Musul valilerine emirler göndererek, Bedirhan Bey'e güvenlik desteğini verilmesini istedi. Osmanlı yönetiminin aldığ esirleri geri vermesini istemesi üzerine Bedirhan Bey, Eylül 1843'te hemen hemen bütün esirleri serbest bıraktı.

19 Eylül 1846 tarihinde Bedirhan Bey tekrar etrafında topladığ birçok Kürt beyiyle ittifak yaparak, Doğu Süryanilerin Thuma ve Tiyari bölgelerine karşı saldırıya geçti. Osmanlılar Bedirhan Bey'in bu saldırısına da göz yumdular. Çal, Sinyancı ve Çobi kazaları savaş meydanına dönüştü. 1843 yılından çok daha şiddetli olan bu saldırıda yaklaşık 20.000 Süryani öldürüldü. Patrik Mar Şemun Urmiye'ye kaçmak zorunda kaldı. Amerika, İngiltere ve Fransa bu katliamı protesto ederek, Osmanlılardan Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istediler. Bunun üzerine Osmanlı güçleri Bedirhan Bey'in üzerine giderek, onu esir aldılar ve Girit adasına sürgün ettiler. Bedirhan

Bey'den sonra Hakkari bölgesinin yönetimi İzzettin Şer'e verildi. Osmanlı yönetimi duyduğu güvensizlikten dolayı, beylikten aldığı İzzettin Şer, Kırım Savaşı esnasında Rusların tarafını tuttu. Kırımda Türk-Rus savaşı başlayınca İzzettin Şer 1854 yılında ayaklandı. Bu ayaklanmada Doğu Süryanilerle işbirliği sağlayan İzzettin Şer, Musul ve Bitlis'i ele geçirdi. İzzettin Şer ile birlikte hareket eden Doğu Süryaniler, 1877 yılına kadar önemli bir olayla karşılaşmadılar. Ayaklanmayı bastıran Osmanlı yetkilileri, Doğu Süryaniler ile ilişkilerini düzeltmek için yoğun olarak yaşadıkları bölgede bir kaza merkezini oluşturarak, kaymakamlık görevine de Patrik Mar Şemun'un yeğeni Davut'u getirdiler. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla değişti.

G- OSMANLI EGEMENLİĞİNDE SÜRYANİLERİN SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

1- Siyasal Durum

Osmanlıların Hristiyanlara siyasi yaklaşımı, eski İslami uygulamalardan farklıydı. Osmanlıların hedefi; işgal ettikleri yerleri Müslümanlaştırmak değil, geniş topraklara hükmetmekti. Osmanlılar döneminde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sosyo-kültürel ilişkiler, eski sünni-İslamdan farklıydı. Osmanlı sultanlarının 14. ve 15. yüzyıllarda Hristiyan müttefikleri vardı ve ordularında Hristiyan liderler yer alıyordu. İlk sultanlar Hristiyan prenseslerle evliyidiler. Bu prensesler beraberlerinde saraya Hristiyan danışmanlar da getiriyorlardı. Osmanlılar 13.-17. yüzyıllardaki yayılma döneminde, doğu Hristiyanların yaşadıkları bütün bölgeleri egemenlikleri altına aldılar. Yönetim sisteminde Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman Selçukluların ve Memlukların siyasi gelenek mirasını alarak geliştirdiler. Bu yüzden Bizans yönetim sistemi işgalden sonra kısa bir zaman dilimi içinde kayboldu. Osmanlılar devlet görüşleri, Müslüman Abbasi halifelerinin ve Müslümanlık öncesi Pers krallığının siyasi kültürü temeli üzerinde kuruldu. Osmanlı egemenliği Müslümanlaşmış Moğol devlet sistemini de esas aldı. Osmanlılardaki yaşam normları, gelenek ve görenekleri al-Ghazali (ölümü 1111) ve Nasır al-Din al-Tusi'nin (ölümü 1274) de aralarında bulunduğu İslam etik düşünürleri tarafından formüle edildi.

Osmanlılarda devlet görüşü şu şekilde idi:

1. Devlet egemenliği altındaki zenginlikleri organize etmek.
2. İslam devletini (din değil) yaymak ve korumak.
3. Asayiş sağlamak
4. İslam dini kurumlarını ayakta tutmak ve diğer ehli-kitap kesimleri korumak

Buna göre toplumsal farklılık Müslüman-Hristiyan ayrımı temelinde değil; yönetici sınıf (askeri-sivil yöneticiler) ile itaat eden kesim (reaya) arasında idi. Osmanlıları daha önceki İslami devlet sistemlerinden ayıran diğer önemli bir etken de; sürekli küçük Hristiyan gruplarını yönetici sınıfa almalarıydı. Devşirme adı verilen bu yönetime göre, 1400-1700 yıllarında Avrupa bölgelerinden ve Anadolu'dan Hristiyan çocuklar (8-18 yaşlarında) Müslümanlaştırılarak, devletin en üst kademesine çıkartılıyorlardı. Bunların büyük bir bölümü Yeniçeri kurumuna alınarak, sultanın özel muhafızı veya saray görevlisi oluyordu. Devşirmeler sultanın özel görevlileri olarak çalışarak bakanlığa, paşalığa veya genelkurmaylığa kadar yükselebiliyorlardı. Devşirmeler savaşlardan elde edilen köleler oldukları için devlet sistemi içerisinde de hukuken sultanın köleleriydiler. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu kölelerin yönettiği bir imparatorluktu. 17. yüzyıla kadar hür olan bir kişinin devşirmelerin konumuna gelmesi imkansızdı.

a- Zimmilik ve Millet Sistemi

Osmanlı denetimindeki Hristiyanların durumu genellikle, Osmanlı İmparatorluğu'na alınış biçimlerine göre farklılıklar taşıyordu. Hristiyanlara yönelik tek tip bir uygulama söz konusu değildi. En eski klasik yöntem zimmi kanunlarıydı, bu da pratikte tam uygulanamıyordu. Zimmilik tanımlaması İslamiyetin ilk dönemlerinden gelmektedir. Müslüman olmayanların hakları, Kuran'daki hükümlerin yanı sıra, Muhammed'in yaptığı birçok anlaşma ile belirlenmiştir. Ardından Halife Ömer'in Hristiyan şehirlerini işgal edince çıkardığı fetvalar, İslamiyet altında yaşayan Hristiyanların haklarının hukuki çerçevesini oluşturdu. Müslüman olmayanlar iki gruba ayrılıyordu. Birincisi tanrıya inanan ehl-i kitap (Hristiyanlar ve Yahudiler), ikincisi de ehl-i kitap olmayanlar (putperestler ve dinsizler). Ehl-i kitaplar'dan İslam devletinin himayesini kabul edenlere Zimmi'ler denilir. Zimmiler İslam devleti tarafından "zimmet" (korunma hakkı) adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunuyorlardı. İslam devleti zimmilerle yaptıkları anlaşmaya göre; zimmilerin can, mal dokunulmazlıkları, vicdan ve ibadet hürriyetleri devletin teminatı altına alınıyordu. Bu teminata karşı zimmiler Müslüman iradeye karşı bağlılık ve sadakat göstermek ve cizye ödemek zorundaydılar. Buna karşı da askerlik yapmıyorlardı ve İslam hukuku ile yargılanmıyorlardı.

Zimmi sistemi Osmanlılara da olduğu gibi geçti. Sultan I. Selim 1517 yılında Kudüs'ü işgal edince, bölgedeki zimmiler belli bir hiyerarşiye bağlandılar. Sultan Selim'in 9 Kasım 1517'de çıkardığı fermanla Halife Ömer'in anlaşmasını harfiyen uygulayarak, Ermenilere bütün Kilise, manastır ve mülklerini verdi. Bu temelde Ermeni Patriği monofizit görüşüne sahip olan Ermeni, Süryani, Kupti ve Habeşilerin

temsilcisi ve sultanın muhatabı olarak kabul edildi. Patrik Kilisesi içerisinde her türlü atama ve takdisleri yapma hakkına sahip oldu, devlet görevlilerine ise Kilisenin içişlerine karışma yetkisi verilmedi. 1453 yılında İstanbul'un işgali ve 1517 yılında Kudüs'ün işgalinden sonra Constantinopol Patrikliği denetiminde de Rum milleti oluştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda zimmi sistemi; millet (dinsel topluluk) sistemine dönüştü. 16. yüzyıldan itibaren imparatorluk altındaki Müslüman olmayan grupların cizyelerini toplamak ve sultanla direkt bağlantılarını sağlamak için millet sistemi uygulandı. Osmanlılar Müslüman olmayanları Rum, Ermeni ve Yahudi (musevi) diye üç millete ayırdılar. Yapılan seçim üç kesimin patrik ve hahambaşı merkezlerinin başkent İstanbul'da, idareye yakın olmasından kaynaklanıyordu.

Rum milleti, Bizanslı geçmişe sahip olan Ortodokslar ile Slav kölelerden oluşuyordu. Patrik padişah tarafından onaylanıp devlet müdahalesi olmadan Kilise ayinlerini yönetiyordu. Patriğe üç tuğlu Osmanlı paşası rütbesi veriliyordu.

Musevi milletine de İstanbul'da hahambaşı liderliğinde kendi milletlerini kurma izni verildi. 1839 yılına kadar hukuki bir belge verilmemiş olmasına rağmen, hahambaşının da kendi milleti üzerinde patriğine eş düzeyde yetkileri vardı. Musevilere verilen özerklik sonucunda İspanya, Polonya, Avusturya ve Bohemya'daki baskılardan kaçan museviler, sermayeleri ile birlikte ticari yeteneklerini de Osmanlı İmparatorluğu'na getirdiler.

Ermeniler Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kilikya'da kalıp, Bizans döneminde ticaret yoluyla İstanbul'a yerleşmişlerdi. Rum ve Yahudi milletleri içine girmeyen diğer bütün uyruklar Ermeni milletine dahil edildiler. Osmanlıların 16. yüzyılda fethettikleri Ege adaları, Macaristan, Hırvatistan ve Arnavutluk Katolikleri Rum Ortodoks patrikliğine değil de, Ermeni patrikliğine bağlandılar. Süryaniler de Osmanlı millet sistemine göre iki ayrı millete bölündüler. Melkit Süryaniler İstanbul Rum Ortodoks Kilisesine bağlı olduklarından Rum milletine dahil edilirken, Yakubi Süryaniler, büyük ihtimalle Nesturi Süryaniler de, Ermeni milletine dahil edilerek Ermeni patriği tarafından temsil edildiler.

Her millet eğitim, din, adalet ve toplumsal güvenlik gibi yönetici sınıf ve devlet tarafından yapılmayan görevleri yerine getirmek için kendi kurumlarını yaratıp sürdürmekteydi. 19. ve 20. yüzyıllarda milli-devletlerin kurulmasıyla ulusal mahkemeler, bu özerk hukuksal durumu ortadan kaldırdı fakat, ayrı okullar, hastaneler, hanlar, yoksullar ve yaşlılar için bakımevleri devam etti.

1783 yılında Yakubi Süryaniler Kudüs ve İstanbul'da Ermeni patriği tarafından temsil edileceklerine ilişkin bir açıklama yapıldı. Buna göre Kudüs'te yaşayan Yakubi

Süryaniler Kudüs Ermeni Patriğine, patriklik merkezi Mardin’de dahil diğer bütün bölgeler İstanbul Ermeni patriğince temsil edildiler. Dinsel anlamda Süryaniler bağımsızlıklarını koruyorlardı, fakat Babialı’ye karşı sivil işlerde, Ermeni patriği Süryanilerin de sorumluluğunu taşıyordu. Süryani patriği de Ermeni patriği aracılığıyla Babialı’ye ulaşabiliyordu. 1830 yılına kadar Nesturi Süryaniler, Keldaniler, Süryani Katolikler ve Yakubi Süryaniler Ermeni milletine tabi idiler.

Avrupa ülkelerinin Osmanlılar üzerindeki ekonomik ve kültürel etkileri imparatorluk sınırlarındaki Hristiyanlar arasında milliyetçiliği geliştirdi. Osmanlıların Avrupa’daki bölgelerinde başgösteren milliyetçilik daha sonra Suriye ve Lübnan’da yaşayan Maruniler ile Melkitler’e de yansıdı. Osmanlılık bölgesel milliyetçilik kadar çekici değildi. Millet sistemi bu yerel milliyetçiliğin gelişmesi için çok elverişliydi. Osmanlılar her ne kadar Hristiyanlara yönelik yaptıkları reformlarla Osmanlıcılığı dayatmaya çalıştıysalar da Fransa, Britanya ve Rusya’da millet sisteminin daha fazla geliştirilmesi yönünde dayatmalar yaparak, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında farklılıkların korunmasını istiyorlardı.

Bunun üzerine Osmanlılar da millet sisteminde değişiklikler yaptılar. 1830 yılında Katolik milleti tanındı. Fakat Katolik milleti bir millet olarak değil; Ermeni Katolik ve Rum Katolik olmak üzere iki ayrı Katolik milletine ayrıldılar. Ermeni Katolik milletine Süryani Katolikler ve Keldaniler de bağlandılar. Antakya Rum Katolik Melkit Kilisesi de Rum Katolik milletine bağlandı. 1835 yılında da Yahudiler millet sistemi içine resmen dahil edildiler. 1839 yılında Tanzimat dönemindeki reformlarla millet sistemi resmi bir boyut kazandı. 1850 yılında Protestanlara da millet olma hakkı tanındı. Keldaniler 1889 yılında, Ortodoks Süryaniler de 1890 yılında ayrı milletler olarak kabul edildiler.

1918 yılında milletlerin sayısı 12’ye çıktı. Bunlar; Rum milleti, Ermeni milleti, Ermeni Katolik milleti, Süryani Kadim milleti, Rum Katolik milleti, Keldani milleti, Süryani Katolik milleti, Bulgar Katolik milleti, Musevi milleti, Protestan milleti, Karayi Musevi milleti ve Latin milleti idiler.

b- Cizye

İslami geleneklere göre uygulanan en belirgin yöntem, haraç veya diğer adıyla cizyenin toplanmasıydı. Cizye Müslüman olmayanlardan alınan çok ağır bir vergi sistemi idi. Cizye Osmanlılarda yerel temsilci olan Kadı tarafından toplanıyordu. Cizyeden elde edilen gelire genellikle askeri harcamalar yapılıyordu.

Osmanlı devleti 1691 yılına kadar cemaatlerden toplu halde cizye alıyordu. Din adamları cizye vermekten muaftılar. 1691 yılında uygulamaya konulan yeni vergi yasasına göre, cizye bireysel temelde toplanmaya başlandı. Din adamları da bu yeni yasadan sonra, sakat ve yaşlılar dışında, cizye ödemek zorunda kaldılar. Cizye altın veya gümüş şeklinde ödeniyordu. Cizye iki kategoriye ayrılmıştı. Birincisi; kişi başına alınan vergiydi. İkincisi de; egemenlik altına alınan Hristiyan beyliklerden veya cemaatlerden alınan toplu vergiydi. Bazen bu beylikler sınır bölgelerini korudukları için vergileri daha düşük olabiliyordu. 18. yüzyılda giderek yayılan bu sistem, yerel yönetimleri güçlendirirken ulusal uyanışın da tetikleyicisi oldu.

Yurtdışından gelen Hristiyan tüccarlar cizye ödemeten muaf tutuluyorlardı. Bu tüccarlar, Kapitülasyon anlaşmalarında alınan kararlara dayanarak cizye ödemiyorlardı. Bir yıldan fazla Osmanlı topraklarında ikamet eden, veya Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan kadınla evlenen bir yabancı cizye vermek zorundaydı. Cizye uygulaması 1839 yılında Tanzimat'la yapılan kanun reformları sonucu yürürlükten kaldırıldı. Bu temelde Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar için genel bir vergi yasası çıkarıldı. Bu dönemden sonra Hristiyanlar da Müslümanlar gibi askere gitme yasasına dahil edildiler. Bazı Hristiyan kesimler askerlik yapmaktan kurtulmak için, para karşılığında bu hakkı satın alabiliyorlardı. 1909 yılında bu imkan da ortadan kaldırıldı.

2- Sosyo-Ekonomik Durum

Süryaniler, Osmanlı egemenliğinde yoğun siyasal, askeri ve dinsel baskılara rağmen bazı dönemlerde ekonomik ve kültürel gelişmelere de öncülük ettiler. Süryaniler şehirleşmeye ve ticarete yatkın oldukları için, sosyal bakımdan gelişme potansiyellerinden en yakın etkilenen topluluklardan birini oluşturuyorlardı. Şehir kültürü ve geniş ticari ilişkiler Süryanilerin her zaman dünyayla erken tanışmalarını sağladı. Osmanlı İmparatorluğunun yüzyıllar boyunca yürüttüğü savaş politikası sosyo-ekonomik gelişmeleri dondurmıştı. Geçen yüzyıllarda Süryanilerin sosyo-ekonomik durumu, yaşadıkları yerlerde (şehirleşme dağınık da olsa) belli bir ağırlığa sahip olmuştu.

Osmanlı egemenliğindeki Suriye ve Mezopotamya'nın bütün kentlerinde ekonomi ve ticaretin büyük bir bölümü Süryani, Yahudi ve Ermenilerin ellerindeydi. Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'yla geliştirdikleri ticari ilişkiler ve yaptıkları anlaşmalardan en fazla bu topluluklar yararlandı. Avrupa'nın Akdeniz kıyılarından Mısır, Lübnan, Filistin ve Suriye kıyılarından İran ve Hindistan'a kadar uzanan ticaret yolları genellikle Süryani tüccarlar tarafından kullanılıyordu. Beyrut, Halep, Şam,

Musul, Bağdat, Kahire ve diğer kentlerdeki ekonominin can damarları Süryanilerin elinde bulunuyordu. Büyük şehirlerin bütün lüks semtleri, merkezi alanları, işlek caddeleri ve hanları zengin Süryanilerin elindeydi. Bütün dokuma sanayi, boyama işleri, zanaatçılık, altın-gümüş işlemeciliği, taşımacılık ve diğer ekonomik dalların birçoğu Süryani tüccarlara aitti. Şehirlerde ve bölgenin genelinde eğitimle toplumun aydınlanmasına katkı sunuluyordu. Beyrut ve Kahire'deki matbaacılığın geliştirilmesinde Süryani aydınları büyük bir rol oynadılar. Ayrıca büyük kentlerdeki nüfusun önemli bir bölümü Süryanilerden oluşuyordu ve bu nüfus gittikçe artıyordu. 18. yüzyılda özellikle Suriye'den Mısır'a ticaret amacıyla büyük bir göç başladı. Sadece Kahire'ye göç edenlerin sayısı 5.000'nin üzerinde idi.

Savaşlar nedeniyle Osmanlı yönetiminin borçlanması vergilerin ağırlaştırılmasına yol açtı. Kapitalist ilişkilerin 1830'larda doğuya girmesi bölgedeki sosyo-ekonomik ilişkileri çok etkiledi. Başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletlerinin politik faaliyetlerinin aktifleşmesiyle Osmanlı'da ticari finans girişimleri de canlandı. 1830-1840'lı yıllardan başlayarak Osmanlı başta ticaret, sonra da finansal yapısıyla batı kapitaline yörüngesine girdi. Başlangıçta Osmanlıyla yapılan ticarete köy ekonomisi, ürünleri ve bölgesel elişleri ihracatı egemendi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, İngiltere sanayisinin geniş pazar talebinin aşırı büyümesiyle, Osmanlı İmparatorluğu büyük bir Pazar olarak önem kazandı.

19. yüzyılın ilk yarısında özellikle 30-40'lı yıllarda Osmanlı'nın doğusundaki İngiliz sanayi malları, Karadeniz'deki limanı ve Ortadoğu deniz limanları aracılığıyla da Halep'e girdi. Trabzon; Rusya ile İngiltere'nin çıkarlarının çatıştığı noktaydı. Yakın doğu pazarında Rusya ile rekabette olan İngiltere üstün durumdaydı. İngiliz sanayi mallarıyla Osmanlı İmparatorluğu dolup taşı. Avrupa sanayi ürünleriyle rekabeti sürdüremeyen bölgesel zanaat üretiminin pek çok dalı kaybolmaya başladı. Örneğin daha önce Halep'ten 100 milyon Frank tutarında kumaş ihraç ediliyorsa, bu dönemde 7-8 milyon Franka düştü. Kaybolan yerel endüstri Osmanlı'yı daha çok batı mallarını ithal etmek zorunda bıraktı. Bu dönemde çoğunluğu Süryanilerin elinde bulunan tekstil sanayisi büyük darbeler aldı. Bu sanayi daha çok büyük şirketlerin eline geçti (örneğin; Halep'teki Streif Company).

Mezopotamya bölge sanayisinin gelişmesi için kullanılabilecek büyük zenginlik kaynaklarını barındırıyordu. Fakat imparatorluk yönetimi buna hiç önem vermiyordu. Bu yönetim zengin bölgeyi ilkel ve kaba bir üretim yapan ücra bir yere dönüştürmüştü. En iyi durumda yararlı kaynaklar bölge içinde küçük işletmeler tarafından kullanılıyordu. Avrupa ülkeleri Mezopotamya'dan yetersiz ölçüde hammadde, ucuz köy ekonomisi ürünleri vb. ithal ediyorlardı.

1840'lı yıllarda Musul önemli bir ticaret merkeziydi, bölge halkının çoğunluğu zanaatla, perakende ve toptan ticaretle uğraşıyordu. Önemli bir ticaret malı olan mürekkep, bölgenin her tarafından getirilip Mısır üzerinden, diğer ticaret merkezlerine ihraç ediliyordu.

Diyarbakır'da önemli bir kağıt ve ipek sanayisi bulunuyordu. Burada yılda 600 bin rublelik mal üretilmekteydi. Bu mallar Bağdat ve Musul'a gönderiliyordu. Diyarbakır'da üretilen diğer bir ürün de keçi ve koyun derilerinden yapılan marokendir. Diyarbakır'da üretilen marokenler Halep'e, Mardin ve Siirt'te üretilenler ise Harput, Erzurum ve Trabzon'a gönderiliyordu. Boya sanayisi Mezopotamya'da büyük bir sektör haline gelmişti. Bunun için alizarin bitkisi yetiştiriliyordu. Boyanın bir kısmı ihraç edilirken diğer kısmı da dokumada kullanılıyordu. Mezopotamya'da üretilen ve ihraç edilen diğer bir ürün de zeytin ve susam yağıydı. Hayvancılıkta önemini koruyan kuzey Mezopotamya, her yıl hayvan almak üzere Şam, Halep ve diğer şehirlerden gelen tüccarların akınına uğruyordu. Mezopotamya'nın iç ticaretinin belli başlı ürünleri tahıl ürünleriydi. Bölge valilerinin baskılarıyla bağlantılı olan saldırılar, anarşi, mal ve can güvensizliği özellikle Süryanilerin özgür ticaret imkanlarını sınırlandırıyordu. Süryanilerin fakirleşmesine en çok devletin koyduğu vergiler (cizye) neden oldu.

Süryaniler yoğun savaşlar ve baskılar yüzünden gittikçe birbirinden uzak ve kopuk bölgelerde yaşamaya başladılar. Güney ve batı Mezopotamya'nın düzlük kesiminde kalan Süryanilerin çoğu şehirlerde yaşıyorlardı. Bu şehirli kesimler, varolan sistem içerisinde aşiret bağları olmayan, ticaret, zanaat, eğitim ve bürokratik alanlarda faaliyet gösteren geniş bir kesimi oluşturuyorlardı. Bunlar Beyrut, Halep, Şam, Musul, Bağdat, Adana, Antakya, Urfa ve Diyarbakır şehirlerindeki ekonomiye can veriyorlardı. Süryanilerin ikinci kesimi de kuzey Mezopotamya'da (Turabdin, Botan, Garzan, Behdinan) temel olarak hayvancılık ve ziraatçılıkla uğraşıp, yerel zanaatçılığı ellerinde bulunduruyorlardı. Bu kesimde de aşiret bağları çözüldüğü için, Kilise, toplum için etrafında toparlanacak tek kurumdu.

Hakkari'deki Doğu Süryaniler genel olarak bahçecilik, hayvancılık, bal arıcılığı, şarap üretimi ve çiftçilikle uğraşıyorlardı. Ayrıca ceviz, elma, ayva, çilek, armut ve nar gibi meyveleri yetiştiriyorlardı. Özellikle Kodçanes'te üretilen balın ticareti yoğun bir şekilde yapılıyordu. Coğrafyaları sığır yetiştirme ve beslemeye elverişliydi. Çiftliklerinde çok sayıda koyun fakat çok az sayıda keçi yetiştiriyorlardı. Taşımacılıkta en çok eşek ve katır kullanılıyordu. At ise pek nadir bulunurdu. Toprak kıtlığı söz konusu olduğundan kümes hayvanlarını pek beslemiyorlardı. Doğu Süryaniler esas olarak mısır, tütün, pirinç, pamuk, kenevir, anason lahana, patates, akdarı ve hububat üretiyorlardı. Toprağı çok tiz işlediklerinden genellikle çeşitli ve bol ürünler elde

edebiliyorlardı. Sonbaharın sonlarında tarlalardaki işlerini bitiren erkekler, ilkbahara kadar yapacak pek işleri olmadığından, çalışmak için Musul, Halep veya Rusya'ya gidiyorlardı. Musul'da genellikle kamıştan sepet yapıyorlardı. Bu iş için bahçelerinde söğüt yetiştiriyorlardı. Ayrıca arabacılık ve çerçicilik yapmak için de başka yerlere gidiyorlardı. Gavar ve Agbak'taki Süryaniler buğday ve kenevir yetiştirerek çiftçilik ve bağcılıkla uğraşıyorlardı.

3- Süryanilerin Arap Kültürü Üzerindeki Etkisi

Bağdat'ın 1258 yılında düşürülmesinden sonra, Arap dünyası Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimine geçene kadar bilimde karanlık bir dönem yaşadı. Ortadoğu artık dünyada bilim ve sanatın merkezi olmaktan çıktı. Osmanlı valilerinin bölgeden aldıkları ağır vergilerle bu karanlık dönem devam ettirildi. Ortadoğu'daki Hristiyanların durumu Müslümanlarınkinden daha ağır oldu. Ünlü Mısırlı yazar Muhammed Abdul (ölümü 1905), bu dönemi “camad” yani buzlanma veya duraklama dönemi olarak tanımlıyor.

Bu duraklama dönemi 16. yüzyılda Fransız ve İngilizlerin Osmanlılarla yaptıkları ticari ve siyasi ilişkilerle sona erdi. Özellikle Fransızlar Arap bölgesini kalkındırmaya başladılar. Ortadoğu'daki birçok Hristiyan kesim Fransızlarla sıkı ilişkiler içine girdiler. Fransızlar da yerli Hristiyanlar aracılığıyla devlet ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Yerli Hristiyanlar ile dışardan gelen dindaşlarının ilişkileri Kapitülasyonlarla kurumlaştı. Kapitülasyonlarla başta Fransızların çalışmaları hukuk ve vergi alanındaki anlaşmalarla sağlama alınırken, bu imkanlar daha sonra yerli Hristiyanları da kapsadı. Kapitülasyonlar Fransız vatandaşlığına geçme ve Fransa güvencesi altına girme gibi çok önemli imkanlar sağlıyordu. Bu temelde birçok Latin misyoner de Ortadoğu'ya yerleşti. Böylece uykuya giren Arap dünyası tekrar uyandı.

Batı'dan Ortadoğu'ya gelen bu yenilik özellikle Hristiyanlar arasında “Nahda” hareketini ortaya çıkardı. Rönesans anlamına gelen Nahda hareketinde, Hristiyanlar laik bir görüşü savunarak modern dünyayla bütünleşmeye çalıştılar. Nahda hareketinde milliyetçilik ön planda tutulurken, Arapça diline de ağırlık verildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve dini merkez İstanbul olduğundan, Türkçe imparatorlukta en önemli dil konumundaydı. Türkçe dili Arapça'yı çok geriletti.

Nahda hareketi giderek Arapça'nın değer kazanmasını sağladı. Arapça'nın değer kazanmasını sağlayan kesimin başını 17. ve 18. yüzyıllarda Suriyeli Süryaniler çekiyordu. Süryanilerin Arapça'ya olan ilgileri özellikle Roma Kilisesi tarafından teşvik edildi. Bunun için 16. yüzyılda Roma'da doğu dillerinin yanında Arapça'nın da

öğretildiği birçok kolej kuruldu. 19. yüzyılda da Nahda hareketi devam etti. Süryani yazarlar ve aydınlar Arapça dilini ve kültürünü yenilemeye yoğun bir şekilde önem verdiler. Bu hareket içerisinde her Kiliseden Süryaniler yer aldı. Süryanilerin yanında birçok Müslüman da batı dillerinden Arapça'ya tercümeler yaptılar. Buna karşılık Avrupalılar da 19. yüzyıldan itibaren başta Beyrut olmak üzere Ortadoğu'da birçok eğitim kurumu oluşturdular.

IX. BÖLÜM

SÜRYANİLER'DE İKİNCİ BÖLÜNME DÖNEMİ

A- FERRERA-FLORENCE KONSİLİ

Hristiyanlık içinde başlayan teolojik tartışmalar 5. yüzyılda Süryaniler arasında birinci büyük bölünmeye yolaçmıştı. 1054 yılında Constantinopol ile Roma Kiliseleri arasında meydana gelen idari kopuş, zamanla Ortodoksluk ve Katoliklik temelinde mezhepsel bir ayrılığa dönüştü. Fakat Roma Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerini hiçbir zaman programından çıkarmadı. Bu amacını Haçlı Seferleriyle ve daha sonraki dönemlerde geliştirdiği misyonerlik faaliyetleriyle gösterdi. Haçlı Seferlerden sonra Roma ile doğu Kiliseleri arasındaki ilişkiler azaldı. Osmanlıların Anadolu'da giderek bir güç haline gelmeleri Constantinopol'u Roma'ya yakınlaştırdı. 6 Haziran 1439 tarihinde Ferrera-Florence'da yapılan konsil esnasında Roma ve Constantinopol birleşme kararı aldılar. Temsilcilerin aldığı bu karar Bizanslılar tarafından kınandı ve çabuk bozuldu. Bu birleşme kararı sadece Constantinopol Kilisesi'ni değil, Ortadoğu'daki Constantinopol'a bağlı olan Kiliseleri de içeriyordu. Antakya Ortodoks Kilisesi (Melkit) 6 Temmuz 1439'da kararlarını onayladı. Daha sonra birleşme kararı bazı Yakubi Süryaniler, Nesturi Süryaniler, Ermeniler ve Kuptiler tarafından da kabul edildi. Bu kararı kabul edenler Roma'nın misyonerlik faaliyetlerine bir zemin teşkil ettiler.⁹⁴

B- DE PROPAGANDA FİDE

Trente Konsili'nden (1545-1563) sonra Roma yeniden doğu Hristiyanlarına ilgi duymaya başladı. Avrupa'da oluşan protestanlık görüşünün Ortadoğu'da yer

⁹⁴ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 247

bulmaması için, Katolik Roma, doğuyu yeniden ilgi alanı içine aldı. Sistematik bir şekilde Roma’da doğu halkların dilleri incelendi. Bunun için Roma’da 1576 yılında Yunan, 1581 yılında Maruni ve 1602 yılında Kupti kolejleri kuruldu. Değişik yerlerden ve Kiliselerden gelen doğu bilimcileri Roma’ya yerleşerek, doğu dilleri ve gelenekleri konusunda eğitim veriyorlardı. Roma’da doğu Kiliselerine ait Süryanice, Yunanca ve Arapça kitaplar basıldı.⁹⁵

1622 yılında yeni bir misyonerlik çalışması başlatmak için Misyonerlik Koleji (Congregatio de Propaganda Fide) kuruldu. Hedef sadece Ortadoğu değildi, aynı zamanda yeni açılan Amerika da vardı. Doğuya yönelik hedefleri “ayrılan” Hristiyanları Katolik Kilisesi’ne bağlamaktı. Bu temelde birçok misyoner Ortadoğu’ya giderek doğu Hristiyanlarını veya Kiliselerini tümüyle Roma’ya bağlamak için işe başladılar. Cizvit, Kapuçin ve Karmel misyoner grupları özellikle Hristiyanların yoğunlukta yaşadıkları şehirlere yerleştiler. Bu misyonerler tarafından en çok sevilen şehir ise Halep’ti. 17. yüzyıldan itibaren Ortadoğu’daki bütün Hristiyanlar Halep’te temsil ediliyorlardı. Misyonerler burada okullar açarak, Arapça’ya tercüme ettikleri kitapları dağıttılar. Bu çalışmalarında misyonerler Fransız diplomatlardan çok destek aldılar. Misyonerler arasında iki ayrı görüş vardı. Bir kesim Ortadoğu Hristiyanlarının geleneklerine saygı gösterilmesi gerektiğini ve bunların sadece Roma’yla bazı noktalarda anlaşmalarının yeterli olduğunu savunuyordu. Diğer kesim ise Ortadoğu’daki bütün patrikliklerin dağıtılması ve sadece Roma’ya bağlanmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bunlar Halep gibi bazı şehirlerde Latin episkoposlar da atayarak, Haçlı Seferleri dönemindeki Latin Patrikliği’ni oluşturmak istiyorlardı.⁹⁶

Misyonerler çalışmalarında birçok insanı etkileyebildiler. Bazı episkoposlar merkezlerinde misyonerlik okullarının açılmasına izin verirken, özellikle Şam ve Halep’te yaşayan Hristiyan tüccar kesimi Kapitülasyon sisteminden yararlanmak istiyordu. Kapitülasyon sistemine göre Osmanlılar Hristiyan vatandaşlarının, batı krallıkların denetimine geçmesine imkan tanıyordu. Bu temelde 1770 Fransa Antlaşması ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile birçok Hristiyan Katolikleşerek Fransa vatandaşı oldular.⁹⁷

C- ANTAKYA KATOLİK MELKİT KİLİSESİ

17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarında Antakya Ortodoks Kilisesi (Melkit) içerisinde gerginlikler yaşandı. Kilise içerisinde Roma ile birleşme talepleri çok

⁹⁵ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 248

⁹⁶ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 248

⁹⁷ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 249

büyümüştü. Bu kesim, Ortodoksluğun sembolü olan Constantinopol'a bağlılığı sürdüren kesim ile gerginlik içerisindeydi. Büyüyen çelişkiler patriklerin atamasına da yansdı. Bazı patrik adayları Papa'dan yardım talebinde bulunuyordu. Doğudaki konumunu güçlendirmek isteyen Papa patriklik seçimlerinde desteğini esirgemiyordu. İki kesim arasındaki çelişkiler Roma yanlısı iki patriğin (Meletius Karmah, Makarius III. Zaim) esrareniz bir şekilde öldürülmelerine yol açtı. Çelişkiler sadece Roma yanlısı olup olmamakla sınırlı değildi. Ortodoks Melkitlerin yoğun olarak yaşadıkları Şam ve Halep şehirleri arasındaki siyasi rekabette önemli bir rol oynuyordu.

1724 yılında Constantinopol ve Roma tarafından tanınan Patrik Athanasius III. Dabbas ölünce iki kesim arasında tam bir ayrışma yaşandı. Katolik yanlısı Şamlılar patriğin ölümünden sonra Misyonerlik Koleji (de Propaganda Fide) mezunu Seraphim Tanas'ı, VI. Kurilos adıyla patrik seçtiler. Halepliler ise ölen patriğin sekreteri Athos Dağı'ndan olan rahip Sylvester'i Constantinopol'un da desteğiyle patrik olarak atadılar. Osmanlı sultanı resmi olarak Sylvester'i tanıdı. 1744 yılında Papa Kurilos'u resmen patrik olarak tanıyınca, bölünme kesin olarak gerçekleşti. 1724 yılından itibaren Antakya Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak Roma'ya bağlanan bu kesim Antakya Rum Katolik Melkit Kilisesi'ni kurdu. Katolikler ve Ortodokslar arasında giderek güvensizlik gelişti. Katolik patriği, Constantinopol patriği tarafından afazoz edildi. Beş yıl sonra da, De Propaganda Fide Ortodokslarla ortak ayin yapılmamasına karar verdi. 1755 yılında Ortodokslar, Ortodoks Kilisesine dönecek olan Katoliklerin yeniden vaftiz edilmesi gerektiğini kararlaştırdılar. Böylece her iki topluluk giderek birbirinden uzaklaşmaya başladı. Kudüs ve İskenderiye'den de melkitler Ortodoks Kilisesinden ayrılarak Katolikliğe geçince patrikliğin adı "Antakya ve bütün Doğu'nun, İskenderiye'nin ve Kudüs'ün Patriği" oldu. Antakya Katolik Melkit Kilisesi Osmanlı sultanı tarafından 1848 yılında ayrı bir millet olarak tanındı. Antakya Rum Katolik Melkit Kilisesi ve Antakya Rum Ortodoks Kilisesi'nin merkezleri Şam'dadır.

D- ANTAKYA SÜRYANİ ORTODOKS KİLİSESİ

17. yüzyıldan itibaren Batı Süryaniler arasında iki büyük kopuş ve bölünme yaşandı. Bunlardan birincisi kuzey Mezopotamya'da yaşayan büyük bir kesimin Müslümanlığa geçmesidir. Diğeri ise bir kesimin Katolik mezhebini kabul edip ayrışmasıdır. Bu temelde 17. yüzyılda Süryani Ortodokslardaki episkoposluk sayısı 200'den 20'ye indi.

1- Muhalmiler (Mhalmoye)

Turabdin bölgesinde yaşayan Muhalmilerin hakkında değişik görüşler vardır. Kimi

görüŖe göre Türk boylarının bölgeye geldikleri dönemlerde (11.-12. yy) bir kesim Süryaninin Müslümanlığa geçtiğı ve kendilerine Muhalmi dendiğı iddia edilmektedir. Süryani Kilise kaynakları tarafından 17. yüzyılın başında Muhalmi bölgesinde yaşayan Süryanilerin başgösteren kıtlık sırasında, o dönemin metropolitiyle aralarında oruç kuralları yüzünden çıkan anlaşmazlık sonucu Müslümanlığa geçtikleri ileri sürölmektedir. Diğeri bir kaynakta 1526 yılına ait Osmanlı vergi kayıtlarında Turabdin'deki Müslüman Muhalmlilerden söz etmektedir. Muhalmi isminin coğrafik mi yoksa bir topluluk adımı olduğı konusunda da farklı görüşler vardır. Kesin bilinen bir gerçeklik; Muhalmlilerin konuştukları dilin Süryanice Arapça karışımı bir dil olduğudur. Ayrıca yaşadıkları köylerin isimleri Süryanicedir, gelenekleri de Süryani Hristiyan geleneklerine yakındır. Son yıllarda bu konuda yapılan araştırmalarda Muhalmi isminin aynı bolgede Hristiyanlık öncesi dönemde yaşayan Ahlamu Aramileri ile aynı kökenden olduğı tezi, isim çağrışması ve bölgenin aynı oluşundan dolayı, gitgide daha çok kabul görmektedir.

2- Antakya Süryani Katolik Kilisesi

Misyoner örgütleri olan Kapuçinler ve Cizvitler parasal ve diplomatik imkanlarını kullanarak 1656 yılında Endraos Akhijan'ın Halep episkoposu ve sonrada 1662 yılında Patrik olmasını sağladılar. Akhijan Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağılı bir kesim tarafından kabul edildi. 1667 yılında Papa IX. Clement onu Süryani Katolik Patriğı olarak takdis etti. Bu bölünme Süryaniler arasında büyük etki yapmadı. 1783 yılında Halep Metropoliti Michael Carveh ve dört episkopos Roma Kilisesi'ne geçtiler. Papa, Carveh'i kabul ederek onu Süryani Katolik Kilisesi'nin patriğı yaptı. Böylece Antakya Süryani Katolik Kilisesi kuruladı. Antakya Süryani Katolik Kilisesi'nin merkezi Beyrut'tadır. Süryani Katolikler 1845 tarihinde Osmanlı idaresince resmi olarak tanınınca Katolik ve Ortodoks Süryanilerin birbirinden ayırt edilmesi için Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'ne "Süryani Kadim Kilisesi" adı verildi.

E- DOĞU HAVARİ KİLİSESİ

14. yüzyılın sonunda Timurlenk'in katliamından kurtulan Doğı Süryanilerin önemli bir kesimi Hakkari dağlarına kaçışlardı. Doğı Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler Hakkari ve Urmiye gölü çevresindeki bölgeyle sınırlı kalmıştı. Hakkari bölgesinde yaşayan Kürtlerden çok etkilenen Doğı Süryaniler aşiret yapılanmasını geliştirdiler. Hakkari-Van-Urmiye bölgesindeki Doğı Süryaniler de özgür dağılılar ve Reaya diye iki ayrı gruptular. Reayalar Van bölgesinin düzlük kesimlerinde kahrken, özgür kabileler Hakkari'nin dağlarında yaşıyorlardı. Reayalar köleler gibi aşiret

reislerine çalışırken, dağlık alanda kalanların özerk bir konumu vardı. Nesturi Süryaniler hem dini, hem de dünyevi liderleri olan Mar Şemun yönetimi altında birleşmişlerdi. Mar Şemun Nesturilerle patriklik ünvanı olduğu için başa gelen her patrik bu lakabı alıyordu. Buradaki Süryaniler aşiretleşmede önemli bir gelişme sağladılar. Aşağı Tiyyari, Yukarı Tiyyari, Thuma, Baz, Jilo, Dız, Çal, Valto ve diğer büyük aşiretlerin yanında, birçok küçük aşiret halinde toplumsal örgütlenmelerini kurdular. Her aşiret çeşitli soylardan meydana geliyordu. Bu aşiretler reisleri olan malikler tarafından yönetilmekteydiler. Kendilerine ait bölgeleri olan bu aşiretler kendi maliklerini seçiyorlardı.

Patrik Mar Şemun, hanedanlık sistemiyle Doğu Süryanilerin hem dini hem de dünyevi lideriydi. Patriklik hadenanlığı amcadan yeğene geçmek suretiyle 15.-20. yüzyıla kadar devam etti. Aynı aileden 23 patrik Mar Şemun lakabıyla Doğu Havari Kilisesini yönetti. Patrik Mar Şemun maliklerin oluşturduğu meclisin başında bulunuyordu. Maliklerin hepsi, dini lider Mar Şemun tarafından kutsandıktan sonra görevlerine başlıyorlardı. Her aşiretin içinden çıkan yöneticisi, bir maliki (askeri lider), hukukçuları, kendi Kilisesi ve papazları vardı. Malikler kendi aşiretleri üzerinde her türlü yetkiye sahiptiler. Mar Şemun'un direktifi doğrultusunda, hem aşiretinden vergi topluyor, hem de gerekli gücü savaşa hazırlıyorlardı.

Mar Şemun'un patriklik merkezi Hakkari dağlarında bulunan Kodçanes'teydi. Doğu Süryanilerin yaşadıkları Hakkari bölgesi 1548 yılında Osmanlı egemenliği altına girdi. 16.-20. yüzyıllar arasında Doğu Süryaniler devlete sadece cizye verme ile bağlıydılar. Osmanlı Sultanı Mar Şemun'u bütün Nesturi Süryanilerin lideri olarak kabul edip, bu kesimin vergilerini toplama ve saraya gönderme yetkisini ona vermişti.

Uzun bir dönem uygar dünyadan uzak kalan ve Hakkari'nin zor ulaşılan dağlık bölgesinde sıkışan Doğu Süryaniler, 19. yüzyılın başlarında bölgeye gelmeye başlayan misyonerler aracılığıyla tekrar dış dünyayla ilişkiye geçmeye başladılar. Bu ilişkiler sonucu milli duygular giderek ön plana çıktı. Doğu Süryaniler kullandıkları lehçede kendilerini "Suraye" olarak tanımlıyorlardı. 19. yüzyılda batılıların Mezopotamya'da yaptıkları arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan eski Asur bulguları sonucu, Doğu Süryanilerin etnik kimliği eski Asurlulara dayandırıldı. 19. yüzyıldan sonra Nesturi Süryaniler kendilerine "Asuri" demeye başladılar.

F- KELDANİ KİLİSESİ

14. yüzyılın sonlarında Timurlenk'in saldırılarına maruz kalan Doğu Süryanilerin bir kesimi Kıbrıs adasına göç etmek zorunda kalmıştı. Kıbrıs'a göç eden Doğu Süryaniler,

Moğol baskıları sonucunda merkezle ilişkilerin azalması ve Kilise hiyerarşisinin zayıflaması sonucunda, 1445 yılında Doğu Havarî Kilisesi'nden yönetim düzeyinde ayrıldılar. Bu bölünme sonrasında, Kıbrıs Metropolitî Timotheos kendini patrik ilan ederek Roma Katolik Kilisesine bağlandı. Papa 1445 yılında yayınladığı bir fermanla Nesturi Kilisesinden ayrılıp Roma'ya bağlananlara "Keldani" denilmesinin gerektiğini ilan etti. Ancak, bu Kilise mensupları, Kıbrıs'taki Doğu Süryanilerle sınırlı kaldıkları için, kısa bir süre içinde fonksiyonlarını yitirerek, 1450 yılında büyük bölümü tekrar ana Kiliseleri olan Doğu Havarî Kilisesi'ne döndü.

Bundan sonra Doğu Havarî Kilisesi'nde anlaşmazlık ve hizipçilik derin bir yara olarak gelişti. Katolik mezhebine geçilmemesi ve dolayısıyla Doğu Havarî Kilisesi'nin bölünmemesi için önemli bir karar alındı. Mar Şemun 1450'den itibaren patrikliğin amcadan yeğene geçmesine karar verdi, böylece patriklik bir hanedanlığa dönüştürüldü. Mar Şemun III. Basidi ile başlayan patriklik hanedanlığı Mar Şemun V. Bar Mama'nın ölümünden sonra büyük sorunlarla karşılaştı. Patriğin yerine geçecek olan yeğeninin daha sekiz yaşında bir çocuk olması, toplum ve dini liderler arasında büyük hoşnutsuzluklara ve tepkilere yol açtı.

Oluşan muhalif grup, kendileri gibi düşünen Ruhban Sınıfı'ndan müteşekkil bir Kilise meclisini Musul'da topladı. İrsi geleneğin taraftarı olan diğer cephe de, Mar Şemun V. Bar Mama'nın yeğeni Piskopos Mar Şemun VI. Denha'yı desteklediler ve onun lehinde çalışmalarda bulundular. Birkaç piskoposkusun başını çektiği muhalif grup daha olgun yaşta olan ve Rabban Hormizd manastırında rahiplik yapan Yuhanna Sulaka'yı ön plana çıkardılar. Yuhannun Sulaka, Roma Papa'sına bir mektup göndererek Doğu Havarî Kilisesi'nde patrikliğin hanedanlığa geçmesini şikayet etti. Bunun üzerine Papa, Yuhanna Sulaka'yı Roma'ya davet etti. Yuhanna Sulaka 15 Kasım 1552 tarihinde Roma'ya gitti. Papa III. Julius 20 Şubat 1553'de Yuhanna Sulaka'yı Musul Patriği ilan etti. Bu tarih Keldani Kilisesi'nin resmi başlangıç tarihi oldu. Bundan sonra Katolik Nesturiler "Keldani" ismini aldılar.

Yuhanna Sulaka Nesturi topluluğun tamamını kazanmak umuduyla 12 Kasım 1553'de Mezopotamya'ya geri döndü. Diyarbakır'da patriklik merkezini kuran Yuhanna Sulaka kısa zamanda beş episkoposu takdis etti. Osmanlıdan aldığı çeşitli fermanlarla imparatorluk içindeki faaliyetlerini başarıya ulaştıracağını umuyordu. Katolik Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bulunan ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilere de bel bağlamıştı. Fransa'nın giderek imparatorluk topraklarında etki sahibi olması Osmanlı İmparatorluğu'nu rahatsız etmişti. Osmanlılar Katolik mezhebine ait faaliyetler yürüten Keldani Kilisesi Patriği Yuhanna Sulaka'yı 1554 sonlarında Diyarbakır'da tutuklayıp, dört ay hapisten sonra 12 Ocak 1555'te idam ettiler.

Yuhanna Sulaka'nın kurduğu Keldani Kilisesi çok uzun ömürlü olmadı. 1675 yılında Keldani Kilisesi patriği XIII. Mar Şemun (ölümü 1700) Nesturi mezhebine geri döndü. Böylece Doğu Süryaniler arasında Nesturilik temelinde iki ayrı patriklik oluştu. 1681 yılında Roma ikinci kez Doğu Havarı Kilisesi dışında Amida'da bir episkoposu patrik olarak atadı. Bu patrik Doğu Süryanilerden hiç destek almadı ve Kilisesi gelişmedi. 1804 yılında Roma artık patrik atamalarını durdurdu. Bu gelişme Doğu Havarı Kilisesi'nin patriğinin Roma ile iyi ilişkiler başlatmasından kaynaklanıyordu.

Roma, Doğu Süryaniler arasında Katolik Kilisesini oluşturmak için üçüncü girişimini başlattı. 1830 yılından itibaren Roma'ya bağlanan bir kesim Keldani Katolik Kilisesi'ni kurdu. Keldani Kilisesi'nin dini lideri "Babil Patriği" ünvanını aldı. Keldani Kilisesi Doğu Süryanilerin büyük kesimini kendisine bağlayarak, ana Kilise olan Doğu Havarı Kilisesi'ni bir azınlık Kilisesi konumuna düşürdü. Keldani Katolik Kilisesi'nin merkezi Bağdat'tadır.

G- MARUNİLER

Siyasi alanda giderek gerileyen Osmanlı İmparatorluğu içinde sorunlar büyümeye başladı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa Fransızlardan aldıkları yardımla Osmanlılara karşı ayaklandılar ve Mısır, Suriye, Lübnan ve Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı denetimlerine aldılar. Fransızların Mısır ve Lübnan'daki Marunilerle geliştirdikleri ilişkiler sonucu gittikçe bölgede yayılmaları, İngilizler'de büyük bir rahatsızlık yarattı.

Bunun üzerine bir Osmanlı filosu Eylül 1840 ortalarında Kıbrıs açıklarında İngiliz ve Avusturya gemilerine katılıp, Beyrut'u bombalayarak, karaya çıktılar. Uzun bir süreden beri özerk bir prenslik olan Lübnan'ın, Mısırlılar tarafından işgalinden sonra imparatorluğa bağlılıkları zayıflamıştı. Ayrıca Lübnan toplulukları arasındaki huzursuzluk ve siyasi bunalım bütün ülkeyi sarmıştı. Lübnan toplumu; Katolik Maruniler, genellikle Lübnan dağlarında yaşayan Dürziler ve Beyrut'la alçak bölgelerde yaşayan Sünni Müslümanlardan oluşuyordu. Uzun yıllardır başlarında Emir II. Beşir'in bulunduğu Şihabi ailesi bunların arasında güçlkle bir denge sağlamaktaydı. İbrahim Paşa'nın, Marunileri padişahı destekleyen Müslümanlara karşı kullanmasına dayalı denge Mısır'ın Lübnan'ı işgali sırasında bozuldu. İngilizlerin kışkırtmalarıyla ayaklanan zengin Dürzi toprak ağaları Mısır işgalinden önceki güçlerine kavuşmak için II. Beşir'i tahttan indirmeye çalıştılar. İngiliz, Osmanlı ve Avusturya kuvvetleri Ekim 1840'ta İbrahim Paşa'yı yenilgiye uğratarak kıyı şehirlerini ele geçirdiler. Bunun üzerine İbrahim Paşa Şubat 1841'de Şam'ı terk edip Mısır'a sığınmak zorunda kaldı.

Hristiyan okullardaki üstün eğitimin sonunda Lübnan yaşamında başlayan Maruni üstünlüğü, Mısırlılar ülkeden çıktıktan sonra da devam edince, Müslümanlarla aralarında çatışma başladı. Müslümanların Marunilerin egemenliğine girme ihtimali arttı. Maruniler kazandığı takdirde Fransızların ülkeye egemen olacaklarından korkan İngilizler, Dürzileri desteklediler. II. Beşir Dürzileri baskı altında tutmak isteyince, Dürziler Ekim 1841’de Deyr-ül Kamar’ı kuşattılar. Dürziler padişahın II. Beşir’i tahttan indirmesi ve bölgede doğrudan Osmanlı egemenliğinin sağlanması için çaba sarfettiler. Bu olanaktan yararlanan Dürziler Marunilere saldırdı, dağ Hristiyanları kendi aralarında bölündü, Ortodokslar (Rum Ortodoks) eski düşmanları Sünnilere karşı Dürzileri desteklediler. Savaşı sona erdirmek için Avrupa devletleri, padişahı Lübnan’a yeni bir tür özerklik vermeye zorladı. 1843 yılında Beyrut’tan Şam’a çizilen bir hat boyunca Lübnan, Maruni ve Dürzi sancaklarına bölündü. Her iki sancak da Beyrut’ta oturan bir Osmanlı valisine bağlandı. Fakat güneydeki karma köylerinde kimin egemen olacağı konusunda sorunlar çıkınca, düzen çabuk bozuldu. Hristiyanlar Dürzi köylerine saldırdı, Dürziler de karşılık verdiler. 1845’te yeni Osmanlı Dışişleri Bakanı Şekip Paşa kesin bir çözüm getirdi: Dürzi ve Maruni sancaklarında vergileri her dinin yerel temsilcileri toplayacak, kendi dindaşlarının bulunduğu köylerde diğer yönetim sorumluluklarını da bunlar yüklenecekti. Ayrıca her sancakta tüm din gruplarını temsil eden maaşlı temsilcilerden oluşan bir meclis kuruldu. Meclis bölge yöneticilerine danışmanlık yaparak, kendi toplumlarının lideri olarak, yönetici ailelerin yerini almaları öngörüldü. Fransa, Marunilerin gücünü zayıflatacağı gerekçesiyle ilk başta bu düzenlemeye karşı çıktıysa da, sonunda Mustafa Reşit Paşa Lübnan’a gelip önerilerin genel kabulünü 18 Ekim 1846’da sağlayınca, Fransızlar ve Marunilerin durumu kabul etmekten başka çareleri kalmadı.

Lübnan bunalımı 1846’daki imparatorluğun müdahale ve düzenlemeleriyle geçici bir istikrara kavuşturulmuşsa da, sonraki süreçte yatıştırılan topluluklar arasındaki sorunlar tekrar alevlendi. Maruniler’in kuzeydeki toprak sahipleri ve büyük aileleri refah içindeyken, köylülere ise yoksulluk içindeydiler. 1858’de Taniyus Şahin adındaki bir demircinin önderliğinde ayaklanan Maruniler, bir köylü cumhuriyetini kurdular. Müslüman Sünniler, imparatorluğun Islahat Fermanı’yla, Hristiyan halklara tanıdığı ayrıcalıkları bahane ederek hoşnutsuzluklarını dışa vuruyorlardı. İngiltere de Fransızların Marunilerin üzerindeki etkisine karşılık Dürzileri kendi himayesi altına almak için silah gönderiyordu. Marunilerin bölünmesinden yararlanan Dürziler ve Sünniler tekrar egemenliklerini kurmaya kalkışınca, topluluklar arası gerginlik bir kez daha tırmanmaya başladı. 27 Mayıs 1860’ta bir grup Maruni bir Dürzi köyünü basınca karşılıklı çatışmalar ve katliamlar birbirini izledi. Suriye’ye de yayılan bu çatışmalar sonucunda her iki taraftan 7000-12000 arasında insan öldü, 300 köy, 500 Kilise, 40 manastır ve 30 okul yakılıp yıkıldı.

Beyrut'taki Hristiyanların Müslümanlara saldırımları sonucunda, nüfusunun çoğu Müslüman olan Şamlılar azınlıktaki Hristiyanlara saldırdılar. İçlerinde Amerikan ve Hollanda konsolosları da olmak üzere Şam'da 25.000 Hristiyan öldürüldü, olay uluslararası bir boyut kazandı. Osmanlı'nın bölgeye müdahalesine rağmen, Fransa ve İngiltere Lübnan'a güç gönderdiler. Belli bir uzlaşma ve anlaşma hususunda Lübnan statüsüne ilişkin yeni antlaşmaların hazırlıkları yapıldı. Başta Beyrut ve sonra İstanbul'da uluslararası toplantılar düzenlendi.

9 Haziran 1861 tarihinde imzalanan Beyoğlu Protokolü ile Lübnan'a yeni bir Organik Statü verildi. Buna göre Lübnan idari, adli ve mali özerkliğe sahip ayrıcalıklı bir vilayet oldu. Bundan sonra vilayetin başına getirilen vali direkt padişaha bağlı bir Katolik olacaktı. Osmanlının yanı sıra Avrupalılar'da bu valiyi onaylayıp denetleme hakkına sahiptiler. Lübnan bundan sonra kendi yolunu kendisi bulmaya, ayakları üzerinde durmaya, kendi ekonomik, siyasi ve askeri sistemini kurumlaştırmaya başladı. Lübnan Beyrut dahil zengin kıyı şehirlerini ve kuzeydeki verimli toprakları kaybettiği halde halkının çalışkanlığı sayesinde ülke büyük bir refaha kavuştu. Bütün çelişkiler ve sorunlar bitmediyse de ülkede bir huzur sağlandı. Bu nedenle yabancı misyonerlerin çekim merkezi oldu. Böylece Lübnan'da birçok okul, hastane ve Kilise yapıldı. Lübnan adeta bir kültür merkezi haline geldi.

H- BİRİNCİ VATİKAN KONSİLİ (1869-1870)

Papa IX. Pius Ortadoğu Birleşik Kiliseleri'ni (Melkit, Keldani, Süryani, Kupti, Ermeni ve Habeşi Katolikleri) latinleştirmek için 1869 yılında Birinci Vatican Konsili'ni yaptı. Melkit Patriği Gregorius II. Yusuf ve Keldani Patriği Yusuf VI. Audo yaptıkları konuşmalarda Papa'ya bağlılıklarını dile getirdiler. Fakat bu bağlılığın yanında doğu Kilise geleneklerini de korumak istediklerini açıkladılar. Bu temelde Kilise hiyerarşisi ve patriklerin özerkliğinin korunmasını istediler. Özellikle Antakya Katolik Melkit Patriği Gregorius II. Yusuf, Florence Konsili'nde alınan doğu Kiliselerine sunulan özerklik haklarının tanınması gerektiğini, aksi taktirde Kiliselerinin Ortodoks Kiliselerinden daha çok uzaklaşacaklarını bildirdi. Melkit Patriği bu şekilde Antakya Ortodoks Kilisesi ile Roma arasında bir köprü olmak istiyordu. Keldani Patriği Yusuf VI. Audo Kilisesinin özerkliğini koruduysa da, Keldani Kilisesi'nin edebiyat ve ayinleri latin etkisi altına girdi.

İkinci Vatican Konsili'nde Birleşik Kiliseler, Ortodoks Kiliselerini kardeş Kilise olarak tanımladılar. Bu konsilde doğu Kiliseleri, patriklerinin seçimlerinde ve Roma ile ilişkilerinde daha bağımsız bir konum kazandılar.

I- SÜRYANİLERE YÖNELİK PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Ortadoğu Hristiyan topluluklarına yönelik Avrupa ve ABD tarafından iki ayrı dönemde misyonerlik faaliyetleri yürütüldü. Birinci dönemde 16. yüzyılda başta Fransa olmak üzere Katolik mezhebine bağlı misyoner örgütleri Ortadoğu'ya gelerek, bölgedeki Ortodoks Hristiyanların bir kesimini Katolik mezhebine geçişini sağladılar. Süryani, Ermeni ve Kupti Kiliselerinden ayrılan Katolikler Roma'ya bağlandılar.

İkinci misyonerlik çalışması İngiltere ve ABD tarafından başlatılan protestanlık faaliyetleridir. Bunun için İngiltere 1779 yılında “Kilise Misyoner Toplumu” ve ABD 1810 yılında “Yabancı Misyonerler için Amerikan Misyonerler Bürosu” adında misyonerlik organizasyonlarını kurdular. Ortadoğu'ya yönelik ikinci misyonerlik faaliyetleri 1820'li yıllarda başladı. Bunların iki hedefi vardı. Birincisi protestan olmayan Hristiyanları ve diğer dinleri etkileyip kazanmak, ikincisi de Yahudileri protestanlaştırmaktı. Protestanların amacı; Katoliklerin 16. yüzyıldan sonra yaptıkları gibi Ortadoğu'da Kilise kurmak değil, varolan Kiliselerle işbirliği yapıp hedeflerine ulaşmaktı. Bu temelde; ilk başta özellikle doktorlar gönderilerek hizmetler verip, böylece yerli Hristiyanları etkilemeye çalışıyorlardı.

Doğu Süryanilere yönelik öngörülen bu faaliyetler için 1822'de David ve Smith adındaki iki Amerikalı gönderildi. Bir keşif niteliğinde olan bu gezi 1823'te ürünlerini verdi ve Perkins'in başkanlığını yaptığı bir heyet Urmiye ve Erzurum'da misyonerlik şubelerini açtı. 1834 yılında tekrar bir Amerikan grubu bölgeye geldi. 1837'de İran'daki misyonerler Doğu Süryanice harfleri kazılmış ilk matbaayı Tahran'a götürdüler. Perkins önce İncil'i on yıl sonra da Tevrat'ı Süryanice'de bastı. 1838 yılında başka bir Amerikan heyeti bölgede yatılı okul ve iki yıl sonra da kızlar için bir okul açtı. 1839 yılında Amerikalı misyoner İ. Grant, Mar Şemun'un izniyle Aşita'da bir misyonerlik okulu açtı.

1840'tan sonra İngiliz misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri daha da yoğunlaştı. İngilizler ve Amerikalılar Urmiye, Musul, Turabdin, Hakkari, Lübnan ve diğer alanlara birçok misyoner, askeri uzman, araştırmacı, diplomat ve bilim adamı gönderdiler. Birçok protestan okul ve Kilise kurdular. Rusların faaliyetleri sonucu da bir kesim Nesturi Süryani de Rus Ortodoks Kilisesine bağlandı.

Protestanlar etkiledikleri Ortadoğu'lu Hristiyanlar sayesinde bütün Kiliselerini etkileyeceklerini düşünürken tam tersiyle karşılaştılar. Protestanlaşan insanlar eski Kilise ve toplumlarından dışlanarak bütün bağları koparılıyordu. Bu noktada başarısız

olan protestan misyonerler 1842’de Kudüs’te ve 1848’de Beyrut’ta ilk Kiliselerini kurmaya başladılar. Lübnan’da protestanlığa geçenler arasında Maruniler ve Rum Ortodoksların yanında küçük bir grup Dürzi de vardı.

Protestan misyonerleri Ortadoğu’da yoğunlukta olan bütün Hristiyan merkezlere yöneldiler. Musul, Mardin, Midyat, Diyarbakır, Halep, Urmiye ve Hakkari bölgeleri bu merkezlerin arasındaydılar. Protestanların özellikle Mardin Misyonu 1852-1860 arasında bir grup Süryani’yi protestan yaptı. Süryani Protestanların ilk yerli din görevlileri Diyarbakırlı Şammas Saliba ve Mardinli Circis Hedaye’dır. Yerli protestan cemaati büyüdükçe Kilise hizmetleri de yerli protestanlara bırakılıyordu. Büyüyen Süryani Protestan cemaati için Bab-ı Mışkiye’de (Diyarbakırkapı) bir okul, kolej ve hastane açıldı. 1904 yılında da bir Kilise yapıldı. Protestanlığın Süryaniler arasında yayılmasına sevinmeyen Süryani Ortodokslar bu gelişmeye tepki gösterdiler. Örneğin Kerburan’daki Süryani Protestanlar bir Kilise açma girişiminde bulununca, Yakubi Süryanilerin saldırısına uğradılar. Protestan misyonerler Urmiye bölgesine de giderek okullar kurdular. Bu okullar sayesinde Doğu Süryaniler matbaaya kavuşarak, Doğu Süryanice’de basım yaptılar. Doğu Süryaniler arasında da protestanlığa geçen bir kesim oldu. Süryanilerin bütün kesimlerinde protestanlaşma olduysa da, Katolik misyonerlerin sebep olduğu bölünme kadar etkili olamadılar. Birçok protestan aile sonradan tekrar ana Kiliselerine döndüler.

X. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SOYKIRIM

Batıdaki gelişmelerin doğu toplumlarını etkilediği 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyan halklarda da ulusal uyanış gelişmeye başladı. Bu gelişmeyi bir tehlike olarak gören Osmanlı yöneticileri, panislamist görüşlere sarılarak Hristiyanları ortadan kaldırmakla imparatorluğun bütünlüğünü koruyabileceklerini düşündüler. Bu düşüncüyü yaratan kaygılardan birisi de, Avrupa'nın büyük devletleri tarafından, "hasta adam" olarak tanımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşma planıydı. Panislamist ideoloji Müslüman halkların birliğini sağlamada başarılı olamayınca, pantürkist görüşler ön plana çıktı.

A- II. ABDÜLHAMİD (1876-1909)

II. Abdülhamit 1876'dan 1909'a kadar padişah olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm sürdü. Bu tarih sürecinde Osmanlı İmparatorluğu batıdan esen ekonomik ve milli hareketlerin etkisine girdi. 1854'te Osmanlılarla Ruslar arasında başlayan Kırım Savaşı ve bunun ardından yapılan Paris Konferansı Antlaşması'yla 15 Nisan 1856 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu hem ekonomik, hem de toprak bakımından önemli kayıplara uğradı. Dışardan aldığı borçları ödemediği gibi sürekli artan faizlerle dış borcu büyüdü. Tanzimat reformlarıyla başlatılan batılılaşma hareketi imparatorluğu daralmaktan kurtaramadı. Avusturya Bosna'yı (1879), Fransa Cezayir ve Tunus'u (1881), İngilizler ise Mısır'ı (1882) ele geçirdiler. 1880'lerde gittikçe siyasi bir örgütlülüğe ulaşan Ermenilerin Rusya ve Batı Avrupa devletleri ile geliştirdikleri ilişkiler sonucu, Ermeni ulusal sorunu gündeme gelmeye başladı. II. Abdülhamit döneminden önce imparatorluğun içinde oluşan ulusal uyanış, bu dönemde özellikle Hristiyan halklar arasında daha da gelişti. İmparatorluk geri kalan topraklarını elde tutmak için panislamizm ideolojisine sarıldı. Osmanlı İmparatorluğu kendisini

Hindistan'dan Avrupa'ya kadar bütün Müslümanların koruyucusu olarak görüyordu. II. Abdülhamit bütün İslam dünyasının halifesi olarak, batı devletlerini din silahıyla tehdit etmeye başladı.

Bu dönemde Anadolu ve Suriye'de yabancı sermaye tarafından, Şam-Medine arasında ise Müslümanlardan gelen bağışlarla yapılan demiryolları, II. Abdülhamit yönetiminin çelişkilerini ortaya koyuyordu. Hicaz Demiryolu Abdülhamit'in İslamcı politikalarının temel öğelerinden biriydi. İslamcı politika, 1774'te Rusya'yla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın görüşmeleri sırasında, Osmanlı sultanının kendi toprakları dışındaki (özellikle de Kırım'daki) Müslümanlar üzerinde dinsel liderlik iddialarını ortaya atmasıyla siyaset sahnesine girmişti. 1517'de Abbasi halifeliğinin Osmanlı sultanlığına geçtiği savıyla, bu politikaya kuramsal temel kazandırılmaya çalışıldı. Çok sayıda bağımsız İslam devletinin ortadan kalktığı ve topraklarının Avrupa imparatorluklarına katıldığı bir çağda, halifelik kurumu Osmanlı diplomasisi için yararlı bir araç haline geldi ve büyük devletlere karşı, sömürgelerindeki muhalefeti harekete geçirecek caydırıcı bir silah olarak kullanılmak istendi. Ayrıca, İslam temelinde birliğin vurgulanması ve Osmanlı sultanının tarikatlar üzerindeki himayesinin öne çıkarılmasıyla 18. yüzyıl sonlarından beri, tutuculuğun ideolojik sığınağı olan dinsel gelenekçilik, sultanlığı destekleyen ideolojik kılıf vazifesini görmeye başladı.

B- İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KURULUŞU

II. Abdülhamit'in Avrupa yenilikçiliğine ve reformcu düşüncelere karşı uyguladığı şiddet döneminde gizli örgütlenmeler de ortaya çıkmaya başladı. 1889'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ortaya çıkan İttihad-ı Osmani Cemiyeti adlı gizli örgüt, İstanbul'un bazı yüksek okullarına da sıçradı. Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşen bu örgüt, hafiyelerce açığa çıkarılınca, bazı önderleri Paris, Cenevre ve Kahire'ye sürgün edildiler. Buralarda II. Abdülhamit rejimine karşı çalışmalar yürüttüler. Bunların en ünlüleri Mizancı Mehmed Murad ile Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin'di. 1886'da İstanbul'da başlayan yayın yaşamını Kahire ve Cenevre'de sürdüren Mizan'ın yöneticisi Mehmed Murad, liberal düşüncelerle güçlü bir İslamcı yaklaşımın karışımından oluşan fikirleri savunuyordu. Paris'te Ahmed Rıza pozitivistizmden etkilenerek, kendi reform anlayışını Meşveret'te ortaya koydu. Ahmed Rıza güçlü bir merkezî hükümetten yanaydı ve Osmanlı Devleti'nde yabancıların etkisine karşıydı. Bunların görüşleri Fransa'da yaşayan bir Maruni (Halil Ganim) tarafından basılan "La Jeune Turquie" broşüründe de yayınlanıyordu. Ayrıca bu hareket broşürün adını (Jön Türk) aldı. Bu görüşler, 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahaddin'in görüşleriyle çatıştı ve siyasi sürgünler ikiye

bölündü. Prens Sabahaddin Ermenilerin de desteğiyle, yönetimde ademi merkezizetçilik ve reformlar için Avrupa'dan yardım alınmasını savunuyordu. Bu bölünme daha sonra gelişen devletçilik-liberalizm, ulusçuluk-kozmopolitizm saflaşmasının başlangıcını oluşturdu. Jön Türkler, pantürkizm ideolojisi ve Turanizm temelinde imparatorluğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar genişletilebileceklerini savunuyordular.

1908'de Selanik'te ilk kongresini yapan İttihat ve Terakki giderek siyasi bir parti niteliğini aldı. İmparatorluk çapında üyelik sistemini geliştirerek, siyasi örgütlenmeye gitti. İttihat ve Terakkililer halk kitlelerini arkalarına almak için bir program oluşturdular. Daha önce vilayet merkezlerinde kurulan "vatansever kulüpleri"ni parti merkezlerine dönüştürdüler. Bundan sonraki yıllarda İttihak ve Terakkililer giderek Türk milliyetçiliğini imparatorluğa yaydılar.

Sürgündeki aydınların yurt içindeki muhaliflere sağladıkları ideolojik desteğe karşın, ordu sultana bağlı kaldıkça, II. Abdülhamit'i devirmek olanaksızdı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıla sonuçlanan ayaklanmanın başarısında, monarşi karşıtı düşüncelerin askeri öğrencilerle genç subaylar arasında yer tutması ve İttihat ve Terakki'nin, ordu içerisinde örgütlenmesinin payı büyüktür. 3 Temmuz 1908'de, sonradan Resneli Niyazi diye anılan Binbaşı Ahmed Niyazi, içlerinde sivillerin de bulunduğu 200 kişiyle birlikte dağa çıkıp, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını isteyen bir bildiri yayımladı. Sultanın bastıramadığı ayaklanma hızla yayıldı. Öbür birliklerin bağlılığına güvenemeyen II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908'de meşrutiyeti yeniden ilan etti. İkinci Meşrutiyetle padişahın yetkileri kısıtlandı. Aynı yılda düzenlenen seçimlerde Osmanlı topraklarında yaşayan Türk, Kürt, Arap, Arnavut, Yunan, Ermeni, Slav ve Yahudi halklarından 289 kişilik Temsilciler Meclisi seçildi. Bu arada da, gelişmelerden rahatsız olan güçler II. Meşrutiyet hareketine karşı gerici güçleri örgütlediler. Saraydan yardım alan tarikatlar devreye girerek Hristiyan halklara karşı görüşler yayınlayan Volkan gazetesini çıkarıp şeriatçı bir hareket oluşturdular. Bu hareket kurulan meclisi dağıtarak padişahın yetkilerini geri verdi. 13 Nisan 1909'da İstanbul'da, 31 Mart Olayı, olarak bilinen ayaklanmanın çıkması ise İttihatçıları radikal bir şekilde harekete geçirdi. Makedonya'da örgütlenen Hareket Ordusu Mahmud Şevket Paşa komutasında İstanbul'a yürüdü ve 24 Nisan'da kente girdi. II. Abdülhamit 27 Nisan'da tahttan indirilerek Selanik'e sürgün edildi ve yerine kardeşi V. Mehmed Reşat (1909-1918) tahta getirildi.

1909 yılında Kanun-i Esasi değişikliğiyle yasama ve yürütme arasında denge sağlayan bir parlamenter rejim kuruldu. Ordu, özellikle de Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı siyasi yaşamına egemen oldu. Karşıtlarından birçoğu sahneden çekilmiş olduğu halde, İttihat ve Terakki hala zayıf bir konumdaydı. Küçük çekirdek

kadrosunun çevresinde, İttihatçı etiketini çok gevşek biçimde taşıyan ve kolaylıkla başka partilere karışabilen bir yandaş kuşağı yer alıyordu. Nisan 1912 “sopalı” seçimlerinde ezici bir çoğunluk elde eden İttihat ve Terakki’nin kamuoyu desteği, Trablusgarp Savaşı’nda (1911-1912) İtalya karşısındaki askeri yenilgilerin ardından aynı hızla eridi. Ordudaki hoşnutsuzluk belirtileri üzerine İttihat ve Terakki hükümeti Temmuz 1912’de çekilmek zorunda kaldı ve yerini liberal bir koalisyona bıraktı. Ard arda meydana gelen I. Balkan Savaşı (8 Ekim 1912) ve II. Balkan Savaşı (1913) sonucunda bütün Balkan ülkeleri bağımsızlıklarını kazanıp, imparatorluğun egemenliğinden ayrıldılar.

Yeni hükümetin de Balkan savaşlarındaki yenilgilerle yıpranmasından yararlanan bir grup ittilhatçı subay ve asker, 23 Ocak 1913’te Babiâli Baskını’nı gerçekleştirerek Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa’yı görevinden istifa ettirdiler ve Mahmud Şevket Paşa yönetiminde yeni bir kabine kurdurdular. Said Halim Paşa’nın sadrazamlığında, tümüyle İttihat ve Terakki’nin egemen olduğu bir kabine ise, ancak İttihatçı olmayan Mahmud Şevket Paşa’nın, 11 Haziran 1913’te bir suikasta kurban gitmesinden sonra gerçekleşebildi.

II. Balkan Savaşı’nda Bulgaristan’la komşuları (Sırbistan ve Yunanistan) arasında çıkan savaşta fırsat kollayan İttihak ve Terakkililer Edirne’yi işgal ederek, sınırları içine aldılar. İttihak ve Terakki’nin liderlerinden Talat Paşa (1874-1921), Cemal Paşa (1872-1922) ve Enver Paşa (1881-1921) Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı döneminde imparatorluğun en önemli isimleri oldular.

C- HAMİDİYE ALAYLARI

Hamidiye Alayları, doğrudan Osmanlı padişahına bağlı, Osmanlı düzenli ordusunun vurucu milis gücü olarak kuruldu. Bu güç; Osmanlı’nın gerileme ve çöküş döneminde, imparatorluğu ayakta tutma politikasının bir oluşumuydu. Hamidiye Alayları, daha sonra Aşiret mekteplerinde yetiştirilen aşiret reislerinin çocuklarının komuta ettiği bir oluşum kimliği kazandı. Bu oluşum başta Kürtler olmak üzere Arap, Çerkez, vd. Müslüman aşiretlerden süvari, piyade, yerel askeri güçler biçiminde örgütlendirildiler. Bunlar çoğunlukla imparatorluğun güneydoğusunda yeralan Kürt, Arap, Ermeni, Süryani bölgelerinde konumlandırılıp görevlendirildiler. Hamidiye Alayları; Osmanlı İmparatorluğu’nda, padişah II. Abdulhamid zamanında kuruldu. Şeyh Şamil’in torunu olan M. Zeki Paşa; Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı ziyareti sırasında Kürt aşiretlerinin imparatorluğa karşı itaatsizliklerini ve diğer halkların muhalefeti gördü. Bunun için Rusya’daki Kazak teşkilatlarının oluşumunu örnek alarak, Kazak’lara karşı Kazakların örgütlenmesini, doğudaki Kürt aşiretlerine uyarlanmasını sultana önerdi.

Padişah II. Abdulhamid, bu fikri olumlu bulup, 1890 tarihinde Hamidiye Alayları için Kürt aşiret reisleriyle ilişkilerin kurulmasını sağladı.

Hamidiye Alaylarına asker olarak katılanlar düzenli ordu askerliğinden muaf tutuluyorlardı. II. Abdulhamid'in emri, İbrahim ve Kerim paşaların yardımıyla Hamidiye Alayları'nın kuruluşuna en uygun iki bölgeden başlandı. Birinci bölge; Erzurum, Van arasında Rusya'ya sınır olan bölgeydi. İkinci bölge ise, Mardin-Urfa arasında kalan bölgenin kuzey kesmini kapsıyordu. Hamidiye Alaylarının, fikir babası Müşir M. Zeki Paşa, bizzat padişah tarafından bu oluşum için görevlendirildi. 1891 yılının ilkbaharında çalışmalarına başlayan 4. Ordunun komutanı Müşir M. Zeki Paşa, ilk olarak Erzincan'ı merkez seçti ve Mahmut Paşa'yı (tuğgeneral) Van, Malazgirt ve Hınıs yörelerine göndererek, Hamidiye Alayları'nın örgütlendirilmesini başlattı. 1896 yılında ise Erzincan, Dersim, Erzurum, Van, Malazgirt, Diyarbakır, Urfa ve Kürtlerin yaşadığı daha birkaç yerde, yüze yakın Alay oluşturuldu. İlk başta, Kürt aşiretlerinden büyük ve etkin, tugaylar, tümenler ve birlikler oluşturulamadı. Bu yüzden onlara yalnızca Osmanlı düzenli ordusunun yanında yardımcı ve keşifçi görevler verildi. Güneydeki Kürt aşiretleri alaylara katılmayı reddettiler. Fakat doğu ve kuzeydeki Kürt aşiretleri alaylara yoğun bir şekilde katıldılar. Hamidiye Alaylarına ilişkin ilk nizamname 1891 yılında çıkarıldı. Hattı-ı Hümayun'da Hamidiye Alayları'nın kuruluş gerekçelerine değinildikten sonra, askeri düzenleme ve disiplin kuralları belirlendi. Buna göre alaylar 4- 6 bölükten oluşacak. Her alay da en az 512, en fazla 1152 kişiden oluşacak. Büyük aşiretlere bir veya birden fazla alay, küçük aşiretlere ise birkaç bölük kurma hakkı verildi.

Diyarbakır bölgesindeki 9. Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın yerleri ve mensup oldukları aşiretlerin dağılımı şöyleydi; 41. Alay, Viranşehir'de Milli aşiretinden ve Miralay (Albay) İbrahim Bey idaresinde, 42. Alay, İbrahim Bey'in oğlu Kaymakam Abdulhamid'in (Humüd) idaresinde, 43. Alay, İbrahim Bey'in oğlu Kaymakam Mahmud idaresinde, 44. Alay, Siverek'in Karakeçi bucağında, Karakeçi aşiretinden Kaymakam Halil Bey idaresinde, 45. Alay, Rasülayn ile Mardin arasındaki Kiki/Kikan aşiretinden kaymakam Reşit Bey idaresinde, 46. Alay, Siverek'in Bucak Aşiretinden Binbaşı Yusuf Ağa idaresinde ve 48. Alay, Cizre'de Miran aşiretinden kaymakam Mustafa Paşa idaresinde idi.

1908 baharında Milli aşiretine bağlı kollardan yukarıda anılan 41., 42. ve 43. alaylardan başka 63. ve 64. alayları da kuruldu ve başlarına İbrahim Paşa'nın Halil ve Temur adlı oğulları kaymakam rütbesiyle getirildi. 56 alaydan 20'si Erzurum'da bulunuyordu. 1., 2., 3. ve 7. Alaylar Tutak'taydı. 4. Alay, Eleşkirt'teydi. 5., 6., 11. ve 12. alaylar Karaköse'deydi. 8. Alay, Diyadin'deydi. 26., 29., 32. ve 35. Alaylar Hınıs'ta ve 34. Alay, Tekman'daydı. 36. Alay Kiği'de, 41-49. sıradaki alaylar Diyarbakır'da

bulunuyordu. Geri kalan 27 alay, öteki dört vilayette kurulmuştu. Tutak'taki 4. Alay ile Sivas'taki 40. Alay, 1877-1879 yılında Osmanlı-Rus Savaşı dönemindeki Kars Muhacirleri olan Karapapaklılar'dan oluşuyordu. 1910 yılında çıkarılan nizamnamede aşiret alaylarının sayısının 64 olduğu belirtilmektedir.

Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki Kürt aşiret ağaları aynı zamanda, o yörenin kaymakamı da oluyorlardı. Birinci Dünya Savaşı döneminde; Muş yöresinde Aşiret Alaylarının belli başlı kaymakamları şunlardı: Varto'da Cıbranlı Mahmut Bey, Cıbranlı Sincar İbrahim Bey; Karlıova'da Cıbranlı Maksut Bey; Malazgirt'te Fethullah Bey, Hasanlı Halit Bey, Sıpkanlı Abdulmecit Bey'dirler.

1915 Soykırımından sonra Hamidiye Alaylarının varlığı uluslararası gündemde de rahatsızlık yarattı. Bu konuda Osmanlı'ya baskılar yapıldı. Hamidiye Alayları'nın Rusya ile giriştikleri çatışmalarda eskisi gibi savaşkan olmadıkları görülmüş, dolayısıyla Osmanlı için artık bir yük haline gelmişlerdi. Birçoğu da Rusya'nın saflarına sığınmıştı. 1915'in sonlarında subay olan kesimler devletin düzenli ordusuna alınarak, Hamidiye Alayları dağıtıldı.

D- 1895 VE 1909 KATLIAMLARI

1890'dan 1893'e kadar doğu Hristiyanlara (Süryani ve Ermeni) karşı ard arda katliamlar yapıldı. Bu katliam sırasında sadece Sason'da 20 binden fazla insan öldürüldü. 1895 yılına gelindiğinde katliam daha da genişletildi. Bu katliamın durdurulması için Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği II. Abdülmesih, Sultan Abdülhamit'e endişelerini dile getiren bir mektup yazdı. Patriğin bu talebi de katliamın engellenmesini sağlayamadı. Diyarbakır amiri Mardin, Midyat ve Cizre yetkililerine talimat vermesine rağmen saldırılar durmadı ve daha da şiddetlendi. Diyarbakır'dan saldırıya başlayan Müslümanlar, Hasankeyf'ten Sivas'a kadar kadın erkek ayırmaksızın herkesi kılıçtan geçirerek öldürmeye başladılar. Bu yöredeki altın, gümüş, mal, mülk herşeyi yağmaladılar.

20 Ekim 1895 tarihinde başlayan bu katliam, Nisan 1896 tarihine kadar devam etti. Sivas, Revaniye, Şervan, Kefrin, Avtan ve Bemürd yörelerinde çok sayıda Süryani öldürüldü ve yerleşim alanları büyük oranda tahrip edildi. Sadece Urfa ve çevresinde öldürülen Süryanilerin sayısı onüçbindir. Mardin, Kızıltepe, Bitlis, Siverek, Bilecik ve Malatya yörelerinde de katliamlar yapıldı. 1895 katliamından sonra 1909'da Adana'da Süryani ve Ermenilere karşı bir katliam yapıldı. 1890'dan 1909'a kadar yapılan katliamlarda yüzbinden fazla Süryani katledildi.

E- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1895 yılında Berlin’de Avrupa’nın büyük devletleri arasında yapılan toplantıda dünyayı yeniden paylaşma süreci başlatıldı. Almanya bu toplantıdan en az paya sahip olan ülke olarak ayrıldı. Sömürgelerin adeta bir zenginlik deposu olması, geniş alanlara el koyan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin refahını arttırmaktaydı. Buna karşı orta Avrupa’da sıkışıp kalan Almanya giderek gelişen ekonomisine yeni alanlar açma ihtiyacı duyuyordu. Avrupa’nın büyük ülkeleri arasında büyük çelişkilere yolaçan bu ekonomik dengesizlik, yeni bir dünya paylaşımı ihtiyacını yarattı. Doğal olarak karşı karşıya gelen Almanya ve İngiltere-Fransa arasında başlayacak ve bütün dünyayı içine alacak bir savaşta, Balkan ülkelerini kaybeden ve “Hasta Adam” olarak gittikçe toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu da taraf tutmak zorundaydı. Osmanlı İmparatorluğu’nun en büyük korkusu; olası gelişmelerde Rusya’nın güneye doğru ilerlemesi ve imparatorluğun doğu bölgelerine el koyması oldu. Eğer Ruslar güneye girerse, Balkanlar’da olduğu gibi, doğudaki Hristiyan halklar için de imparatorluktan kopma koşullarını doğuracaktı. Osmanlılar 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanlarla iyi ilişkiler içerisindeydiler. Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile ilişkileri daha da sağlamlaştı.

Avusturya-Macaristan taht veliahtı Frans Ferdinand’ın 28 Haziran 1914’te Sırp bir suikastçı tarafından öldürülmesi I. Dünya Savaşı’nın kıvılcımını çıkarttı. Avusturya, Almanya desteğiyle Sırbistan’a 28 Temmuz 1914’te savaş ilan ederken, Rusya Sırpaların yanında yer aldı. Bunun üzerine Almanya 1 Ağustos 1914’te Ruslara karşı savaş ilan etti. Fransa, Belçika ve İngiltere de Rusların yanında yer aldılar. Böylece savaş rüzgarı bütün Avrupa ve Ortadoğu’yu sardı.

Birinci Dünya Savaşı’na doğru giderken Osmanlı İmparatorluğu’nun en etkili adamı olan Enver Paşa, Almanya ile ittifak yollarını aramaya başladı. Böylece 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlılar ile Almanlar arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Almanya ve Rusya arasında çıkacak bir savaşta Osmanlılar Almanları destekleyecek, Almanlar da Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunmasına yardımcı olacaklardı. Antlaşmadan bir gün sonra, yani 3 Ağustos 1914’te Alman filosundan iki kruvazör, Goeben ile Breslau, kuzey Afrika’daki Fransız üslerini bombardımana tuttular. Arkalarına takılan İngiliz filosundan kaçan Alman gemileri Doğu Akdeniz’e girdiler. Enver Paşa 11 Ağustos’ta Alman gemilerin Osmanlı sularına girmelerine izin verdi ve onlara Çanakkale Boğazı’nı açtı. İngilizler, Osmanlılardan Alman gemileri sularından çıkarmalarını isteyince, Osmanlılar, formalite bir satışla gemileri Osmanlı donanmasına aldılar. Filo komutanı amiral Souchon, Osmanlı Karadeniz filosu komutanı oldu, tayfalar da Osmanlı üniformalarını giyerek deniz kuvvetlerine alındılar.

Bu arada Almanlar Osmanlıların savaşa girmesini isterken, İngiltere ve Rusya Osmanlıları tarafsız tutabilmek için, toprak bütünlüğü güvencesini verme görüşmelerini başlatmışlardı. Hatta Babıali savaştan uzak durduğu taktirde Kapitülasyonlar konusunda ödün vermeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Osmanlılar ise Almanya yanlısı politikalarını geliştirerek 7 Eylül’de Kapitülasyonları kaldırdılar. 1 Ekim’de yabancı devletlerin denetiminde olan Osmanlı gümrük vergileri, tek taraflı olarak yüzde dört arttırıldı. Ardından imparatorlukta yabancı postaneler kapatılarak bunlara el konuldu. Bütün yabancılar Osmanlı yasa ve mahkemelerine tabi tutuldular. Enver Paşa Üçlü İttifak’ın (İngiltere, Fransa ve Rusya) müdahalesini engellemek için Çanakkale ve İstanbul boğazlarını yabancı gemilere kapattı. 5 Ekim 1914’te Avusturya Bosna-Hersek’i ilhak ederken, Bulgaristan da bağımsızlığını açıkladı. İtalya Trablus’a ve Ege’deki Oniki Ada’ya asker çıkardı.

21 Ekim’de Almanya’dan 2 milyar altın kuruş yardım alan Osmanlı hükümeti Karadeniz’de bulunan Souchon’a Ruslara saldırma emrini verdiler. 29 Ekim’de Souchon Rus kıyılarını bombardımana tutarak, çok sayıda Rus gemisini batırdı. Buna karşı 2 Kasım 1914’te Rusya Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etti. Üç gün sonra (5 Kasım 1914) İngiltere ile Fransa da Osmanlılara karşı savaş ilan ettiler. İngiltere Kıbrıs’ı ilhak ettiğini bildirdi ve 18 Aralık 1914’te Mısır, İngiliz koruması altında bağımsızlığını ilan etti. Padişah da 11 Kasım 1914’te Osmanlıların savaş ilan ettiğini bildirdi ve Müslümanları cihada çağırdı.

Yapılan savaş ilanını seferberlik izledi. Yeniden ağır savaş vergileri çıkarıldı ve Müslüman olmayanlardan vergi toplandı. Meclis padişahın emriyle tatil edildi. Enver Paşa Doğu Anadolu’daki tüm Osmanlı hareketinin komutasını eline alırken, Cemal Paşa da Suriye’nin komutasını aldı. Alman general Liman von Sanders, önce Birinci Ordu komutanı yapıldı ve İstanbul ve çevresinin savunmasına verildi. Daha sonra Cemal Paşa’nın Suriye’deki görevini devraldı. Cemal Paşa da bakanlık görevlerine döndü. Von Sanders’ın baş yardımcısı olan General von Seeckt Osmanlı Genelkurmay Başkanı oldu. Von der Goltz ise bir süre Birinci Ordu Komutanı olarak Sanders’ın yerini aldı, sonra da Mezopotamya’daki Altıncı Ordu

Cemal Paşa

Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan

komutanlığına atandı. Von Falkenhayn Filistin'deki Osmanlı ordusunun komutanı oldu, ayrıca Savaş Bakanlığı'nın hareket, istihbarat, demiryolları, ikmal, cephane, kömür ve kaleler şubelerine Alman subayları atandı. Enver Paşa Alman politikasının en iyi uygulayıcısıydı. Harbiye Bakanı olduğunda Erzurum'da bulunan 3. Ordu'yu güçlendirmeye başladı. Ordu savaş ilan edilir edilmez saldırıya hazırды. Osmanlı-Rus savaşı 1 Kasım 1914'te başladı. Ocak 1915 tarihine kadar süren savaşta Ruslar Osmanlı ordusunu dağıtıp Kafkasya'yı alarak Doğu Anadolu'ya girdiler. Osmanlı orduları Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak, Suriye, Filistin ve Galiçya cephelerinde savaştılar. Çanakkale Savaşları'nda (1915-16) Osmanlı ordularının İngiltere ve Fransa'yı durdurmaları, onların Rusya'da yardım almalarını önledi. Savaş sırasında İttihatçılar iç sorunların üzerine yürüme fırsatını da buldular. Enver Paşa öncülüğündeki yönetim, Doğu Anadolu'da yaşayan bütün Ermenilere ve Süryanilere karşı, etnik temizlik kararı alarak uyguladı. Lübnan'ın özerk statüsüne son verildi; Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da birçok Arap milliyetçileri idam edildi.

Savaş sırasında, İngiltere-Fransa-Rusya ittifak devletleri Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda kendi aralarında bir dizi anlaşmaya varmışlardı. Mart-Nisan 1915'te varılan anlaşmaya göre, İstanbul ve Boğazlar Rusya'nın olacak, Suriye ve Kilikya da nüfuz alanı olarak Fransa'ya verilecekti. İngiltere zaten Kıbrıs'ı ilhak etmiş ve Mısır üzerinde himaye (protektora) kurmuştu. İngiltere ile Fransa arasında 3 Ocak 1916'da varılan Sykes-Picot Antlaşması'yla Fransız nüfuz alanı Irak'ta Musul'a kadar genişletilirken, Bağdat çevresinde bir İngiliz nüfuz alanı yaratılması, Hayfa ve Akkâ'nın denetiminin de İngilizler'de olması öngörüldü. Filistin uluslararası bir rejime bağlanacaktı. Bütün bunlar karşılığında Ruslara da Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis bırakılıyordu. 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması'yla İtalya'ya Ege'de Oniki Ada vaat edilmiş, Nisan 1917'deki Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması'yla buna İzmir'le birlikte Güneybatı Anadolu'nun büyük bir bölümü eklendi. İngiltere, özellikle 1915-16 yıllarının Hüseyin-MacMahon mektuplaşmasıyla Arap önderlerine çeşitli bağımsızlık vaatlerinde bulunmuş, 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirisi'yle de Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını desteklemeye söz verdi.

Enver Paşa

Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan

1916 sonlarından başlayarak ekonomik durum gittikçe kötüleşti; savaşın yükü taşınamaz hale geldi. Orduda asker firarları yaygınlaştı. 1917 Sovyet Ekim Devrimi nedeniyle Rusya askerlerini geri çekmek zorunda kaldı. Bolşeviklerin yönetime gelmesiyle Rusya; İngiltere-Fransa ittifakı dışında kaldı. Bu yüzden daha önce aralarında yapılan anlaşmalar da uygulanmadı.

İngiliz kuvvetleri Basra'dan kuzeye doğru ilerlediler. Mayıs 1918'de Kerkük, Kasım 1918'de de Musul'u işgal ettiler. Osmanlılar Suriye'de Von Sanders komutasında biraz daha fazla direnebildiler. Fakat Eylül 1918 tarihinde kıyı şehirleri (Akka, Hayfa vd.) tek tek işgal edildiler. Şam 1 Ekim'de, birkaç gün sonra da Halep ve Humus gibi önemli şehirler Osmanlıların egemenliğinden çıktı. Fransız filosu da 6 Ekim'de Beyrut'u ele geçirdi. Osmanlılar yeni bir direniş başlatabilmek için Adana'ya çekilirken Trablus ve İskenderun da Osmanlılardan alındı.

28 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın teslim olması, Almanya ile bağlantıyı kopardı. İttihat ve Terakki kabinesinin istifası üzerine 14 Ekim 1918'de Ahmed İzzet Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir kabine kuruldu. Osmanlıların yenilgisi ve parçalanması Mondoros Ateşkes Anlaşması'yla (30 Ekim 1918) hayata geçirildi. Bundan bir süre sonra da İngiltere, Fransa ve İtalya ile bunların desteğindeki Yunanistan, Osmanlı topraklarının geri kalan bazı bölümleri kendi denetimleri altına almaya başladılar.

Osmanlı İmparatorluğu; ateşkesten hemen sonra, savaşın kazanan ülkeler arasında paylaşılmaya başlandı. Alman general ve subaylar görevlerden alındılar ve yerlerine Türkler getirildi. Mustafa Kemal von Sanders'in yerine atandı. Fransızlar Kilikya bölgesine düşen şehirleri işgal ettiler. Doğu Anadolu'nun altı şehrine Ermenistan denildi, ayrıca bu şehirlere kısa zaman içinde Kars, Ardahan ve Batum'da eklendi. İngiltere de Sykes-Picot anlaşmasında Fransızlara verilen Musul'u işgal etti. Kuzey Anadolu'da eski Pontus Krallığını kapsayan ve Samsun, Amasya ve Sivas vilayetlerinde de bir Pontus Devleti kurulması isteniyordu. Savaşta galip gelen devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını hedefleyen konferanslar da başlamıştı.

F- 1915 SOYKIRIMI (SAYFO)

Süryanilerin tarihinde en karanlık sayfayı oluşturan 1915 Soykırımı (Sayfo; kılıç) Süryanilerin toplumsal yapısını tahrip ederek oldukça derin yaralar açtı. Osmanlı egemenliği altındaki bölgelerde yapılan soykırımı yaklaşık beşyüz bin Süryani katledildi. 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarını eline alan İttihat ve Terakki Partisi izleyeceği siyasetin ana hatlarını oluşturdu. İttihatçıların en önemli

isimlerinden Enver Paşa Harbiye Nazırlığına atandı ve ordunun örgütlendirilmesi için önemli adımlar attı.

23 Şubat 1914 tarihinde Kuşçubaşı Eşref, Enver Paşa ile yaptığı görüşmede, ülke birliğinin Türk ve İslam aleminin birliğinden geçtiğini ve ilk vazife sadıklarla hainlerin birbirinden ayrılması gerektiğini vurguladı. Bu temelde aylarca yapılan toplantılarda bir plan hazırlandı. Bu plana göre Anadolu'daki bütün Hristiyanlar tasfiye edilerek, Anadolu'nun türkleştirilmesi hedeflendi. Plan ilk olarak Ege'deki Yunanlılara karşı uygulandı. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce hayata geçirilen bu planın uygulamasında İttihat Terakkililer, hükümet ve ordu aktif olarak yer aldı. 1914 baharında Batı Anadolu'da saldırılar yoğunlaştı. İlk saldırılarla bu bölgedeki Yunanlıların büyük bir kesimi ya öldürüldü, ya da sürgün edildi. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra bu bölgeye ikinci bir saldırı yapıldı. Bu saldırı Alman General Liman von Sanders tarafından organize edildi. Bu saldırılarda yaklaşık 300 bin Yunanlı öldürüldü ve 450 bini de Yunanistan'a sürgün edildi.

2 Ağustos 1914 tarihinde yapılan bir toplantıda Teşkilat-ı Mahsusa'nın (İstihbarat Örgütü) yapılandırılması ve Seferberlik kararları alındı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına Kuşçubaşı Eşref getirildi. Seferberlikle birlikte Kuşçubaşı'nın "Hristiyanları tasfiyesi" planı uygulamaya girdi. Seferberlik kararıyla Türk dünyasının birleştirilmesi için çeteler oluşturuldu. Özellikle Doğu Anadolu'da faaliyet yürütecek olan bu çetelerin çoğunluğu mahkumlar, göçmen Türkler ve Kürt aşiretlerden oluşuyordu.

11 Kasım 1914 tarihinde Osmanlılar resmen girdikleri Birinci Dünya Savaşı döneminde Alman generalleri Osmanlı ordusunun en kilit görevlerini ellerine geçirdiler. İttihatçıların turanist düşüncesi ile Almanya'nın Hindistan, Orta Asya ve Kuzey Afrika Müslümanlarını birleştirerek İngiltere'nin etkisini azaltma stratejisi, birbiriyle paralel yürüyordu. Kasım 1914'ten itibaren devletin oluşturduğu çeteler Hakkari ve Van bölgelerinde yaşayan Doğu Süryanilere saldırmaya başladılar. Şubat 1915'ten itibaren Ermenilere yönelik ilk sürgün olayları başlatıldı. Başlarda sistematik olmayan saldırılar Mart 1915 tarihinde, İttihat ve Terakki Partisinin İstanbul'da yaptığı bir dizi toplantıyla, soykırımın sistemleştirilmesi kararı alındı. Bu karardan Alman yetkililer de haberdar edilerek plan uygulamaya geçildi.

Nisan 1915'te, Van'daki Ermeni ayaklanmasından sonra birçok şehirde Ermeni eşrafı ve aydını tutuklandı. 24-25 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'da yüzlerce Ermeni aydını ve önde geleni göz altına alındı. Tutuklananlar ya işkenceyle öldürüldüler, ya da göz dağı vermek amacıyla halkın gözü önünde idam edildiler. Mayıs-Ağustos 1915'te Ermenilere ve Süryanilere yönelik soykırım sistematik bir şekilde hayata geçirildi.

1915 Soykırımından Hemen Önce

Osmanlı'da ve İran'da Yaşayan Süryanilerin Nüfusu:

Urmiye bölgesi:	70.000
Hakkari ve Sınır bölgesi:	153.000
Sivas Vilayeti:	25.000
Harput Vilayeti:	5.000
Diyarbakır Vilayeti:	60.000
Van Vilayeti:	98.000
Bitlis Vilayeti:	15.000
Turabdin bölgesi:	200.000
Musul:	100.000
Sapna:	10.000
Zibar:	15.000
Botan:	5.000
Aşağı Pervari:	5.000
Urfa:	5.000
Siirt:	25.000
Toplam:	791.000

Kaynak: *Asur Soykırımı Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan*

Not: *Bağdat, Erbil, Kerkük, Basra ve çevreleri ile Kars, Antakya, Suriye ve Lübnan'daki Süryanilerin nüfusu bu istatistik verinin dışındadır.*

15 Nisan 1915 tarihinden itibaren Van, Bitlis ve Siirt bölgeleri, Mayıs 1915 tarihinden itibaren de Hakkari, Urmiye'deki Diyarbakır vilayetinde (Mardin, Turabdin, Urfa), Sivas, Malatya, Adıyaman, Elazığ, Adana, Antakya, Maraş, Antep, Erzurum, Kars ve diğer alanlardaki Süryani-Keldani-Asurilere karşı katliam uygulandı. Her ne kadar Asuri, Keldani ve Süryaniler bir çok bölgede Müslüman halkla içiçe yaşıyorlardıysa da Diyarbakır vilayeti ve etrafındaki alanlarda genellikle Batı Süryaniler, Van-Bitlis-Siirt alanlarında Keldaniler ve Van-Hakkari-Urmiye alanlarında Asuriler yaşıyordu. 1918 tarihine gelindiğinde Süryani Soykırımı tamamlandı.

1- Van, Bitlis, Siirt ve çevresindeki Katliam

Enver Paşa'nın kayınbiraderi, aslen Arnavut Hristiyanlarından bir devşirme olan, eski Van valisi Tahir Paşa'nın oğlu Cevdet Bey; Van, Bitlis, Başkale, Saray ve civarındaki katliam hareketini yönetti. Rus-İran sınırına başkumandan olarak atanan Cevdet Bey başta Saray ve Başkale'de yaşayan Asuri ve Keldanilerin hemen hemen tümünü öldürttü. Katliamdan kaçan bazı kadın ve çocuklar da dağlarda açlıktan

Siirt'ten göç eden Keldaniler (Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan)

öldüler. Enver Paşa'nın yetkisiyle Van'a genel vali olarak atanan Cevdet Bey Van'daki Hristiyanların kıyım hazırlıklarına başlandı. 15 Nisan 1915'de toplu bir katliama girişildi. Van civarındaki 16 Asuri ve Keldani köyü tamamen yakılıp yakıldı. Bunlardan 37 hanelik Haraşık köyünden 103 kişi, 32 hanelik Hinno köyünden 51 kişi, 22 hanelik Ermans köyünün yarısı, 50 hanelik Sıle köyünün ve 20 hanelik Harafsorik köylüleri tümü öldürülürken, 30 hanelik Raşan ve Ahdaca köylerinde kaçan kadınlar dışında hepsi öldürüldüler.

Van'ın Gavar ilçesine bağlı 20 Asuri ve Keldani köyündeki bütün erkekler öldürüldüler. Civar köylerden sonra sıra Van şehrindeki Hristiyanların katliamına geldi. 20 Nisan 1915'te başlatılan saldırıya karşı çoğunluğu Ermeni olan Van Hristiyanları direniş gösterdiler. Bir ay süren çatışmalarda Rus birliklerinin gelmesiyle Türkler geri çekildiler. Cevdet Bey çekilen güçlerini Bitlis yöresinde konumlandırdı.

Bitlis yöresinde 15.000 Süryani Katolik, Asuri, Keldani ve Ermeni yaşamaktaydı. Cevdet Bey burada "kasap birlikleri"ni oluşturarak Hristiyanların üzerine saldırttı. İkibin Keldani, birkaç yüz Ermeni ve birkaç Süryani Katolik dışında bütün Hristiyanlar öldürüldü ya da esir alındı. İki ay sonra Ruslar geri çekilince, Van kenti

tamamen yakılıp yıkıldı. İnsanların çoğu öldürüldü, bir kısmı da Rusya'ya kaçtı. Bitlis ve Van'dan sonra Cevdet Bey askerlerini Siirt ve civarındaki köylere yöneltti. Özellikle Keldanilerin yaşadığı Siirt'te katliam yapılırken, Keldani Kilisesi'nin Başpiskopos'u Aday Şer dağa kaçtı. Dağda askerler tarafından yakalanan Aday Şer 20 Haziran 1915'te öldürüldü.

2- Turabdin ve Çevresindeki Katliam

a) Hasankeyf, Gercüş ve Çevresi

5 Haziran 1915 tarihinde Midyat kaymakamının Hasankeyf (Süryanice'de Hasno d'Kifo) yöneticisi Ahmet Münir'e verdiği talimat üzerine bu alandaki katliam başlatıldı. Hükümet güçleri ve etraftaki Kürt aşiretlerinden Şkefte ağası Emin Hacı Abdullah liderliğindeki güçler Süryani ve Ermenilere saldırdılar. 500'den fazla Hristiyan aile imha edildi. Hasankeyf'ten sonra aynı katliamcılar civar köylerini de kırımdan geçirdiler. Difne, Ermun, Marvaniye, Barlat, Balane, Derhap, Baglet, Şufirnaze ve diğer köylerdeki Süryaniler öldürüldüler. Gercüş'te de bulunan Süryani ve Keldanilerin çoğunun başları aşiret ağası Yusuf Hasan Şemdin'in güçleri tarafından kesilerek Gercüş deresine atıldılar.

b) Nusaybin ve Çevresi

Nusaybin'de ilk önce Ermeniler ile Süryani Katolik ve protestanlar öldürüldüler. Geriye kalan Süryaniler 15 Haziran salı günü hükümet konağına toplandılar. Nusaybin dışına çıkarılan Süryaniler, Nirbo Dağrafşe'ye getirildiklerinde askerler tarafından tek tek kafaları kesilerek öldürüldüler. Böylece önemli bir Süryani merkezi olan Nusaybin 200 Süryani ailesinden tamamıyla temizlendi. Nusaybinden sonra çevre köyleri olan Helva, Düger, Mharkan, Hevelta, Gerkeşamo, Şelhumıye, Til Hatun, Gerdahol, Tılyavon (Gerşeran), Bayaza, Leylan, Hazne, Seruç, Girafşe, Grebya, Kanak, Kovel, Bazar, Til Hasan, Til Cihan, Gremira, Tilminar, Til Yakup, Gündük Şıkro, Tılışhır, Mhare ve diğer köylere saldırı başlatıldı ve insanların çoğu öldürüldü.

c) Midyat ve Çevresi

Katliam başlamadan önce Midyat'ta 7000 Süryani Ortodoks, 80 aile Süryani Protestan, 30 aile Süryani Katolik ve Ermeni ve 50 aile Müslüman yaşıyordu.⁹⁸

⁹⁸ Farman, Hori Sleman HINNO, sayfa 68

Katliam esnasında Süryani ruhanilerinden Papaz Afrem Sefer dini lider iken Hanna Sefer, İsa Zette de sivil liderlerdi. Bunların yanında Hırmız ailesi de önemli bir konuma sahipti. Hasankeyf katliamından bir gün sonra, 6 Haziran'da, katliam haberi Midyat'a ulaştı. Endişeye kapılan Midyatlılar kendilerini korumaya yönelik bazı hazırlıklar içine girdiler. 11 Haziran'da Midyat'ın kuzeyindeki Hapisnas köyü Kürt aşiretleri tarafından basıldı. 22 Haziran'da Midyat kaymakamı Süryanilerin silahlarını toplamak için askerlere emir verdi. Alay Komutanı Rauf Bey askerleriyle birlikte silahları toplamaya başladı. Ardından Protestan ve Keldani Süryaniler ile Ermeni erkeklerden oluşan 104 kişilik bir grup tutuklandı. Daha sonra hepsi Midyat yakınındaki Kefer Havvar'a götürülüp kafaları kesilerek öldürdü. 2 Temmuz'da Midyat kaymakamı Kürt ağalarından Hacı Beşir'e Kürt aşiretlerine katliam yapmak için emir verdi. Türk askerleri ve Kürt aşiretleri 3 Temmuz'da Salih, 4 Temmuz'da Bote ve civar köylerde vahşi bir katliam yaptılar.

16 Temmuz'da Midyat kaymakamının emriyle Midyat'ta ilk silahlar patladı. Ardından kaymakam Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Cizre Kürt aşiretlerine de haber saldı ve Süryanilerin önemli bir merkezi olan Midyat kuşatma altına alındı. Bütün bölgelerden takviye olarak gelen Kürtler Midyat'a girerek katliama başladılar. Binlerce insan kısa bir zamanda öldürüldü. Geriye kalan küçük bir kesim de dağılarak kurtuluşu başka köylere kaçmakta buldular.

Midyat'tan sonra etraf köyleri Arnas, Mzizah, Keferzi, Kafro, Yerdo, Binkelp, Heşterek, Zaz, Arbaye, Keferbe, Bsorino, Midın, Sare, Derkube, Şahirkan, ve etraftaki diğer köylere saldırılar başladı. Binlerce insanın öldürüldüğü bu katliamlarda Midyat'ın kuzeyinde bulunan köylere yapılan saldırılara Aliye Rammo ve aşireti, Latife Cimmo ve aşireti, Hıtto Haydaro ve aşireti, Osmane Selle ve aşireti, Yusuf Şemdin Ağa ve aşireti, güneyde de Hasan Haco ve aşireti, Saliha aşireti gibi büyük aşiretlerin yanında bazı köylülere de yer aldılar. Fakat Süryanilerin kendi köylerinde katledilmesini engelleyen bazı aşiret reisleri ve köylüler de oldu. Örneğin Zahuran Kürtlerinden Haco Ağa, Dakşuri aşiret reisi Çelebi Ağa, Mehmedo aşiretinden Aziz Ağa gibi önde gelen Kürt aşiret reisleri, yüzlerce Süryani'nin hayatını kurtarılmasında önemli bir rol oynadılar.

d) Kerboran (Dargeçit) ve Çevresi

Katliam haberi Kerboran'a civar köylerinden kurtulan bazı kişiler tarafından getirildi. Kerboran Süryanileri buna karşı tedbirlerini alarak köşklere sığındılar. Bu arada Kürt Rammon aşiret reisi Ali Rammo liderliğindeki güçleri Kerboran'ın etrafını sardılar. Köşklere sığınan Süryanilerin bir kısmı Nahiye müdürünün güvencesi altında

teslim oldular. Diğerleri ise direndiler. Teslim olanların hepsi öldürüldü. Direnenler ise yedi gün süren bir çatışma sonucu devlet güçlerinin de desteğini alan Kürtler tarafından öldürüldüler. Kerboran Metropolit Mar Entimos Yakup da başı kesilerek katledildi. Aynı aşiret reisi tarafından Kerboran'a yakın olan Mişte, Çelik, Zengan ve diğer köylerdeki bütün Süryaniler öldürüldüler.

e) Hazag (İdil) ve Çevresi

İdil'de katliama başlanmadan önce, İdil Metropolit Behnam Akravi civar köylerdeki bütün Süryanileri çağırarak katliama karşı örgütlenmelerini sağladı. Örgütlü bir tarzda hareket eden Süryaniler saldırılar başlamadan önce İdil'in etrafına bir duvar ördüler. Bu arada Cizre etrafındaki bütün Süryaniler katledilmişlerdi. 1 Temmuz'da civar köylerdeki Kürtler saldırıya geçtiler. Süryaniler birinci günde karşılık verince, ikinci gün daha büyük bir güçle saldırı devam etti. Sekiz gün ardı arkası kesilmeyen saldırılar sonucunda her iki taraftan çok sayıda kayıp verildi. Bu saldırıdan sonuç alamayan Kürtler geri çekilmek zorunda kaldılar. Kürtlerin başarısız olduğunu gören hükümet yetkilileri, Ömer Naci komutasında 8.000 asker ve ayrıca Nusaybin, Şırnak, Tilafer yörelerindeki Kürt aşiretleriyle birlikte, Alman topçuların da yer aldığı büyük bir güçle 1 Ekim 1915'te İdil'i kuşattılar.

Türk komutanları 3 Kasım'da saldırıya geçtiler. Topundan tüfeğine kadar her türlü silahın kullanıldığı bu saldırıda devlet güçleri de başarısız oldular. Süryaniler üstünlük sağlayarak, geceleri askerlerin içine sızıp bazılarını öldürdüler. 24 Kasım'a kadar devam eden çatışmaya Türk güçlerinin geri çekilmesiyle ara verildi. Bu saldırılarında da başarısız olan Türk ve Kürt güçleri Musul Eyaleti genel komutanı Halil Paşa'dan yardım istediler. Halil Paşa 15.000 kişilik bir askeri güçle Sami Bey'in komutasında İdil'in işgali için Midyat'a gönderdi. İdil Süryanileri bunu duyunca Musul Metropolit İlyas Şakir'e durumu bildirdiler. Metropolit İlyas Şakir de Musul'da bulunan Keldani Patriği Mar Amanuel'den yardım istedi. Ordu komutanıyla yaptıkları görüşmeler sonucu İdil üzerindeki işgal kaldırıldı. İdil'in çevresinde bulunan Ayinsare, Amirin, Dašta Dere, Handak Fokani, Handak Tahtani, Cariha, Tılbıl, Dilke, Hanaviya ve diğer birçok köyün Süryanileri öldürüldüler.

İdil'de olduğu gibi katliamdan kaçabilen bir çok insan Kilise ve manastırlarda saklanarak kendilerini korumaya çalıştılar. Turabdin'de birkaç yer bu şekilde kurtuluş merkezi haline geldi. Deyrsalib manastırı, Mor Gabriel manastırı, Mor Malke manastırı, Der Zafaran Manastırı, Bsorino köyü, Hah köyü ve bir direniş merkezine dönüşen Aynvert Köyü.

f) İzlo Dağı ve Rayite Köyleri

Mor Eliyo Manastırı

Mor Eliyo Manastırı, Süryani köyü olan İhvo'nun (Hebab) yakınlarındadır. Katliam haberi İhvo'ya vardığında köydeki Süryaniler kaçarak manastıra sığındılar. Daha sonra Midyat ve çevre köylerden kaçan bazı Süryaniler de Mor Eliyo Manastırı'na sığındılar. Manastır içinde bir komite kurularak genel gidişat ve yiyecek dağıtımı düzenleniyordu. Ağustos'un başlarında civar köylerden gelen çeteler manastırı onbeş gün boyunca abluka altına aldılar. Çıkan çatışmalarda sınırlı sayıda Süryani ve saldırgan çete öldü. Daha sonra saldırganlar geri döndüler.

Badıbe

Katliam esnasında Badıbe'de kırk Süryani ailesi yaşıyordu. Ağustos'un başında Kürt aşiretlerinden Hacılar, Alike Batte, Dömen, Çömeren, Dera Sürgeçi, Bonusra, Ömeryan, Alike aşiretleri ve Kuddur Beg komutasındaki devlet taburu Badıbe köyüne saldırdılar. Saldırıdan birgün önce bölgenin Kürt ağası Saruhan Ağa Badıbelilelere yardım ederek onları saldırıdan haberdar etti. Saldırıya hazır olan Badıbeliler ile saldırganlar arasında onbeş gün süren çatışmada onsekiz Süryani ile otuz saldırgan öldü. Badıbeliler Mor Malke Manastırın'dan gelen Süryaniler tarafından kurtararak manastıra götürüldüler.

Mor Malke Manastırı

Katliam haberi Süryani bölgesi olan Rayite köylerine ulaştığında Arbo, Harabale (Arkah), Sederi, Harabemişka, Aşağı Kafro, Badıbe ve diğer bölgelerden kaçan Süryaniler İzlo Dağı'nda bulunan Mor Malke Manastırı'na sığındılar. Mor Malke Manastırı'na sığınan Süryaniler katliamdan kurtuldular.

g) Deyrsalib Manastırı

Katliam haberi Deyrsalib köyüne yetişince, Deyrsalib Süryanileri köyde bulunan iki katlı kale şeklinde olan manastıra sığınarak bütün eşyalarını yerleştirdiler. Çelikli Ali Rammon aşiretinin yanında Bşeriye, Siirt ve Ramman'dan gelen Kürtlerle devlet güçlerinden oluşan 15.000 kişilik bir güç Deyrsalib'e saldırdı. Manastır etrafını saran katliamcılar ilk saldırılarında manastırı işgal edemediler. İkinci saldırılarında manastır duvarına dört merdiven yerleştirerek manastırı işgal etmeye çalıştılar. Bu saldırılar da boşa çıkarıldı. Üç ay süren saldırıda Deyrsalib düşmedi ve halkı direndi. En sonunda Şeyh Fethullah'ın arabuluculuğuyla silahlar susturuldu ve abluka kaldırıldı.

Katliamın durdurulmasına rağmen, Süryaniler üç yıl boyunca dışarıya çıkamadılar. Çünkü tek tek dışarıya çıkanlar bir daha geri gelmiyordu. Devlet, Süryanileri korumak amacıyla köye kırk kişilik bir askeri birlik yerleştirdi. Bunlarda Kürtlere yardım ederek Süryanilerin öldürülmesini sağlıyorlardı. Sonunda Hermes Kürt reisi Segfan Ağa ile birlikte Deyrsalib manastırının etrafını sardılar. Üç kişi dışında bütün Deyrsalibliler ve buraya sığınan diğer köylüler ateşin içine atılarak diri diri yakıldılar.

h) Aynvert Köyü Direnişi

Aynvert köyünde katliam döneminde ikiyüz Süryani aile yaşıyordu. Stratejik konumu itibarıyla Aynvert köyü diğer köylerden kaçan Süryaniler için adeta bir kurtuluş merkezi haline geldi. Midyat'ın etrafındaki bütün köylerden (Midyat, Hapinas, Keferze, Bote, Kafre, Benkelbe, Arnas, Mzizah ve hatta Hasankeyf, Farkin, Bşeri, Cizre ve diğer alanlardan) insanlar kurtuluşlarını Aynvert'de aradılar. Aynvert'e dışardan gelen yedi bin kişiyi korumak için savunma sistemi oluşturuldu. Midyat kaymakamı sıra Aynvert köyüne geldiği zaman bütün Kürt aşiretlerine ve Muhalmilere çağrıda bulunarak, iki tabur halinde biri Aynvert'e, diğeri de Enhil köyüne saldırması yönünde direktif verdi. Enhil ağası Aziz Ağa bu taburun Enhil'e gelmesini engelledikten sonra, bütün askeri güç Aynvert'e yöneldi.

Midyat Kaymakamı Turabdin Kürt aşiretlerini, Rammanlardan Ahmet Ağa, Selim Ağa ve aşireti, ayrıca Mardin çevresindeki Muhalmilerden 13.000 kişiyi her türlü silah ve malzemeyle donatarak Temmuz ortalarına doğru Aynvert köyüne saldırttı. Şiddetli bir saldırıya Süryaniler de karşılık verince durum kanlı bir çatışmaya dönüştü. Her iki taraftan da çok sayıda kişi öldü. Günlerce süren ilk saldırıda devlet güçlerinin atakları durdurulurken, geceleri de köydeki Süryaniler askerlerin içine sızarak kayıp verdiriliyordu. Karşılıklı çatışma yüzlerce askerin ölümüne neden olurken, birçok Süryani de hayatını yitirdi. Aynvert köyünün direnişini kıramayacaklarını anlayan devlet güçleri Diyarbakır ve Mardin'den yardım istediler. Diyarbakır valisi Raşit ve Mardin muhafızı Bedri tarafından her türlü yardım sağlandı. Ayrıca onlara yeni takviye birlikler ve bir de top gönderildi. Çatışmalar giderek şiddetlendi ve ölü sayıları arttı. Süryanilerin cephaneleri ise sürekli azalıyordu. Aynvert direniş komitesi başkanı aslen Mzizah'lı olan Mesut, bütün köydeki bakırdan olan eşyaları eritip mermi yapılması için çağrıda bulundu. Kadınlar cephe arkasından mermileri hazırlarken erkekler ön cephede çatışmaları sürdürdüler. Kürtler bu durumu kaymakama iletince kaymakam Dara şeyhini Aynvert'e göndererek teslim olmalarını, buna karşı canlarının bağışlanacağını söyledi. Süryaniler onun sözüne güvenmediler ve teslim olup topluca ölme yerine, direnişe devam kararı aldılar. Teklifleri reddedilince, saldırganlar üç gün süren yeni bir saldırıya başlattılar.

Bu saldırıdan da sonuç alınmayınca durum Mardin amirine bildirildi. Mardin amiri Müslüman şeyhlerinin gerçekleştiremediği ateşkesi Mardin papazı ve rahibinin arabuluculuğuyla sağlamaya çalıştı. Aynvertliler bunları da geri çevirip teslim olmayınca saldırılar tekrar alevlendi. Her iki tarafta da bitkinlik ve zayıflama başladı. Sonuçta direnişi kıramayan devlet güçleri Süryanilere ateşkesin sağlanması için güvendikleri bir şahsiyetin arabuluculuğunu kabul edeceklerini bildirdiler. Süryaniler de sadece Ayinkaf şeyhine güvendiklerini ve onun önereceği her anlaşmayı kabul edeceklerini açıkladılar. Üç gün sonra Ayinkaf şeyhi Fethullah köye geldi ve Süryanilerle görüştü. Daha sonra devlet güçleri ve Kürtlerle görüşerek bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre; Süryaniler silahlarını şeyhe teslim ettiler ve devlet güçleri de köyü terkettiler. Böylece Aynvert kuşatması kaldırıldı ve çatışmalar sona erdi.

Soykırım resmen sona erdirilmesine rağmen büyük çaplı katliamlar 1918 yılına kadar devam etti. Açlık ve hastalıklar her tarafı sardı. Savaşın kurtulan çocukların çoğu ya kurtuldukları Kürt evlerinde Müslümanlaştırıldılar, ya da açlıktan öldüler. Köylerde kurtulan tek tük insanlar da açlık ve hastalıkların önüne geçebilmek için uzak yerlere gidip iş aradılar. Almanların kurmaya çalıştıkları demiryolları Süryaniler için bir iş alanı oldu. Diğer yandan Musul, Suriye ve Lübnan'a büyük göçler oldu. Geriye kalanlar ise daha yıllarca sürecektür Kürt saldırıları ve yağmalarıyla baş başa kaldılar. 1915-1918 yılları arasında Kürt aşiretleri ve devlet güçlerinin yeni saldırıları sonucunda, özellikle Sayfo döneminde direnişe öncülük eden birçok Süryani öldürüldü.

Bölümle ilgili kaynak için ayrıca bkz: Katliamlar, Direniş, Korumacılar: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hristiyan İlişkileri; David Gaunt, Sayfa: 61, 68, 129, 181, 257-276, 283-286, 277, 581, 597.

Katliam Döneminde Turabdin'deki Süryani Köy ve Aileleri

Nusaybin ve çevresi		Midyat ve çevresi		Kerboran-Gercüş ve çevresi		Bethzabday, Cizre ve çevresi	
Köy	Aile	Köy	Aile	Köy	Aile	Köy	Aile
Nusaybin	100	Midyat	1500	Kerboran	500	Cizre	1250
Helva	40	Enhil	480	Mişte	40	Bethzabday	1000
Guger	50	Hapisnas	100	Çelik	20	Temerze	20
Mharka	15	Arnas	70	Zengan	30	Zinavrah	20
Hvelta	20	Mzizah	70	Gercüş	90	Beth İshok	20
Gerkeşamo	30	Keferzi	160	Hasankeyf	500	Hedil	20
Şelhuriye	50	Aynvert	200	Ermun	20	Kefşinne	25
Tilhatun	50	Bote	315	Marvaniye	20	Garisa	20
Gerdahol	20	Kafro Elayto	80	Barlat	20	Espis	300
Gerşeran	20	Erdo	70	Balane	5	Aynsare	60
Beyaza	50	Binkelp	30	Derhap	1	Kevkap	40
Leylan	15	Keferbe	70	Baglet	4	Babıka	60
Hazna	15	Hah	100	Şufirnase	1	Amirin	250
Seruç	30	Beth Kustan	120	Derdil, Pepare, İloz, Gulike, Narkatin, Derikfan, Karkenne, Havre, Hmelin, Karmut Harabebana, Difne?		Deşta Dere	20
Gerafşe	40	Heştrak	20			Handak Fokani	30
Grebya	20	Derkube	10			Handak Tahtani	10
Kanak	50	Şehirkan	20			Tılıl	55
Koval	20	Bsorino-Sare	200			Dilke	105
Bazar	20	Miden	350	Toplam	1251	Hanaviya	40
Tilhasan	15	Zaz	200	İzlo Dağı-Bethşire köyleri		Cariha	20
Tilcihan	15	Deyrsalib	70			Mazre	30
Gremira	70	Arbaye	30	Köy	Aile	Tandar	35
Tilminar	10	Ahlah (Halah)	4	Arbo	70	Barabayt	50
Tilyakup	10	Toplam	4269	Sederi	20	Mir Aziz	45
Gündük Şükro	50			Arkah	70	Hayaka	60
Tılışhır	10			Harabemişka	20	Toplam	3585
Mhare	50			Kafro	30		
Toplam	885			Ihvo	40		
				Bethdebe	40		
				Toplam	290		
Genel Toplam: 10280							

Birçok köy ve aile sayısı tespit edilememiştir.

i) Mardin ve Çevresi

Bnebil

Bnebil’de 150 Süryani ailesi yaşıyordu. 9 Haziran’da 5000’e yakın Kürt Bnebil köyüne saldırdı. Köydeki Süryanileri korumak için yerleşen on asker hiç bir müdahalede bulunmadılar. Bnebilliler askerlerin birşey yapmadığını görünce kendilerini korumak için baltalarla saldırganlara saldırdılar. Saldırganları uzaklaştırmayı başaran Bnebilliler geri dönünce köydeki askerlerin ve Kürt ağası Halil Ghazale’nin pususuna düştüler. Askerler onları silahsızlandırdıktan sonra üzerlerine ateş açtılar. Bu saldırı esnasında altı Bnebilli’yi öldürdüler. Saldırıdan kurtulan Bnebilliler Deyrulzafaran Manastırı’na kaçtılar.

Dara

Haziran’ın başında Dara köyünün ağası, şeyh ve Ahmed Halil köydeki 25 erkek Süryaniyi çağırarak onları şehir dışına çıkardılar. Bir kadınla birlikte hepsi köy dışında öldürülerek bir kuyuya atıldılar.

Mahsarte (Ömerli)

2 Temmuz’da Hüseyin ve Şindi denetimindeki güçler Mahsarte’deki Süryanilere saldırdılar. Köyün 30 erkeğini bağlayarak bir kuyunun başında öldürdüler. Köyün geri kalanlarından bazıları Deyrulzafaran’a sığınırken, bazıları da Bafaue köyüne kaçtılar. Bafaue köyüne kaçanların hepsi öldürüldü. Mahsarte’nin kadınları ise Müslüman kadınları tarafından kurtarılarak Mardin’deki Kırk Şehit Kilisesi’ne götürüldüler.

Bafaue

4 Haziran’da Kürt güçleri Bafaue köyüne saldırdılar. Saldırganlar köyü yağmaladıktan sonra köyün Süryanilerini öldürdüler. Köyün papazını diri diri yakarak öldürdüler. Bafaue’de sadece birkaç kişi sağ kurtuldu.

Bkhireh

Bnebil katliamından geri dönen Halil Ghazale Bkhireh köyündeki Süryanileri yanına çağırarak onları Deyrulzafaran’a götüreceğini söyledi. Yolda onbeş erkeği öldürttü, kadınları da yanına aldı. Kaçmayı başaran bazı kadınlar Deyrulzafaran’a giderken, diğerleri ise öldürüldüler.

Mansuriye

11 Haziran Çarşamba günü Mansuriye köyündeki Müslümanlar köylüleri olan Süryanilere saldırdılar. Mansuriye’deki Süryanilerin çoğu öldürüldü, bir kısmı da Mardin’den gelen askerler tarafından kurtarıldı. Katliamdan kurtarılan Süryanilerden kırk kadın daha sonra tekrar öldürüldü.

Kussur

Kussur köyü 400 aileden oluşan bir Süryani köyüydü. Katliam esnasında köyü korumak üzere Kussur'a 120 asker yerleşmişti. 12 Haziran Cumartesi akşamı etraf köylerden gelen Kürtler ve Araplar Kussur'a saldırdılar. Köydeki askerler de saldırganların tarafını seçtiler ve beraber köyü yakıp yağmalayarak Süryanileri öldürdüler. Bu saldırıda 1700 Süryani öldürüldü, geriye kalanlar ise Mardin'e kaçtılar.

Kılıt

3 Haziran'da civar köylerdeki Müslümanlar Kılıt köyünü kuşattılar. Köylülerin çoğu öldürüldü, bazı kadınlar da çarpmıha gerildi. Ayrıca Sur köyündeki Süryaniler de katledildiler.

Deyrulzafaran Manastırı

Deyrulzafaran Manastırı civar köylerden kaçmayı başaranlar için bir kale olmuştu. Civar köylerini Süryanilerden temizleyen Müslüman güçleri, 4 Temmuz'da Deyrulzafaran Manastırına saldırdılar. Bunun üzerine gelen askerler, saldırganları oradan uzaklaştırdılar. Deyrulzafaran'a sığınan Süryanilerin yarısından çoğu da açlık ve hastalıktan öldü.

1914-1918 Yılları Arasında Öldürülen Süryaniler (Ortodoks) Hakkında Metropolit Mar Afrem Barsaum'un İngiltere Başbakanına Gönderdiği Liste

DİYARBAKIR BÖLGESİ

- Merkez	5.379
- Silvan	1.195
- Lice	4.706

BİTLİS	850
---------------	------------

URFA BÖLGESİ

- Merkez	340
- Viranşehir	1.928
- Siverek	5.725

TURABDİN

- Mardin	5.815
- Savur	6.165
- Nusaybin	7.000
- Cizre	7.510
- Midyat	25.830

- Kerboran	3.500
- Derik	350
Siirt	650
GARZAN	5.140
BIŞERİ	4.481
ŞİRVAN	1.870
PİRVET	1.880
TOPLAM	90.314

3- Hakkari, Urmiye ve Çevresindeki Katliam

Katliam Hakkari bölgesinde diğer alanlara göre daha erken başladı. 22 Ağustos 1914'te Doğu Havari Kilisesi (Asuri) patriği Mar Şemun, Van Türk valisi tarafından çağırılarak savaşta yanlarında yer almalarını ve Ruslara karşı tavır sergilemelerini istedi. Buna karşılık, vali esir olan Asurileri serbest bırakmayı ve okullarını tekrar açma gibi birçok vaadlerde bulundu. Patrik XXI. Mar Şemun Benyamen merkezi Koçanes'e döndükten sonra her tarafa haber göndererek, Osmanlı yetkililerinin emirlerini titizlikle uygulamalarını istedi. Asuriler bu karara bağlı kalırken, Osmanlı devleti diğer taraftan bölgedeki Kürt halkını onlara karşı kışkırtmaya başlamıştı. Böylece Türk-Pers sınırında bulunan Tergavar ve Margavar bölgesinde Kürtlerin saldırıları yer yer başladı.

Kasım 1914'te Osmanlılar savaşa girince, devlet yetkilileri Kürtlere Başkale yakınlarında olan Albak vadisindeki Asurilerin köylerine saldırımları yönünde emirler verdiler. Kürtler Bala, Şemdin, Kala, Khanasis, Gavar ve başka Asuri köylerini yağmalayıp talan ederek insanların katliamdan geçirdiler. Saldırıları gittikçe daha planlı ve sistemli bir durum kazandı.

Katliam Rusların denetimine giren Urmiye bölgesinin Aralık 1914'te Türklerin saldırısına uğramasıyla İran tarafında da başladı. Düzenli Osmanlı ordusu ile beraberindeki Kürt güçleri sınırı geçerek Tergavar'daki Asuri ailelerine saldırdılar. Urmiye'ye yaklaşan Osmanlı-Kürt güçleri ayrıca bölgedeki Şii Müslümanlara da çağrıda bulunarak Cihad'da yerlerini almalarını istediler. Bölgede sadece ismen varolan Ruslar, Asurilere kendilerini korumak için iki bataryalık silah verdiler. Her ne kadar Asuriler direndiselerde, saldırıda bulunan güçleri durduramadılar. Osmanlı güçleri Urmiye'nin bir mil uzağındaki Karbaş köyünü işgal ettiler. Bu sırada Asurilerin yardımına gelen Rus birlikleri Urmiye ve köyleri üzerindeki işgale son verdiler. Bu saldırıda büyük darbeyi Kürtler aldı. Enver Paşa'nın komutasındaki Türk ordusu Ocak

1915'te Batum'a saldırınca Rus ordusu bu alana geri çekilmek zorunda kaldı. Rusların desteğiyle birkaç gün önce başarı elde eden Asuriler düşmanlarıyla başbaşa kaldılar.

1915 başlarında Urmiye ve çevresinde 70.000 Asuri yaşıyordu. Rus-Türk savaşından sonra 02 Ocak-10 Şubat 1915 tarihleri arasında, bu yörede Türklerden destek alan kesimler 70 Asuri köyünü yıktılar ve 1000 kişiyi de katlettiler. Ayrıca 25.000'i de panik içinde Rusların egemenliğindeki bölgelere göçettiler. Bunlardan 6000'i yolda yaşamını kaybetti. Birçok kişi de bölgede bulunan Amerikan ve diğer misyon merkezlerine sığındılar. Çarlık Rusyası'na yetişen Asuriler Moskova, Petersburg, Farog, Korsk, Ormavir, Rustov, Karkov, Kiev, Nejeni ve diğer kentlere dağıldılar. İran tarafında da yer yer katliamlar oldu. Örneğin; Gulpaşın'da içlerinde Metropolit Mar Dinha'nın da bulunduğu 60 kişi ve Karbaş yakınlarında 70 kişilik bir grup Kürtler tarafından öldürüldü.

Hakkari'de yapılan saldırılar Asurileri önlem almaya zorladı. Hristiyanların imhasına yönelik ciddi saldırıların başladığını gören Mar Şemun, her an saldırının Hakkari tarafına sıçrayabileceği endişesiyle Koçanes'deki merkezini terkederek, dağlık alanda bulunan Diz aşiretinin bölgesine yerleşti. 1915 ilkbaharında olayların gelişmesine paralel olarak somut ittifak adımların atılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu arada Rus işgali giderek güneye doğru gelişti. Van şehri Nisan ayında Rusların denetimine geçti. Ruslar Van'dan Başkale ve Hakkari Asurilerine çağrıda bulunarak, Osmanlıların başlatmış olduğu "Cihat" çağrısına karşı ayaklanmalarını istedi. Rus güçleri komutanı; Kafkas Ordu Komutanlığı'ndan Mar Şemun'a bir mektup getirip, Rusların isteklerini aktardı. Bu mektupta Rus güçlerinin Asurilere, Osmanlı egemenliğinden kurtulmaları için yardım edeceği ve savaşı başarıyla yürütebilmeleri için de silah gönderileceği bildiriliyordu. Aynı anda Ruslar Urmiye bölgesini tekrar denetimleri altına alarak Türklerden geri aldılar. Osmanlıların Ermenilere karşı başlattığı soykırım bir yandan ilerleyerek Asuri bölgelerine de yaklaştı.

Albak bölgesinde Asuri köylerine yapılan saldırılardan sonra Osmanlılara artık güvenemeyen Asuri aşiret reisleri 10 Mayıs 1915'te Diz'de toplanarak, Türklerle olan ittifaklarını bozma yönünde görüşlerini bildirdiler. Patrik Mar Şemun'da maliklerin görüşüne katılınca, Rusya ve müttefiklerinin yanında yer aldıklarını açıklayarak, halka silahlanma çağrısı yapıldı. Patrik Van valisine şöyle bir mektup yazarak ilişkileri kopardı: "*Serbest bölgelerde, Tiyyari, Thuma, Jilo, Baz, Şitazin ve Diz'de kardeşlerimizin uğradığı katliam ve zulümler sonucunda Türk hükümeti ile siyasi ilişkilerimizi kesmek zorundayız*".⁹⁹ Asuriler Osmanlı hükümetiyle ilişkilerini kesmeleri üzerine, Osmanlı güçleri Hakkari ile Van bölgelerini çembere aldılar. Bu nedenle Mar Şemun Rus diplomatik temsilciliklerine acil bir mektup göndererek

yardıma istedi. Bu sırada Ruslar Van'a geri çekildiler. Asuriler ise Hakkari dağlarında kendi kaderlerine terk edildiler. Kürt aşiretleri fırsattan yararlanarak Asurilere saldırmaya başladılar. Eski Patriklik merkezi olan Koçanes yağmalandı ve yerle bir edildi. Haziran 1915'te bölgede hareketlilik başladı. Ruslardan sadece biraç tüfek ve mermi alan Asurilere karşı Kürt güçleri ve Musul'dan harekete geçen Türk güçleri Hakkari bölgesine saldırdılar. Haziran'ın sonlarına doğru Musul Türk ordusundan destek alan Bervari Kürtleri, Aşağı Tiyyari bölgesindeki Lizan vadisine hücum ettiler. Çölemerik Kaymakamı'nın yönetimindeki Artuş Kürtleri de Çumba'yı tehdit ettiler. Zap'ın diğer tarafında Çal ağası askeri gücünü Salabekan ve Thuma'ya karşı ayağa kaldırırken, eski bir Asuri düşmanı olan Soto Ağa (Oramar lideri) Cilo ve Baz bölgelerine karşı aşiret gücünü harekete geçirdi. Soto Ağa Zir köyünden erkekli kadını 70 Asuri'yi esir alarak idam etti.

Şikak Kürt aşiret reisi Sımko Ağa da Ertuş'tan Yukarı Tiyyari'ye doğru harekete geçerek, birkaç gün süren çatışmalardan sonra bir Asuri köyünü ele geçirdi ve köylülerin çoğunu öldürttü. İlk çatışmalarda ağır kayıplar verilmesine rağmen Asuriler fazla bir alan kaybetmediler. Lizan vadisinde sadece Aşıta köyü işgal edildi. Cilo ve Salabekan'a yapılan saldırı geri püskürtülerek saldırganlara ağır kayıplar verildi. Beş gün sonra saldırılar tekrarlanınca Zap kıyısındaki Mar Sava yakınında büyük çatışmalar yaşandı. Buradaki köprü bir iki kez el değiştirdikten sonra, en son Kürtlerin eline geçti. Bir hafta süren savaş, Asurilerin Zap'ın sağ kıyısındaki bölgeleri kaybetmeleriyle sonuçlandı. Bu çatışma sonunda Mar Şemun Diz ve Gavar'ı ziyaret ederek, Van ve Urmiye'deki Ruslarla ilişki sağlamaya çalıştı.¹⁰⁰

Bu arada Mar Şemun Rus yetkililerine sürekli yardım çağrısında bulunuyordu. Mektupların birinde şunlar yazılmıştı: *"Halkımız iki aydan fazla bir süreden beri Kürtlere ve Musul valisi komutasındaki Türklere karşı savaştığını bildirmeliyim. Türkler köylerimizi ele geçirdiler, sonra da yaktılar. Şimdi bütün Asuriler Tiyyari, Thuma ve Diz dağlarına çıktılar. Orada açlıktan ölüyorlar. Mermilerimiz bitmiş, kuşatma altındayız ve ne yapacağımızı bilemiyoruz. Bize güçlerinizi göndermenizi İsa Mesih adına rica ediyoruz."*¹⁰¹

Bu isteklere karşı Ruslar 400 kişilik bir Kazak grubunu yardıma gönderdiler. Fakat bu grup yolda Kürt Oramar aşiretinin lideri Soto Ağa tarafından pusuya düşürülerek imha edildi. Mar Şemun Ruslardan gereken yardımın çabuk gelemeyeceğini düşünerek malikleriyle toplandı ve Hakkari vilayetindeki bütün Asurileri dağlara çıkarmayı ve Mar Şemun'un bizzat Rus komutanıyla görüşmek üzere İran'a gitmesi kararlaştırıldı. Böylece 50.000 Asuri dağlara çıkarıldı.

100 Our Smallest Ally, W.A. Wigram, sayfa 14-15

101 Üçüncü Dünya Ülkelerinin Sosyo-ekonomik Yapısının Tahlili, Y. Klerye, sayfa 36

Ardından Kürt gruplarınca desteklenen Türk güçleri Musul'dan aşağı Tiyyari yönünde saldırı başlattılar. Bu saldırıya Musul valisi Haydar Paşa komuta ediyordu. Otomatik silah ve toplarla düzenlenen bu saldırıyla eş zamanda, Çölemerik kaymakamı Ertuşi aşiretinin yardımıyla Yukarı Tiyyariye'de yöneldi. Üstün bir güçle Asurilere yapılan saldırı sonucu büyük bir çatışma meydana geldi. Mar Şemun'un getirdiği silahlar etkince kullanıldı. Marsava köyü yakınlarında saldırganlara büyük darbe vuruldu ve Türk-Kürt birlikleri oradan uzaklaştırıldılar.

Asurilerin kolay kolay teslim olmayacaklarını anlayan ve saldırılarında başarısız olan Türk yetkilileri yeni tehdit yöntemlerine ve şantajlara başvurdular. Musul valisi Haydar Paşa Mar Şemun'un İstanbul'da okuyan kardeşi Hürmüz'ü esir alarak Musul'a getirtti. Patriğe savaşı durdurmadığı takdirde esir alınan kardeşinin öldürüleceğini bildirdi. Buna karşılık Mar Şemun yazılı cevabında bu şantajlara boyun eğmeyeceğini vurguladı. Bunun üzerine Musul valisi Patriğin kardeşi Hürmüz'ü idam etti.

Ağustos 1915'te Thuma, Tiyyari, Cilo ve Baz alanları saldırıların hedefi oldular. Bu bölgeler yakılıp yıkılarak tamamıyla harabeye çevrildiler. Evler yakıldı, su kanalları tahrip edildi, Kiliseler yağmalanıp yıktırıldı. Sadece Cilo'da kırk Kilise yağmalandı. Cilo'da bulunan Mar Zaya Kilisesi tarihinde ilk defa yağmalandı. Yağmalanma esnasında 17. yüzyılda Nesturi rahipleri tarafından Çin'den getirilen birçok değerli vazo da kırıldı. Bu saldırı esnasında yağmacıların başını Şıkak Kürtlerinin ağası Sımko Ağa'nın oğlu çekiyordu. Ülkedeki bütün Kiliselerin yıkılmasını arzulayan bu genç ağa, Kilisenin kapısında başından aldığı bir kurşunla öldü.¹⁰²

Asuriler Türk ve Kürt birlikleri tarafından tam anlamıyla bir çember içine alındılar. Yaz aylarında yüksek yaylalarda geçimlerini sağlamak o kadar zor değildi. Fakat sonbaharda ve özellikle kışta 3.000 metre yükseklikteki dağlarda yaşamak olanaksızdı. Türkler de bunu bildikleri için havanın tamamen soğumasını beklediler. Ruslardan istenilen yardımlar gelmeyince, Mar Şemun İran'da bulunan Rus yetkililerin yanına gitmeye karar verdi. Mar Şemun ve korumaları yolculukları esnasında her ne kadar birçok kez Kürt çetelerin saldırısına uğradırlarsa da Salamas'a varabilmeyi başardılar. Salamas'ta Rus yetkilileriyle görüşen Mar Şemun bir yardım görmedi. Ardından Lizan'dan Malik Hoşaba'nın Tebriz'deki Rus Konsolosluğu'na gönderilmesi kararı alındı. Fakat Rusların buradaki yanıtı da olumsuz oldu. Bununla birlikte Ruslar, Patriğin hayatını kurtarmak için Rus güçleriyle birlikte kalmasını ve diğer Asurilerin Hakkari vilayetinden ayrılarak İran yönüne gitmelerini önerdiler. Çünkü Rus Komutanlığı Asurilerin İran'a sınır olan bölgede Türklere karşı bir engel olarak daha çok yararlı olacağını düşünüyorlardı.

102 Our Smallest Ally, W. A. Wigram, sayfa 17

Asurilerin yaşadığı Hakkari Dağları

Mar Şemun Rusların yanlarında kalma çağrılarını reddederek, kaderini halkıyla paylaşmak için Hakkari'ye geri döndü. Kışı beklemek dağdaki bütün Asurilerin ölümü anlamına geliyordu. Bu yüzden tek çare, Hakkari dağlarından İran'a göç etmek oldu. Erkeklerin askeri disipline sahip olmamaları, işlerini daha da güçleştirdi. Çünkü hem kadın, çocuk ve hayvan sürülerini dağ geçitlerinden aşağı inmelerini sağlamaları, hem de etraftan gelebilecek saldırılara karşılık vererek kendilerini korumaları gerekiyordu. Kürtler İran'a giden doğu geçidinde mevzilenerек Asurileri karşıladılar.

Bu yüzden hızlı bir inişle ters istikamette gitmeye karar verildi. Plana göre Diz ve Çal'da bulunan iki vadiden inip ardından Zap nehrini geçerek, üzerinden geçtikleri köprüleri sonra yıkacaklardı. İki tabur halinde hareket eden Asuriler daha sonra Bervar'da buluşacaklardı. Koçanes'in kuzeyinde ve Albak'tan bir gün uzakta bulunan Bervar'da Ruslardan yardım alınacağı düşünülüyordu. Yol güzergahı boyunca Türkler ve Kürtler iki tabura saldırdılar. Asuriler taburları için sıkı bir koruma sonucu bütün yönlerden gelen saldırıları durdurabildiler. Tiyyari, Thuma, Çal, Çölemerik, Koçanes, Riş, Gedone, Biban'dan sonra Albak yakınlarında iki tabur birleşti. Buradan İran'a geçiş esnasında bölgenin Kürt ağası Ömer Bey'le şiddetli bir çatışmaya girildi. Geçmelerine izin vermeyen ve Mar Şemun'un teslim olmasını isteyen Ömer Bey'e Asuriler silahla karşılık verdiler. Bu çatışmada Ömer Bey öldürüldü ve gücü dağıtıldı. Böylece Hakkari'den İran'a başlayan göç yolunda birçok Asuri'nin ölmesine rağmen, Salamas'a varıldı. Saldırıların yanında meydana gelen tifo ve kolera gibi salgın hastalıklar da ölüm oranının artmasında etkileyici oldu.

Bu arada İran’da bulunan Rus komutanı Jabranozobov Mar Şemun’u ziyaret ederek ona Başkale’de kalmasını önerdi. Daha sonra da Rus komutanlığı Asurileri İran sınırında bir kalkan olarak kullanmasını hesapladığı için İran’a geçmelerine izin vermedi. Böylelikle Asuriler ikinci kez son derece güç bir duruma düştüler. Rus yardımı alınmaması üzerine Mar Şemun, Alman büyükelçiliğine bir mektup yazarak, bu konuda onları bilgilendirmek üzere bir heyeti Tahran’daki büyükelçiliğe gönderdi. Bu ilişki Rus tarafında doğrudan bir tepkiye neden oldu. Rus Konsolos yardımcısı F. Basil Nikitin ülkesinin Dışişleri Bakanlığı’na hemen bir telgraf çekerek şunları bildirdi: „*Mar Şemun memnun değildir. Çünkü onu Türkiye ile savaşa sürükledik, sonra da ona yardım etmekten kaçındık. Bununla onun halkını çıkışı olmayan bir yolda bıraktık. Bu yüzden iki temsilcisini Türkiye ile barış istemek üzere Tahran’daki Alman büyükelçisine göndermeye karar verdi. Bu gibi hareketler Kürdistan’daki işlerimizi oldukça karmaşık hale getirecek. Çünkü bununla bize sadık bir adam yerine, cesur savaşçılardan oluşan 40.000 kişilik bir orduya komuta edecek, açıkça bize taraf olmayacak bir lider kazanmış olacağız.*” Bunun üzerine Ruslar tekrar Asurilere yardım etme kararını aldılar. Ruslar ile Asurilerin dostluğu Kafkas Rus ordusunun komutanı prens Nikolay Nikolayevic’in Mar Şemun’u Tiflis’e görüşmeler yapmak üzere davet etmesiyle güvenceye alındı.

**Asuri-Keldani Delegasyonun 1920 Yılında Paris Barış Konferansına
Sundukları Rapora Göre 1914-1918 Yılları Arasında Öldürülen
Asuri-Keldani-Süryaniler**

URMIA VE ÇEVRESİ	40.000
VAN BÖLGESİ	80.000
ELAZIĞ BÖLGESİ	15.000
BITLİS BÖLGESİ	38.000
ADANA VE ÇEVRESİ	5.000
DIYARBAKIR BÖLGESİ	63.000
URFA BÖLGESİ	9.000
TOPLAM	250.000

Kaynak: *Asur Soykırımı Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan*

G- İRAN'DA ASURİLERİN DİRENİŞİ VE TRAJEDİSİ

Mar Şemun ve beraberindeki aşiretler Hakkari ve çevresinden İran'a göç ettikleri zaman Kafkas Rus ordusunun komutanı Nikolay Nikolayevič Patriği resmi olarak Tiflis'e davet ederek birçok konuyu tartıştı. Patrik için Tiflis'te resmi karşılama merasimi yapıldı, gazeteler onun fotoğrafını ve hayatını yayınladılar. Ayrıca bu yayınlarda Asurilerin tarihinden de bazı pasajlara yer verdiler. Bir gün sonra da prens patriği resmen kabul ederek, ona Rusya'nın en yüksek nişanlarından birini taktı. Bu görüşmeler esnasında Ruslar Asur Devleti'nin kurulmasını kabul ettiler. Yine bu görüşmede Asurilerin, Rus askeri güçleri bünyesinde "Ulusal" bir ordu kurmaları üzerinde anlaşmaya varıldı. Ruslar, güçlerini İran'dan çekmeyeceklerine dair söz verdiler. Ayrıca Ruslar patriğe aylık 500 ruble, her yetişkin Asuri'ye 6 ruble, her çocuğa da 3 ruble aylık maaş ödeyeceklerdi.

Rusya Bakanlar Kurulu bu anlaşmaları onayladıktan sonra, Asuriler, müttefik olarak kabul edildiler. Görüşmeler esnasında Rus Çarı II. Nikolay, patriğin ve halkının en kısa zamanda ülkesine muzaffer bir şekilde dönme dileklerini içeren bir telgraf gönderdi. Patrik İran'a döndükten sonra ilk Asur Piyade Birliği oluşturuldu. Düzenli Asur ordusunun oluşturulması münasebetiyle Rus Çarı ikinci telgrafi göndererek, Patriği bu büyük olaydan dolayı kutladı. 1916 yılı Asur askeri güçlerinin giderek arttığı yıl oldu. Ocak 1916'dan 1917 ilkbaharına kadar Urmiye bölgesi, Rus himayesi altında, tamamıyla İran yönetiminden koptu.

Asur birlikleri bu süre içinde birçok çatışmalara katıldılar ve üstün başarılar sağladılar. Asur askeri birlikleri Başkale yakınlarındaki Masir ve Veharik bölgelerini ele geçirirken büyük bir başarı gösterdiler. Daha sonra Oramar ve Şemdinan'da Türklerin 9. Tümen'ine destek veren Kürtlere karşı başarılı muharebeler gerçekleştirdiler. Askeri başarılarından dolayı birçok Asur askeri Rus savaş nişanını aldı. Ruslara karşı savaşılan Kürtlere yönelik görevlendirilen Asur birlikleri aynı zamanda Türk güçleri arasındaki haberleşmeyi de kesmekle görevlendirildiler. Bunun için Mayıs 1916 tarihinde Asur birlikleri Başkale, daha sonra da Hakkari vilayeti yönüne doğru saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar sonucu Türk ve Kürt güçleri Oramar, Çal, Thuma ve diğer bölgelerden çekildiler. Bu gelişmeden sonra Asur birlikleri üç tabura ayrıldı. Birinci tabura Patrik'in kardeşi Davut, ikincisine Yukarı Tiyyari'den Malik İsmail ve üçüncüsüne de Cilo'dan Malik Andriyos komuta etti.¹⁰³

Ortadoğu'nun geleceğini büyük ölçüde belirleyecek olan bir gelişme de, İngiliz askerlerinin Mezopotamya'ya ayak basması oldu. İngilizler Güney İran'daki petrol kuyularını ve rafinelerini korumak ve Musul ile Kerkük'te yeni bulunan petrol

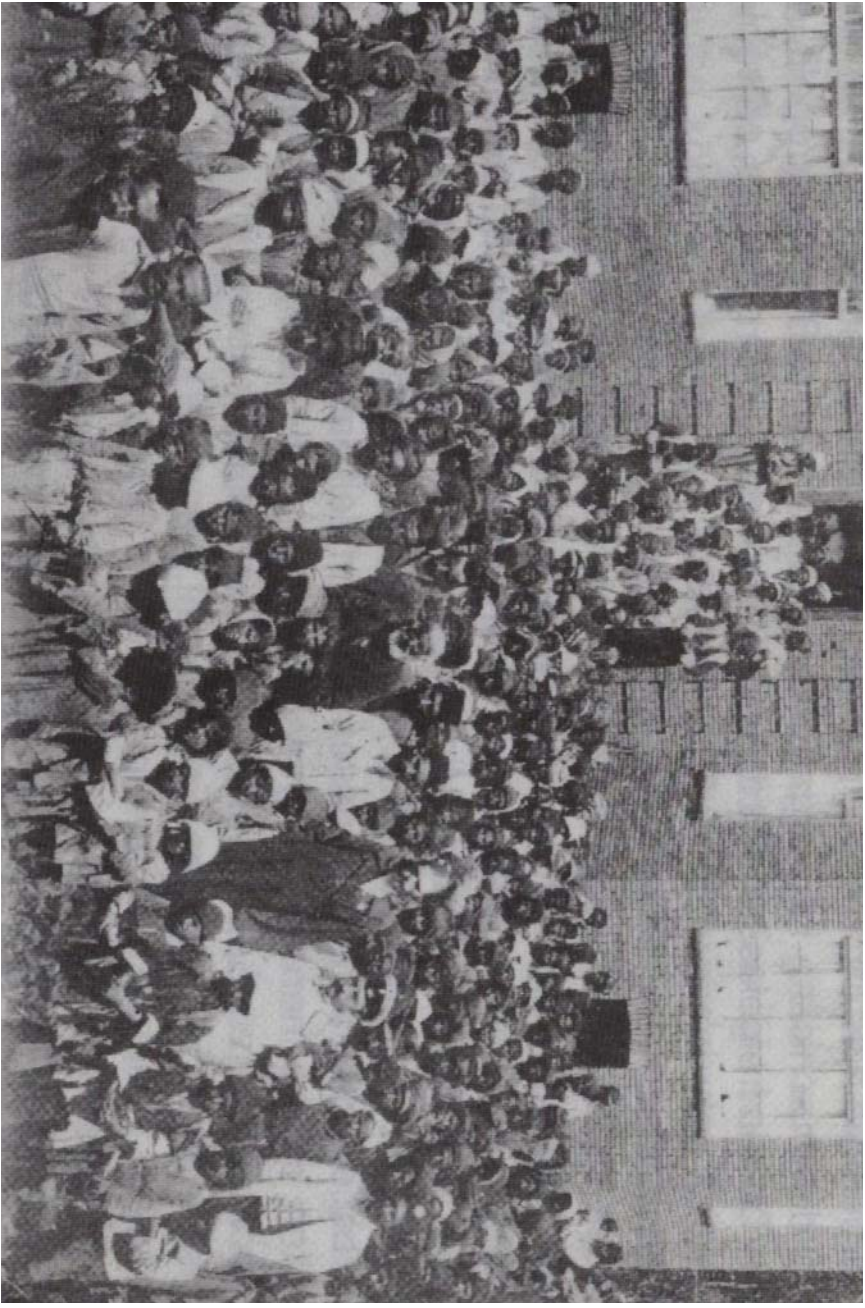
103 Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 92-94

1915'te Asurilerin Hakkari'den göçleri (Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan)

yataklarını ele geçirmek istiyorlardı. Bu maksatla Hindistan'da bulunan kuvvetlerinin bir bölümünü Mezopotamya'ya çeken İngiliz ordusu, 6 Kasım 1914 tarihinde Şat-ül Arap'ın Körfez'e döküldüğü yerden karaya ayak bastı. Karşılarına çıkan iki Osmanlı taburunu yenerek, Basra'yı 21 Kasım 1914'te ele geçirdi. İngiliz generali Sir Charles Townshend, Kafkasya'da Ruslarla birleşmek amacıyla Bağdat'a doğru bir hareket başlattı. Çok ağır yürüyen İngilizler ancak 29 Eylül 1915'te Basra'nın 400 kilometre kuzeyindeki Kut-ül Emare'yi alabildiler. Nisan 1916'da ise Osmanlılar ile İngilizler arasında çıkan savaşta, Osmanlılar İngilizleri teslim aldılar.

Hemen ardından İngiltere ile Fransa arasında, Sykes-Picot Anlaşması (16 Mayıs 1916) imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiltere Güney Mezopotamya (Basra Körfezi'den Bağdat'a kadar) ve Filistin'deki Hayfa ve Akka limanlarını alacak, Fransa ise Suriye'nin kıyı kesimini, Adana ve Kilikya'nın tümünü alacaktı. Filistin ise uluslararası bir statü kazanacaktı. İki güç arasındaki bölgede Arap Devletleri Konfederasyonu oluşturulacak, ancak bu bölge etki alanlarına bölünecekti. Fransa Suriye'nin geri kalan bölümüyle kuzey Irak'ı ve Musul'u, İngiltere de Filistin ile İran arasındaki toprakları denetimleri altına alacaktı. Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, ve İran sınırından, Muş'tan Siirt'e kadar olan topraklar Rusya'ya vaat edildi ve bu şekilde Rusya'nın da onayı sağlandı.

Assuri mülteciler Urmîye'deki Rus Konsolosluğu önünde (Eylül 1915) (Kaynak: Unutulan bir Holocauft, Gabriele Yonan)

Aralık 1916'da güney Mezopotamya'da kendilerini toparlayan İngilizler, Sir Frederick Maude komutasında tekrar saldırıya geçtiler. Şubat 1917'de Kut, Mart ayında da Bağdat alındı. Musul'a egemen olma emelinden vazgeçmeyen İngiltere, buranın alınması içinde kuzeyden güneye doğru ilerleyen Rus ordusuyla güçlerini birleştirdi. Musul'un alınması için yaz aylarının geçmesi beklendi, ancak bu sırada Rus ihtilali yaklaştı ve birlikleri geri çekilerek dağıldı. Maude ve ondan sonra yerine geçen Marshall, Musul dışında Irak'ın tümünü ele geçirdi. İngiltere Mezopotamya konusunda her ne kadar Rusya ve Fransa ile müttefik olsa bile, daha geniş bir alanı kazanmak istiyordu. Örneğin; daha 1916 yılının başında Rusya, İran'da hızla ilerleyerek Mezopotamya'yı güneyden ele geçirebilirdi, ama İngiltere bunu engelledi. Kuzeyden de Rusya Kuzey Irak'ı ele geçirebilirdi, fakat Musul petrol yataklarını ele geçireceği endişesiyle bu harekete de izin verilmedi. Fransa denetimi altında olan bölgelere İngiltere'nin saldırması, müttefikler arasındaki pastanın paylaşımı rekabetini açıkça sergiliyordu.

Rusya'nın Ortadoğu'daki konumu Şubat 1917 Devrimi'yle değişmeye başladı. İçte meydana gelen karışıklıklar ve devrim nedeniyle, Ruslar güçlerini İran'dan geri çekmeye başladılar. Rus komutanlığı İran'dan çıkarken geride müttefikleri olan Asurileri yalnız başlarına bırakıyordu. Buna rağmen Ruslar geride çok miktarda askeri malzeme, makinalı tüfek ve top bıraktılar. Bunun yanında yaklaşık 200 Rus subayı da askeri danışman ve uzman olarak Asuri güçlerine katıldılar.

Rus güçleri İran'dayken, Urmiye bölgesinde güçlü bir konum elde eden Asurilerin yönetimi, 28 Haziran 1917 tarihinde bunu siyasal yönde de kurumlaştırma isteğiyle "Bağımsız Birleşik Asur Federasyonu"nu ilan etti.

Aynı tarihin Tiflis Yayını'nda (sürelî yayın organı) çıkan yazıda şu açıklamaya yer verildi:

- 1- Bağımsız Birleşik Asur Federasyonu'nun hedefi ve beklentisi, Urmiye, Musul, Turabdin, Nusaybin, Cizre ve Çölemerik bölgelerinde yakın zamanda Özgür Büyük Rusya çerçevesinde ulusal bir yönetimi işbaşına geçirmek; bu yönetim sanayi, ticari ve hatta askeri ilişkilerde Rusya ile ittifak yapacak ve Rusya ile birleşmeye gidebilecektir.
- 2- Bağımsız Birleşik Asur Devleti'nin politik görüşü Yüksek Ulusal Konseyi'nin kurulmasını temel alacak. Bu Konsey yasama ve yürütme yetkilerine sahip olarak Başkan ile Başbakanların icraatını yerine getirecektir.
- 3- Ulusal Konseyin ulusal temsilcileri 7 üyeli gruplar halinde seçilecek. Seçimde adayların toplumsal durumu ve etnik kökenine bakılmayacaktır.
- 4- Bağımsız Birleşik Asur Devleti'nin yasaları önünde erkek ve kadınlar eşit haklara sahiptirler. Asur'un egemenliği altında bütün insanlar özgür yurttaşlar olacaktır.

- 5- Fikir özgürlüğü, basın, toplanma, her türlü örgütlenme ve grev özgürlüğü insan onurunu çiğnemeyecek koşullar altında tam özgürlüğe sahiptir.
- 6- Bağımsız Birleşik Asur Devleti'nin tüm yurttaşlarından gelir ve durumlarına göre vergi alınacaktır.
- 7- Bağımsız Birleşik Asur'da 15 yaşının altındaki bütün çocukların eğitimi zorunludur.
- 8- Bağımsız Birleşik Asur'da din ve devlet işleri birbirinden ayrıdır. Din adamlarının ulusal ve yaşamsal konulara karışmalarına izin verilmeyecektir.
- 9- Bağımsız Birleşik Asur Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan diğer halklar özgürlük içinde yaşayacaktır. Fakat bunlar Ulusal Konsey tarafından yürürlüğe konacak yasaların gereklerine uyacaklardır.¹⁰⁴

Rusların cephelerde savaşı durdurmaları ve gerilemeleri müttefikleri telaşa düşürdü. Bu yüzden Fransız ve İngilizlerden oluşan bir ordu Kafkasya cephesine gönderildi. Buradan Türklere bir saldırı düzenlenmek isteniyordu. Urmiye'deki Asurilerin konumu da bu plan içerisinde hayati bir önem taşımaktaydı. Asurilerin savaş tecrübesi pekala müttefikleri olan İngiltere ve Fransa tarafından kullanılabilirdi. Müttefik ülkelerin amacı Asurileri Karadeniz'den Basra Körfezi'ne kadar oluşturulacak savunma cephesinde kullanarak Almanya'nın Hindistan planlarını boşa çıkarmaktı.

Bu sırada, Tiflis'te müttefik devletler Türklere karşı Asuri güçlerinin yeteneklerinden nasıl yararlanılacağı ve askeri alanda onlara danışmanlık yapacak İngiliz ve Fransız subaylarının gönderilmesi konusunda bir konferans düzenlediler. Asuri delegasyonu da bu konferansta yer alacaktı. Asuri delegasyonu özellikle Asurilerin kendi kaderini tayin etmesi ve hazıranda oluşturulan 'Bağımsız Asur Federasyonunu' gündeme getirecekti ki delegasyon Tiflis'e vardığında Güney Kafkasya Genel Karargahı'ndan General Lewandovski'den bir telgraf alındı. Telgrafta patriğe elçilerinin Tiflis'e gitmeyebilecekleri ve Asurilerin önceden görüşme yapmaksızın askeri yardım alabileceklerini bildirdi. Bunun üzerine Asuri delegasyonu toplantıya katılmadan ve üzerinde durmaları gerekliliği mutlak olan, kendi kaderlerinin tayin hakkı gibi önemli bir konuyu gündeme bile getiremeden Urmiye'ye geri döndüler.

İngiliz generali Offley Shore Karadeniz-Basra Körfezi cephesini Van-Ermenilerinden, Urmiye-Asurilerinden ve Şıkak Kürtlerinden oluşturmak istiyordu. Sımko Ağa ikibin kişilik bir aşiret gücüne sahip ve daha önce Hamidiye Alayları'nda görevli olan bir ağaydı. Bu anlaşma için İngiltere Gizli Servisi'nden Yüzbaşı Gracey ve Mc Dowell görevlendirildiler. Van Ermeni lideri Han Bartasıyan Şıkaki Kürt reisi İsmail Sımko Ağa ile bir ittifak kurulmasını doğru bulmadı.

104 Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 96

Yüzbaşı D.F. Gracey 15 Ocak 1918'de Urmiye'ye döndü. Sımko ile anlaşma konusunda Ermeniler ile Asurileri razı ettikten sonra, Gracey planı müttefiklere anlatmak için Urmiye'de ABD konsolosunun yanında bir toplantı düzenleyerek, müttefik ülkelerin temsilcilerini çağırdı. Fransa'yı Dr. B. Caujole, ABD'yi misyoner ve konsolos Dr. F. Shedd ve eşi, Rusya'yı da Urmiye konsolosu F.B. Nikitin temsil etti. Gracey yaptığı konuşmada Asurileri Almanya ve Türklere karşı yapılan savaşta eşit haklara sahip müttefikler olarak gördüğünü ve Çarlık Rusya'sının savaştan çıkmış olması nedeniyle Asur ordusunun savaşa devam etmesini istedi. Gracey Asurilerin savaşa kendileri ile birlikte devam ederlerse, İngiltere'nin Bağımsız Asur Devleti'nin kurulmasına yardımcı olacağını ve kendi uzman ve danışmanlarını göndereceğini de sözlerine ekledi. Bütün grup son olarak Karadeniz-Bağdat cephesinin oluşması için Asur ordusuna 250 Rus subayın alınmasını kararlaştırdı. Ayrıca İran'ın buna karşı gelmeyeceği garantisi de verildi. Ordu için gereken her türlü mühimmat verilecekti. Bu karara bağlı kalarak Asur ordusu gereken yardımı almak için Urmiye'den Koy'a ilerledi. Fakat kısa zamanda planın uygulanamayacağı anlaşıldı. Çünkü Rus ordusu tamamıyla geri çekildi, İngiliz ordusu da çok güneyde kalıyordu.

Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra, Ruslar Aralık 1917 tarihinde bütün cephelerde askeri operasyonlarını durdurdular. Bu durumdan en çok yararlanan Türk askeri güçleri oldu. Kafkasya'da zayıflayan Türk ordusu, Rusya'nın savaşı durdurmasından yararlanarak bölgeye takviye güç aktarmaya başladı. Kuzey İran'a gönderilen ve iki tümenenden oluşan 4. Kolordu, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın komutası altında, Şubat 1918'de Van-Bayazıt yönünde Güney Kafkasya'ya yöneldi. Burada bulunan Asuri güçler Türklere karşılık verebilecek tek güçtü. Asuri gücünü bir engel olarak gören Türkler İran'dan onları silahsızlandırmasını istedi. Bunun üzerine Urmiye valisi Celal El-Mülk, Mar Şemun Benyamen'den silahlarını teslim etmesi ve ordusunu dağıtması çağrısında bulundu. Müttefiklerinden bir destek bulamayan Asuriler İran'ın kuşatması altındaydılar.

Ardından Urmiye yakınlarında Asurilerin lehine sonuçlanan şiddetli bir çarpışma oldu. Fakat Patrik güvence açısından Salamas'tan Urmiye'ye gitmek zorunda kaldı. Bu arada Patrik müttefikleri olan İngiltere, Fransa ve ABD'ye mektuplar göndererek onları durumdan haberdar etti. Urmiye'de bulunan Rus generali Simyonov'la görüşmeler yapan

Mar Şemun Benyamen

patrik, Rus albayı Kozmin'i Asur ordusunun başına getirdi. İranlıların teslim olma çağrısına patrik karşılık olarak, silahları teslim ettikten sonra, onlardan güvencenin ne olacağını sordu. Fakat İranlılar tek güvencenin Türklerle görüşmeden geçtiği yanıtını verdiler. Alınan cevaptan sonra doğal olarak Asuriler silahları teslim etmediler. Mar Şemun aldıkları kararı İran yetkililerine açıklama gereğini duyurarak İranlı Vali Ahd ve Tebris valisi Mutki Şems'e gönderdiği bir mektupta, insanların İran'da sadece mülteci olduklarını ve kendilerini koruma amacıyla silah taşıdıklarını bildirdi. Asurilerin İran'da kaldıkları süre zarfında meydana gelen birkaç olumsuz olaydan da üzüntü duyduğunu dile getirdi. Bu duruma pek aldırmayan İran yetkilileri bir taraftanda bölgedeki Şiileri Asurilere karşı kıskırtmaya başladılar. Gerginlik giderek devam etti ve sonuçta 16 Şubat 1918 tarihinde patlak verdi. Müslüman Şiiler Urmiye bölgesindeki Asurilere saldırdılar.

Urmiye kentinde bu sırada Rus prensi Kozmin komutasında bir Asur birliği bulunuyordu. Bu birlikte Ağa Petrus (Baz aşiretinden) Malik Huşaba ve bazı Rus subayları da vardı. Aynı gün sabahleyin Müslümanlar Asur ordusunun karargahını kuşattılar. Topçu alayın komutanı Rus albayı Sokolov Patriğin emriyle topları Urmiye'ye üç kilometre uzaklıkta bulunan Çarbaş Dağı üzerine kurdu ve diğer topları da Dikalın'e doğrultarak İranlılara ateş açtı.¹⁰⁵

Şıkak Kürtleri reisi Simko Ağa

Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan

İki gün süren sokak çatışmaları sonucunda Asuriler Müslümanları kovaladılar. Müslüman mahallesine kadar giden Asuriler birçok kişiyi öldürdüler. Bu arada Müslümanların yardımına gelen İsveçli Albay Shtulzer komutasındaki İranlı Kazaklar, Kars Asurilerinden Teğmen Vasiliev komutasındaki güçler ile Stefanyan komutasındaki Ermeniler tarafından kesin olarak mağlup edildiler. Ayaklanmacıların bazı liderleri esir alındı, birçoğu da kurtuluşu İngiliz misyonerliğine kaçmada buldu. Müslümanların öldürülmesini durduran Patrik, Salamas ve diğer yerlere mektuplar

¹⁰⁵ Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 99

göndererek, Müslümanlarla barış içinde yaşanmasını istedi. Savaştan galip çıkan Asuriler Urmiye bölgesinin yönetimini Mutva'ya (meclis) devrederek, başına Patrik Mar Şemun Benyamen'i getirdiler.

İran yöneticilerinin yaşadıkları başarısızlık sonucu, patriğe karşı bir suikast planlayıp, bunu uygulamaya koyuldu. Bunun üzerine Mutki Şems, Sımko Ağa'ya gönderdiği bir mektupta Mar Şemun'u öldürdüğü takdirde İran hükümetinin bunu çok değerli bir hizmet olarak göreceğini ve karşılığını vereceğini bildirdi. Bu durumdan çok yararlanacağını düşünen Sımko Ağa isteği kabul etti. Aralarında dostluk anlaşması olan Sımko, Salamas'ta bulunan Mar Şemun'a bir mektup göndererek bulunduğu bölgenin herhangi bir köyünde yeni durumları görüşmek için biraraya gelmeyi istediğini bildirdi. Patrik Sımko'yla Köhneşehir'de buluşmayı kabul etti.

Çevresindeki insanların bu davetin riskleri hakkındaki uyarılarına rağmen, Mar Şemun Benyamen bir süvari mangasıyla birlikte Sımko ile görüşmeye gitti. Patrik, kardeşi Davut ve diğer arkadaşlarıyla toplantının yapılacağı eve vardılar. Sımko onları çok neşeli karşıladı ve gereken misafirperverliği gösterdi. Dini lider büyük saygı gördü ve Asuriler ile Kürtler arasındaki anlaşma maddeleri üzerinde tek tek duruldu. Görüşme bittiği zaman Sımko misafirlerini arabalarına kadar götürdü ve vedalaşıp evine döndü. Mar Şemun beraberindekilere yola devam etme işaretini verdi ve kendisi de arabaya bindiği sırada, Sımko Ağa'nın konağının penceresinden arabanın şoförüne bir el ateş açıldı. Atılan tek kurşunla şoför öldürüldü. Atılan ilk kurşun patriğe karşı yapılan suikast planının ilk işaretiydi. Bu işareten sonra Sımko Ağa'nın konağının damında ve avlusunda bulunan adamlar Mar Şemun ve beraberindekileri kurşun yağmuruna tuttular. Olay yerinden uzaklaşmak isteyen patrik ve birkaç muhafızı öldürüldüler. Aslında bütün grubu öldürmek istemişlerdi, fakat planları tam başarıya ulaşamadı. Mar Şemun'un kardeşi Davut, birlik komutanı Daniyel, Albay Kondratov yanlarındaki birçok kişi bu suikasttan kurtulurken, bazıları da esir düştüler.

Mar Şemun'un kız kardeşi Sürme Hanım 17 Mart Pazar günü Asurilerin önde gelenlerine çağrıda bulundu. Bu çağrı üzerine Asurilerin dini temsilcileri ile aşiret

Sürme Hanım

Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan

reisleri acilen Urmiye’de toplandılar. Toplantıda intikam alma kararı alındı. Bunun üzerine bütün aşiret reisleri güçlerini örgütleyerek harekete geçirdiler. Mar Şemun Benyamen 19 Mart 1918 tarihinde Hüsrevabad’daki Ermeni Mar Georgis Kilisesi’nde toprağa verildi. Haber Urmiye’ye yetişir yetişmez 3000 kişilik bir ordu hazırlanarak, Davut ve diğer maliklerin (Ağa Petrus, Barcho, Smail, Hoşaba ve Oşana) öncülüğünde Mar Şemun’un öcünü almak için Sımko’nun sarayının bulunduğu Salamas bölgesindeki Hara’ya yönelik hareket ettiler. Asuriler Hara’yı işgal ederek Mar Şemun’un öcünü aldılar. Sımko’nun sarayında İran’lı Tebriz valisinin Mar Şemun’u öldürmesine ilişkin verdiği talimatı içeren bir mektubu ele geçirdiler.

Asurilerin içinde bulunduğu durum çok kötüleşmişti. Her ne kadar Urmiye ve çevresi hala onların denetimi altında olsa bile Kürt, Pers, Türk ve yerel Müslüman halkın tehditleri altındaydılar. En kötüsü de hiç bir yerden yardım alamıyorlardı. Alabilecekleri en iyi yardım kuzeydeki Ermenilerdendi. Ruslar iç işleriyle uğraşırken, İngilizlerin bölgeye gelmeleri de olanaksızdı. Ermeniler de Asuriler gibi Ruslar tarafından yalnız bırakılmışlardı. Bu arada Ermeniler arasında da sorunlar başladı. Taşnak ve Hıncaklar birbirleriyle çatışmaya girdiler. Buna rağmen Ermeni birlikleri, Andranik liderliğinde Türklere karşı direniyorlardı. Türkler bu gidişattan en çok yararlanan taraf oldu. Türkler, en büyük emelleri olan Bakü’ye varmak için tekrar harekete geçtiler. Türk ordusu Erzurum’a saldırarak işgal etti ve her zamankinden daha güçlü bir orduyla Kafkasya’ya girdi.

Andranik ise Nisan 1918’de 5000 askeriyle Urmiye’deki Asurilerle birleşme umuduyla güneye doğru yol aldı. Ağa Petrus ile birleşme iki taraf için de olumlu sonuçlar verecekti. Asur ordusunun başında olan Ağa Petrus ve Ermeni lideri Andranik çok iyi savaşçı ve gerilla liderleriydiler, fakat ikisi de düzenli bir orduyu yönetmemişti. Türk ordusunun başında ise deneyimli bir komutan olan Ali İhsan Bey vardı.

Bu arada Mar Şemun XXI. Benyamen’in yerine, kardeşi Mar Şemun Paulus Doğu Havarî Kilisesi’nin patrikliğine seçildi. Patrik Mar Şemun Paulus, Benyamen gibi güçlü değil ayrıca hastaydı. Bu yüzden Asur ordusunun başındaki Ağa Petrus’un önemi daha da arttı. Fakat Patrik ailesi ile Ağa Petrus’un ilişkileri son derece kötüydü.

Asuri ve Ermeni güçleri Salamas ve Koy arasında bir yerde buluşacaklardı. Türkler bunun farkına vardılar ve Asurilere saldırdılar. Türkler ilk aşamada başarılı oldular ve Asuri ile Ermeni birliklerinin birleşmelerini engellediler. Ardından Ermeniler geri çekilerek kuzeye doğru gittiler. Asuriler ise umutlarını yitirmediler. Üç ay süren çatışmalar sonucunda Türk, Kürt ve İran güçlerine karşı ayakta kaldılar, hatta birçok saldırıyı püskürterek başarılı oldular. Urmiye civarında Türklerin saldırısını geri püskürten Asuriler, yaklaşık 950 Türk askerini esir aldılar. Bunlardan 26 tanesi subay,

iki tanesi de generaldi. Ayrıca çok sayıda tüfek, bunlara ait cephaneye, 8 top ve ayrıca değişik silahlarda ele geçirdiler. Esir aldıkları Türkleri kısa bir süre sonra serbest bırakan Asuriler, esir Kürtleri bağışlamadılar.

Bir yandan savaş sürerken, diğer yandan da Türkler Bakü'ye varmak için Asuriler ile diplomatik ilişkiler başlattılar. İki Türk subayı Asur Ordu komutanlığına iltifatlarını iletme üzere Patriklik merkezine gönderildi. Türkler Mar Şemun Paulus'a İngiltere ve Rusya ile ilişkilerini kesip Almanya ve Osmanlıların yanında yer almalarını, buna karşılık da yardımda bulunacaklarına dair vaadlerde bulundular. Asuriler bu öneriyi kabul etmediler. Türkler ikinci bir girişimde bulunarak Musul'da bulunan Babil Keldani Katolik Kilisesi patriğini devreye koyarak önerilerini yinelediler. Keldani patriği Mar Şemun Paulus'a bir mektup göndererek, Türklerin önerisini kabul etmesini istedi. Mar Şemun Paulus bu çağrıya da uymadı. Çağrılarına olumlu cevap alamayan Türkler Asurileri etkisizleştirmek için Urmiye şehrini üç taraftan kuşatma altına aldılar. Ali İhsan Paşa, Tebriz ve Koy'lu İranlılar ile Kürtlerle birlikte kuzeyden, Haydar Bey, Seyyit Taha ve Sımko batıdan ve daha önce Asurilerin direnişleri sonucu Barandos'a çekilen Türkler de güneyden Urmiye'ye saldırdılar. Böylece savaş daha şiddetli ve kanlı olarak yeniden başladı. Az olan cephanelerine rağmen Asuriler büyük bir top ve askeri güce sahip olan Türkler ve müttefiklerine karşı direnebildiler. Asurilerin direnişi Türkleri geri adım atmaya zorladı. Güneyden saldıran Türkler tekrar Barandos'a geri çekildiler. Ali İhsan Paşa'nın ordusu Salamas'a geri döndü, Haydar Bey'in ordusu da püskürtüldü. Türklerin bu başarısız operasyonundan sonra Ali İhsan Paşa ordu komutanlığından alınarak Mezopotamya'ya gönderildi. Yerine de Van valisi Cevdet Bey getirildi. Cevdet Bey daha önce binlerce Asuri'nin kanına girmiş, 1915'te Salamas'ta görevliyken 700 Asuriyi diri diri gömerek öldürmüş biridir. İran cephe komutanlığını devralan Cevdet Bey, Asurilere yönelerek imha yöntemlerini tekrar uygulamaya koydu.

Bu arada çatışmalar hızla devam ediyordu. Asuriler bazı bölgeleri kaybetmelerine rağmen birçok kazanımda elde ettiler. Fakat cephanelikleri giderek azalıyordu. Düzenli bir ordu ve yeterli donanımları olmadığından cephaneleri çabuk tükeniyordu. Asurilerin direnişi ile ilgili haberlerin Mezopotamya'da bulunan İngilizlere ulaşması üzerine İngilizler bağlantı kurarak, Asurilerin en çok muhtaç oldukları bir anda, İngiliz Kraliyet Ordusu Hava Kuvvetlerinden Teğmen Pennington, 8 Temmuz 1918 tarihinde uçağıyla Urmiye yakınlarına indi. Büyük bir umut olarak algılanan bu ziyaretin amacı, sadece İngiltere'nin Ortadoğu'daki genel komutanlığından bir mesaj ulaştırmaktı. Mesaj aynı zamanda bir eylem planında içeriyordu. Pennington Mar Şemun Paulus'a beraberinde bu eylem planını da getirmişti. Buna göre Urmiye'yi koruyabildikleri takdirde İngilizler subay, cephaneye ve para yardımında bulunacaklardı.

1918 yılında göç eden Asuriler (Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan)

Teğmen Pennington, ayrıca savaşın zaferle sonuçlanması halinde İngiltere, Fransa ve ABD'nin, Hakkari vilayetinin de sınırları içerisinde yerleşeceği Bağımsız Asur Devleti'nin kurulması için gerekli imkanları sağlayacaklarını bildirmekle görevli olduğunu söyledi. Pennington yardım malzemeleriyle subayların Urmiye'nin 100 mil kadar güneydeki Sin Kale'de olacağını, hatta bunların Bağdat'tan yola çıktıklarını ve yardımları almak için Asurilerin oraya gitmelerini önerdi. Urmiye ile Sin Kale arasında Osmanlıların 5. ve 6. Tümenleri yerleşmişti. Bunların yanında birçok Kürt ve İranlı askeri gruplar da o bölgede bulunuyordu. Ağa Petrus bütün bu olumsuzluklara rağmen Sin Kale'ye yetişmek ve yardımları almak istiyordu. Aradaki Türk güçlerini etkisiz hale getirmek için askerlerinin büyük bölümünü Türklerin üzerine saldırtacak, küçük bir grup da Sin Kale'ye gidip yardımlara ulaşacaktı. Bu plan Pennington ve Ağa Petrus tarafından iyice incelendi. Plana göre Asuri birliği 23 Temmuz'da İngilizlerle Sin Kale'de buluşacaklardı.

Ağa Petrus güneye doğru giderken kuzey cephesini güçlendirmek zorundaydı. Salamas Cephesi adıyla hareket eden kuzey cephesinin görevi, kuzeydeki Türk ordusunun Urmiye'ye saldırmasını önlemektir. Ağa Petrus ise bir tümenle Urmiye'den Sin Kale istikametine, güneye doğru ilerledi. Urmiye'den çıkan Asuri gücün farkına varan Türkler onları durdurmak için harekete geçtiler. Asuriler Savuçbulak yakınlarında Türk tümenini yenilgiye uğrattılar ve onları Revandiz dağlarına doğru sürdüler. Büyük bir umutla İngilizlerle birleşmek için ilerleyen Asuriler, yol üzerindeki

Türk ve Kürt güçlerine büyük kayıplar vermelerine rağmen, bu güçleri tümünden imha edemediler.

Asur ordusunun bir bölümünün güneye doğru gittiğini duyan 5. Türk Tümeni kuzeyden Salamas Asur Tümeni'ne karşı büyük bir saldırıya geçti. Nazlu ırmağındaki cephe düşmüştü ve Asuri askerleri şehire geri dönmüşlerdi. Şehri büyük bir panik sardı ve halk göç etme kararı aldı. Özellikle kurtuluş umudunu İngilizlerle buluşmada arayan kesim savunma direncini kırıp göçe başladı. Asurilerle beraber Ermeniler'de Sin Kale'ye doğru yol aldılar. Savunma güçleri kırılan Asuriler göç yolunda da Türk, Kürt ve Perslerin saldırılarına maruz kaldılar. 100 mil uzunluğunda bir alan, acımasız bir katliamla kan gölüne döndü. Erkekler öldürüldü, kadınlara

Bakuba kampında iki Asuri kızı
Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan

tecavüz edildi ve kızları ise Müslüman haremlerine götürüldüler. Bu korkunç günlerde Asurilerin en az dörtte biri öldürüldü.¹⁰⁶ En ağır saldırılar Urmiye'ye 4 km uzaklıkta olanları ve ardından, Haydarabad ve Mamişa'da gerçekleşen saldırılardı. Sin Kale yakınlarında İran birlikleri ve düzenli Türk güçleri Asuri göçmenler üzerine toplarla saldırdılar. Bu saldırılarda 20.000'den fazla Asuri öldürüldü veya yaralandı. Geriye kalanlar "İzerya Temerz" birlikleri tarafından kurtarıldılar.¹⁰⁷

Urmiye'de bu gelişmeler olurken Ağa Petrus askerleriyle birlikte 30 Temmuz'da Sin Kale'ye vardı. Fakat Sin Kale'de İngilizleri bulamadı. Yedi gün geç kaldıklarından dolayı orada bulunan küçük bir İngiliz grubu kenti terk ederek güneye doğru gitmişti. Bu sırada Ağa Petrus halkın içine girdiği durumdan haberdar oldu. İngiliz birliği de gelişmeleri duydu ve geri dönmeye başladı. Binlerce ölü verdikten sonra Asuri göçü, İngilizlerle buluşma umuduyla Sin Kale'ye vardı. Kürtler Mecide Sultane komutası altında Sin Kale'ye varan Asurilere saldırdılar. Asurilerin şehire girmesi üç gün sürdü ve bu hep saldırılarla engellenmeye çalışıldı. Asuriler topraklarını bıraktıktan sonra artık bütün umutlarını İngilizlere bağladılar. Bu yüzden İngilizlerin bulunduğu Hamadan bölgesi onların ikinci göç istikameti oldu. Buradan itibaren Türkler ve

¹⁰⁶ Our Smallest Ally, W. A. Wigram, sayfa 33

¹⁰⁷ Adventures of Dusterville Force, Dunsterville LC, sayfa 180

Kürtler geri çekildiler. Yiyecekleri ve eşyaları yağmalanan Asuriler 900 kilometrelik yolu açlık ve sefalet içinde geçirmek zorundaydılar. Bu yürüyüş esnasında da onbinlerce Asuri açlık ve salgın hastalıklardan yollarda öldü.

İngilizler de Hamadan'a gelen Asurileri bir süre yol yapımında çalıştırdılar. Zor bir duruma düşen Asuriler İngiliz askeri birliklerine kaydoldular. 8.000 Asurilerden oluşan 4 tabur kuruldu. İngilizler Asurilere sürekli olarak Hakkari ve Urmiye bölgesini kurtarma sözü verdiler. İngilizlerin aslında Mezopotamya'da yeni işgal ettikleri ve petrol yataklarının bulunduğu Musul ve diğer bölgeleri korumak için Asurilerin gücüne ihtiyaçları vardı. Altı aylık bir eğitimden geçirildikten sonra Urmiye'ye dönme umuduyla hareket eden Asuriler İngilizler tarafından bazıları araçlara bindirilerek, bazıları da yayan Mezopotamya'ya (Irak) götürüldüler. Asuriler İngiliz mandası olan Mezopotamya'nın Diyala ırmağının kenarında, Bağdat'ın kuzeyindeki Bakuba kentine yerleştirildiler. Bakuba'da kurulan kamplarda Asuriler iki sene kaldılar. Bu kamplarda iki yıl zarfında 33.000'den fazla Asuri öldü.

1915-1924 Yılları Arasında Boşaltılan Genel Süryani Köyleri

Hakkari ve Çevresi

1- Tiyari Aşireti:

Yukarı Tiyari: Aşıta, Zawita, Minyaniş, Merge, Kurşe, Lizan, Umra tahtaya, Zerni, Karuhta, Çambe d-Bet Sosena, Mata d-Kasra, Bi-Ziso, Lagippa, Bi-Alata, Rawole, Şurd, Rawola d-Salabkan.

Aşağı Tiyari: Sarispido, Siyador, Çambe d-Bi Eliya, Çambe d-Nine, Çambe d-Kurdaye, Mezra, Mratita, Bi-Nihra, Bi-Zrako, Rumta, Cemyata, Rişe d-Nahra, Ain d-Alile, Dura Alaya, Kalayata, Mezra d-Kalayata, Çambe d-Malik, Bi-Dalyata, Daduş, Mabua, Ko, Çambe d-Kurşe, Bi-Mariggo, Roma Smoka, Çambe d-Hasso, Darawa, Malota, Çambe Hatta, Zorawa, Garamun, Halamun, Çalluk, Aroş, Hore Resen.

Walto: Sirta, Şwawuta, Mata d-Mart Maryam, Hadiyana, Rişe d-Nahra.

2- Diz Aşireti: Golozor, Suwa, Kursen, Çiriçara, Mades, Mar Kuryakos, Akose, Çulhan, Bi-Şamaşa, Saramos, Rabban Dadişo, Markita, Alogippa.

3- Berwar Aşireti:

Berwar d'Kudşanes: Kudşanes, Bi-Nano, Nerwa, Terkones, Kiger, Sorines, Tarmel, Bi-Haçiç, Pihen, Haros.

Berwar Siwine: Hardalanes, Kotranes, Ahwanes, Şmunines, Siwine, Espin, Sallen, Guranen, Kerme, Oret.

Berwar d'Şwawuta: Şwawuta, Sakerran, Derikki.

Bilidşnaye: Derres, Awert, Daden, Bi-Respi, Alas, Nauberi.

4- Thuma Aşireti: Gissa, Bi-Aridşay, Thuma Gawaya, Mazra, Gundikta.

5- Cilu Aşireti: Alsan, Medhi, Nahra, Zirine, Mata d-Mar Zaya, Ummod, Talana, Bi-Bokra, Nerik, Ori, Zer, Zerpel, Bu Bawa, Samsikki, Mata d-Oriyaye, Musperan.

6- Baz Aşireti: Argeb, Koçiça, Mata tahteta, Şwawuta, Orwantuz.

7- Rekan Aşireti: Hiş, Merkanış, Gebba, Erbeş.

8- Çal Aşireti: Ba Dare, Ba Ikta, Bi Kuraye, Bi Aziza, Rabbat, Talana, Arewun, Ko, Irk, Bi Şuka, Şawriza, Biyya, Bi Leta.

9- Gawar Aşireti: Bi Rberri, Zirkanes, Ureşa, Darawe, Kiyyet, Manunan, Kadiyyan, Mamikan, Sin Awa, Hulhus, Gerbel, Gagoran, Ba Çirga, wazir Awa, Maken Awa, Pir Zalan, Çer Diwar, Zizan, Pa Elan, Dara, Paghi, Serdeşt, Dizza.

10- Derrenaye Aşireti: Mar Bişo, Iyyel, Bi Zeke, Basan.

11- Hananes Aşireti: Hananes Alleta, Hananes tahteta, Silmuan, Halila.

12- Albak Aşireti: Hoze, Erşi, Ates, Mencil Awa, Haralun, Şarines, Azan, Pusan, Burduk, Alamiyyan, Kalanes.

13- Hartoşi Bölgesi: Parraşin, Haraban

14- Lewan Aşireti: Erki, Hergel, Mata d-Umra, Nevgwizan, Zaranes, Kanunta, Bellikken, Handekki, Billi, Dera Zengel, Gohikki.

15- Norduz Aşireti: Marwanan, Ulama, Çilgiri, Parhılan.

Kuzeybatı İran

1- Baranduz Bölgesi: Darbarud, Sardarud (Ermeni), Babarud, Ardışchai, Teka, Alkian, Kurtape, Şenabad, Kosabad, Muradalovi, Dizateka, Şimşacian, Satlovi, Aliabad, Tazakand, Diza in Baranduz, Saralan, Gulpaşan.

2- Urmia Bölgesi: Göktape, wazirabad, Çarbaş, Sangar-Burzukhan, Sangar-Beglerbegi, Alwaiş, Seir, Haidarlovi, Mar Sargis, Hasan o kom, Anhar, Diza Agha Ali, Balaw, Kizılaşuk (Ermeni), Gerdabad (Ermeni), Mata d-Zaya ve Karagöz.

3- Nazlu Bölgesi: Kala d-Ismael Agha, Armudagaş, Kosi, Nasi, Karalari, Şumbulabad, Sepurghan, Ada, Muşahbad, Yengidşa, Şerabad, Gavilan, Cemalabad,

4- Tergawar Bölgesi: Kuina, Mawana, Palulan

Turabdin

1- Nusaybin-Cezire Bölgesi: Nusaybin, Helva, Düger, Mharka, Til Hatun, Gerdahol, Bayaza, Leylan, Hazne, Seruç, Girafşe, Grebya, Kınık, Kovel, Bazar, Til Hasan, Til Minar, Til Yakup, Mhare.

2- Kerboran Bölgesi: Mışte, Çelik, Zengan

3- Gercüş Bölgesi: Gercüş, Hasankeyf, Ermun, Mervaniye, Barlat, Balane, Derhap, Bağlat, Şufırnaze, Şehirkan, Derdil, Pepare, Iloz, Gulike, Narkatin, Derifkan, Karken Harabebana, Havre, Cmelin, Karmut

4- Bethzabday (Idil) Bölgesi: Beth-Ishok, Hedil, Keşşinne, Garısa, Aynsare, Kevkap, Babıka, Daşta Dere, Handak Fokani, Handak Tahtani, Cariha, Tılbıl, Dilke, Hanaviya.

5- Midyat Bölgesi: Her nekadar bu dönemden sonra Süryaniler Midyat ve civarındaki köylere tekrar yerleşme imkanına kavuşmalarsa da yinede bu bölgedeki birçok köy Süryanilerden boşaldı.

Siirt

Siirt, Sadagh, Mar Guriya, Gadianes, Hadide, Redvan, Dehuk, Ketmes, Der Şemeh, Piros, Tentas, Tellimşar, Tellnevro, Benkof, Mart Şumuni, Hartevin, Der Mar Yakup, Bekind, Ayn Dare, Berke, Borem, Arşanes, Galvaye, Goreç, Yukarı Artun, Der Mazen, Der Raban, Aşağı Artun, Şırnak

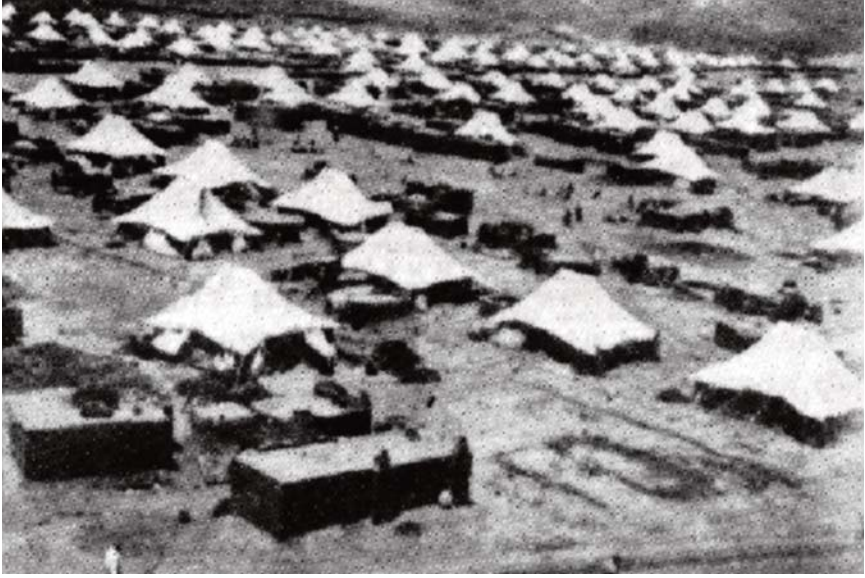
H- İNGİLTERE SÖMÜRGESİNDEKİ ASURİLER

1918 yılında Bakuba kampına yerleştirilen Asurilerin en büyük umutları kendi topraklarına geri dönmektir. Ağa Petrus Bakuba’da eline geçirdiği yetkiyle, Asurilerin tekrar topraklarına dönebilmeleri için bir plan hazırladı. Asurilerin Urmiye kökenlilerinin tümünün ve Hakkari kökenlilerinden üçte ikisinin kabul ettiği plana göre; Asuriler Kuzey Irak’a, oradan da Türkiye ve İran’a götürüleceklerdi. Ancak Hakkari’den gelenlerin tümünün evlerine dönmeleri imkansızdı. Bu yüzden, Urmiye’deki Asuriler bağlantının kurulabilmesi için sınır olan Gavar bölgesinin daha kolay ele geçirilebileceği görüşündeydiler. Bu plan hem Asurilerin çoğu, hem de İngilizler tarafından onaylandı. Planın arkasında her iki tarafın kendine göre hedefleri vardı. Asuriler Kuzey Irak’a çıktıklarında topraklarına yakınlaşacaklar, Gavar ve Urmiye’yi tekrar ele geçirip, burada bir Asur Devleti’ni kuracaklardı. İngilizlerin hedefleri ise farklıydı. İngilizler kuzeyde oluşan Kürt isyanını Asurilerin aracılığıyla bastırmak ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşan İran’ı tehdit etmeyi düşünüyorlardı. İngilizler daha önce silahsızlandırdıkları Asurileri tekrar silahlandırdılar.

Mar Şemun Paulus 1920’de Bakuba kampında hastalığından dolayı öldü ve yerine 11 yaşındaki yeğeni Mar Şemun Eşahya geçti. Daha çocuk olan yeni patrik halkı yönetemediğinden, halası Sürme Hanım’ın etkinliği, Mar Şemun ailesi ve Asuriler arasında giderek arttı. Mar Şemun Eşahya’nın patrikliğe getirilmesi Asurilerin yeni bir kampa yerleştikleri bir döneme rastladı.

Ağa Petrus ve İngilizlerin planı gereği; Nisan 1920’de Asurilerin bir kesimi Bakuba kampından ayrılarak Musul’un 30 kilometre kuzeydoğusunda, yeni açılan Mindan kampına yerleştiler. Halkın büyük bir bölümü göçle meşgulken İngiltere yeni patriğin meşruluğunu ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Aralarında Ağa Petrus ve Malik Hoşaba’nın bulunduğu bazı Asuri liderler de İngilizlerin görüşünü savununca, patrik ailesi ile Asuri liderler arasında sorunlar başgösterdi. Mindan’dan sonra dağ eteğindeki Akra’da daha ileri bir kamp açmak için çalışmalara başlandı. Fakat bu çalışmalar Arapların saldırıları üzerine yarım kaldı.

1920 yazında patlak veren Arap saldırısı Bakuba ve Mindan kamplarını da hedef aldı. Arapların üstün silahlara sahip olmalarına rağmen Asuriler onları Mindan kampından uzaklaştırdılar. Bu arada gıda sağlama güçlükleri yüzünden İngilizler Bakuba kampını kapattılar. Bakuba’daki Asuriler Musul’a gönderildiler. Ermeniler ise onları alacak gemileri beklemek üzere Basra’ya sevk edildiler. İngilizlerin kararıyla kamp Eylül sonunda kapatıldı.¹⁰⁸

Kuzey Irak'taki Mindan Asuri mülteci kampı (1920) (Kaynak: Unutulan bir Holocaust, Gabriele Yonan)

Ekim ortalarında Ağa Petrus Akra'ya 6.000 silahlı asker çıkarmayı başardı. Ordu üç bölüme ayrıldı ve her bölümün başına bir İngiliz subayı getirildi. Üç grubun komutası da Ağa Petrus'a verildi. Asuri askerler İngilizlerden aldıkları eğitimle belli bir disiplin kazandılar. Ağa Petrus'un amacı Akra'dan Neri üzerinden Urmiye'ye ulaşmaktı. Bu yürüyüşleri esnasında geçişin güvenliğini sağlamak için birçok Kürt reisiyle anlaşmaya varıldı. İkna edilmeyen Kürtleri de güç kullanarak bertaraf ettiler.

Asuriler Barzan bölgesine vardıklarında 1920'nin kışı başlamıştı. Zorlu bir yürüyüş esnasında Asuri safları, Urmiyeliler ve Hakkarililer diye ikiye bölündü. Hakkari Asurileri Hakkari'ye bu kadar yaklaşmışken geri dönmek istemediler. Urmiyeli Asuriler zor hava şartları karşısında geri döndüler. Hakkari Asurileri ise Zibar Kürtleriyle çatışmaya girdiler. Asuriler ile Kürtler arasında şiddetlenen çatışma sonucu birçok Kürt köyü yakıldı. Sonuçta bitkin düşen Asuri güçleri de Musul'a dönmek zorunda kaldılar. Dönüşte Asuriler İngilizler tarafından tekrar silahsızlandırıldılar. İngilizler için plan başarıya ulaşırken (çünkü Kürt ayaklanmaları bastırılmıştı), Asuriler için plan başarısızlıkla sonuçlandı. İngilizlerin silahlara el koymasına karşı tepki gösteren Ağa Petrus Fransa'ya sürgün edildi. Daha sonra Fransa'da zehirlenerek öldürüldü. Asuriler İngilizler tarafından geldikleri bölgeler gözönüne alınarak dağıtıldılar. Asuriler kendi içinde üç gruba ayrılıyorlardı. Birinci grup Urmiye kökenli olanlardı. Bunların bir kısmı zamanla Urmiye'ye dönmüştü. İran Urmiyelilerinin dönüşlerini engellemeye çalıştığı için Irak'ta hala yaklaşık 500 aile kalmıştı. Bunların

çoğu Bağdat olmak üzere büyük şehirlere yerleştiler. İkinci grup Aşağı Pervari (Barvari Bala) ve Nerva Raykan'da Kürt ağalarının yanında çalışan "reayalar"dı. Bunlar tekrar Kürt ağalarının yanında yerleşebilirlerdi. Üçüncü grup ise Hakkari dağlarında yaşayanlardı. 1920 tarihinde hala Hakkari'de 3.000'den fazla aile yaşıyordu.¹⁰⁹

Mindan sığınma kampı 1921 yazında kapatıldıktan sonra Asurilerin dağıtılması için bir İngiliz yetkilisi görevlendirildi. Bazı Asuri gençler İngiliz denetimindeki aşiret birliklerinde yerılırken, diğlerleri dağıtılarak yerleşik yaşama yönlendirildiler. Asuriler genellikle Musul etrafına yerleştirildiler. Amadiye'nin kuzeyine 6.950 kişi, Amadiye bölgesine 1.100 kişi ve Dihok, Zaho, Akra ve şeyhan'a 7.450 kişi yerleştirildi. 1922 yılında da Aşağı ve Yukarı Tiyyarilerin tamamı, Thuma, Cilo ve Baz aşiretlerinin bir bölümü Hakkari'deki eski yerlerine döndüler.

Sömürgeler Bakanı Winston Churchill 1921 yılında Kahire'de yapılan konferansta Irak'taki İngiliz ordusunun azaltılması ve görevin Hava Kuvvetlerine devredilmesi kararını aldı. Ayaklanma ve iç düzenin sağlanması görevi de Asur Taburlarına verildi. 1922'de Asur Yerel Birlikleri iki piyade taburu, bir yüklü batarya ve iki süvari birliğinden oluşuyordu. Asur Taburları Irak-Türkiye ve Irak-İran sınırları üzerinde Peş Habur'dan Hanikin'e kadar yayıldılar. Asur Taburları'nın kurmay merkezi Musul'daydı. Aynı yıl içinde bu kuvvetler Süleymaniye yakınındaki Ranya ve Amadiye'deki operasyonlara katıldılar.

İngilizlerin askerlerini azaltmasına karşı bir yıldan beri Kuzey-Irak'a sızan Türk güçleri Kürtleri ayaklanmaya çağırıldı. Çemçemal Kürt reisi Gabari ve Hemavend aşiretinin reisi Fettah Beg, Türk güçleriyle buluşmak üzere 18 Haziran 1922 tarihinde harekete geçti. Asur Taburları bu ayaklanmaları bastırma talimatını aldı. Türkler ve Kürtler güneydeki Ranya yönüne saldırdılar. Daha sonra bütün Kürt aşiretleri ayaklanarak onlara katıldılar. 5 Eylül tarihinde Asuri ve İngiliz güçleri Revandız'ı terketmek zorunda kaldılar. Bunu Türklerin saldırıları ve Köysancak'ın işgali izledi. Ayaklanma Amadiye'de gerçekeşti ve kaymakama saldırıldı. Olayı duyan piskopos Sargis 200 Asuriyi toplayarak, ayaklanmayı durdurdu ve kaymakamı kurtardı.

22 Ekim 1922 tarihinde Asur Taburları Barzan ve Amadiye bölgelerini Türklerden ve isyancı Kürtlerden temizlediler. Ancak Revandız Türklerin elinde kaldı. Türkler burada Arap, Kürt ve Türkmenleri silahlandırdılar. Bu durum İngiliz ve Irak hükümetini önlemler almaya zorladı. Ekim 1922'de Asur birlikleri Türk kuvvetlerinin üzerine gönderildi. Türk mevzilerine saldırılar düzenleyen İngiliz Hava Kuvvetleri'nin (RAF) desteğıyle Köysancak geri alındı.

I- PARİS BARIŞ KONFERANSI VE SEVR ANTLAŞMASI

1919 ve 1920 yıllarında Sevr Antlaşması imzalanmadan önce Paris'te bir dizi konferans yapıldı. Bu konferanslarda Osmanlı egemenliğindeki halkların kaderi ve toprakların paylaşımı tartışıldı. Bu konferanslara galip devletler, Osmanlı imparatorluğu temsilcileri ile Osmanlı egemenliği altındaki halkların temsilcileri katıldılar.

Paris Barış Konferansı'na üç Asuri heyeti gitti. Bunlardan Birincisi İran Asuri heyetiydi. İlk gelen heyet İngilizlerle en az ilişkisi vardı. Birinci Asuri heyeti özellikle İngiltere temsilcilerinin düşmanca tavırları karşısında, çalışmalarını durdurup Paris'ten uzaklaşmak zorunda kaldı. İkinci olarak Paris'e giden Asuri heyeti ABD heyetiydi. Bu heyet içinde Said Raci, Musa Şükür, Piskopos Afrem Barsaum, Piye Pakus, Aho Aram Ablahad, A.K. Yusuf, Rüstem Nacib, Jan Zabuni, Yuvel E. Varda ve Said Antun Namık bulunuyordu. Asiro-Kaldo heyeti adıyla konferansa giden bu grup içinde Süryanilerin üç Kilisesinden (Süryani Ortodoks, Doğu Havarî ve Keldani) temsilciler yer aldılar. ABD heyeti konferansta Asur Devleti'nin kurulmasını ve bu devletin büyük devletlerden birisinin himayesinde olmasını istedi. Heyet tarihi olarak Asurilerin sayılan Yukarı Mezopotamya'nın bir parçası (Zap ırmağının aşağısından kuzeye kadar) ile Diyarbakır ve Ermenistan dağlarının da, kurulacak Asur Devleti'ne dahil edilmesini önerdi. Bu heyet de İngiltere ve ABD'nin olumsuz tutumları sonucu başarısız kaldı. Konferans başkanı F. Wilson Osmanlı'nın bölünmesi gerektiğini, ancak orada oturan Türk olmayan halklara sadece uygun gelişme olanaklarının sağlanması gerektiği şeklinde bir görüş belirtti.

Üçüncü Asuri heyeti ise Sürme Hanım önderliğindeki Irak heyetidir. Irak heyetinin Paris'e gitmesi İngiliz hükümeti tarafından engellenerek, ancak 21 Temmuz'da, önce Londra'ya gitme şartıyla Paris'e gitmesine izin verildi. İngilizlere göre Asuri sorunu ancak Londra'da hal olabilecekti. Sürme Hanım 17-19 Ocak 1919 tarihinde Lordlar Kamarası'nda Asuri sorununu tartıştı. Sürme Hanım iki heyetin konferanslardan elleri boş dönmelerinden sonra, daha yumuşak isteklerle gitti. Asur devleti hakkında herhangi bir tartışma açmayan Sürme Hanım sadece Asuri halkının topraklarına dönmesi garantisini istedi. Bu doğal istem bile İngiltere tarafından güç olduğu gerekçesiyle olumsuz karşılandı. Galip ülkelerin Sevr Antlaşması'ndan önce (1918-1920) yaptıkları görüşmeler genellikle savaşı kaybetmiş olan bir imparatorluğu (Osmanlı) kendi istekleri doğrultusunda parçalamak ve bu parçalarda kendi güçlerini oturtmak için, Ortadoğu üzerinde yapılan projeleri hazırlamaya yönelik oldu.

Nitekim Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda da bu durum çok açık bir

şekilde ortaya çıktı. Antlaşma gereği Irak'ı İngiltere, Suriye ve Kilikya'yı Fransa denetimleri altına alacaklardı. Bu iki bölge manda haline getirilip, burada ya Arap Devleti veya Arap Devletler Konfederasyonu kurulacaktı. Bir Ermeni Devleti kurulacak, ayrıca sınırı belli olmayan özerk bir Kürdistan'ın oluşumuna gidilecekti.

Sevr Antlaşması'nda Asuri halkına yönelik 62. maddeye göre sadece ‘...himayesinin güvence altına alınması gereğine..’ yer verildi. Somut bir anlam taşımayan ve çok genel ele alınan bu madde, daha sonra Asurilerin tamamen İngiltere otoritesi altına girmesine neden oldu. Genel olarak kabul edilen ikinci bir madde de; “Türkiye Türk olmayanlara yurtlarına dönebilmeleri için kolaylık gösterecek ve uğradıkları zarara karşı tazminat ödemesi gerektiği” belirtilmişti. Galip Devletler Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşmaya başladıkları ilk görüşmelerden itibaren, İttihat ve Terakkiler arasında da değişimler başladı. İttihat ve Terakkilerin önde gelen isimleri Talat, Cemal ve Enver paşalar Osmanlı-Alman tarafının savaşı kaybetmesiyle 2 Kasım’da bir Alman gemisine binerek kaçtılar. Bu arada Mustafa Kemal giderek sivrildi. Sevr Antlaşması’nın görüşmeleri yapıldığı sıralarda, buna bir tepki olarak Türklerin ayaklanması başladı. Milliyetçiliğin kabartılmasıyla yeni bir mücadele başlatan Türk tarafı Pontuslu Yunanlılara karşı yeni bir etnik temizlik hareketini başlattı.

Erzurum (23 Temmuz 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919) Kongrelerinde Sevr Antlaşmasının ön görüşmelerinde belirlenen, Ermeni ve Yunan devletlerinin oluşturulması reddedildi. Anadolu’daki Müslüman halkları da yanlarına çekerek, 1 Mart 1920 tarihinde Hristiyanlara karşı birlik oluşturma ve savaşıma çağrısı yapıldı. Ayrıca emperyalist ülkelerin Karadeniz’e ulaşmamaları için, Bolşevikler Mustafa Kemal’le görüşerek, ona yardım etme kararını aldılar. 19 Mart 1920’de İstanbul’daki hükümete alternatif olarak, Mustafa Kemal Ankara’da Büyük Millet Meclisi adıyla yeni bir meclis kurdu ve 23 Nisan’daki ilk toplantısında, başkan seçilirken en yakın arkadaşı İsmet İnönü de Genelkurmay Başkanlığı’na getirildi.

Sevr sürecinin hayata geçmemesi için Türkler Haziran 1920’de Ermenilere karşı yeni savaş başlattılar. Ermenilerle yapılan savaş Aralık’ta yapılan barış antlaşmasıyla son buldu ve Türkiye’nin doğu sınırı çizildi. 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması İstanbul hükümeti tarafından kabul edilince Ankara hükümeti için yeni bir fırsat doğdu ve bu antlaşmayı imzalayan herkesi hain ilan etti. Ermeni-Türk savaşından hemen sonra Bolşevikler Erivan’a girdiler, böylece Ermenistan bir Sovyet Cumhuriyeti haline geldi. Böylece Sevr’in Ermenilere sunduğu büyük Ermenistan planı suya düştü. 16 Mart 1921’de Türkler ile Sovyetler Birliği arasında Moskova Antlaşması imzalandı. Sınırların kesinleştirildiği bu antlaşmayla birlikte her iki taraf da Sevr Antlaşması’nı kabul etmedi.

Doğuda Sovyetlerle yapılan anlaşmayla Ermeni tehlikesi ortadan kalkarken, Türkler bütün güçlerini batı cephesine, yani Yunanlılara karşı yönelttiler. 23 Mart 1921 tarihinde Yunanlılara saldıran Türk ordusu Sovyetler'den büyük miktarda para ve silah yardımı aldı. Yunanlılara karşı ikinci kez zafer elde eden Türkler, 13 Haziran'da İzmir'e çıkarma yapan Yunan ordusunun saldırısıyla karşılaştılar. Yunanlılar ilk saldırılarında İnönü komutasındaki Türk ordusunu geri çekilmeye zorladılar. Fevzi Çakmak'ın genelkurmaylığa getirilmesiyle Türk ordusu tekrar saldırdı ve Yunanlıları durdurup geriye çekilmeye zorladılar. Türklerin bu başarısına karşı ilk reaksiyon Fransa'dan geldi. Fransa Ankara hükümetini tanıyarak onlarla 20 Ekim 1921'de imzaladığı bir anlaşma sonucu Kilikya'yı Türklere bıraktı ve Suriye'ye çekildi. Böylece Türkiye-Suriye sınırının büyük bölümü (Antakya hariç) çizilmiş oldu.

Diğer galip devletler Türklere yeniden bir çağrı yaparak Sevr Antlaşması'na dayanarak bir Ermeni (Anadolu'da) ve bir Yunan (Trakya ve İzmir'de) devletinin kurulmasını istediler. Türkler bu isteği kabul etmedi. Toparlanmak için belli bir zaman kazanan Türk ordusu, 26 Eylül 1922 tarihinde Yunan güçlerine saldırmaya başladı. Yunanlıları giderek geri püskürten Türkler, 29 Eylül tarihine kadar sürecek olan Büyük Taarruz'la Yunanlıları tamamıyla Ege Bölgesi'den çıkararak, Trakya'da bir devlet kurma durumundan uzaklaştırdılar. Böylece Türkiye'nin batıdaki sınırları da şekillendi. Galip devletler ile Türkler arasında Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) ile savaş durduruldu. Mudanya Ateşkesi ile Lozan Konferansı'nın başladığı 21 Kasım 1922 tarihine kadar İstanbul hükümeti feshedildi. Padişah Vahdettin'de (1918-1922) birkaç yakınıyla İngiltere'ye kaçtı. Böylece 650 seneden sonra Osmanlı İmparatorluğu sultansız kaldı. Türklerin bu direnişleri Sevr Antlaşmasını tamamıyla geçersiz kıldı. Dolayısıyla galip devletler ile Türkler arasında yeni bir anlaşmanın yapılması da kaçınılmaz oldu.

J- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Savaş ve antlaşmalar sonucunda Türkiye'nin, Suriye, Yunanistan ve doğu sınırları şekillendi. Türkiye sınırlarının artık uluslararası bir antlaşmayla, dünya tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin hala kesinleşmemiş bir sınırı kalmıştı. O da İngiltere mandası altında olan Irak ile olan sınırdı ki, burası en çok Doğu Süryanilerin (Asuri, Keldani) kaderinin de belirleneceği Hakkari-Kuzey Irak bölgesiydi. Sınırın belirlenmemesinde Türklerin Musul üzerinde hak iddia etmelerinin büyük bir payı vardı. Lozan'da yapılması kararlaştırılan görüşmeler temel olarak Boğazlar sorunu, İstanbul'un geleceği ve Doğu Trakya sorunlarını içerirken, Musul da bir sorun olarak ortaya çıktı.

Görüşmeler 21 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrindeki Ouchy Şatosu'nda başladı. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Birliği, Romanya ve yeni Türkiye temsilcileri görüşmelere katıldılar. Lozan üst toplantılarına Süryani (Asuri, Keldani) temsilcileri alınmadı, fakat İngiltere'yi temsil eden Lord Curzon, Asurilerin çıkarlarını savunacağını açıkça belirtti. Azınlıklarla ilgili toplantılar 12 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında başlatıldı. Açılış konuşmasında Lord Curzon azınlıklar sorununu dinsel temelde ele alıp, Hristiyan ile Müslüman azınlıklar diye hitap etti. Asya'daki Hristiyan azınlık ile Avrupa'daki Müslüman azınlığın eşitliğini dile getirdi.

13 Aralık'ta Türkiye'yi temsilen toplantıya katılan İsmet Paşa Türkiye'nin Nesturilerle ve Ermenilerle iyi ilişkiler geliştirmek istediğini belirtti. Lozan'da azınlıklarla ilgili alt toplantılarına Süryaniler (doğu ve batı) ile Yezidileri temsilen Ağa Petrus katıldı. Toplantı esnasında İsmet İnönü ile Ağa Petrus arasında bazı görüşmeler de yapıldı. İsmet Paşa sonuç olarak, azınlık hakları Türk hükümetince son zamanlarda Avrupa'da yapılmış anlaşmalarla belirtilen aynı esaslar üzerine ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edileceğini söyledi.

Lord Curzon 9 Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada bu maddenin azınlıklara yeter ölçüde koruma sağlayacağı umduğunu belirtti. Çünkü kendisi varolan çelişkilerin bu maddelerle ortadan kaldırılacağına pek inanmıyordu. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalandı. Türklerin öne sürdüğü Misaki-Milli sınırları Musul (Irak sınırı) haricinde kabul edildi.

Azınlıklarla ilgili toplantılar alt komisyonun 16 kez toplanmasından sonra, azınlıklarla ilgili şu maddeler Antlaşmada kabul edildi. Antlaşmanın III. Bölümü'nün 37-45. maddelerini kapsayan azınlık hakları şunlardır:

MADDE 37

Madde 37.-Türkiye, 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (Tüzüğün) ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmasını ve hiçbir kanun, yönetmelik (Tüzük) ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir (Taahhüt eder).

MADDE 38

Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma milliyet (nationality), dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

MADDE 39

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklar, Müslümanlar'ın yararlandıkları aynı yurttaşlık medeni haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.
...

MADDE 40

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklar, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden, garantilerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

MADDE 41

Genel kamusal eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda anadilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümeti'nin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır...

MADDE 42

Türk Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla statüleriyle, aile hukukuyla, kişisel durumların statüleri, kişi halleri konusunda, bu sorunların söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek, bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupa'lı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait Kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

MADDE 43

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklar, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir..

MADDE 44

Türkiye, bu kesimin bundan önceki maddelerdeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi garantisi altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, bu andlaşma uyarınca kabul ederler..

MADDE 45

Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'da da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

XI. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINDAN SONRA OLUŞAN DEVLETLERDE SÜRYANİLERİN DURUMU

A- TÜRKİYE

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla 29 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na resmen son verilerek Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938) seçildi. 1924 yılında cumhuriyetin ilk anayasası yapıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Atatürk devrimleri ile birlikte birçok yenilik yapıldı. Böylece Kemalist ideolojiye zemin oluşturuldu. Kemalist ideolojiyle Misak-i Milli sınırları içerisinde tek ulus yaratma siyaseti hayata geçirildi.

1924 yılında Türk Cumhuriyeti ordusu Hakkari ve Kuzey-Irak bölgelerinde yaşayan Doğu Süryaniler (Asuri) karşı ilk hareketini yaptı. Asuriler 1915'te terk ettikleri Hakkari bölgesindeki köylerine 1922'den sonra, dönmeye başladılar. Türkiye-Irak sınırının henüz belirlenmemiş olmasından dolayı geri dönüş 1923 ve 1924 yıllarında daha da yoğunlaştı. Urmiye, Hakkari ve Kuzey Irak'ta toplanan Asuriler kendilerini korumak için İngilizlerin sınırlı yardımlarıyla da olsa silahlandılar. Çünkü bu dönemde Irak İngiltere'nin bir mandası, İran'da İngiltere'nin etkisi altındaydı. Türkiye yöneticileri Musul sorununu İngilizlerle çözemediği için, Asurileri, kendi Musul planlarını suya düşürecek tehlikeli bir faktör olarak görüyorlardı. Bu nedenle Asurilerin bütün hareketleri ve ilişkileri Türk devleti tarafından takip altına alındı. Türkiye'nin askeri birlikleri sivil yöneticiler tarafından Asurilerin gücü ve imkanları hakkında bilgi toplamak amacıyla görevlendirildiler. Yapılan keşifler sırasında 7

Ağustos 1924 tarihinde Türk görevliler Asurilerin tepkisiyle karşılaştılar. Bu tarihte başlayan ayaklanma Türk devletinin saldırı hazırlıklarını hızlandırdı. 13 Ağustos 1924 tarihinde, Türkiye Genel Kurmay Başkanı'nın hükümete sunduğu rapor ve hareket planı 14 Ağustos 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi. Alınan karara göre askeri birlikler değişik alanlardan Cizre, Hakkari, Van ve Bitlis bölgelerine kaydırıldı. İzmir'den sekiz uçak Mardin'e gönderildi. Her türlü erzak ve cephane hazırlıkları yapıldı. Kürt aşiret reisleriyle ilişkiler kuruldu ve rüşvetler verildi. Aşiret güçleri de örgütlendirilerek harekete geçirildiler. Urmiye yörelerindeki Asurilerden gelebilecek yardımlara karşı da yoğun önlemler alındı.

Hakkari bölgesinde bulunan binlerce Asuriye yönelik 3 Eylül 1924'te saldırı başlatıldı. Beytuşşebap, Hakkari, Oramar, Çukurca (Çal), Amadiye ve yakın alanlarından oluşan bölgeye yönelik birkaç koldan saldırı gerçekleştirildi. Harekat 1924 Eylül'ünün sonlarına kadar devam etti. Sonuçta yüzlerce Asuri katledildi, onlarca köy yakılıp yıkıldı, geriye kalanlar da İran ve Irak'a göç etmek zorunda kaldılar.

1925'te başlayan Şeyh Sait isyanı ve Turabdin'de Haco Ağa'ya karşı başlatılan takibatta sırasında birçok Süryani katledildi. Bu dönemde birçok Süryani Turabdin'den Suriye'ye göç etmek zorunda kaldı. 15 Aralık 1925 tarihinde Cemiyet-i Akvam Lahey Mahkemesi'nin aldığı karar doğrultusunda, Brüksel Hattı olarak bilinen Türkiye ile Irak arasındaki sınır, resmi sınır olarak kabul etti. 5 Haziran 1926'da yürütülen yoğun diplomatik faaliyetler sonucunda İngiltere, Irak ve Türkiye yöneticileri arasında imzalanan bir antlaşmayla Musul sorunu çözüme bağlandı.

Lozan Antlaşması'nda gayri-müslim azınlıklara tanınan haklar Süryaniler için uygulanmadı. Süryaniler bu kategoriye alınmadıkları için Ermeniler, Yunanlılar ve Yahudiler gibi özel okullar, hastaneler açamadılar, kendi dilinde yayınlar çıkaramadılar. Süryaniler azınlık statüsüne alınmamakla birlikte hiçe sayıldılar. 1931'de Süryani Ortodoks Patriği İlyas Şakir Hindistan'a sürgün edildikten sonra Mardin'in Deyrulzafaran Manastırı'nda bulunan Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'nin Patriklik kürsüsü de boşaldı. Patriklik kürsüsü Fransızların izniyle 1933'te Suriye'ye yerleşti.

2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türk devleti Müslüman olmayanlara karşı özel politikaları yürürlüğe koydu. Bütün Süryani genç erkekleri çıkarılan seferberlik kanununa dayanılarak toplatıldılar. Bunlar en ağır işlerde (demiryolları, hava alanları, kara yolları, inşaat işleri, demir döküm fabrikaları vb. yerler) çalıştırıldılar. Ekonomik alanda da Süryanilere "varlık vergisi" adı altında ağır vergiler yüklendi. Yeni kalkındırılan Türkiye'nin batı kesiminde ekonomik yatırımlar yapılırken Süryanilerin yaşadığı yerler yatırımlardan mahrum bırakıldı. Bu şekilde büyüyen ekonomik

sıkıntılar ve yoksulluk Süryanilerin göçetme koşullarını oluşturdu. Süryanilere yönelik okulda, askerlikte kısıcası yaşamın her alanında dinsel, psikolojik ve fiziksel baskılar yapıldı. Bu baskılar giderek sistematik bir hal aldı. Devlet güçleri bilinçli provakasyonlarla etnik ve dinsel farklılıklara sahip olan kitleleri birbirine karşı kıskırtılarak göçün hızlanmasını sağladılar.

1962-1963 tarihinde Kıbrıs olayları bahane edilerek Süryanilerin çoğunlukta yaşadığı Turabdin'in Midyat şehrinde, devletin özel birimleri tarafından organize edilen ve fanatik kitlelerin yer aldığı bir yürüyüş düzenlendi. Buradaki amaç Süryanilere karşı bir saldırı başlatmaktır. Kansıız geçen yürüyüşten sonrasında özellikle Midyat ve çevresinde bulunan Süryaniler yer yer saldırıya uğradılar. Provakasyonlar, baskılar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Süryaniler başta İstanbul'a, daha sonra 1960'lı yıllarda kapıları açılan Avrupa'ya işçi ve mülteci olarak göç etmeye başladılar. Daha sonra devlet manastır ve Kiliseler de yöneldi. 1978 yılında Mardin ilinin sınırları içindeki Mor Gabriel ve Deyrulzafaran manastırları alınan bir kararla kapatıldı. Gereke olarak da bu manastırların Ermeni ASALA örgütüne militan yetiştirmesi öne sürüldü. Ardından 29 Ekim 1978'de, Kerboran'ın önde gelen şahsiyetlerinden Endravos Demir kapısı önünde tarandı ve göğsünden aldığı beş kurşunla öldürüldü. Bu cinayetin ardından Kerboran'da kalan bütün Süryaniler Avrupa'ya, özellikle de İsveç'e göç ettiler. Ayrıca bu göç hareketi bütün Turabdin, Botan ve Hakkari'deki diğer Süryani köylerine de sıçradı.

12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbeye, baskı ve göçetme politikaları daha açık bir hal aldı. 1982 anayasasıyla okullarda yürürlüğe konulan zorunlu din (İslam) dersi Hristiyan dinsel kimliği ön planda olan Süryani halkı üzerinde çok olumsuz bir etki yarattı. Zorunlu İslami din dersi Hristiyan öğrencileri de kapsamına aldığı için aileler çocuklarını okula göndermeyip göç yolunu seçtiler. Yaratılan bu etki ve Avrupa'ya göç imkanlarının da sistematik bir şekilde kolaylaştırılması (Pasaport işlemlerinin çabuklaştırılması, havaalanlarında kaçak kontrollerinin yapılmaması, göçmen şebekelerinin oluşturulması, vb.) Süryanilerin 1980'li yılların başında yoğunlukla Avrupa'ya göçetmelerine yol açtı. Bu dönemde Süryanilerin taşınır ve taşınmaz mallarına el konuldu.

15 Ağustos 1984 tarihinde PKK'nin başlattığı silahlı mücadeleye karşı Türk ordu birlikleri yoğun bir şekilde doğu ve güneydoğu bölgelerine kaydırıldı. Türkiye Cumhuriyeti PKK'nin eylemlerini bastırmak için aldığı birçok tedbir yanında Mayıs 1985 tarihinde Köy Koruculuğu sistemini resmen hayata geçirdi. Özellikle Süryanilere karşı din olgusunu kullanan ve devlet örgütlenmesine göz yumulan Hizbullah örgütü Süryanilere yönelik bir çok öldürme ve kaçırma eylemi gerçekleştirdi. Köy Korucuları ve Hizbullah'ın yanında devletin Özel Timleri ve gizli birimleri de Süryanileri, her

türlü baskı araçlarıyla, bölgeden kaçtırmaya çalıştılar. Buna rağmen ülkesini terketmeyen onlarca Süryani 1987-1998 yılları arasında katledildi. Ayrıca, Türkiye’deki bütün azınlıklar gibi Süryaniler de devlet tarafından 1960’lı yıllarda gizli kurulan Azınlıkları Takip Kurulu tarafından takibata uğradılar. Birçok olay ve saldırıların faileri meçhul kaldı.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra Süryanilere karşı sistematik bir şekilde uygulanan baskılar nedeniyle Süryani nüfusunun yüzde doksanının üzerinde yurtdışına göç etti. Ayrıca uygulanan baskı politikaları nedeniyle Süryaniler arasında ulusal-siyasal düşünceler gelişmedi. Türkiye’de uygulanan olumsuz politikalar yüzünden 1980’li yıllarda itibaren Süryaniler arasında siyasal düşünceler gelişmeye başladı.

B- IRAK

Irak; Mezopotamya uygarlığının yükseldiği topraklar üzerinde 1920’de bir İngiliz mandası olarak kuruldu. Bu devletin sınırları Orta ve Güney Mezopotamya coğrafyasının bereketli topraklarını kapsamaktadır. Irak, Ur, Uruk, Kiş şehirleri ile Sümer, Akad, Babil ve Asur imparatorluklarının doğup geliştiği ve Süryani halkının yurt olarak tuttuğu coğrafya üzerinde tarihsel bir geçmişin devamı ve kültürün mirasçısı değil, Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı koşullar sonucunda petrol kaynakları nedeniyle ortaya çıkan Arap egemenlikli bir devlet olarak şekillendi.

Irak 1932 yılına kadar İngiltere’nin bir mandası olarak yönetildiği süreçte Erbil, Musul, Bağdat, Kerkük ve Basra’ya kadarki bölgelerde yüzbinlerce Keldani-Asuri-Süryani yaşamaktaydı. Bunların arasında Keldaniler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyor. 1915’ten itibaren de Kuzey Irak’ın değişik bölgelerine daha çok Van, Hakkari ve Botan bölgelerinden göç eden Doğu Süryaniler (Asuriler ve Keldaniler) yerleşti. 1926’ya kadar Irak-Türkiye sınırları belirlenmediği için Musul’dan Hakkari’ye kadar coğrafik bir ayırım yapılmadı. Güneydeki kesim şehirlerde yaşarken, kuzeydekiler kırsal alanda ve köylerde yaşıyorlardı. Kuzeyde aşiret ve aile bağları güneydekilere nazaren daha güçlüydü. 1920’de Cemiyet i-Akvam Britanya’nın Irak üzerindeki manda yönetimini resmen tanıdıktan sonra, 23 Ağustos 1921 tarihinde Arap Haşimi ailesinden emir Faysal Irak krallığına getirildi. 1924’te Meşrutî krallığın anayasası kabul edildi. 1926’da Ankara Antlaşmasıyla Türkiye-Irak sınırları belirlendi. Irak-İran sınırı ise daha önce 1639’da Kasrışirin antlaşmasıyla çizilmişti. İngiltere’nin Irak üzerindeki manda yönetimi 3 Ekim 1932’ye kadar devam etti.

Irak bu tarihten sonra bağımsız bir devlet ilan edildi. Irak’ta askeri alanda bir güç olarak görülen Doğu Süryaniler (Asuriler ve Keldaniler) İngiltere denetiminde hareket

eden birliklere sahipti. Bunun karşılığında Süryaniler, İngiltere’den doğal hakları olan ve binlerce sene üzerinde yaşadıkları merkezi Musul olarak belirlenen Hakkari’ye kadarki coğrafya üzerinde bir devlet talebinde bulundular. Talepleri karşılıksız kaldığı gibi, Irak devleti kurulduktan ve bütün Asuri birlikleri tasfiye edildikten sonra verilen vaatlerin de yerine getirilmemesine karşı tepki gösterdiler.

Irak devleti ise Asuri kesimine karşı yoğun bir antipropaganda başlattı. Asurilerin Irak’a karşı bir isyan başlatacağı ve bunların İngilizler tarafından desteklendiği propagandası geçmişten de örnekler verilerek pekiştirilmeye çalışılıyordu. Doğu Havari Kilisesi patriği Mar Şemun Eşahya, Irak hükümeti tarafından işbirliğini onaylayan bir belgeyi imzaladıktan sonra, 28 Mayıs 1933’te Musul’a ve ardından Bağdat’a götürülerek orada denetim altında tutuldu. Bu sırada Irak hükümeti katliam hazırlıklarına başladı. Bu amaçla Asurileri de bölmeye çalışarak bazı aşiret maliklerini Mar Şemun’a karşı kıskırttı. Bu oyunlara karşı Mar Şemun’a bağlı bir kesim Malik Yahko önderliğinde katliam planlarını boşa çıkarmak amacıyla dağlara çekildi. Malik Yahko ve diğer önde gelen liderler durumun ciddiyetini kavrayıp, Bağdat yerine dağlara çekilenlerin Suriye’ye geçmelerini sağladılar. Suriye’yi egemenliklerinde tutan Fransızlar İngilizlerle ve Irak hükümetiyle yaptıkları işbirliği sonucu Suriye’ye göçeden Asurileri Irak’a geri çevirdiler. Irak’a geri dönenler 4 Ağustos 1933’te Irak ordusu tarafından Dicle nehrini geçerken pusuya düşürüldüler. Bunun üzerine şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bu çatışmada karadan ve havadan saldırıya geçen Irak ordusu yenilgiye uğratıldı. Bu durum üzerine Irak ordusu savunmasız olan Zaho ve etrafındaki Asuri köylerine yönelik saldırılara geçti. Baskın yapılan köylerde esir alınanlar Simele’de toplatıldılar. Simele’de silahsızlandırılan yüzlerce Asuriler 11 Ağustos 1933’te katledildiler.

Ayrıca 65 köy yerle bir edildi. Asurilerin bütün malları ve mülkleri talan edildi. Kadın, çocuk, yaşlı binlerce kişi Musul ve diğer yerlerde toplama kamplarına götürülerek, açlık, hastalık ve ölüme terk edildi. Bu katliamdan canını kurtarmak için binlercesi de Suriye’ye kaçmak zorunda kaldı. Asurilerin çoğu daha sonra Cemiyet-i Akvam’ın kararı ve Fransa’nın kabul etmesiyle Habur nehri etrafındaki köylere yerleştirildiler. Bu katliamdan sonra İngilizler, Fransızlar ve Cemiyet-i Akvam’a üye devletler, Asuriler için dünyanın herhangi bir yerinde bir yerleşme alanı aradılar (Brezilya, Afrika, İngiliz Guyana’sı ve diğer yerler). Uluslararası güçler Mezopotamya’yı paylaşıp kendilerine bağlı uydu devletlerinin sınırlarını çizerek, Süryani halkına vatansızlık yolu gösterildi. Mar Şemun Eşahya katliamın sonuna dek Bağdat’ta tutuklu kaldı ve 18 Ağustos’ta yasal bir dayanağı olmadan Kıbrıs’a sürgün edildi. Mar Şemun’un babası, halası Sürme Hanım ve diğer yakınları da Kıbrıs’a gönderildiler.

1958’de General Kasım tarafından yapılan askeri bir darbeye monarşi yıkıldı ve yerine Irak Cumhuriyeti ilan edildi. Asuri-Keldani-Süryaniler Irak siyasetinde her zaman bir yer edinmeye çalıştılar. Irak Komünist Partisi’nin kuruluşunda ve çalışmalarında ve Kuzey Irak’ta gelişen Mustafa Barzani önderliğindeki Kürt hareketinde birçok Asuri-Keldani-Süryani aktif bir şekilde yer aldı. 1962 yılında Kasım önderliğindeki hükümet güçleri Kuzey Irak’ta katliamlara giriştiler. Bu saldırılar sırasında 150 Asuri-Keldani-Süryani köyü yerle bir edildi, binlerce kişi evsiz bırakıldı, bunlardan 30.000’i evlerini terkederek Bağdat ve diğer büyük şehirlere göç etmek zorunda kaldı.

10 Mart 1970 tarihinde Baas Partili Devlet Başkanı Ahmet Hasan Bekir Irak’ın ulusal ve toplumsal sorunlarına çözüm getirmek amacıyla bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmanın 10. Maddesinin (a) bendinde yeni anayasanın Irak devletinde etnik azınlıklara haklarını tanıması öngörülmüyordu. Bir ay sonra da Irak hükümeti daha önce Irak’tan sürgün edilen Doğu Havarî Kilisesi’nin patriği 23. Mar Şemun Eşahya’ya yurttaşlık hakkını geri verdi.

1971 yılında Doğu Havarî Kilisesi Patriği Mar Şemun Eşahya Kilise takvimini Batı Kilisesine göre düzenleyince, Kilise içerisinde çelişkiler çıkmaya başladı. Bu temelde Doğu Havarî Kilisesi patriklik kürsüsü ikiye bölündü. Kürsü kavgası iki ayrı merkezi ortaya çıkardı. Patrik Mar Şemun Eshaya’nın liderliğindeki Doğu Asur Kilisesi’nin merkezi Tahran ve Chicago olurken, Mar Aday liderliğindeki Eski Doğu Havarî Kilisesi’nin merkezi Bağdat oldu.

Baas Devrim Komuta Konseyi 16 Nisan 1972 tarihinde aldığı bir kararla Asuri-Keldani-Süryanilere kültürel haklarını tanıdı. Bu karara göre Süryanice dilinde gazete çıkarılması için Enformasyon Bakanlığı görevlendirildi. Irak Yazarlar Birliği bünyesinde Asur Yazarlar Birliği oluşturuldu. Bağdat, Musul ve Kerkük’te Doğu Süryanice’de radyo ve televizyonda program yapma hakkı tanındı. Süryani öğrencilerinin çoğunlukta olduğu ilkokullarda Süryanice zorunlu olarak okutuldu. Orta okullarda da Süryanice okutulması hükme bağlandı. Süryanice öğretmenleri yetiştirmek için de Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Süryani dili ve Edebiyatı Bölümü açıldı. Ayrıca 25 Haziran 1972’de Süryanice dil akademisinin kurulması kararlaştırıldı. Bu tarihten sonra Süryaniler arasında ulusal-siyasal düşünceler daha da gelişti.

1974’te Irak-İran arasında yapılan Cezayir Antlaşması’nın ardından, 1975’te bu haklar rafa kaldırıldı ve Saddam diktatörlüğü dönemi başladı. Bu antlaşmadan sonra Irak hükümeti halklara ve muhaliflere karşı yeni bir temizlik hareketi başlattı. 1975’ten sonra Araplaştırma siyaseti Musul, Kerkük, Alkuş, Tus, Sincar, Hanakin ve diğer

yerleşim birimlerinde yoğun bir şekilde uygulandı. Bu yerleşim alanlarına Araplar yerleştirildi ve Asuri-Keldani-Süryaniler Irak içlerine doğru göç etme zorunda bırakıldı. 1979'da Saddam Hüseyin, Baas Partisi ve Irak devlet başkanlığını ele geçirdi ve bütün yetkileri kendinde topladı. 1980-1988 tarihleri arasında milyonlarca insanın ölümüne ve sakat kalmasına mal olan Irak-İran savaşında 60.000'in üzerinde Asuri-Keldani-Süryani genci hayatını kaybetti.

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak güçleri Kuveyt'i işgal etmeleri sonucu 15 Ocak 1991'de Birleşmiş Milletler kararıyla Irak'a karşı hava operasyonu başlatıldı. ABD ve müttefikleri 24 Şubat'ta dört gün süren "Çöl Fırtınası" kara operasyonuyla Irak ordusunu yenilgiye uğrattılar. Mart ayının başında Baas rejimine karşı güneyde Şiiler, kuzeyde Kürtler ve Doğu Süryaniler ayaklandılar. Bu ayaklanmaya karşı harekete geçen Irak güçleri milyonlarca kişinin Türkiye ve İran sınırlarına yığılmasına yol açtı. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler kararıyla Irak'ın 36. Paralel'in kuzeyine girme yasağı getirildi. Daha sonra güneyde de 32. Paralel'in güneyine de aynı yasak konuldu. İnsanların tekrar yaşadıkları alanlara dönmeleri için uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından yerleşme kampları oluşturuldu. 1990-1999 tarihleri arasında yüzbinlerce Asuri-Keldani-Süryani Irak'tan Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarına göç etmek zorunda kaldı.

20 Mart 2003 tarihinde ABD öncülüğünde yapılan askeri bir müdahaleyle Baas rejimine son verildi. Baas rejiminin düşmesiyle Irak yeni bir sürece girdi. Bu süreçte Asuri-Keldani-Süryanilere ve Kiliselerine yönelik saldırılar yoğunlaştı, yüzlercesi öldürüldü ve yüzbinlercesi yurtdışına göçetti. Irak'ın kuruluşundan itibaren Asuri-Keldani-Süryani halkı içerisinde ulusal, kültürel, siyasal temelde birçok hareket ve örgütler ortaya çıktı.

C- SURIYE

Bereketli Hilal'in ovaları üzerinde kurulan Suriye tarih boyunca medeniyetin ve ticaretin önemli bir merkezi oldu. Bu coğrafya; Süryanilerin atalarının kurduğu imparatorluk ve beyliklere beşiklik etti. Suriye; Akdeniz'den Zagroslara kadar uzanan Asur imparatorluğunun hakim olduğu topraklara Yunanlılar tarafından verilen bir isimdir. 1922'ye kadar Suriye adıyla herhangi bir devlet, imparatorluk veya beylik kurulmadı. Suriye ismi sonradan topluluklar arasında birleştirici coğrafik bir isim olarak kullanıldı. Bu coğrafik ismi ilk kez Yunanlılar, daha sonra Persler, Araplar, Osmanlılar ve Batılılar kullandı. Suriye'nin sınırları 1946 yılında bağımsızlığını alana dek kesin olarak belirlenmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına kadar, Suriye'de millî bir ruhsal şekillenme oluşmamıştır. 20. yüzyılın başında batının

ekonomik, bilimsel ve eğitsel etkileri ve Osmanlı-Türk egemenliğinden kurtulma duygularıyla Suriye’de Arap milliyetçiliği gelişmeye başladı. Bu yüzden Şam’da birçok milliyetçi kulüp kuruldu ve Bilad al-Şam’ın bağımsızlık düşüncesi geliştirildi.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Suriye Fransa’nın mandasına girdi. Bu manda yönetimi 1946’ya kadar fiilen devam etti. 1 Eylül 1920 tarihinde Lübnan Fransa mandası altında bulunan Suriye’den ayrı bir devlet olarak fiilen ayrıldı. Maruni Kilisesi’ne bağlı Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı Lübnan, Suriye’den ayrıldıktan sonra Suriye ve Lübnan’daki Batı Süryaniler (Yakubi, Melkit ve Maruni) arasında siyasal, toplumsal ve coğrafik bir ayrılma meydana geldi. Melkitlerin (Rum Ortodoks ve Rum Katolik) çoğunluğu Suriye sınırları içinde kaldılar. 1915 soykırımı esnasında ve daha sonra Turabdin, Diyarbakır, Urfa ve diğer yörelerden Suriye ve Lübnan’a yoğun göçler oldu. 1922-24 tarihlerinde başta Kamışlı şehri olmak üzere birçok yerleşim birimi göç edenler tarafından kuruldu. Fransız sömürgecilerinin egemenliğinde Süryaniler siyasal bir yönetime ve ulusal bir ayrıcalığa sahip olmalarına rağmen, Suriye ve Lübnan’ın kalkınmasında (siyasi, ekonomi, eğitim, kültür, askeri) yeraldılar.

Eylül 1920’de Suriye’de Şam ve Halep merkezli iki devlet kuruldu. Şam ve Halep devletleri 1922’de Suriye Federasyonunu kurarak, 1925 yılında “Suriye Devleti” adını aldılar. 1941’e kadar bu yönetim şekli devam etti. 1920-1922 tarihleri arasında Halep Devleti’ne, daha sonra da Suriye’ye bağlı olan Antakya bölgesine, Fransızlar tarafından kısmi bir muhtariyet verildi. 1920 yılında Alevilerin yoğun yaşadığı bölgede Aleviler Toprağı, 1922’de Aleviler Devleti ve 1930’dan 1941’e kadar devam eden Lazkiye Hükümeti kuruldu. 1922-1941 tarihleri arasında Cebel Drüz bölgesinde Dürzilere muhtariyet verildi. Fransız sömürgecileri 1925’te Cebel Drüz’de patlak veren ve Şam’a kadar yayılan bir isyanı ancak 1927’de bastırabildiler.

1926-1936 yılları arasında Fransızların sıkı bir şekilde kontrol ettikleri bir parlamenter sistem kuruldu. Suriye’de ilk kez 1932 yılında Mehmed Ali Abed cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu arada 1933’te Irak’ta yapılan Simele Katliamı’ndan sonra binlerce Asuri Suriye’ye göç ederek Fransız yetkililer tarafından Habur çevresine yerleştirildi. Fransızlar Süryani halkının gücünden yararlanmak için Asur-Kalde askeri batalyonlarını kurdular. TC tarafından sürgün edilen Süryani Ortodoks Patrikliği Fransızlar tarafından 1933 yılında Humus’a yerleştirildi.

1936 yılında Fransa-Suriye anlaşması üzerine Fransızlar Cezire bölgesini Suriye’ye bıraktılar. Bunun üzerine Cezire’deki Süryaniler ile Kürtler kaygılandılar. Kürtler ve Süryanilerin istediği tek şey Cezire bölgesinin yönetiminin yerel insanlardan olmasıydı. Suriye yönetimi bu talebi kabul etmedi ve Cezire’yi Suriye’ye bağlayarak

bölge yönetimine milliyetçi Suriyelileri atadı. Bunun üzerine 1937 yılında Hasake’de Kürtler ayaklandı. Kürtlerin ayaklanmasına Süryaniler de destek verdi. Bölgedeki Fransız yetkililerde ayaklanmayı destekleyerek Süryani ve Kürtlere otonomi talebinde bulunmaları sağlandı. 1939 yılında Fransızlar Cezire yönetimine el koyarak Suriyelilerden aldılar. Fakat altı ay sonra 2. Dünya Savaşı patlak verince, Fransızlar yönetimi tekrar Suriyelilere geri vermek durumunda kaldılar.

29 Haziran 1939’da yapılan bir referandum sonucu Antakya bölgesi Türkiye’ye katıldı. Eylül 1941’de hür Fransız kuvvetleri komutanı Catroux Suriye’nin bağımsızlığını ilan ettiyse de, 1946’ya kadar İngiliz ve Fransızların yönetimi devam etti. Büyük Britanya İmparatorluğu Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün’den oluşan Büyük Suriye Krallığını kurmayı ve başına da Haşimi ailesinden Abdullah’ı getirmeyi planlıyordu. Yapılan görüşmeler sonuç vermeyince Suriye’de bir ayaklanma başladı. Gelen Fransız takviye güçleriyle bu isyan bastırıldıysa da İngilizler ve Fransızlar 1946’da Suriye’yi terketmek zorunda kaldılar. Bu anlamda Suriye Nisan 1946’da bağımsızlığına kavuştu. 1947’de Suriye’de ilk seçimler yapılarak Şikri al-Kuvatli cumhurbaşkanı seçildi.

1948’de İsrail devletinin kuruluşundan sonra yüzbinden fazla Filistin’li Suriye’ye göçetti. 30 Mart 1949’da Suriye genelkurmay başkanı askeri bir darbe yaptı. Albay Adip Şişakli hükümeti 1949-1954 yılları arasında geniş bir toprak reformu yaptı. Büyük toprak ağaları ile devlet hazinesine ait topraklar, topraksız köylülere dağıtıldı.

1950’lerde yayılan Arap milliyetçiliği etrafında oluşan küçük ve orta burjuva örgütlerinden, Afrika ve Asya’ki ulusal kurtuluş hareketleri ve Soğuk Savaş döneminin ideolojik-politik gelişmelerden etkilenen Süryani öğrenci gençliği belli bir ulusal bilince ulaştı.

1958 tarihinde Cemal Abdülnasır’ın Arap dünyası için öngördüğü Birleşik Arap Cumhuriyeti Mısır, Suriye ve Kuzey-Yemen devletleri arasında kuruldu. Mısır’ın bu cumhuriyetteki gelişen otoritesi ve diğer birçok nedenlerden dolayı planlanan birlik 1961’de bozuldu. 7 Nisan 1947’de Mişel Aflak (Rum Ortodoks) ve Salah El-Din El-Bitar tarafından kurulan Arap BAAS Partisi, 1963’te askeri bir darbeye Nasır yanlısı hükümeti devirdi.

1967 Arap-İsrail savaşında Suriye Golan Tepelerini kaybetti. Bu dönemde Savunma Bakanı olan Hafız Esat 16 Kasım 1970’te askeri bir darbeye iktidarı ele geçirdi. 1975 yılında patlak veren Lübnan iç savaşından sonra 1976 yılında 35.000 askerini Lübnan’a gönderdi. 2000’de babasının ölümünden sonra Suriye devlet başkanlığına geçen oğlu Beşar Esad Lübnan’dan askerlerini geri çekti.

1920’li yıllardan itibaren Suriye’de ortaya çıkan yeni koşullara paralel olarak bu coğrafyadaki Süryaniler arasında da ulusal, siyasal ve kültürel alanlarda gelişmeler oldu. Bu temelde dernekler, örgütler, partiler kuruldu. Ayrıca Arap milliyetçiliği temelinde kurulan birçok parti ve hareketin içinde yer aldılar. Bunun yanında tanınan kültürel imkanlar bağlamında Süryani dili, müziği, folkloru 1950’li yıllardan itibaren gelişmeye başladı. Keldani, Asuri ve Batı Süryaniler genellikle Cezire bölgesinde yaşarken, Katolik ve Ortodoks melkitler Şam, Halep, Humus, Hama ve Lazkiye bölgelerinde yaşamaktadırlar. Suriye’deki bütün Süryanilerin toplam nüfusu iki milyon üzerindedir.

D- LÜBNAN

Akdeniz kıyısında bulunan Lübnan, tarih boyu Asyalı ve Avrupalı tüccarların önemli bir buluşma noktası ve kapısı oldu. Bu anlamda dinlerin, kavimlerin ve kültürlerin en çok karışıp kaynaştığı kavşaklardan birisidir. Lübnan’da gelişen Fenike kültürü Akdeniz yoluyla Güney Avrupa ve Kuzey Afrika’yı etkiledi. Örneğin Fenike alfabesi Latin alfabesine kaynaklık etti.

Lübnan her zaman doğudan batıya, batıdan doğuya uygarlıklar taşıyan bir köprü oldu. Matbaacılık, basın-yayın, tercüme ve diğer düşünsel, sanatsal etkinliklerle Ortadoğu’yu aydınlatmada önemli bir rol oynadı. Ayrıca 18., 19. ve 20. yüzyıllarda tarihe geçen yerel ve dinsel çatışmalara da sahne oldu. Bu çatışmaların başını, savaş ağaları konumuna gelen Müslüman Araplar ve Dürziler ile Hristiyan Maruni Süryanilerden birkaç aile çekti.

Batı eğitimin geliştiği Lübnan, Arap ulusçuluğunun da şekillenmesine sahne olan bir ülkedir. Beyrut’taki Hristiyan entellektüeller Suriye toplumunun birliğini sağlamak için, Arap dil ve kültürüne dayalı yurtseverliği geliştirmek amacıyla birçok ideolojik kulüpler oluşturdular. Hristiyanlar ve özellikle de Melkitler Arap milliyetçisinin hem Suriye’de hem de Lübnan’da gelişmesine olumlu bakıyorlardı. Fakat Osmanlı döneminde gördükleri baskılardan sonra yeni bir Müslüman rejiminin beraberinde neyi getireceği kaygısını da taşıyorlardı.

Haşimi aşiretinden olan Mekke valisi Şerif Hüseyin (1908-1924) geniş bir Arap birliğini savunuyordu. Bu yüzden İngilizleri tatmin etmek için ülkesindeki Hristiyanlara dinsel ve bireysel özgürlükler vereceğine dair bir yazıyı kaleme aldı. Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal Suriye’de bağımsız bir kraliyet kurmayı planladı. Özellikle Rum Ortodokslar (Melkit) Faysal’a destek verdiler. Faysal Suriye ve Lübnan’daki Müslümanlar arasında popüler bir liderdi. Buna karşı Maruniler ve

Katolik Melkitler Lübnan'ın otonomisi için Fransızlardan beklentileri vardı. Bunun üzerine 1919 yılında Maruni patriği Fransız başbakanı Clemenceau'yu ziyaret ederek, Lübnan'ın bağımsızlığını istedi. Faysal 1920 yılında Birleşik Arap Krallığı'nı kurarak, başkenti Şam seçti. Bunun üzerine 1920 yılının yazında Fransızlar Faysal iktidarına karşı savaşıarak yönetimini devirdiler. Beş hafta sonra da Büyük Lübnan ilan edildi. Lübnan'ın Rum Ortodoksları ve Müslümanları Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerindeki nüfuzuna karşıydılar. Rum Ortodokslar, Fransa'nın yardımıyla karşıtları olan Katoliklerin daha fazla imkanlar elde edeceklerinden korkuyorlardı.

Bu arada Maruniler tarafından 1936'da bir spor kulübü olarak kurulan ve sonra siyasi nitelik kazanan Falanjistler (Katayıb) grubu oluşturuldu. Pierre Cemayel'in oluşturduğu bu grup daha sonra Avrupa faşizminin yayılmasında ve Hitler gençliğinden etkilenen siyasi bir grup haline geldi. Sağcı ve mezhepsel (Katolik) bir ideolojiye sahip olan Falanjistler, faşist semboller ve askeri üniformalar kullandılar. Orta ve yoksul Maruni kitlelerine dayanan falanjistler Lübnan savaşı sırasında örgütlü yapıları ve savaşçı özellikleriyle en güçlü grup haline geldiler.

1943'e kadar Fransa'nın bir mandası olan Lübnan bağımsız bir devlet olarak parlamenter bir yönetim şeklini aldı. 1943'te Lübnan anayasası oluşturuldu ve seçimler yapıldı. Bütün yöneticiler Fransız sömürgecileri tarafından tutuklandılar. Uluslararası baskılar nedeniyle 22 Kasım 1943 tarihinde tutuklular serbest bırakıldılar. Beşara al Khuri Lübnan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Lübnan anayasasına göre cumhurbaşkanı Marunilerden, başbakan Sünnilerden ve meclis başkanı da Şiilerden seçildi. Lübnan'da Hristiyan halkı az bir farkla nüfus üstünlüğüne sahip olduğundan parlamento üyeleride altı Hristiyan temsilciye karşı beş Müslüman temsilci seçildi. 1946'da Fransız ve İngiliz kuvvetleri Suriye ve Lübnan'dan çekildikten sonra, Lübnan da fiilen bağımsızlığına kavuştu. 1947'de Lübnan ordusu kuruldu ve 1948'de Lübnan para birimi basıldı. 1948 tarihinde İsrail devletinin kurulmasıyla yaklaşık 150.000 Filistinli Lübnan'a göç ettiler. 19 Eylül 1952'de Devlet Başkanı Bishara al Khouri, kitlesel bir eylem karşısında istifa etmek zorunda kaldı.

1952'den 1958'e kadar cumhurbaşkanlığına seçilen Kamil Şemun Lübnan'ı yönetti. 1957'de Kamil Şemun ABD'ye yakınlaşarak Eisenhower Antlaşmasını imzaladı. Müslümanlar bu anlaşmaya karşı tepkilerini yükselttikten sonra, Kamil Şemun ABD'yi Lübnan'daki iç duruma müdahale etmeye çağırdı. 15 Temmuz 1958 tarihinde 10.000 kişilik ABD askeri gücü Lübnan'a girdi. Nasır yanlıları ve karşıtları arasında meydana gelen çatışmalar esnasında yaklaşık 2.000 kişi öldü. Ekim 1958'de yeni Lübnan cumhurbaşkanı Fuat Şehab (1958-1964) taraflar arasında barışı sağlayınca, ABD askerleri Lübnan'ı terk ettiler. Cumhurbaşkanlığından sonra Kamil Şemun 1958 yılında Hür Milliyetçiler Partisi'ni kurdu. Hür Milliyetçiler Partisi Lübnan'ın

siyasetinde önemli bir rol oynadı. İdeolojisi Lübnan milliyetçiliği ve dini mezhepçilik üzerinde şekillendi. 5 Haziran 1967’de Arap-İsrail savaşında Filistin gerillaları Lübnan’dan İsrail’e saldırınca iç huzursuzluklar daha da büyüdü, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında gerginliğe neden oldu.

28 Aralık 1968 tarihinde İsrail komandoları Beyrut Uluslararası Havalimanı’na saldırdılar. 25-29 Mart 1970’de Lübnan Ketayib Partisi (Falanjistler) ile Filistin Direniş Hareketi arasında çatışmalar oldu. 17 Ağustos 1970’te Süleyman Faranci cumhurbaşkanlığına seçildi. Mayıs 1973’de Filistinliler ile Lübnan ordusu arasında çatışmalar oldu. 29-30 Temmuz 1974 tarihlerinde FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile Lübnan Katayib Partisi arasında çatışmalar başladı. Daha sonra 22 Eylül 1974 Tarşış’de bu defa Lübnan Katayib Partisi ile Sosyalist İlerici Partisi arasında çatışmalar oldu.

1975 tarihine kadar Lübnan bazı iç sorunlar yaşıdıysa da, Ortadoğu’nun para, ticaret ve siyaset cenneti olarak görülüyordu. Petrol paraları çoğunlukla Lübnan bankalarına yatırılıyordu. Aynı zamanda Lübnan önemli bir turizm merkezi haline geldi. Kültür, sanat, edebiyat alanında diğer Arap ülkelerine göre Avrupalı bir ülke görünümündeydi. Liberal yönetim biçimi ve bankalardaki gizlilik, para sahiplerinin güvencesini de kazandı.

Lübnan’da açılan Filistin kampları yoluyla bu ülkeye Latin Amerika’dan Japonya’ya kadar uluslararası birçok rejim muhalifi örgüt yerleşti. Beyrut nüfusunun artmasıyla yoğun bir işsizliği ve yoksulluğu da beraberinde getirdi. Lübnan’da sosyo-ekonomik sorunlar hızla büyürken, dış güçler de Lübnan’ın içişlerine daha fazla müdahale etmeye başladılar. Bu nedenlerden dolayı 13 Nisan 1975 tarihinde iç savaş patlak verdi. İlk başlarda Hristiyan-Müslüman çatışması biçiminde başlayan Lübnan iç savaşı, daha sonra aynı din ve mezhepten değişik gruplar arasında, hatta aynı grupların içinde de bir çatışmaya dönüştü. 1975 Temmuz-Ağustos aylarında İsrail Güney Lübnan’a saldırdı. 9 Ocak 1976 tarihinde Lübnan ordusu ile Lübnan Ulusal Hareketi arasında çatışmalar başladı. 9 Mayıs 1976 tarihinde İlyas Sarkis; Suriye’nin desteğiyle, Lübnan cumhurbaşkanlığına seçildi. 1 Haziran 1976’da Suriye askeri birlikleri Lübnan’a girdiler. 1 Temmuz 1976 tarihinde Suudi Arabistan ve Sudan birlikleri Lübnan’a gelerek, Beyrut ve Sayda’da mevzilendiler.

Mart 1977’de İsrail Güney Lübnan’ı işgal ederek, ülke toprakları içinde altı millik tampon bölge kurdu. 16 Mart’ta ise Dürzi lider Sosyalist İlerici Partisi’in kurucusu Kemal Cambolat öldürüldü. 6 Haziran 1982’de İsrail Lübnan’a bir kez daha girdi. 1982 Ağustosunda Başır Cemayel devlet başkanlığına seçildi. Aynı dönemde FKÖ Lübnan’ı boşaltmak zorunda kaldı. Bunun sonucu olarakta solcu, İslamcı, Dürzilerin

ve FKÖ'nün oluşturduğu ittifak dağıldı. 14 Eylül 1982 tarihinde devlet başkanı Başir Cemayel öldürüldü. Başir Cemayel'in kardeşi Amin Cemayel cumhurbaşkanlığına getirildi (1982-1988). Maruni ve diğer Süryani gruplar (Melkitler, Ortodokslar, Asuriler, Katolikler) başta Suriye ile ilişki kurarken daha sonra İsrail'le bir ittifak kurdular. Hristiyan gruplar arasında da yoğun çatışmalar ve bölünmeler oldu ve liderlik kavgası başladı.

1978'de Falanjistlerin kurduğu Lübnan Güçleri daha sonra dağıldı. En şiddetli çatışmalar Michel Aoun ve Samir Cahcah arasında yaşandı. Saldırıları sadece Lübnan güçleriyle sınırlı kalmadı, uluslararası devletleri de kapsadı. BM kararıyla Lübnan'da Barış Gücü olarak konumlandırılan ABD birliklerine 23 Ekim 1983 tarihinde bir intihar saldırısı yapıldı. Bu saldırıda 241 Amerikan askeri öldürüldü ve birçoğu da yaralandı. Bir ay sonra da Fransız birliklerine yönelik bir intihar saldırısı yapıldı. Bu saldırıda 58 Fransız askeri öldürülürken bir o kadarı da yaralandı. 7 Şubat 1984'te ABD Lübnan'dan askeri güçlerini çekme kararını bildirdi.

5 Temmuz 1984'te Lübnan ordu birlikleri Beyrut'a girdi. Beyrut'u savaşlar esnasında ikiye bölen "Yeşil Hat"ı ortadan kaldırdı. Mayıs 1985'te Cumhurbaşkanı Amin Cemayel'in sarayı bombalandı. Beyrut bu büyük saldırılar dışında küçük çaplı iç çatışmaları yoğun bir şekilde yaşadı. Birçok Batılı rehin alındı ve Lübnan'da rehinelere krizi başladı. Amin Cemayel başbakanın yönetim süresi dolunca, General Michel Aoun'u başbakanlığa atayarak Lübnan'daki siyasal geleneği bozdu. Çünkü anayasaya göre başbakanın sünni Müslümanlardan seçilmesi gerekiyordu. Bu durum üzerine doğu ve batı olmak üzere Beyrut'ta iki ayrı hükümet kuruldu. Büyük çatışmalara ve iç savaşa neden olan bu ayrılık üzerine Arap ülkeleri devreye girerek 1990'da Taif Barış Anlaşmasını imzaladılar. Taif Anlaşması'nın öngördüğü şartlar doğrultusunda Lübnan parlamentosu Müslüman ve Hristiyanlar arasında yarı-yarıya paylaşıldı. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri azaltılarak başbakan ve parlamento başkanının yetkileri arttırıldı. Bu anlaşma Suriye'nin Lübnan üzerindeki egemenliğini güçlendirdiği için, Michel Aoun tarafından reddedildi.

Kasım 1989'da cumhurbaşkanlığına getirilen Rene Mouawad iki hafta sonra öldürülünce yerine büyük toprak ağası olan Suriye yanlısı Elias Hrawi (1989-1998) getirildi. Elias Hrawi Suriye desteğiyle Michel Aoun'a karşı bir savaş başlattı. 13 Ekim 1990'da Michel Aoun Fransa Büyükelçiliğine sığınmak zorunda kaldı. Bu şekilde Lübnan iç savaşı sona erdi. Tam Körfez Savaşı'nın hazırlıklarının yapıldığı bir dönemde Mişel Aoun Irak'la bir dostluk anlaşması yapınca, başta ABD olmak üzere bütün batılı devletler Mişel Aoun'dan desteğini kestiler. Batılı devletler, Irak'ı desteklememesi karşılığında, Suriye'nin Lübnan'a müdahale etmesine göz yummaya devam ettiler. 1990'da yeni seçilen hükümetin başbakanlığına Suriye yanlısı Ömer

Karameh atandı. Bütün grupların liderleri bu hükümete alındı. Lübnan'da oluşturulan örgütlerin ikisi dışında tümü Beyrut'un dışına çıkarılarak 1991'de feshedildiler. Güney Lübnan'da Hizbullah örgütü İsrail'e karşı dururken, İsrail yanlısı Lübnan güçleri de aktif kaldı. Lübnan güçleri Lübnan savaşında bütün Hristiyan grupları etkisi altına alan Falanjistlerin kurduğu bir güçtür. Bunların dışında Lübnan ordusu, polisi ve hükümeti Suriye'nin desteğiyle bütün ülke üzerine otorite kurdu. Elias Hrawi'den sonra general Emile Lahoud Lübnan cumhurbaşkanlığına seçildi (1998). Daha sonra İsrail 2000 yılında güçlerini Güney Lübnan'dan çekerek, bu alandaki işgaline ve tampon bölge uygulamasına son verdi. Lübnan Güçleri'nin lideri Semir Cahcah tutuklandı.

14 Şubat 2005'te Lübnan eski başbakanlarından Refik Hariri bir suikast sonucu öldürüldü. Refik Hariri'nin öldürülmesi üzerine Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan Suriye karşıtı muhalefet sokaklara döküldü. Bu durum Lübnan sorununu tekrar uluslararası gündeme daha yoğun bir şekilde taşıdı. Başta ABD ve diğer ülkeler Suriye'nin Lübnan'dan askeri güçlerini çekmesi için siyasi baskı yaptılar. Suriye bu baskılar karşısında geri adım atarak, 26 Nisan 2005 tarihinde Lübnan'daki bütün güçlerini geri çekti. Suriye yanlısı hükümetin düşmesi üzerine 29 Mayıs 2005'te genel seçimler yapıldı. Bu seçimleri Suriye karşıtı Refik Hariri'nin oğlu Saad Hariri liderliğindeki muhalefet kazandı.

Lübnan siyasi yaşamında Marunilerin (Süryani) etkisi tarih boyunca belirleyici oldu. Her dönemde bölgenin ekonomik kaynakları ve yönetimi Marunilerin elindeydi. Lübnan'da Maruniler güçlü ailelere dayalı yönetimle egemen oldular. İktidar kavgası da sınıfsal olmaktan çok güçlü aileler arasında meydana gelen kavga niteliğini taşıyordu. Lübnan, Marunilerin yoğun nüfusuna ve tarihsel geçmişine rağmen bir Arap devleti olarak tanınıyor. Lübnan'daki Maruniler her ne kadar siyasal arenada yer alıyorsa da, daha çok mezhepsel özellikleri ön plandadır ve Arap ulusçuluğunun etkileri egemendir. Lübnan ekonomisi, kültürü ve eğitim sisteminde büyük oranda Maruni etkisi görülür.

E- İRAN

İran tarih boyunca birçok kavmi birarada barındıran zengin bir kültür mozağine sahiptir. Bu kavim ve toplulukların tarihi M.Ö. 3000'li yıllara kadar dayanmaktadır. İran'da en eski medeniyetlerden birisini kuranlar Elamlılardır. Ancak İran tarihi, gerçek anlamda Persler ve Medlerle oluşmaya başlamıştır. Perslerin bölgeye yerleşmesinden bugüne kadar, İran'da toplumsal örgütlenme ve siyasal irade varlığını devam ettirdi. Geçici yenilgiler ve kayıplar olsa da, uygarlık tarihinde hemen hemen

kesintisiz bir şekilde kendi başına bağımsız kalmayı başaran ender devletlerden birisi İran'dır. İran toprakları üzerinde birçok imparatorluk ve devlet kuruldu. Bu imparatorluklardan en geniş sınırlara ulaşan Pers İmparatorluğu'dur. 651'den 1501'e kadar İran başta Arap-İslam güçleri olmak üzere birçok gücün egemenliğine girdi. 1501'den 1736'ya kadar Safevi devleti, ardından değişik hanedanlar dönemi başladı. İran Şahlığı 1925-1979'a kadar devam etti. 1979'da Ayetullah Hümeyni önderliğinde İran İslam Devrimi gerçekleşti ve böylece İran İslam Cumhuriyeti kuruldu.

İran'da M.S. 7. yüzyıla kadar Zerdüş inancı egemendi. İnsanlar bu inanca göre ateşe ve güneşe tapıyorlardı. M.S. 7. yüzyılda gelişen İslamiyet İran toplumuna kendini kabul ettirdi. İran toplumunun çoğu İslam dininin Şii mezhebine mensuptur. İran toplumu değişik halklardan, inançlardan ve kültürlerden oluşmaktadır. İran'da Perslerle beraber, Azeri, Kürt, Ermeni, Arap, Beluci, Afgan ve diğer halklarla birlikte Doğu Süryaniler (Asuri ve Keldani) de yaşamaktadır. İran'da Asurilerin yaşadıkları merkez Urmiye ve çevesiydi. Fransız ve Amerika misyonerlerinin bölgeye gelişiyle bu bölgedeki Asuriler arasında bir aydınlanma yaşandı. Sağlık, eğitim ve diğer birçok alanda kurumlar kurdular. Basın-yayın alanında hızlı bir gelişme kaydeden Asuriler 1849'da Zahrir d'Bahra adındaki ilk Süryanice dergiyi çıkardılar. Dergi alanında atılan bu ilk adımdan sonra Urmiye'de Kalad Şrara (1896), Tanşer Neda ve Kokva (1901) adlı dergiler ile daha sonra da birçok dergi çıkarıldı.

1918'de Urmiye bölgesinden İngiliz sömürgesi olan Mezopotamya'ya giden ve hayatta kalan Asurilerin çoğu Fars Pehlevi kralı Rıza Han'ın izniyle tekrar köylerine yerleştiler. İran'daki Asuriler çeşitli siyasal hareketlerde de yer aldılar (örneğin İran Komünist Partisi). İran'daki Doğu Süryani (Asuri ve Keldani) nüfusu 1915'ten önce 70.000 iken, 1916'da Hakkari, Van ve diğer alanlardan göç edenlerle birlikte yüzbinlere ulaştı. 1918 olaylarından sonra Doğu Süryanilerin çoğu ya öldürüldü ya da Mezopotamya'ya göç etti. 1920'li yılların başından itibaren başta Fransa ve Amerika'ya göçler oldu. Daha sonraki yıllarda da Amerika İran Asurileri için bir çekim merkezi oldu. 1976'da 25.551, 1986'da ise yapılan sayımlarda 17.106'ya indi. 1999 yılında ise İran'da yaklaşık 15.000 Asuri yaşamaktaydı. Asuriler İran anayasasına göre diğer azınlıklar gibi parlamentoda temsil edilme hakkına sahiptir. Buna göre parlamentoda bir sandalyelik kontenjanları bulunmaktadır.

F- SÜRYANİLERİN GÖÇÜ VE DİASPORA

Süryanilere yönelik, özellikle son iki yüzyıllık tarih kesitinde sistematik bir şekilde uygulanan sosyal, ekonomik, siyasi, psikolojik ve dinsel baskıların yanısıra çeşitli biçimlerde geliştirilen katliamlar, Süryani göçünün temel nedenlerini oluşturmıştır.

Süryani halkının değişik kesimleri bulundukları ülkelerde ve alanlarda meydana gelen olaylara bağlı olarak farklı dönemlerde yerini yurdunu terkedip kurtuluşu başka ülkelerde göçetmekte buldular. İran'dan Lübnan'a kadar uzanan coğrafyada yaşayan Süryanilerin göç hareketinde üç temel dönem vardır. Birincisi dönem 19. yüzyılın sonlarında başlayan katliam sürecinde Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan soykırım baskılar sonucunda meydana gelen büyük göçlerdir. Bu dönemin göç etkisi İkinci Dünya Savaşına kadar devam etti. Bu göçü tetikleyen en büyük etken; parçalanmış Osmanlı imparatorluğu toprakları üzerinde gelişen uluslararası siyasal-ekonomik çıkarlar ve oluşan egemen ulusçuluk sistemi ile yeni statükodur. İkincisi; İkinci Dünya Savaşıdan sonra başlayan Soğuk Savaş dönemidir. Bu süreçte ABD-Sovyetler Birliği arasında yapılan Ortadoğu'yu ele geçirme savaşının beraberinde getirdiği küçük halkların büyük çıkarlara feda etme siyasetinin uygulanması ile yerel ve devletler düzeyinde körüklenen çatışmaların bir sonucudur. Üçüncüsü; Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1991'den itibaren Ortadoğu'ya yapılan müdahaleyle başlamıştır. Bu da Birinci Dünya Savaşıdan sonra oluşan statükonun Soğuk Savaşın sona ermesiyle önemini kaybetmesi ve Sovyetlere karşı geliştirilen Yeşil Kuşağın uluslararası düzeyde bir tehlike haline gelmesinin bir sonucudur.

İlk büyük göç; 19. yüzyılda Hakkari-Van ve Urmiye bölgesinden Çarlık Rusya'sının egemenliği altındaki bölgelere (Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbeycan vd.) oldu. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Elazığ, Adana, Antakya, Urfa, Turabdin, Hakkari, Urmiye bölgeleriyle ve Suriye-Lübnan'dan yüzbinlerce Süryani (Ortodoks, Asuri, Keldani, Maruni ve Melkit) çoğunluğu Amerika kıtasına (ABD, Kanada, Brezilya, Arjantin, Şili, Uruguay, Meksika vd.) ve Fransa'ya göç ettiler.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında, Çarlık Rusya'sına, Amerika, Avustralya ve Avrupa kıtalarına göç eden Süryaniler ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda birçok başarı elde ettiler. İlk göç eden grupların büyük bir kesimi asimile olup kimliğini ve dilini kaybetti. Bir kesimi de anavatanı ve tarihiyle bağlarını koparmadan kültürünü ve dilini yaşattı. Bunlar bulundukları ülkelerde Kiliseler kurup dernekler açtılar, dergiler çıkarıp kitaplar bastılar ve siyasal oluşumlara katılarak bulundukları devletin üst kademelerine kadar yükseldiler.

Birinci göçmen kesimin ikinci kuşağı, henüz yeni kurulan ve gelişmekte olan ülkelerin yönetimlerinde yer aldılar. Özellikle Maruni, Melkit ve Asuri Süryaniler bu konuda belirgin bir konuma sahiptirler. Örneğin Arjantin devlet başkanlığına kadar yükselen Carlos Menem; bir Melkit Süryanidir. ABD, Avustralya, Rusya gibi ülkelere yönetici düzeyine yükselen çok sayıda Süryani vardır. İkinci büyük göç; İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Lübnan'daki bütün Süryani kesimlerini etkiledi.

İran: 1979’da İran’da yapılan İslam Devrimi, ekonomik sorunların ağırlaşması, 1980-1988 yıllarında İran-Irak arasında meydana gelen savaştan dolayı, binlerce Asuri ABD, Avusturalya ve Avrupa ülkelerine göç etti.

Irak: Irak’ta 1960’lı yıllarda başlayan iç çatışmalar, 1980-1988 yıllarındaki Irak-İran savaşı, 1988 Halepçe Katliamının beraberinde getirdiği ağır toplumsal baskı ve zorluklardan dolayı binlerce Asuri, Keldani, Süryani batı ülkelerine göç ettiler.

Türkiye: Türkiye’de 1960’lı yıllardan sonra Almanya ve Avustralya’yla yapılan işçi sözleşmeleriyle Turabdin’den yüzlerce Süryani bu ülkelere işçi olarak gitti. 12 Eylül 1980’de iktidara el koyan askeri yönetimin uygulamalarından ve 1984’te PKK (Kürdistan İşçi Partisi) ile devlet güçleri arasında meydana gelen çatışmalar nedeniyle baskılara maruz kalan Süryaniler, kurtuluş yolunu Avrupa’ya göç etmekte gördüler. Bu yüzden Turabdin, Hakkari, Şırnak, Siirt, Adıyaman, Antakya ve İstanbul’taki onbinlerce Süryani başta Almanya ve İsveç olmak üzere Avrupa’nın birçok ülkesine, ABD ile Avustralya’ya göç ettiler. Göçün yoğun olarak yaşandığı bu bölgelerden onlarca köy tamamıyla boşaldı.

1960’lı yıllarda özellikle Turabdin’den Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri ile Avustralya’ya devletler arası sözleşmelere bağlı olarak giden Süryani işçiler, sadece ekonomik gelir için çalıştılar. Sözleşmeye göre misafir işçi konumunda olan bu kesim diasporada yerleşmek için herhangi bir yatırımda bulunmadı. 1970’li yılların ortalarından itibaren Süryanilerin iltica etmek amacıyla göç etmeleri sonucunda göçmen işçi Süryanilerin geri dönüş umutları büyük oranda ortadan kalktı.

Suriye: Suriye’de 1980 yılından itibaren başgösteren ekonomik krizden dolayı binlerce Süryani ABD ve Avrupa’ya göç etti.

Lübnan: Lübnan’da 1975-1991 yılları arasındaki iç savaş yüzünden yüzbinlerce Süryani (Maruni, Melkit) yoğun bir şekilde Amerika, Avustralya ve Avrupa kıtalarına göç ettiler.

İkinci göç dalgasının temel özelliği Türkiye, İran, Lübnan, Suriye ve Irak’tan küçük bir işçi grubu dışında siyasi ve dinsel baskılardan dolayı anavatanını terkedip Batı ülkelerine ilticada bulunan mültecidir. Mülteci grubu, ilk göçler gibi diasporaya tamamıyla yerleşme amacıyla göç etti. Mülteciler bu nedenle gittikleri ülkelerin kültürlerine daha erken entegre oldular. Süryanilerin potansiyel olarak yoğun olduğu yerleşim birimlerinde Kiliseler kuruldu. Süryaniler diasporada bütün iş dallarında çalıştıkları gibi, eğitime de ağırlık verdiler. Diasporadaki gelişmiş sistem içerisinde yer alan Süryaniler kültürel, demokratik, siyasal haklar ve etnik kimlik gibi birçok

konuda belli bir aydınlanma yaşadılar. Bu bilinçlenme ile beraber kendi kültürlerini ve dillerini yaşatma ve farklılıklarını koruma ihtiyacını duydular. Bu amaçla kültür ve spor dernekleri açıldı. Yaygınlaşan dernekleri federasyon ve konfederasyonlarla birleştirdiler. Kültür, sanat ve spor dallarında önemli bazı gelişmeler oldu. Diasporadaki Süryanileri biraraya getirmek ve Süryani kültürünü tanıtmak amacıyla uluslararası etkinlikler yapılırken, Süryani müziğinde de bir ilerleme oldu. Basın-yayın alanında da önemli adımlar atılarak yazınsal birçok eser çıkarıldı, radyo ve televizyon kanalları açıldı. Başta futbol olmak üzere spora duyulan kitlesel ilginin yanında birçok başarı da kaydedildi.

Süryanilerin oluşan diaspora dünyasında olumlu, olumsuz birçok gelişme yaşandı. Bir yandan ekonomik imkanlara kavuşup demokratik hak ve özgürlükler konusunda aydınlanırken, diğer yandan ülkesinden kopma, gelenek-göreneklerini kaybetme, aile yapısının çözülmesi, gençliğin büyük bir kesiminin yozlaşması ve kimlik bunalımı toplumda farklı gelişmelere yol açtı. Diasporada geniş imkanlara rağmen sorunların bu kadar yaygın olmasında coğrafik dağınıklığın, içinde yaşanan ülkelerin kültürel, sosyal ve siyasal üstünlüğünün ve iç bölünmüşlüğüne payı büyüktür.

Diaspora Süryanileri son otuz yıl içerisinde hizmet sektörüne dayalı belli bir ekonomik güce ulaştılar. Son yıllarda Avrupa’da görülen bu gelişme 1990’lı yıllardan sonra, bir kesimin daha yüksek seviyede ticarete atılarak iş sahalarını genişletmesiyle devam etmiştir. Amerika’daki Süryaniler daha önceden ekonomik yatırımlara başlayarak zengin bir tabaka oluşturdular. Latin Amerika ve Avustralya’da da benzer bir gelişme yaşandı.

Süryaniler diasporada eğitim imkanlarından geniş bir şekilde yararlandılar. Dolayısıyla yüksek eğitim görenlerin sayısı çoğaldı ve geniş bir akademisyenler kitlesi oluştu. Siyasal alanda farklı gelişme biçimleri ortaya çıktı. göçlerin farklı dönemlerde meydana gelmesi farklı siyasal oluşumları ve düşünceleride beraberinde getirdi.

Birinci göçün kuşakları bulundukları devletlerin siyasal oluşumlarında yer alırken, ikinci göç kuşağı anavatanında oluşan siyasi ve ulusal görüşleri diasporaya taşıdı. Ortadoğu’daki siyasi baskılar ve ekonomik sorunlardan dolayı göç eden Süryaniler vatanlarını, kültürel ve tarihsel değerlerini tamamıyla kaybetme riskiyle yüzyüze geldiler. Bunun için çözüm arayışları bir ihtiyaç haline geldi. Bu durum toplumun bir kesimini politize olmaya zorladı. Süryaniler geldikleri ülkelerdeki halklardan farklı kimliklerini tanıtmak ve varlıklarını kabul ettirmek için tarihsel etnik köken arayışlarına girdiler. Bu temelde Aramicilik ve Asurculuk görüşleri Batı Süryaniler arasında yayıldı. Özellikle Batı Avrupa’daki Süryaniler arasında meydana gelen kutuplaşmalar diğer ülkelerdeki Süryanilere de yansdı. Başta ABD’de ve sonrada

Avrupa’da anavatanla bağımlı veya bağımsız birçok siyasi örgüt kuruldu. Diasporadaki Süryaniler arasında oluşan ulusal bilinç ve yurtseverlik duyguları ülkeye dönüş düşüncesini oluşturdu. Bu temelde özellikle Turabdin, Suriye, Kuzey Irak ve Lübnan’a yönelik bazı adımlar atma süreci başladı.

Üçüncü büyük göç; Soğuk Savaşın sona ermesiyle 1991 Birinci Körfez Savaş’ı ve 2003 yılında ABD’nin Irak’a müdahalesinden sonra Irak’tan Asuri, Keldani, Süryanilerin göçü başladı. Değişik grupların dinsel ve etnik farklılıklarından dolayı yüzlerce kişiyi öldürerek terör estirmeleri sonucu yüzbinlerce Asur, Keldani, Süryani Avrupa ülkelerine, ABD’ye ve Avustralya’ya göç ettiler.

XII. BÖLÜM

ÖZET

Süryanilerin ataları olan Sami boyları, binlerce yıl Akdeniz’den Zagroslara, Basra Körfezi’nden Toroslar’a kadar uzanan ve merkezini Mezopotamya ve Suriye’nin oluşturduğu geniş coğrafyada yaşadılar. Sami boyları bu coğrafyada yerleşik yaşama geçtikten sonra halklaşma koşullarına kavuşarak, siyasi-kültürel bir çok merkez ve devlet kurdular. Akad, Asur, Babil, Kalde, Aram, Nabati, Palmyra, Adiabene, Osrohne gibi devlet, imparatorluk ve beylikler kurup Mezopotamya uygarlığını oluşturdular. Bu siyasi oluşumlar, aynı etnik ve kültürel kökenden gelip, aynı dilin farklı lehçelerini konuşan topluluklar tarafından kuruldu. Örneğin; Sami toplulukları Akad devletini (M.Ö. 2350) kurarken, Akadlar Eski Asur Ticaret devletini (M.Ö. 2000) kurdular. Kuzey Batı Suriye’de yaşayan Amurular M.Ö. 1800’lü yıllarda Mezopotamya’da Asur ve Babil devletlerini, M.Ö. 1300’lü yıllardan itibaren Suriye ve Akdeniz kıyılarında da birçok Arami beyliği kurdular. M.Ö. 800’lü yıllarda Güney Mezopotamya’ya yerleşen Kalde aşiretleri M.Ö. 600’lü yıllarda Yeni Babil İmparatorluğu’nu kurdular.

Süryanilerin ataları M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Asur ve Kalde imparatorluklarıyla siyasette doruğa ulaştılar. Bundan sonra başaşağı gidişat başladı. M.Ö. 539 yılından itibaren Süryanilerin ataları olan Asur, Kalde, Aramilerin anayurdu Mezopotamya ve Suriye yabancılar tarafından işgal edildi. Bütün Ortadoğu’yu imparatorluğu içine alan Persler, bölgeyi birçok satraplığa ayırdılar. Mezopotamya’da “Asur” ve “Babil” adında iki satraplık kurdular. Hristiyanlığın çıkışına kadar Kuzey Mezopotamya ve Suriye’de yaşayan Süryanileri birleştiren etken “Şamaş-Sin” kültü ile Aramice dili olurken, Güney Mezopotamya’da yaşayanları “Marduk” kültü ve Aramice dili bir arada tuttu.

Anadolu’da bulunan Luviler ve Yunanlılar M.Ö. 9. yüzyıldan beri Asur

İmparatorluğu egemenliğindeki bütün coğrafyayı “Suriye” olarak adlandırıyorlardı. Dolayısıyla bu topraklarda yaşayan bütün topluluklara da “Suroi” diyorlardı. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender tarafından işgal edilen Ortadoğu tekrar değişik bölgelere ayrılarak bu bölgelere isimler verildi. Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan topraklara Yunanca’da iki nehir arası anlamına gelen “Mezopotamya”, Fırat nehri ile Akdeniz arasında kalan topraklara da “Suriye” denildi. Seleukidler döneminde Suriye’nin sınırları toprak işgal etme ve kaybetme durumuna göre değişiyordu. Bazı dönemlerde Kapadokya’dan Dicle’nin doğusunda kalan coğrafyaya Suriye denilirken, Seleukidlerin zayıfladığı dönemlerde ellerinde kalan sadece Antakya ve çevresine Suriye deniliyordu.

Hristiyanlık dini, Havariler ve öğrencileri tarafından ilk yıllarda Suriye ve Mezopotamya’da yayıldı. Aramice dilini konuşan Aramiler, Keldaniler, Asurlular, Babililer ve diğer topluluklar Hristiyanlık temelinde “Süryani” halk kimliğinin temellerini oluşturdular. Hristiyanlığın ilk yıllarında, Abgar (Osrohane) krallığının Hristiyanlığa geçmesiyle Süryani halk kültürü yükseldi. Bu anlamda Süryaniliğin kimliğini; eski Mezopotamya kültürü, Aramice dili, Ortadoğuluk ve Hristiyanlık dini oluşturdu. Değişik etnik ve kültürel grupların entegrasyonundan oluşan Süryani kimliği, içinde eriyen sadece bir grubun tarihine mal edilemez.

Her ne kadar Süryani halkı değişik topluluk üyelerinden Hristiyanlık temelinde oluşmuşsa da bu heterojen (karışık) yapı, zamanla homojen (saf) bir yapıya dönüştü. Süryanilik bu şekilde halklaşarak kültür, dil, düşünce birliğine ulaştı. Böylece Süryani halkı Ortadoğu’da etkili bir konuma ulaştı. Süryaniliğin halklaşması Hristiyanlığın ilk yüzyılında oluştu. Bu yüzden 3. Patrik İgnatius Nuronoyo, Antakya Kilisesi’ni “Süryani Kilisesi” olarak tanımlamıştır. Süryaniler bu dönemde kendilerini “Suryoye/Suryaye” veya “Suroye/Suraye” olarak tanımlıyorlardı.

1.-5. yüzyıla kadar Roma ve Pers imparatorluklarının egemenlikleri altında yaşayan Süryaniler fiilen birbirinden kopuk yaşamalarına ve ayrı Kilise hiyerarşisine sahip olmalarına rağmen, aynı halk olma özelliklerini ve kimliklerini korudular. 431 yılından itibaren Efes Konsili’nde ortaya çıkan dinsel ve siyasal çelişkiler sonucu Süryani halkı; diofizit ve monofizit olarak ikiye bölündü. 451 yılında Kalkedon Konsili’nde monofizit ve Kalkedoncu görüş taraftarları Süryaniler arasında temel bir bölünmeye yol açtılar. Bu temelde Kalkedon’cu görüşünü savunanlar “Melkit” olarak adlandırıldılar. Bölgeye gelen Araplar, Bizans’a bağlı olmalarından dolayı Melkitlere “Rum” diyorlardı. Daha sonra resmen Ortodoks kavramını alan Melkitler “Rum Ortodoks” ismini kullandılar.

Monofizit görüş taraftarı Süryaniler, Bizans’ın takibatına ve saldırılarına uğradılar.

518 yılından itibaren monofizit din adamları ya öldürüldüler, ya da Kiliselerden kovuldular. 542 yılında Yakup Bardeono monofizitçi Süryanileri yeniden örgütlemek için din adamlarını takdis ederek görevlendirdi. 558 yılında Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi, Yakup Bardeono tarafından toparlandı. Bu nedenle monofizitçi Süryanilere “Yakubiler” denildi.

486 yılında Pers egemenliğindeki Doğu Süryaniler, Nestur’un görüşünü benimsediler ve 612’de de bu görüşü resmen kabul ettiler. Böylece Doğu Süryanilere “Nesturi” denildi. 638 yılında Monotheletist görüşü benimseyen Mor Marun Manastırındaki Melkit Süryaniler Maruni Kilisesi’ni kurdular. Maruni Kilisesi Haçlı Seferleri döneminde monotheletist görüşü terk ederek, Katolik mezhebine geçip Roma’ya bağlandı. Bu kesime de “Maruni” denildi.

Timurlenk’in saldırılarından Kıbrıs’a kaçan Nesturi Süryaniler, 15. yüzyılda Roma temsilcileriyle ilişkiye geçtiler. Kıbrıs’taki Nesturi Süryanilere “Keldani” ismi verildi. 1552’de Keldani Kilisesi’nin temelleri atıldı. 1830 yılında Keldani Katolik Kilisesi kuruldu. Doğu Havari Kilisesi’nden ayrılan bu kesim, Milattan önceki Keldaniler’in ismini aldı.

17. yüzyıldan itibaren Roma Katolik Kilisesi Ortadoğu Hıristiyanlarına yönelik faaliyetlerini aktif bir şekilde başlattı. 1724 yılında Antakya Rum Ortodoks (Melkit) Kilisesi’nden bir kesim, Batı Katolik misyonerlerinin faaliyetleri sonucu Katolik mezhebine geçerek, Roma’ya bağlı Rum Katolik Melkit Kilisesi kuruldu. Bu kesim de “Rum Katolik” veya Melkit ismini kullanmaya başladı.

Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi’nden (Yakubi) 1783 yılında kopan bir grup, Katolik mezhebine geçerek Antakya Süryani Katolik Kilisesi’ni kurdu. Bu grup da “Süryani Katolik” olarak adlandırıldı. 19. yüzyıldan itibaren Süryanilerin bütün Kiliselerinden protestanlığa geçen küçük gruplar oldu. Bunlara da genel olarak “Protestanlar” denildi.

1971’de Doğu Havari Kilisesi ikiye bölündü. Doğu Havari Kilisesi; Doğu Asur Kilisesi adını alırken, diğeri de Eski Doğu Havari Kilisesi adını aldı.

Süryani halkı 5. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar farklı Kiliseler temelinde birçok gruba bölündü. Bu gruplar tarih boyunca birbirini reddeden kapalı Kilise topluluklarına dönüştüler. Bu nedenle ortak halk özellikleri kaybolurken, mezhepsel ve farklı Kilise özellikleri ön plana çıktı. Bu temelde değişik Kilise örgütlenmeleri etrafında, farklı ruhsal yapılanmaları oluştu. Hatta aynı mezhebe sahip olan Kiliselerde (Katolik-Melkit, Süryani-Katolikler, Keldaniler, Maruniler) bile birleşme olmadı. Süryani halkı

kendine özgü bir kültür, dil oluşturup Hristiyan dinine mensup olduğu halde hem içte, hem de dışta halka bir 'kök' arama arayışı geliştirdi. Süryanilik, Hristiyanlıkla özdeşleştirildiği için etnik kimliği başka kavram ve isimlerle tanımlanmaya çalışılarak, hissedilen boşluk bu şekilde doldurulmaya çalışıldı.

15. yüzyılda Roma Kilisesi, Kıbrıs'a kaçan Doğu Süryanilere (Nesturi) etnik bir kimlik bulma çabasıyla Mezopotamya'nın en eski topluluklarından olan ve Tevrat'ta çok söz edilen Keldanilikle bağlantılandırdı. Böylece Süryaniler arasında ilk kez Hristiyanlık öncesine dayanan etnik bir isim kullanıldı. Bu etnik isimle bir Kilise kuruldu.

18. yüzyılda Batı ülkelerinde meydana gelen ulusallaşma bütün dünyayı etkiledi. Bu etki Süryaniler arasında ulusal bilinçlenmeye yol açtı ve aydınların kimlik arayışına neden oldu. 19. yüzyılda Mezopotamya'da yapılan arkeolojik kazılar ve bilimsel araştırmalar neticesinde Mezopotamya uygarlığına ait birçok eser bulundu. Özellikle Ninve'deki kazılarla Asur dönemine ait birçok eser ve tablet ortaya çıkarıldı. Batı'lı bilginlerin bu bulgularına dayanarak Nesturiler; Asuri ismini etnik bir kimlik olarak aldılar. Bu temelde Kiliselerinin ismini de daha sonra Doğu Asur Kilisesi olarak değiştirdiler.

Ulusal bir kimlik olarak Asurilik, Yakubi Süryanilerin bir kesimi tarafından da benimsendi. Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi bu gelişmeye başta sessiz kalırken, daha sonra kendi cemaati içerisinde Asuri isminin yayılmasına sert bir tepki gösterdi. Bu tepki Doğu Havarî Kilisesiyle varolan mezhepsel farklılık ve çelişkilerden dolayı aynı etnik ismi paylaşmamak için sergilendi. Böylece 20. yüzyılda Arami ismi Antakya Süryani Ortodoks Kilisesine bağlı bir kesim tarafından etnik bir isim olarak kullanılmaya başlandı. Patrik Mor Afrem Barsaum ve III. Mor Yakup, Süryaniliği Aramiliğe bağlayan kitaplar yazdılar. Asuri, Keldani, Arami isimlerini kullanan halkın bütün kesimleri konuştukları Süryanice'de kendilerine Suroye/Suryoye veya Suraye demektedirler.

Maruni, Rum Ortodoks ve Rum Katolik Süryaniler de 19. yüzyılda gelişen ulus bilinci dalgasına kapılarak etnik kökenlerini Arap kimliğine bağladılar. Arap dünyasındaki aydınların büyük bir kesimini oluşturan Maruni, Rum Ortodoks ve Rum Katolik Süryani aydınları, Arap ulusçuluğuna öncülük ederek geliştirdiler. Bu duruma karşı çıkan bazı aydınlar etnik kökenlerini Araplara değil Süryaniliğe bağlayan düşünceleri savunmaktadırlar. Bu düşünce özellikle Maruniler arasında kabul görmeye başlanmıştır.

Bu eserin genel akışı içerisinde görüldüğü gibi, Süryaniler aynı coğrafya üzerinde

(Mezopotamya ve etrafında) din, dil, kültür, gelenek-görenek, siyaset, hukuk ve kader birliğı konularında bilinen bütün yazılı tarih boyunca sürekli olarak farklı şekillerde birleşerek ve kaynaşarak farklı oluşumlarla ortaya çıkmışlardır. Bu da gösteriyor ki Süryanilerin ataları Mezopotamya’da kurulmuş tek bir beylik, krallık veya uygarlığa dayandırılmaz. Aksine Süryaniler Mezopotamya toprakları üzerinde tarih boyunca kurulmuş bütün bu sosyo-politik yapılanma ve kültürün mirasçılarındırlar. Günümüzde Süryani halkı bir boy veya cemaatten çok ulusal birliğinin oluşumu için gerekli olan tüm tarihi ve kültürel karakteristik özelliklere sahiptirler.

SONUÇ

Süryani halkı çok eski tarihsel, kültürel köklere sahip olan bir halktır. Bu tarih zenginliği birçok anadamlardan ve kaynaktan beslenmiştir. Binlerce yıllık zaman süreci içerisinde oluşan ve dal budak salan Mezopotamya medeniyetinin mirasçısıdır. Ekonomik, teknik gelişmelerle toplumsal aşamalar kaydedilmesine öncülük etmiş ve tarihin şafağından itibaren siyasal gelişmelerle büyük bir rol oynamıştır. Kültür, sanat, mitoloji, felsefe ve dinler tarihinde belirleyici bir kaynak olmuştur. Bu gelişmeler yanında çok derin ve ağır tarihsel, toplumsal sorunlarda yaşamış ve yaşamaya devam ettiği için anayurdundaki gelişme dinamiklerini, uluslararası konumunu büyük oranda kaybetmiş ve hatta kimliğini yitirmenin eşiğine getirilmiştir. Süryani halkı iç ve dış sorunlar yaşamaktadır. Süryani halkı kendi varlığını, tarihsel, kültürel değerlerini koruyup geliştirebilmesi için içinde bulunduğu sorunlara çözüm getirme ihtiyacı vardır. Sağlıklı çözümlerin getirilebilmesi için sorunların iyi teşhis edilmesi gerekir.

İç sorunlar ve çözüm yolları

Toplumsal bölünmüşlük: Süryani halkı M.S. 5. yüzyıldan itibaren başta dinsel alanda farklı gruplara bölünürken daha sonra etnik kimlik arayışından doğan isimsel bölünmeler yaşanmaktadır. Bu durum gruplar ve kesimler arası ruhsal kopukluğu beraberinde getirdi. Bunun çözümü gruplar arasında ortak tarihsel bilincin geliştirilmesi, mezhepsel sınırları belirleyen Kilise yönetimlerinin ulusal ve toplumsal bir sorumlulukla birbirlerine yakınlaşmaları, toplum arasında dayanışma ve kaynaşma kültürünün geliştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır.

Kültürel bölünmüşlük: Hristiyanlıkla birlikte şekillenen Süryani halk kültürü Pers ve Bizans egemenlikleri altında bu imparatorlukların etkileri altına girdi. Hristiyanlığın çıkış döneminden itibaren Batı Süryaniler Helen kültüründen, Doğu Süryanilerde Pers kültüründen etkilendiler. Süryani dilindeki lehçe farklılıkları bu

süreçten itibaren derinleşti. 8. yüzyıldan itibaren Arap-İslam, 18. yüzyıldan itibaren Kürt ve 20. yüzyılda egemen ulus şövenizmi ve ideolojileri Süryani kültürü üzerinde etkili oldu. Bu yüzden Süryani kültürü içine diğer kültürlerden birçok örf ve adet girdi. Ayrıca Arapça, Kürtçe, Türkçe ve Farsça'dan birçok sözcüğün girmesiyle ve eğitim imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle Süryanice giderek zayıfladı ve egemen dillerin etkisinde kaldı. Dolayısıyla Süryaniler günlük yaşamda ve Kilisede başta Arapça olmak üzere diğer dilleri kullanmaya başladılar. Benzer sorunları Süryaniler diasporada da yaşamaktadırlar.

Bu sorunun çözümü Süryanilerin Süryanice'yi günlük yaşamda, aile içinde ve Kilisede kullanmaya, bunun için eğitim kurumlarının açılmasına bağlıdır. Uzun bir süreden beri Süryanice'yi konuşmayan kesimlerin de Süryanice'ye dönme çabasını gösterebilmelidirler. Bunun yanında kültürün her alanda (gelenek-görenek, din, tarihsel değerler, müzik, edebiyat, sanat vs.) yaşatılıp geliştirilmesi gerekir. Süryani kültürünün diğer kültürlerin etkisinden çıkması için toplum asimilasyona, yozlaşmaya karşı aydınlatılmalıdır.

Vatansızlaşma sorunu: Süryani halkı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anayurdundan göç etmeye başladı. Günümüze kadar devam eden bu süreçte Süryani nüfusunun çoğu yurtdışına çıktı. Böylece Süryani halkının da bir diasporası oluştu. Dünyanın değişik ülkelerine göç eden Süryanilerin anavatan, kültür, ve toplumsal bağları zayıfladı. Aynı zamanda anavatanda kalan Süryanilerin çoğu da diasporanın etkisi altına girerek ruhen anavatandan kopuşu yaşamaktadırlar.

Bu sorunun çözümü için; Süryani halkını yaşatacak temel kaynağının anavatan sevgisi olduğu bilince çıkarılması, anavatanla ilişkilerin geliştirilmesi. Bunun için göçlerin durdurulması, diasporadan anavatana geri dönüş koşullarının oluşturulması, ekonomik yatırımların yapılması, yeni nesillere ülkenin tanıtılması ve sevdirmesi, anavatandaki sosyal, kültürel ve eğitim kurumlarının açılması ve geliştirilmesi gerekir.

Siyasi bölünmüşlük: 20. yüzyılın başından itibaren Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelerle birlikte oluşan devletler, Süryani halkının birbirinden kopuk bir şekilde yaşamasına yol açtı. Bu durumda bölünen Süryani halkı içerisinde siyasi hareketler genellikle oluştu; ama her oluşum yaşadığı ülkeyle sınırlı kaldı. Ayrıca bu hareketler, Süryani halkının içindeki mezhepsel farklılıkların etkisinden kurtulamadılar. Böylece ulusal bir niteliğe ve stratejiye kavuşamadılar. Bu nedenle ulusal birlik düşüncesi alanında ufuk açıcı bir gelişme kaydedilemedi. Süryani halkı bu yüzden siyasallaşmadığı gibi dünyada ve Ortadoğu'da gelişen siyasetin karşısında da etkisiz kaldı.

Bu sorunun çözümü için; Süryani halkının siyasallaşması, bağrından çıkan örgütlerin ulusal birliği ve ortak değerleri esas almaları büyük bir önem taşımaktadır. Süryani örgütlerinin mezhepsel ve isimsel gibi dar yaklaşımlar içerisine girmemeleri ve bütün halkın menfaatine olan gelişmelere ortak bir görüşle uyum sağlamaları büyük bir önem taşımaktadır. Halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve dünyada halk temsilinin etkili bir şekilde yapılabilmesi için, Süryani-Asuri-Keldani-Arami isimlerini kapsayan ulusal bir üst kurumun oluşturulması gereklidir.

Dış sorunlar

Süryani halkı yaklaşık binbeşyüzyıldır Ortadoğu ve Ortadoğu dışından gelen güçlerin değişik siyasetlerine maruz kaldı. Her zaman farklı güçler arasında sıkıştı ve en büyük darbeler yedi. Süryani halkı, dışardan gelen zorla bölündü ve bölünen kesimler karşı karşıya getirildi. Bu şekilde toplumsal dinamikleri dağıldı ve kendi otoritesini kurma kapasitesi zayıfladı. İslam hukukun kuralları sonucu Süryaniler ikinci plana itilerek bir cemaat muamelesine tabi tutuldular. Süryani halkı Birinci Dünya Savaşı sırasında batılı devletler ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki siyasi çelişki ve ekonomik çıkarlara kurban edildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da yapılan yeni düzenlemede Süryani halkı yeni kurulan devletler tarafından ve uluslararası güçlerden tanınmadı. Lozan Barış Antlaşması ve diğer anlaşmalarla Süryani halkının varlığı yok sayıldı. Bu politikalar yüzünden Süryaniler anavatanlarında gelişme zeminini ve imkanlarını büyük oranda kaybettiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Süryani halkının sorunu tamamıyla gündemden çıktı. Bu yüzden Süryani halkı Sayfo'dan bugüne kadar karşılaştığı bütün baskılar ve sorunları görmezlikten gelindi. Hem bölge devletleri içinde hem uluslararası düzeyde, hukuki dayanaktan yoksun kaldı.

Bu sorunun çözümü için; Süryanilerin Mezopotamya'nın eski yerli bir halkı olduğu devletlerarasında tanınması gerekir. Süryanilerin yaşadığı Ortadoğu ülkelerinin Süryanileri Birleşmiş Milletler'in *Yerli Halk* tanımlaması çerçevesinde kabul etmeleri ve yasal düzenlemelere gitmeleri büyük bir önem taşımaktadır. Süryanilerin anavatanını ilgilendiren bütün uluslararası düzenlemelerde Süryanilerin temel hakları göz ardı edilmemesi geçmişte yaşanan haksızlıkların tekrarlanmaması açısından çok önemlidir. Ortadoğu ülkelerinin demokratikleşmeleriyle, Süryani halkını tekrar anavatanında kendi kültürü ve kimliğiyle yaşayabilme imkanına kavuşturabilir.

KAYNAKÇALAR

- A. TAŞĞIN, E. TANRIVERDI, C. SEYFELİ: Süryaniler ve Süryanilik
Abdelmasih N. Karabaşı: Dmo Zliho, 1915
Abdülhadi TOPLU: Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyan, Ankara, 1996
Abrohom LAHDO: Könige und Patriarchen, Augsburg, 1996
Albert HOURANİ: Arap Halkları Tarihi, İstanbul, 1997
Andre RAYMOND: Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, İstanbul, 1995
Anton BAUMSTARK: Geschichte der syrischen Literatur, Bonn, 1922
Antonia FRASER: Krijgshaftige Koninginnen, Londra, 1988
Arnold TOYNBEE: Medeniyet Yargılanıyor, İstanbul, 1991
Arnold TOYNBEE: Savaş ve Uygarlık, Ankara, 1997
Arnold TOYNBEE: Tarih Bilinci Cilt I., İstanbul, 1978
Arnold TOYNBEE: Tarih Bilinci Cilt II., İstanbul, 1978
Auguste BEBEL: Hz. Muhammed ve Arap Kültürü, İstanbul, 1997
Aziz GÜNEL: Makthbonutho Zebne d'Süryoye-Oromoye, Diyarbakır, 1970
Bar HEBRAUS: Abu'l Faraç Tarihi, Cilt I., Ankara, 1945
Bar HEBRAUS: Abu'l Faraç Tarihi, Cilt II. Ankara, 1950
Barthel HROUDA: Der Alte Orient, Gütersloh, 1991
Bertil PERSSON: Asurilerin Bağlı Olduğu Dini Mez. Kili. Geç..., Södertälje, 1989
Cebrail AYDIN: Süryani Ülkeleri Tarihi Cilt I., İstanbul, 1964
Claude CAHEN: Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler, İstanbul, 1994
David Gaunt: Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hristiyan İlişkileri, İstanbul 2007
Dimitri KİTSİKİS: Türk-Yunan İmparatorluğu, İstanbul, 1996
Doğan AVCIOĞLU: Türklerin Tarihi Cilt 3, İstanbul, 1997
Doğan AVCIOĞLU: Türklerin Tarihi Cilt 4, İstanbul, 1997
Doğan AVCIOĞLU: Türklerin Tarihi Cilt 5, İstanbul, 1996
Donald M. NICOL: Fischer Weltgeschichte, Cilt 13, Frankfurt, 1973
Dr. Albert SANDA: Die Aramäer, Leipzig, 1902
Dr. Celile CELİL: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, 1992
Dr. Sina SCHIFFER: Die Aramäer, Gütersloh, 1992
Edward GIBBON: Roma İmpa. Gerileyiş ve çöküş Devri "Bizans", İstanbul, 1994
Emanuel AYDIN: Süryaniler, Viyana, 1982
Erdoğan AYDIN: Nasıl Müslüman Olduk, Ankara, 1994
Ernst WERNER: Büyük Bir Devletin Doğuşu Cilt 2, İstanbul, 1988
Erol SEVER: Asur Tarihi, İstanbul, 1996
Erol SEVER: İslamın Kaynakları 1, İstanbul, 1995

Erol SEVER:	İslamın Kaynakları 2, İstanbul, 1997
Eugene TISSERANT:	Hulasatun Tarihiyettün li'l Keniseti'l Keldaniye, Musul, 1939
Faik BULUT:	Dar Üçgende Üç İsyân, 1992
Felsefe Ansiklopedisi, İstanbul, 1978	
Francis DVORNIK:	Konsiller Tarih. İznik'ten II. Vatikan'a, Ankara, 1990
G. B. BEHNAN:	Theodora
G. OSTROGORSKY:	Bizans Devlet Tarihi, Ankara, 1981
Gabriele Yonan:	Asur Soykırımı, Unutulan bir Holocaust
Garo SASUNİ:	Kürt Ulusal Har. ve 15. yy. Gün. Ermeni-Kürt İlişki., İstanbul, 1992
Georges CONTENAU:	Zo leefden de Babyloniers en Assyriërs, Baarn, 1979
Goran BURENHULT:	Mensen in de steentijd
Gordon CHILDE:	Tarihte Neler Oldu, İstanbul, 1995
H. A. NOMIKU:	Haçlı Seferleri, İstanbul, 1997
H. CURVERS:	Dorpen en steden van klei, Amsterdam 1993
H. SANCISI-WEERDENBURG:	Geschiedenis van het Perzische Rijk, 1982
H.M. BELIEN, FJ MEIJER:	Een geschiedenis van de oude wereld
Hanna AYDIN:	Die Syrische-Orthodoxe Kirche Von Antiochien, Glane-Losser, 1990
Hans WORTELBOER:	Rooms Katholieke Kerk, Kampen 2005
Hartmut SCHMÖKEL:	Ur, Assur und Babylon, Zürich 1955
Hasan YILDIZ:	Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul üçgeninde Kürdistan, Köln, 1990
Henri PIRENNE:	Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlan., İstanbul, 1994
Henry CHADWICK, Gillian EVANS:	Atlas of the Christian Church, Oxford 1987
Henry CORBIN:	İslam Felsefesi Tarihi, İstanbul, 1994
Herman TEULE:	Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam
Hori Sleman HENNO:	Farman
Huricihan İSLAMOĞLU-İNAN:	Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul, 1992
İshak SAKKA:	Es-Süryan, Halep, 1983
Işın DEMİRKENT:	Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), Ankara, 1987
J. Ben AMİTTAY:	Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara, 1983
J. BOWMAN:	Nieuwe Geïllustreerde Wereld Geschiedenis, Amsterdam, 1966
J. Norton LEONARD:	Het ontstaan der mensheid
J. S. TRIMINGHAM:	Christianity Among The Arabs in Pre-Islamic Time, London, 1979
Jan KEULEN:	Libanon, Amsterdam, 1996
Jim HICKS:	De Perzen, 1979
Joan OATES:	Babylon, Bindlach, 1990
K. P. MATFİYEF:	Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, Södertelje, 1996
Kadir ALBAYRAK:	Keldaniler ve Nasturiler, Ankara, 1997
L.A. OPPENHEIM:	The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East, 1956.
L.C. DUNSTERVILLE:	The Adventures of Dunsterville Force, Londra, 1932
Leo KWARTEN:	Syrië, Amsterdam, 1997

- Leo STROHM: 2000 Jahre Christentum, München 2001
- Lucienne LAROCHE: Monumenten van Grote Culturen: Mesopotamië
- M. A. A., L. KÖKER: İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara, 1996
- M. H. DOLABANİ: Deyr-el-umur Tarihi, İstanbul, 1971
- M. H. DOLABANİ: El-Kadis Mar Yakubu'l-Barad'i es-Süryani, Bounes-Aires, 1942
- M. TOSUN, K. YALÇIN: Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Saduxa Fermanı, Ankara, 1989
- M.A. BEEK: Aan Babylonsstromen, Amsterdam-Antwerpen, 1974
- M.A. HASRETYAN: Türkiye'de Kürt Sorunu (1918-1940) Cilt 1, Berlin 1990.
- M.E.L. MALLOWAN: De vroegste beshavingen Mesopotamië en Iran
- M.V. SETON-WILLIAMS: Babylon; Kunstschatten uit Mesopotamië, Alphen aan de Rijn, 1981
- Mar YEŞUA: Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı, İstanbul, 1996
- Maxmillian STRECK: Die älteste Geschichte der Aramäer, Aalen, 1966
- Mehmet ÇELİK: Süryani Kilisesi Tarihi Cilt I., İstanbul, 1987
- Mehmet ÇELİK: Süryani Tarihi (I), Ankara, 1996
- Meydan Larousse Ansiklopedisi, İstanbul, 1986
- Mezopotamya Enstitüsü: 1915 Van Soykırımı, 1998
- Michael ROAF: Bildatlas der Weltkulturen, Mesopotamien, Augsburg, 1998
- Mihayel RABO: Kthobo d'Makthebonuth d'Zabne, Paris, 1899
- Mor İğn. Afram BARSAM: The Syrian Church Of Antioch, Sweden, 1983
- Mor İğn. Afram BARSAM: Tur-Abdin Tarihi, Södertälje, 1996
- Mor İğn. Zakka AYZAZ: The Syr. Orthodox Church of Antioch at a Glance, Aleppo, 1981
- Mor İğn. Yakup III.: Süryani Ortodoks Kilisesi Genel Tarihi, İstanbul, 1992
- Musa ŞANAK: Mezopotamya'da Dinlerin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, 1997
- Mustafa AKDAĞ: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları, İstanbul, 1995
- Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul, 1996
- P.G.J. De BOER: Alexander de Grote, 1982
- Paul FRISCHAUER: Es steht Geschrieben, Zürich, 1967
- Peter AKKERMANS: Archeologie van het Nabije Oosten
- R. KUSTER, H.U. K.: Die Syrisch-Orthodoxe Kirche, Bern, 1989
- R.S. STAFFORD: The Tragedy of the Assyrians, Londen, 1935
- Rafael BLAGA: İran Halkları el kitabı, 1977
- Robert MANTRAN: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt I., İstanbul, 1991
- Robert SOETERINK: Irak, Amsterdam, 1993
- S. De VRIES: Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, Elsevier Amsterdam, 1974
- S.N. KRAMER: De Geschiedenis begint met de Sumeriërs, 1956
- S.N. KRAMER: Bakermat der beschaving, Amsterdam, 1968
- Selçuklu Araştırmaları Dergisi Yıllığı Cilt II., Ankara, 1971
- Selçuklu Araştırmaları Dergisi Yıllığı Cilt III., Ankara, 1971
- Server TANİLLİ: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Cilt I., İstanbul, 1994
- Server TANİLLİ: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Cilt II., İstanbul, 1995

Stanford SHAW:	Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt I., İstanbul, 1994
Steven RUNCIMAN:	Haçlı Seferleri Tarihi Cilt I., Ankara, 1989
Suat PARLAR:	Ortadoğu -vaat edilmiş topraklar-, İstanbul, 1997
Şemsettin GÜNALTAY:	Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, Ankara, 1987
Şeref HAN:	Şerefname, İstanbul, 1990
Th. NÖLDEKE:	Assyrios Syrios Syros, Vaduz, 1963
Th. NÖLDEKE:	Namen und Wohnsitze der Aramäer, Augsburg, 1867
Time-Life Books:	Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Amsterdam, 1995
Time-Life Books:	Sumerië, Amsterdam, 1995
Turan DURSUN:	Kutsal Kitapların Kaynakları 2, İstanbul, 1997
URFALI MATEOS:	Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve P. Grigor'un Ze., Ankara, 1987
V. Filip de TERAZİ:	Doğu ve Batı Süryanileri'nin Altın Çağları, Södertälje, 1994
W. H. C. FREEN:	Christianity in Middle East, London, 1969
W.A. WIGRAM:	Onze Kleinste Bondgenoot, Enschede, 1997
Y. KLERYE:	Üçüncü Dünya ülkelerinin Sosyo-ekonomik yapısının tahlili, 1968
Y. YÜCEL/A. SEVİM:	Türkiye Tarihi Cilt I., Ankara, 1990
Y. YÜCEL/A. SEVİM:	Türkiye Tarihi Cilt II., Ankara, 1990
Yakup AYGİL:	Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi, İstanbul, 1995
Yakup BİLGE:	Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler, İstanbul, 1991
Yakup YAZMAN:	Iznik Konseyinde Ne Oldu, Gross-Umstadt, 1983

DİPNOTLAR

- ¹ Ur Assur und Babylon, sayfa 108, Hartmut SCHMÖKEL
- ² Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 61
- ³ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 104
- ⁴ Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 62
- ⁵ Der Alte Orient, Barthel HROUDA, sayfa 81
- ⁶ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 109
- ⁷ Asur Tarihi, Erol SEVER, sayfa 66
- ⁸ Babylon, Joan OATES, sayfa 114-115
- ⁹ Babylon, Joan OATES, sayfa 116
- ¹⁰ Die älteste Geschichte der Aramäer, Maxmillian STRECK, sayfa 192
- ¹¹ Die Aramäer, Sina SCHIFFER, sayfa 7
- ¹² Babylon, Joan OATES, sayfa 134-135
- ¹³ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 128
- ¹⁴ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 102
- ¹⁵ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 128
- ¹⁶ Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 93
- ¹⁷ Babylon, Joan OATES, sayfa 138
- ¹⁸ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 130
- ¹⁹ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 104
- ²⁰ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 105
- ²¹ Babylon, Joan OATES, sayfa 142
- ²² Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 109
- ²³ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 131
- ²⁴ Babylon, Joan OATES, sayfa 143-145
- ²⁵ Asur Tarihi, Erol Sever, sayfa 113
- ²⁶ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 133
- ²⁷ Babylon, Joan OATES, sayfa 147
- ²⁸ Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 61
- ²⁹ Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 134
- ³⁰ Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 62
- ³¹ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 123
- ³² Das Alte Orient, Barthel HROUDA, sayfa 143
- ³³ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 124
- ³⁴ Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 75
- ³⁵ Babylon, Joan OATES, sayfa 148-149
- ³⁶ Bakermat der beschaving, S.N. KRAMER, sayfa 73

- ³⁷ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 174-175
- ³⁸ Babylon, Joan OATES, sayfa 154
- ³⁹ Babylon, Joan OATES, sayfa 156
- ⁴⁰ Winkler Prins Grote Wereld Geschiedenis, S. De VRIES, sayfa 177
- ⁴¹ Babylon, Joan OATES, sayfa 159
- ⁴² Ur Assur und Babylon, Hartmut SCHMÖKEL, sayfa 149
- ⁴³ Babylon, Joan OATES, sayfa 160
- ⁴⁴ Mesopotamië: De Machtige Vorsten, Time-Life Books, sayfa 145
- ⁴⁵ Babylon, Joan OATES, sayfa 161
- ⁴⁶ Zo leefden de Babyloniërs en Assyriërs, Georges CONTENAU, sayfa 188
- ⁴⁷ De Perzen, Jim HICKS, sayfa 33
- ⁴⁸ De Perzen, Jim HICKS, sayfa 51
- ⁴⁹ De Perzen, Jim HICKS, sayfa 94
- ⁵⁰ Babylon, Joan OATES, sayfa 167
- ⁵¹ De Perzen, Jim HICKS, sayfa 82
- ⁵² De Perzen, Jim HICKS, sayfa 128
- ⁵³ De Perzen, Jim HICKS, sayfa 132
- ⁵⁴ Babylon, Joan OATES, sayfa 172
- ⁵⁵ Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, J.L.STEFFENSEN, sayfa 188
- ⁵⁶ Nieuwe geïllustreerde wereld geschiedenis, J.L.STEFFENSEN, sayfa 205
- ⁵⁷ Kithobo d'Makthebonuth Zabne, Mor Mihayel RABO, sayfa 183
- ⁵⁸ Rollinger, Robert (2006). The terms "Assyria" and "Syria" again
- ⁵⁹ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 3
- ⁶⁰ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 4
- ⁶¹ Konsiller Tarihi, Francis Dvornik, sayfa 7
- ⁶² Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 9
- ⁶³ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 11
- ⁶⁴ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 165
- ⁶⁵ Konsiller Tarihi, Francis Dvornik, Sayfa 16
- ⁶⁶ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 16
- ⁶⁷ Tarih Bilinci, Arnold Toynbee, Cilt 2 sayfa 363
- ⁶⁸ Deyrulumur Tarihi, Hanna Dolabani, sayfa 55
- ⁶⁹ Konsiller Tarihi, Francis Dvornik, sayfa 19, Bizans, Eduard Gibbon, cilt 4 sayfa 162-163
- ⁷⁰ Christianity in Middel East, Freen, sayfa 270 ve Es-Suryan, Ishak Saka cilt 2, sayfa 67
- ⁷¹ Arap Halkları Tarihi, Albert Hourani, sayfa 31
- ⁷² Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 62
- ⁷³ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 64
- ⁷⁴ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 65
- ⁷⁵ Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, cilt 3, sayfa 1101
- ⁷⁶ Arap Halkları Tarihi, Albert Hourani, sayfa 72

- ⁷⁷ Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Stanford Shaw, sayfa 26
- ⁷⁸ Nieuwe geillustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 496
- ⁷⁹ Haçlı Seferleri Tarihi, Steven Renciman, cilt 1, sayfa 101
- ⁸⁰ Nieuwe geillustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 497
- ⁸¹ Haçlı Seferleri Tarihi, Steven Renciman, cilt 1, sayfa 180
- ⁸² Haçlı Seferleri, H.A. Nomiku, sayfa 34
- ⁸³ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, sayfa 170, Herman TEULE
- ⁸⁴ Nieuwe geillustreerde wereld geschiedenis, A. BAILEY-S. REIT, sayfa 501
- ⁸⁵ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 70
- ⁸⁶ Fisher Weltgeschichte, Donald M. Nicol, cilt 13, sayfa 397
- ⁸⁷ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 72-73
- ⁸⁸ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 73
- ⁸⁹ Deyrulumur Tarihi, Hanna Dolabani, sayfa 91
- ⁹⁰ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 171
- ⁹¹ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 171
- ⁹² Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 173
- ⁹³ Türk-Yunan İmparatorluğu, Dimitri Kitsikis, sayfa 54
- ⁹⁴ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 247
- ⁹⁵ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 248
- ⁹⁶ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 248
- ⁹⁷ Oosterse Christenen binnen de wereld van de Islam, Herman TEULE, sayfa 249
- ⁹⁸ Farman, Hori Sleman HINNO, sayfa 68
- ⁹⁹ Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 86
- ¹⁰⁰ Our Smallest Ally, W.A. Wigram, sayfa 14-15
- ¹⁰¹ Üçüncü Dünya Ülkelerinin Sosyo-ekonomik Yapısının Tahlili, Y. Klerye, sayfa 36
- ¹⁰² Our Smallest Ally, W. A. Wigram, sayfa 17
- ¹⁰³ Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 92-94
- ¹⁰⁴ Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 96
- ¹⁰⁵ Asurlar, Modern Çağda Asur Sorunu, K.P. Matfiyev, sayfa 99
- ¹⁰⁶ Our Smallest Ally, W. A. Wigram, sayfa 33
- ¹⁰⁷ Adventures of Dusterville Force, Dunsterville LC, sayfa 180
- ¹⁰⁸ 1933 Asur Soykırımı, sayfa 38
- ¹⁰⁹ 1933 Asur Soykırımı, sayfa 41

TEŞEKKÜR

Uzun yıllardan beri üzerinde çalışılan bu tarihsel araştırma, olumlu neticesini güçlü desteklerle ortaya koydu. Bu tarih eserinin hazırlıkları sürecinde adım adım ilerlerken, görüş ve hassasiyetler gözönünde bulunduruldu. Amaçlanan sonuca ulaşmayı hızlandıran düşünsel, teknik, maddi ve manevi katkılarla, daha da gelişti. Bu nedenle eserin ortaya çıkarılmasında yardımda bulunan herkese teşekkürlerimizi, en içten saygılarla sunuyoruz.

MEZOPOTAMYA

UYGARLIĞINDA SÜRYANİ HALKI

"Tarih, yeganimiz toplumsal olay ve trajedilerinin
bilimsel yöntemlerle objektif bir şekilde anlatımıdır.
tanınması bu eserde karşılığını bulmuştur."